ગ્રેજ્યુએટ પ્રવચનકાર પૂજ્ય મુનિરાજ શ્રી સુધર્મસાગરજી મ. સા.

જેઓની ઉત્કટ લાગણી – ભાવનાથી ગ્રન્થલેખન અને પ્રકાશન શક્ય બન્યા

સમર્પણ

પૂજ્ય ગુરુદેવ શ્રી સુધર્મસાગરજી મહારાજ સાહેબ

જેઓની હાર્દિક ભાવના – અંતઃકરણ પૂર્વકની પ્રેરણા – ઉત્કટ લાગણી
બીજા ભણે તે માટે કંઇક કરવાની તમન્ના - કાર્યબોજ વહન
ક્ષમતાં-આર્થિક આયોજન માટેનો દૃઢ વિશ્વાસ – કાર્યપૂર્ણ
કરાવવા માટેની ધીરજ - વિદ્યા વ્યાસંગ – તેમજ નિષ્કપટ
અને સરલ સ્વભાવજન્ય સબંધોથી આ ગ્રન્થ
લેખન પ્રકાશન શકય બન્યા.

તેઓશ્રીને કોટી કોટી વંદન સાથ સમર્પણ

તથા

દેવોને દુર્લભ, મનુષ્ય ભવમાં જ જેને પ્રગટ કરવાનો રાજમાર્ગ પ્રાપ્ત થાય
એવા સમ્યક્ દર્શન - જ્ઞાન - ચારિત્રાદિ ભવ્ય-દિવ્યગુણ પ્રાગટ્ય માટે
બાલ્યકાળથી સંયમ પ્રાપ્ત કરવા ભાગ્યવંત બનેલ અને નિસ્પૃહ
ભાવે વ્યાકરણ પ્રત્યેના પ્રેમથીજ પોતાનું કામ માની ત્રીજા
ભાગની પ્રેસ કોપી-સંદર્ભ સાહિત્ય સામે રાખીને-
અક્ષરશઃ તપાસી ક્ષતિરહિત બનાવવા પ્રયત્ન
કરનાર, પહેલેથી વચનબદ્ધ કરેલ હોઈ જેનું
નામ નિર્દેશન ન કરી શકવાનુ અત્યંત
દુઃખ રહે છે તેવા દીક્ષિત આત્માને
શતશઃ આભારીની સાથે

સાદર સમર્પણ

બાલ બ્રહ્મચારી શ્રી નેમિનાથાય નમઃ

શ્રી આનંદ-ક્ષમા-લલિત-સુશીલ-સુધર્મ સાગર ગુરૂભ્યો નમઃ

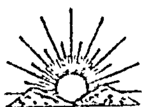
અભિનવ "હેમ" લઘુપ્રક્રિયા

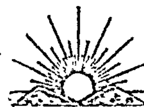
ભાગ ત્રીજો

મૂલ કર્તાઃ- પૂ. મહોપાધ્યાય વિનયવિજયજી ગણિવર્ય

ગ્રંથરચના પ્રેરણાદાતા

વિદ્યાભ્યાસંગી પૂ. મુનિરાજશ્રી સુધર્મસાગરજી મહારાજ

સંપાદન-અનુવાદ-સસંદર્ભ વિવરણ

ગ્રેજ્યુએટ પ્રવચનકાર પૂ. મુનિરાજ શ્રીસુધર્મસાગરજી મ. સા. ના શિષ્ય

પૂ. મુનિરાજ શ્રી દીપરત્નસાગરજી (M.Com. M.Ed.)

કિંમત-પઠન પાઠન

સંવત ૨૦૪૩ વીર સંવત ૨૫૧૩ સને ૧૯૮૭

પૂ. આગમોદ્ધારક આ દેવ શ્રી આનંદસાગરસૂરિજી મ. સા.

* મુદ્રક *
જલિયાણ પ્રિન્ટર્સ
અનુપમા કે સેન્ટર
દિપક ટોકિઝ પાસે
જામનગર

* પ્રકાશક *
અભિનવ શ્રુત પ્રકાશન
પ્રવિણચંદ્ર જે. મહેતા
ગેઇન "નિવાસ"
દર પેન્ટ ઓફિસ પાછળ
જામનગર

પ્રકાશકનું નિવેદન

લગભગ હજાર વર્ષ પૂર્વે પૂ. કલિકાલ સર્વજ્ઞ ભગવંતે રચેલ સિદ્ધહેમ વ્યાકરણને, લગભગ સવા બસો વર્ષ પૂર્વે પ્રક્રિયા રૂપે ફેરવ્યા પછીનું ગર્ભ-વિવરણ સહિતનું આ [illegible]મ ગુજરાતી પ્રકાશન છે જે [illegible] સાથે [illegible] થયેલા અમારા પૂજ્ય મુનિરાજ શ્રી સુધર્મસાગરજી મ. સા. ની અનન્ય પ્રેરણા-અંતઃકરણ પૂર્વકની ભાવના/લાગણી તથા તેમના શિષ્ય પૂ. મુનિ દીપરત્નસાગરજીની મહેનતનો પરિપાક છે.

પ્રથમ બે ભાગના પ્રકાશન બાદ ખૂબજ સુંદર અભિપ્રાયો અને સહકાર મળતા ટૂંક સમયમાં ત્રીજો ભાગ રજૂ કરતાં અમે ખૂબજ આનંદ અનુભવીએ છીએ. આ વ્યાકરણના જ્ઞાનથી પદ સિદ્ધિનું શુદ્ધ જ્ઞાન પામી શાસ્ત્રના અર્થની વિચારણા-ચિંતન. મનન દ્વારા [illegible] શાશ્વત સુખને પામો એજ શુભેચ્છા.

પુસ્તક પ્રકાશનમાં અત્યંત ઉપયોગી બનેલા અને તન મન ધનથી સહકાર આપનારા કાન્તિભાઈ-હર્ષદભાઈ-વિરેભાઈ, વહીવટી કાર્યવાહીમાં મદદરૂપ બનેલા મહેન્દ્રભાઈ તથા મનજીભાઈ ઉદારતાથી ફાળો આપનાર શ્રી જામનગર જૈનસંઘ સમસ્તના આભારી છીએ.

આ સમગ્ર ત્રીજા ભાગના કાગળના દ્રવ્ય સહાયક શ્રી વિશાશ્રીમાળી તપગચ્છ જૈન સંઘ-જામનગર ના આભાર સહ

પ્રવિણચંદ્ર જે. મહેતા
અભિનવ શ્રુત પ્રકાશન વતી

શ્રી નેમિનાથ ભગવાન

કૃષ્ણ બલભદ્રજી પૂજીત કસોટીના પ્રતિમાજી

(જે દહેરાસરજીનું બારણું મોટું થતું નથી અને શિખર થતું નથી)

શ્રી નેમિનાથ ભગવાન

જામનગરના શેઠજીના દહેરાસરજીના જૂના મૂળનાયકજી

(હાલ અરિહંત રૂપે ઉપર બિરાજમાન કરી પુનઃ પ્રતિષ્ઠા થયેલ છે)

બાલ બ્રહ્મચારી પ્રભુના દર્શન પૂર્વક અભ્યાસ કરતાં – અભ્યાસક નિર્મલ બ્રહ્મચર્ય પાળી પરંપરાએ શાશ્વત સુખને પામો એ શુભેચ્છા

અનુક્રમણિકા

પ્રસ્તાવના

૧૧૯૩-૯૫ ના સમય ગાળામાં પૂ. કલિકાલ સર્વજ્ઞ ભગવંત શ્રીમદ્ હેમચંદ્રાચાર્યે સિદ્ધહેમ શબ્દાનુશાસનની રચના કરી. પછી તત્સમ્બન્ધી અન્ય સંસ્કૃત સાહિત્યની રચનાઓ થઇ, જુદાજુદા વિદ્વાનોએ અષ્ટાધ્યાયી ક્રમમાં રહેલા શબ્દાનુશાસનને પ્રક્રિયા ક્રમમાં ફેરવ્યો પણ તે બધામાં પૂ. મહોપાધ્યાય વિનયવિજયજી દ્વારા ૧૭૧૦ માં રચાયેલ "હૈમલઘુપ્રક્રિયા" વધુ પ્રચલીત બની. આજ પર્યન્ત તેનો અભ્યાસ પૂ. સાધુ-સાધ્વીજીઓ કરી રહ્યા છે. લગભગ ૩૨૫ વર્ષ થયા તેનું કોઈ ભાષાન્તર થયું નથી. તેથી લઘુપ્રક્રિયાનો અનુવાદ તથા વિવિધ ગ્રન્થોના નિચોડરૂપ એવો સંદર્ભ-વિવરણ યુકત ગ્રન્થ તૈયાર કરવાની યોજનાના ભાગરૂપે— "અભિનવ હેમ લઘુપ્રક્રિયા ભાગ-૩" પ્રગટ કરાય છે.

બીજા ભાગનુ વિમોચન અનન્ય ઉપકારી પૂજ્ય ગુરૂદેવ શ્રી સુધર્મસાગરજી મહારાજ સાહેબની નિશ્રામાં - જૈનસંઘ - જામનગરના પ્રમુખ ભાનુભાઇ દોશી ના અધ્યક્ષ સ્થાને રાષ્ટ્રપતિ સુવર્ણચંદ્રક પ્રાપ્ત કરતાં પંડિતવર્ય લાલજીભાઇ મોઢાના હસ્તે થયું.

પૂ. ગુરૂદેવ મુનિરાજ શ્રી સુધર્મસાગરજી અનન્ય પ્રેરણા, દૃઢ વિશ્વાસ, કાર્યબોજ પોતાને ખભે રાખીને મને લેખન કાર્યની સગવડ કરી આપવાનો ઉત્સાહ આ ગ્રન્થ પ્રકાશનમાં સંપૂર્ણ જવાબદાર છે જ – છતાં જો તેઓએ ભાનુભાઇ દોશી સાથે સુંદર અને સચોટ આયોજનપૂર્વક તથા જામનગર શિક્ષક સંઘના સેક્રેટરી વિજય આશર અને સુવર્ણચંદ્રક ધારક લક્ષ્મણભાઇ ગઢવીના હાર્દિક સહકાર યુકત સ્વાભાવિક વાતાવરણનું સર્જન ન કર્યું હોત તો ભાગ-૨ નું વિમોચન કઇ રીતે શકય બનત ?

રાષ્ટ્રપતિ સુવર્ણચંદ્રક પ્રાપ્ત કર્તા પંડિત લાલજીભાઇના હસ્તે વિમોચન સમયે તેમની વાગ્ધારાથી પ્રસન્ન ગાંભીર્ય છવાયું ડીસ્ટ્રીક જજ તથા અન્ય સંસ્કૃત વિદ્વાનો એ વૈવિધ્ય સભર છતા વિભિન્ન શબ્દોમાં સંસ્કૃત સાહિત્યના મહત્ત્વ દ્વારા અભિનવ હેમ લઘુપ્રક્રિયા ભા-૨ નું મહત્ત્વ પ્રતિપાદિત કર્યું, સંઘ સેક્રેટરી અને કોમર્સ કોલેજના પ્રિન્સીપાલ ભોગીભાઇ મહેતાએ શાસ્ત્રીય દૃષ્ટાન્ત સભર વિમોચન કાર્યક્રમની ભૂમિકા અને રજૂઆત કરી. આ રીતે ક્રમશઃ ભાગ-૩ પ્રાગટ્ય માટે પગરણ મંડાયા.

આ તકે બીજા ભાગ માટે અતિમદદરૂપ બનેલ શ્રી જામનગર સંઘ તથા પાઠશાળાના ટ્રસ્ટી - વીકુભાઇ - બીપીનભાઇ કેમ ભૂલાય ?

લઘુવૃત્તિના અભ્યાસકો પણ જે સંદર્ભ સાહિત્યનો ઉપયોગ ભાગ્યેજ કરતા હોય તેવા બૃહન્ન્યાસ ન્યાય સંગ્રહ. અન્ય પાંચેક પ્રક્રિયા ગ્રન્થો. કોશ વગેરેના યોગ્ય અવતરણો અને વિવરણો સહિતનો આ ત્રીજો ભાગ અને ગુજરાતી ભાષાના માધ્યમ દ્વારા કરાયેલી સરળ અને સ્પષ્ટ રજૂઆત પ્રક્રિયા અભ્યાસના અધ્યયન-અધ્યાપન તથા સિદ્ધહેમ શબ્દાનુશાસનનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવામાં મદદરૂપ બનશે તેવી અતૂટ શ્રદ્ધા સહ .. ..

વ્યાકરણ અભ્યાસ શા માટે

વિદ્યાવ્યાસંગી પૂ. ગુરૂદેવશ્રી સુધર્મસાગરજી મ. સા. ની અંતકરણની પ્રેરણાથી આ અભિનવ "હેમ" લઘુપ્રક્રિયા. તૈયાર તો થઇ-પણ-વ્યાકરણ અભ્યાસની આવશ્યક્તા સમજ્યા વિના માત્ર ગતાનુગતિક રીતે એ બુકથી લઘુવૃત્તિનાં અભ્યાસને આપણાં નિસ્પૃહી પંડિતવર્ય શ્રી વજુભાઇ "કાળીમજુરી" સમાન ગણે છે—તેથી વ્યાકરણ અભ્યાસનું મહત્વ માનસમાં પ્રતિપાદિત કરીને ધ્યેય સિદ્ધિની દિશામાં કદમ માંડવા ઉચિત ગણાય.

કોઇપણ ભાષાનાં પ્રમાણિક અને સર્વાંગસંપુર્ણ અભ્યાસ માટે તેના વ્યાકરણનું જ્ઞાન નિતાન્ત આવશ્યક છે. વાણી દ્વારા માનવ પોતાના વિચારોને આકાર આપે છે—વાણીનુ નિયમન વ્યાકરણ થકી થાય છે તેથી વ્યાકરણના અભ્યાસ વિના શિષ્ટ વાણી વ્યવહાર મુશ્કેલ બને શાસ્ત્ર ગ્રન્થોના અધ્યયન અને પરિશીલન માટે વ્યાકરણ જ્ઞાન આવશ્યક છે. તેથી જ કહેવાય છે કે :-

0 "વ્યાકરણ એ ભાષાનું વ્યુત્પાદક શાસ્ત્ર છે. પ્રયોગનું શુદ્ધ સાચું જ્ઞાન કરાવનાર છે. ભાવમાં મૂર્ત જ્યોત પ્રગટાવનાર છે. સકલ શાસ્ત્રમાં દીપક સમાન છે ..શબ્દ ધાતુરૂપ દરિયો છે સંજ્ઞા-પરિભાષા-ન્યાયો-ગણો-ધાતુઓ-કારકો-અવ્યયો-પ્રત્યયો આદિને પ્રતિપાદન કરનાર અનુપમ ખજાનો છે. ગ્રન્થ રચનામાં સહાયક છે. ગ્રન્થ માર્ગમાં મુસાફરી કરનારને ભોમિયા તુલ્ય છે."

0 "લોકમાં અને શાસ્ત્રમાં આવતા શબ્દો જેના વડે સધાય એવું જે શબ્દ શાસ્ત્ર તેનું નામ વ્યાકરણ"
— આવશ્યકવૃત્તિ-પૂ. હરિભદ્રસૂરિજી

0 "વ્યાકરણ ભણવાથી પદની સિદ્ધિ થાય છે. પદની સિધ્ધિથી અર્થનો નિર્ણય થાય છે. અર્થ નિર્ણયથી તત્ત્વનું જ્ઞાન થાય છે તત્ત્વજ્ઞાનથી મોક્ષની પ્રાપ્ત થાય છે." શ્રીપ્રશ્ન વ્યાકરણ સૂત્ર

વાણી-વ્યવહારમાં પરોક્ષ બનેલી એવી સંસ્કૃત ભાષાના પથ પર કદમ માંડવા વ્યાકરણ એક માત્ર સાધન છે.

આ અભિનવ "હેમ" લઘુપ્રક્રિયાના અભ્યાસનું મહત્વ

જે રીતે અષ્ટાધ્યાયી (સિધ્ધહેમમાં સાત અધ્યાય) ક્રમમાં રચાયેલ વ્યાકરણોને કાળક્રમે પ્રક્રિયા ક્રમમાં પરિવર્તિત કરવાની આવશ્યક્તા ઉદ્‌ભવી અને જુદા જુદા પ્રક્રિયા પુસ્તકોની રચના થઇ, હેમ લઘુપ્રક્રિયાને પણ મુદ્રિત કરાવતા તેમાં "ટીપ્પણો" મુકી સ્પષ્ટીકરણો માટેનો પ્રયાસ થયો તે રીતે આ અનુવાદ સ્વઅધ્યયન અધ્યાપન કાર્યમાં તો ઉપયોગી થશે-તદ્‌ઉપરાંત તેમાં નિમ્નલિખિત વિશેષતાઓ સમાવિષ્ટ છે જેના વડે અભ્યાસ સાધન બનશે.

0 માત્ર એ બુક કરતાં વિશેષ જાણકારી મળે

0 સંદિગ્ધતા નિવારણ :- લઘુવૃત્તિના અભ્યાસમાં પણ ઉદ્‌ભવતી કેટલીક સમસ્યાઓનું અહીં બૃહદ્‌વૃત્તિ ન્યાસ, કે.શ જેવા સંદર્ભોમાંથી થયેલ ગુજરાતી અવતરણ સંદિગ્ધતા નિવારવા મદદરૂપ બને.

0 **અપૂર્ણવૃત્તિ કે વૃત્તિ અભાવે પૂરતો તુલ્યર્થ પૂરો પાડે :-** પ્રક્રિયાકારે કેટલાંક સૂત્રોની વૃત્તિ અધૂરું રાખી છે જેમકે- ત્યાદિ પરસ્મૈપદી સૂત્ર: ૭૧ સ્તાદેગ્નાનુ ની વૃત્તિમાં અમારા શબ્દની વૃત્તિ નોંધાઇ જ નથી ત્યા તુલ્યર્થ દ્વારા વૃત્તિની અપૂર્ણતા નિવારાઇ છે ત્યાદિ પરસ્મૈ સૂત્ર: ૭૧ ऋतां क्ङितीर् મા વૃત્તિ જ નથી ત્યા આ ગ્રન્થ તુલ્યર્થ દ્વારા **વૃત્તિ પૂરી પાડે છે.**

0 अनु पञ्चन्ते જેવા શબ્દો પ્રક્રિયાની વૃત્તિમાં છોડી દેવાયા છે પણ અર્થની દૃષ્ટિએ જરૂરી જણાતા તે શબ્દોને **યોગ્ય સ્થાન** આપેલ છે

0 **એક કરતાં વધારે સૂત્રોની વૃત્તિમાં યોગ્ય પૃથક્કરણ :-** તુદાદય: સૂત્ર ૮ मस्जे: स: માં બીજા ૨ અન્ય સૂત્રો જોડેલ છે પ્રક્રિયામા આવા કેટલાય સૂત્રોમા એક કરતા વધુ સૂત્રો આવે છે ત્યાં અભ્યાસકને ગોટાળો ન થાય તે માટે 'શેષવૃત્તિ' નામક અલગ વિભાગમા આ સૂત્રો પૃથક્કિત કર્યા છે

0 **સૂત્ર કે વૃત્તિના અભાવનું નિવારણ :-** અદાદિ સૂત્ર: ૫૭ गा: परोक्षायाम् મા એક વધારાનું સૂત્ર ક્વિ ત શિજિ જોડેલ છે પણ વૃત્તિ નથી ત્યા સિદ્ધહેમ બ્રહદ્વૃત્તિ ધરે વૃત્તિ નોંધી છે- એ રીતે ક્યાંક સૂત્રમાં વધારાની સૂત્રની વૃત્તિ છે પણ સૂત્ર નથી ત્યાં અલગ પેટા ક્રમાંક આપી સૂત્ર નોંધેલ છે

0 **મૂળ સૂત્ર બદલી દેવાયુ હોય ત્યાં મૂળ સૂત્ર આપવું –** જેમકે हनोऽघ्नि वा અદાદિ સૂત્ર: ૪૦ માં ખરેખર બે સૂત્ર છે हन. ૪/૩/૮૨ અને वधिसा ૪/૩/૮૩

0 સૂત્ર સમ્બન્ધી આમ કેમ જેવા પ્રશ્નોનું નિવારણ:- ચુરાદિ સૂત્ર: ૪ णिगनिट्टि માં ચિત્તિ સંચેતને ધાતુ નોંધેલ છે ખરેખર અહીં સ્ખલના છે ધાતુ चित्तिग संवेदने છે અને તે પણ આત્મને પદી છે

ઉપરોક્ત મુદ્દાઓ ઉપરાંત નીચેની બાબત નોંધપાત્ર છે.

---

0 **મહર્ષ સાહિત્ય:-** ન્યાયો, લિંગાનુશાસનથી લિંગ નિર્ણય. પ્રસંગોચિત ઉણાદિ વગેરેની મૂળ સંદર્ભો સહિત નોંધ કરેલ છે.

0 **મૂળવૃત્તિ.-** લઘુ પ્રક્રિયાની મૂળ વૃત્તિ દેવાથી મૂળગ્રંથની આવશ્યકતા ન રહે

0 **સાધનિકા:-** જરૂરી સાધનિકાને લીધે સંગતિત સૂત્ર સંબંધો સ્પષ્ટ બને

0 **પરિશિષ્ટ:-** અકારાદિ અને સિદ્ધહેમ સૂત્ર ક્રમથી પ્રક્રિયા અને લઘુવૃત્તિ બન્નેના અભ્યાસીઓને યોગ્ય માર્ગદર્શન મળે ધાતુ રૂપાવલી – તૈયાર રૂપો પૂરા પાડે છે

સંક્ષેપમાં આ અનુવાદ ગ્રંથ માત્ર પ્રક્રિયા ઉપરાંત વ્યાકરણ ના પાંચે અંગોના યથોચિત બોધ કરાવે છે જે અધ્યાપકને પણ ઉપયોગી થશે.

આ ગ્રન્થનો ઉપયોગ કઈ રીતે કરશો

પૂ. ગુરૂદેવશ્રી સુધર્મસાગરજી મ. સા. ની પ્રેરણાથી કેટલાંક દિશા સૂચનો

(૧) મૂળ સૂત્રના ત્રણ ક્રમાંકનો :- (1) સૂત્ર પૂર્વે પ્રકરણાનુસાર ક્રમાંક ૧. ૨. ૩, ...(2) સૂત્ર પછી સિદ્ધહેમનો ક્રમ (3) સૂત્ર પુર્ણ થતાં નીચે સળંગ ક્રમ દા. ત. ऋतेरि: સૂત્રનો ક્રમ ૧૧૮ છે. સિદ્ધહેમનો ક્રમ ૪/૧/૪૧ છે. અને સૂત્ર પુરૂ થતાં નીચે [૭૬૯] લઘુપ્રક્રિયાનો સળંગ સૂત્ર ક્રમાંક છે

(૨) સૂત્ર પૃથક્કરણ :- સૂત્ર પછી સૂત્ર પૃથક્કરણ વિભાગ છે જેમાં સન્ધિ રહિત સૂત્રોની નોંધ છે જેથી વૃત્તિની મદદ વિના પણ **સૂત્ર** મહદ્ અંશે **સ્પષ્ટ બનશે**. જેમકે गुरुनाम्यादेरनृच्छ्रूर्णो–गुरु नामि आदे: अन- ऋच्छ्र् उर्णो: કર્યુ.

(૩) વૃતિ :- ત્રીજો વૃત્તિ વિભાગ **પ્રક્રિયા વૃતિ** દર્શાવે છે જે અપ્રાપ્ય બનતી જતી હૈમ લઘુપ્રક્રિયાની જરૂરિયાત પુર્ણ કરશે.

(૪) વૃત્યર્થ :- લઘુપ્રક્રિયાની મૂળ વૃતિ (શેષવૃતિ સિવાયની) નો **અનુવાદ** દર્શાવે છે છતાં પ્રક્રિયામાં મૂળ વૃતિનો અભાવ, અપુર્ણતા કે અન્ય સંદિગ્ધતા હોય ત્યાં આવિભાગ દ્વારા સિધ્ધહેમ શબ્દાનુશાસનની મદદ વડે પ્રત્યેક સૂત્રની **વૃતિનો સરળ–સ્પષ્ટ** પુરો **અર્થ** અપાય છે

(૫) અનુવૃતિ :- આ વિભાગ **કેવળ જીજ્ઞાસુઓ માટે** છે સિધ્ધહેમ વ્યાકરણ પરથી બનેલી પ્રક્રિયાઓમાં અનુવૃત્તિક્રમ જળવાતો નથી. તેથી કેટલાંક સૂત્રોમાં ન જણાતી બાબત વૃતિમાં જોવા મળતાં અભ્યાસકને સંશય થાય કે આ બાબત વૃતિમાં કેમ ? જેમકે ભ્વાદી સુત્ર ૧૮૮ घस्वस: માં नाम्यादेः લખ્યુ. તેથી પૂર્વની અનુવૃત્તિ દર્શાવવા नामि अन्तस्था क वर्गात નોંધવું પડયું આ સંજોગોમાં અનુવૃતિ વિભાગના સૂત્રો જિજ્ઞાસા સંતોષવા દિશાસુચકછે.

(૬) વિશેષ વિભાગ:- વિશેષ હકિકતો માટે જ છે. સંદર્ભ સૂચિ મુજબના સાહિત્ય પરથી સૂત્ર સંબંધિ પ્રશ્નો, ખુલાસા વિશેષતા, ન્યાયો, વ્યુત્પતિ વગેરેની નોંધ છે જેના અભ્યાસથી સૂત્રો વધુ સ્પષ્ટ થશે, સારો અવબોધ થશે, સંશય નિવારણ શકય બનશે છતાં **વૃત્યર્થ** બરાબર **સમજી ને** આ **વિભાગ વાંચવો** કેમ કે જે રીતે મધ્યમવૃતિ કે આનંદ બોધિની ટીકામાં अवचुरी છે અને બૃહત્ન્યાસમાં न्या. स. વિભાગ છે તે રીતે અહીં 'વિશેષ' છે...........આ ઉપરાંત **વિશેષ ઉદાહરણો** પ્રક્રિયા સાથે સંબંધ ન હોવા માત્રથી છોડી દેવાયેલા સૂત્ર સંબંધિ દ્રષ્ટાંતો ને બૃહદવૃતિમાંથી અત્રે સ્થાન અપાયેલ છે... બૃહદ્હેમપ્રક્રિયામાંથી ઘણુ પાઠોની નોંધ લીધેલી છે જેના વડે સૂત્રના **બાકી કાર્યક્ષેત્રનો બોધ** શકય બનશે.

(૭) પાદનોંધ:- સંદર્ભોની પૃષ્ઠાંક સહિતની નોંધ છે જે વિશેષ માહિતી માટે અભ્યાસને મુળ સ્રોત પુરોપાડે **પાદનોંધ નિશાની** ∘•∘•∘•∘• આ રીતે છે.

(૮) શેષવૃતિ:- મૂળ સૂત્ર ઉપરાંતના અન્ય સૂત્રો કે **સંબંધિત અન્ય હકીકતો** અહીં નોંધેલ છે અંતર્ગત સૂત્રો [ ] આ કૌંસમાં સળંગ ક્રમ આપી નોંધેલ છે જો કે લંબાણ ભયે શેષવૃતિના સૂત્રોમાં માત્ર વૃત્યર્થ આપેલ છે.

આ ગ્રન્થ માં નાં સંક્ષેપો:- વ્યા – વ્યાકરણ. કારા–કારાન્ત. એ. વ.–એકવચન,
દ્વિવ.–દ્વિવચન, બ. વ.–બહુવચન, પ્ર.–પ્રથમા દ્વિ –દ્વિતીયા. તૃ –તૃતીયા
૧–व વર્તમાના ૨–स સપ્તમી ૩–पं પંચમી ૪–ह્ય હ્યસ્તની ૫–अ અદ્યતની
૬–प પરેક્ષા ૭आ આશી: ૮.શ્વ શ્વસ્તની ૯भ ભવિષ્યન્તી ૧૦क्रि ક્રિયાતિપતિ

આટલી સૂચનાથી સ્વઅધ્યયન શકય બને તે શુભેચ્છા

–દીપરત્નસાગર

ઋણ સ્વીકાર

પૂજ્ય મુનિરાજ શ્રી સુધર્મસાગરજી મહારાજ સાહેબ

જેમની અનન્ય પ્રેરણા, પરિશ્રમ ઉત્કટ લાગણી, કાર્યબોજ વહનશક્તિ, કૃપા આદિથી
આ ગ્રન્થ લેખન અને પ્રકાશન શક્ય બન્યા

પૂ. આ. દેવ સૂર્યોદયસાગર સૂરિજી મ. સા.	પૂ. આ. દેવ વિજય સૂર્યોદયસૂરિજી મ. સા.
સંસ્કૃત માર્ગોપદેશિકાનો અભ્યાસ કરાવી વ્યાકરણનો મજબુત પાયો નાખ્યો, પુસ્તકો આપ્યા	પોતાના વિનિત શિષ્યને આજ્ઞા કરતા 'ન્યાય સંગ્રહ„નો સુંદર અભ્યાસ થયો

પૂ. આ દેવ વિજય યશોદેવ સુરીશ્વરજી મ. સા.
જેમની વિશિષ્ટ પ્રેરણા અને આશી દિર્વા સિદ્ધહેમ વ્યાકરણ ભણાયુ

પૂ. મુનિશ્રી જિતરત્નસાગરજી. પૂ મુનિશ્રી મુક્તિરત્નસાગરજી, સાધ્વી શ્રી રમ્યજ્ઞાશ્રીજી
જેઓએ પોતાની નોધપોથીઓ એકાદ વર્ષ જેટલા લાંબા સમય માટે પૂર્ણ વિશ્વાસથી વાંચવા આપી.
પૂ.મુનિશ્રી નદિઘોષવિજયજી:- પુરતો સમય-સુંદર છણાવટ પૂર્વક "ન્યાય સંગ્રહ" ભણાવ્યો

નિસ્પૃહિ વિદ્ધવર્ય પંડિતજી વૃજલાલજી વાલજી ઉપાદયાય

સંશય નિવારવા પત્રોના તાત્કાલિક ઉત્તરો આપ્યા, પોતાનો મુક્ત અભિપ્રાય આપી નિશ્ચિંત છાપ મારી પંચાંગી વ્યાકરણનો બોધ કરાવ્યો આ ગ્રન્થની પ્રેસ કોપી તપાસવા સુંદરતમ વ્યવસ્થા કરાવી.

પંડિતવર્ય છબીલદાસજી સિદ્ધહેમના સુત્રોની વિશેષતા જણાવી અભિનવ પ્રકાશ પાડયો
પંડિતશ્રી ધીરુભાઇ (મોટા), ધીરુભાઇ (નાના), મહાદેવભાઇ-જેમનાથી સિદ્ધહેમનુ જ્ઞાન મળ્યું
શ્રી લાવણ્યસૂરિ જ્ઞાનમંદિર. અર્ધી ગુજરાતી સંઘે અભ્યાસ માટે પુસ્તકો આપ્યા

શ્રી ખુશાલભવન જૈન સંઘ અમદાવાદ

શ્રાવક પંડિતની ૮ માસ માટે સગવડ આપી જરૂરી તમામ પુસ્તકો ખરીદી આપ્યા, એક, ન મળતા પુસ્તકની આપ મેળે ઝેરોક્ષ કરાવી આ ગ્રંથ-પ્રમાણના સ્તંભો મુક્યા
સાધુ-બહુમાન વિવેક પુર્વક વાત કરવાની પદ્ધતિ સાધુની અનુકુળતા પ્રતિકુળતા મુજબ સગવડ કરવાની વૃત્તિ-પ્રવૃત્તિ ખુશાલ ભવન જૈન ઉપાશ્રયના દરેક જેટલી બહુજ ઓછા સંઘના ટ્રસ્ટીમા હશે ! ! !

[] પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ રીતે સહાયક એવા તમામ પૂ શ્રમણ ભગવંતો તેમજ વ્યક્તિઓ અનેક ધો

શ્રી વિશાશ્રીમાળી તપગચ્છ જૈન સંઘ જામનગર

આ સમગ્ર ભાગ-૩ ના તમામ કામળ માટે ઉદાર હાથે દ્રવ્ય સહાય કરી

[એક ભ્રામક માન્યતાનું નિરસન]

લઘુપ્રક્રીયા એટલે માત્ર બે બુક નહીં

કેટલાક વિદ્વાન પદસ્થે, શ્રાવક પંડિતો વગેરે એવો મત ધરાવે છે કે લઘુપ્રક્રિયાનો અભ્યાસ હવે નિરર્થક છે કેમકે લઘુપ્રક્રિયા માત્ર બે બુકથી વિશેષ કંઇ નથી પણ હૈમ સંસ્કૃત પ્રવેશિકા પ્રથમા અને મધ્યમાં કે માર્ગોપદેશિકા અને મદિરાન્ત પ્રવેશિકા કરતાં **હૈમ લઘુપ્રક્રિયામાં નીચેની વિશેષતાઓ છે.**

૧ યઙન્ત ક્રિયા, યઙ્લુબન્ત પ્રક્રિયા તથા નામધાતુ પ્રક્રિયાનો બોધ થાય છે

૨ તદ્ધિત પ્રત્યયોની (મુખ્ય તથા અંતર્ગત કુલ ૩૯૦ જેટલા સૂત્રો દ્વારા) વ્યવસ્થિત વિભાગીકરણ સહિતચર્ચા

૩ બસો જેટલા સૂત્રો દ્વારા કૃદન્ત પ્રક્રિયાની ઝીણવટ ભરી છણાવટ

૪ સૂત્રોના અંતર્ગત રહસ્યોને પ્રગટ કરતી પરિભાષાઓનું સ્પષ્ટીકરણ

૫ ધાતુઓની અનુબંધ સાથે રજુઆત-દા.ત. कथण् માં ण् અનુંબંધન (૧૦) चुरादी ગણ સુચવે છે. क्रुधच् માં च् અનુબંધન (૪) दिवादि ગણ સુચવે છે

૬ ધાતુ પારાયણના ક્રમાનુસાર ધાતુઓનું જ્ઞાન – જે ધાતુરત્નાકર આદિ જોવામાં તથા "ધાતુપાઠ" તૈયાર કરવામાં મદદ રૂપ બને છે

૭ સિધ્ધહેમ શબ્દાનુશાનના અભ્યાસ માટે સુત્રોનુ યોગ્ય તાદાત્મ્ય

૮ બે બુકમાં માત્ર ૮૦૦ જેટલા સુત્રોનો સમાવેશ થાય છે. લઘુપ્રક્રિયામાં લગભગ ૧૭૦૦ થી ૧૮૦૦ જેટલા સૂત્રો સમાયા છે જેથી બુક કરતાં બમણાં સુત્રોનું જ્ઞાન થાય છે.

૯ લગભગ પોણાત્રણસો જેટલી ધાતુઓનું ધાતુરત્નાકરના ભાગોમાં થયેલ વિભાજન મુજબની પ્રક્રિયાઓ અનુસાર જ્ઞાન – સમજ.

૧૦ સંસ્કૃત માધ્યમના પ્રયોગ દ્વારા સંસ્કૃત વાંચન ક્ષમતાની ખીલવણી.

બે બુક એ "ગ્રામર – ટ્રાન્સલેશન મેથડ" અનુસાર તૈયાર થયેલ પુસ્તક છે. જે સંસ્કૃત ભાષાને વ્યવહારમાં પ્રયોજવાની પ્રાથમિક ભૂમિકા રૂપ છે. તેની અને પ્રક્રિયા વ્યાકરણની તુલનાજ અસ્થાને ગણાય

વળી કેટલાંક માને છે કે લઘુવૃત્તિ ' **[સિદ્ધહેમ શબ્દાનુશાન એટલે લઘુવૃત્તિ–માત્ર એવો ભ્રમ પ્રવર્તે છે.]** જ ભણલી જોઇએ પ્રક્રિયા નહી – મુર્ધન્ય વિદ્વાનોને જ્ઞાન હશે જ કે લઘુવૃતિ **એ પૂર્ણગ્રન્થ નથી પણ પૂર્ણતા તરફ ગતિ કરાવતો ગ્રન્થ છે લઘુપ્રક્રિયાની જેમ લઘુવૃત્તિ એ પણ માત્ર નિદર્શન ગ્રન્થ છે.** એટલેજ આ અનુવાદ ગ્રન્થમાં બૃહદ્વૃત્તિ, ન્યાયસંગ્રહ, લિંગાનુશાસન જેવા ગ્રન્થોના અવતરણો લીધાં છે લઘુપ્રક્રિયા એટલે માત્ર બે બુક માનીને લઘુવૃત્તિ તરફ અંગુલી નિર્દેશ કરતા વિદ્વાનોને એટલીજ વિજ્ઞપ્તિ કે જો સિદ્ધહેમનુ સુવ્યવસ્થિત જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું એજ એક માત્ર લક્ષ્ય હોય તો બૃહદ્વૃતિ ના સ્પષ્ટ જ્ઞાન અને સમજ વિના માત્ર લઘુવૃત્તિનું અધ્યાપન અથવા તો માત્ર **લઘુવૃત્તિના અભ્યાસથી પૂર્ણ વ્યાકરણનો બોધ થવાની માન્યતા એ પણ લઘુપ્રક્રિયા એટલે માત્ર બે બુક જેવોજ ભ્રમ છે એ વાત નિર્વિવાદ સ્વીકારવી રહી.**

ખંભાતમાં **પંડિતવર્ય છબીલદાસજી** એ સાધુના દૃષ્ટાંત થકી કહેલુ કે લઘુવૃત્તિ ભણ્યા બાદ એમ થાય કે (अब मुझे कुछ नहीं आता) હવે મને વ્યાકરણમાં કાંઇ ખબર પડતી નથી તો માનવું તેઓ સિદ્ધહેમ શબ્દાનુશાસન વીશે કાંઇ જાણતા થયા છે.

–દીપરત્નસાગર

પંડિત વૃજલાલ વાલજી ઉપાધ્યાય

પ્રાધ્યાપક
શાન્તિભુવન જામનગર

વેદાન્તાચાર્ય

દીપરત્નસાગર દ્વારા સંપાદીત આ અભિનવ લઘુપ્રક્રિયાની મહેનત પ્રશંસનીય છે કાર્ય નિર્વિઘ્ને પરિપૂર્ણતાને પામે અને વધુને વધુ શ્રુત ભક્તિ દ્વારા બાલજીવોને માર્ગે લાવવા પ્રયત્નશીલ રહે એજ ભાવના.

— આ. દેવેન્દ્રસાગર સૂરિ

આપશ્રીની અભિનવ કૃતિનાં દર્શનથયાં, વિહંગાવલોકન કર્યું અને લેખકની વિશિષ્ટ દ્રષ્ટી અને લીધેલા પરિશ્રમ, વિવિધ વિશેષતાઓ જોઇ ઘણી પ્રસન્નતા અનુભવી. છેલ્લા ૩૦/૪૦ વરસથી ઉગતા વિદ્યાર્થીઓને વ્યાકરણ જ્યારે વ્યાધીકરણ જેવું થઇ પડયું છે અને આનું મુખ્ય ક્ષેત્ર ગણાતા આપશ્રી શ્રમણ સંઘમાં તેનું મહત્વ વિસરાતું જાયછે ત્યારે અનેક શાસ્ત્રોની પ્રાથમિક ચાવી જેવી આ વિદ્યાની જ્યોત જલતી રહે એના માટે જે કાંઇ પ્રયત્નો થાય તે આની ચિંતા કરનારાઓ માટે આવકાર્ય બની રહે છે.

ગુરૂનિશ્રા-કૃપા-વિદ્યાની લગન, બીજાને ઉપકારક બનવાની તમન્ના લેખકના ને અન્યના દિલમાં ઉપયોગી બની રહેશે - ધન્યવાદ-જ્ઞાનક્ષેત્રે કંઇક લાભ આપવા વિનંતી.

–યશોદેવ સૂરિની વંદના

પૂ. કલિકાલ સર્વજ્ઞ ભગવન્ શ્રી હેમચંદ્રસૂરિભ્યો નમઃ

॥ अर्हम् ॥

૦ આખ્યાત પ્રક્રિયા ભ્વાદયઃ ૦

આ વિભાગમાં આખ્યાત પ્રક્રિયાનું નિરૂપણ કરવાનું છે. आख्यात् – ક્રિયાપદ સામાન્ય વ્યવહારમાં आख्यान् – ક્રિયાપદ તરીકે ઓળખાય છે વ્યાકરણ અભ્યાસની ભાષામાં તેના મૂળ રૂપને "ધાતુ" તરીકે ઓળખાવાય છે. જેમકે "નમવું" એ નમવાની ક્રિયા દર્શાવતું પદ છે. તેને સંસ્કૃતમાં "नम्" ધાતુ (ગણ: ૧ – પરસ્મૈપદ) કહેવાયછે.

સંસ્કૃત વ્યાકરણમાં કુલ ૧૦ કાળ અને ૧૦ (નવ) ગણ આવેછે. દશે (નવે) ગણની મળીને કુલ ૨૦૦૦ જેટલી ધાતુ તથા અન્ય (कण्डु વગેરે) ધાતુ મળીને ૨૨૦૦ ધાતુનો સમાવેશ થયો છે. જેમાંથી આ પ્રકરણમાં માત્ર भ्वादि (भू વગેરે ધાતુના – પહેલા ગણ) નું અધ્યયન આવે છે.

પ્રત્યેક ધાતુને કર્તરી – કર્મણી – સનન્ત – યઙન્ત, यङ्लुबन्त વગેરે પ્રક્રિયા અનુસાર ભિન્નભિન્ન રૂપો તૈયાર થઇ શકે જેમાંથી આ ત્રીજા સમગ્ર વિભાગમાં માત્ર કર્તરી પ્રક્રિયામાં જ દશે ગણના રૂપોને લાગતા સૂત્રો પ્રક્રિયાકારે ગુંથેલ છે.

ગણ :– भ्वादि, अदादि–ह्वादि, दिवादि, स्वादि, तुदादि, रुधादि, तनादि, क्र्यादि, चुरादि (કલિકાલ સર્વજ્ઞ ભગવંતે ગણ-નવ લખ્યાછે. જેમાં ગણ ૨–૩ સાથે છે. વ્યવહારમા "દશ-ગણ" શબ્દ વધુ પ્રચલિત છે. પ્રક્રિયામાં પણ ह्वादय ધાતુનો અલગ ભાગ છે માટે દશ ગણ રૂપેજ આ ગ્રન્થમાં નિરૂપણ કર્યું છે.)

કાળ :– વર્તમાન, સપ્તમી (વિધ્યર્થ), પંચમી (આજ્ઞાર્થ), હ્યસ્તની, અદ્યતની પરોક્ષા, આશિર્વાદ, શ્વસ્તની, ભવિષ્યન્તિ, ક્રિયાતિપત્તિ.

સંક્ષેપમાં કહીએતો આ પ્રકરણમાં भ्वादि ગણના પરસ્મૈપદી – આત્મનેપદી તથા ઉભયપદી – ધાતુઓના રૂપોને ૧૦ કાળની કર્તરી પ્રક્રિયામાં શીખવાના છે.

કલીકાલ સર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્ર સૂરિમહારાજ

પૂ. મહોપાધ્યાય શ્રી વિનયવિજયજી ગણિવરેભ્યો નમ:

ઉભાદય: - પરસ્મૈપાદિન:

(૧) क्रियार्थो धातुः 3/3/3

✱ સૂત્રપૃથ૦ '– क्रिया-अर्थः धातु.

★ વૃત્તિ :– क्रिया अर्थो यस्य स धातुः स्यात्। स च त्रेधा गणजो नामजः सौत्रश्च तत्र गणजः यथाह –

"भ्वादयः कानुबन्धाः स्युरदादयः चानुबन्धा दिवादयः ।
स्वादयस्तान्तकाश्च, तानुबन्धास्तुदादयः ।
रुधादयः पानुबन्धा यानुबन्धास्तनादयः ।
क्र्यादयः शानुबन्धाश्च, णानुबन्धाश्चुरादयः ।

अननुबन्धाश्च भ्वादयः । तत्र नाम्नः प्रत्ययकारणाद् धातुत्वं यान्ति ते नामधातुः । सौत्राश्च कण्ड्वादयः सूत्रग्रहणाच्च । प्रत्येकमेते त्रिविधाः परस्मैपदिन आत्मनेपदिन उभयपदिनश्च ।

इदनुबन्ध ङानुबन्धाः कर्त्र्यात्मने। ईदनुबन्धः ...

ञानुबन्धस्तूभयपदी परस्मैपदी शेषः

卐 વૃત્યર્થ :– વાચન બોલવારૂપ કરવાની શુદ્ધ ક્રિયા એવો જેનો અર્થ છે તે "ધાતુ" કહેવાય છે જેનો ક્રિયા અર્થ છે તે ધાતુ) તે ત્રણ પ્રકારે છે (૧) गणजः = ગણ ધાતુ (૨) नामजः = નામ ધાતુ (૩) सौत्रः સૌત્ર ધાતુ

0 गणजः ગણ ધાતુ નવ પ્રકારના છે (વર્તમાન વ્યવહારમા તે દશનો ઉલ્લેખ છે)

૧ अदादि (બીજો-ત્રીજો) ગણને ઓળખવા क અનુબન્ધ
૨ दिवादि (ચોથા) ગણનો च અનુબંધ
૩ स्वादि (પાંચમા) ગણનો ट અનુબન્ધ
૪ तुदादि (છઠ્ઠા) ગણનો त અનુબન્ધ
૫ रुधादि (સાતમા) ગણનો प અનુબન્ધ
૬ तनादि (આઠમા) ગણનો य અનુબન્ધ
૭ क्र्यादि (નવમા) ગણનો श અનુબન્ધ
૮ चुरादि (દશમા) ગણનો ण અનુબન્ધ છે

અનુબન્ધો ટુંકમાં યાદ રાખવા માટે – क-च-ट-त-प-य-श-ण અનુબન્ધ)

અહીં જે भ्वादि ગણની વાત છે તે ગણ ઉક્ત અનુબન્ધ રહિત છે

0 नामजः જ્યાં નામ જ પ્રત્યયના સંબંધથી ધાતુપણાને પામે છે તે નામ ધાતુ કહેવાય છે

0 सौत्र सौत्र ધાતુ कण्डू વગેરે (कण्ड्वादयः) તથા ધાતુપાઠ વગેરે જરૂરી તેમજ સૌત્રમાં – ત્રુ – સ્તમ્ભુ – ચુલુમ્પ વગેરે ગ્રહણ થાય [1]

આ પ્રત્યેક ધાતુઓ ત્રણ રીતે જાણવા (૧) પરસ્મૈપદી ધાતુ (૨) આત્મનેપદી ધાતુ (૩) ઉભયપદી ધાતુ

इ અને ङित् ई અનુબન્ધ હોય ત્યાં પ્રયોજાય ત્યારે આત્મનેપદી અને દીર્ઘ ई તથા ञ् અનુબન્ધ વાળા ધાતુ ઉભયપદી તથા બાકી જે રહે તે પરસ્મૈપદી ધાતુ જાણવા

卐 વિશેષ :– 0 ક્રિયા સૂચક શબ્દની ધાતુ સંજ્ઞા થવાથી આગળ જણાવાશે તે રીતે જુદાજુદા પ્રત્યયો લાગશે. દા.ત. भू + ति વર્તમાનકાળ ત્રીજો પુરુષ એકવચન પરસ્મૈપદીનો પ્રત્યય થાય.

0 कृतिः = કરવું એવો અર્થ થાય જેમકે :– શું કરે છે ? તો બધું છે

0 क्रिया = कृतिः – પ્રવૃત્તિ–વ્યાપાર એ બધાં એકાર્થક શબ્દો છે. [2]

0 क्रिया.. દા.ત. રાંધે છે – તેની આસપાસ જ બધાં કારકો ગોઠવાય. જેમકે કોણ રાંધે છે ? ચૈત્ર. શું ? = ચોખા. શેના વડે ? ચા માટે ? = ચૈત્ર માટે. ક્યાં ? થાળીમાં

0 इंगित 3/3/૯૫ સૂત્રથી इ કાર, ङ કાર કર્તૃગામિનિ ફળમાં પરસ્મૈપદી સમજવા

0 ईङितः कर्तरि ૩/૩/૨૨ ई કાર અને ङ કાર કર્તરિ પ્રયોગમાં આત્મનેપદી થાય.

0 शेषात् परस्मै 3/3/૧૦૦ આત્મનેપદ સિવાયના પરસ્મૈપદી થાય

[૬૫૨]

(૨) नवाद्यानि शतृक्वसू च परस्मैपदम् 3/3/19

★ સૂત્રપૃથ૦ :– नव-आद्यानि शतृ क्वसू च परस्मैपदम्

★ વૃત્તિ :– सर्वासां त्यादि विभक्तीनामाद्यानि नव वचनानि शतृक्वसू च प्रत्ययौ परस्मैपद-संज्ञानि स्युः

☐ पराणि कानानशौ चात्मनेपदम्

• • • • • • • • • • • • • • • •

* 1 લઘુપ્રક્રિયા દીપિકા પૃ ૨૧૮

* 2 મધ્યમ વૃત્તિ અવચૂરિ ભાગ ૨, પૃ ૧

🕉 વૃત્યર્થ –: આ સર્વ ત્યાદિ (વર્તમાના) વગેરે વિભક્તિઓનાં પૂર્વના નવ-નવ પ્રત્યયો તેમજ (કૃદન્તના) શતૃ અને ક્વસૂ પ્રત્યયોની પરસ્મૈપદ સંજ્ઞા થાય છે.

🕉 વિશેષ :- 0 शत्रानशावेष्यति तु सस्यो ૫/૨/૨૦ થી શતૃ પ્રત્યય
0 तत्र क्वसुकानौ तद्वत् ૫/૨/૨ થી ક્વસુ પ્રત્યય
0 આદ્ય નવ :- કુલ ૧૮ પ્રત્યયો સાથે આવશે(જુઓ સૂત્ર : ૪) તેમાંના પહેલાંના નવ-નવ પ્રત્યયો તે આદ્ય –તેને પરસ્મૈપદ સમજવા અને પછીના નવ તે આત્મનેપદ સમજવા
0 ધાતુપાઠ :- ગણ – (૧) भ्वादि માં ક્રમાંક ૧ થી ૫૮૫ ધાતુ પરસ્મૈપદી છે.

▣ શેષવૃત્તિ:- (૧) पराणि कानानशौ चात्मनेपदम् ૩/૩/૨૦ વર્તમાના વગેરે દશે વિભક્તિઓના બાકી રહેલા નવ-નવ પ્રત્યયો અને (કૃદન્ત ના) કાન્-આનશ્ પ્રત્યયોની આત્મનેપદ સંજ્ઞા થાય. [૪૫૯]

[૬૫૩]

(૩) त्रीणि त्रीण्यन्ययुष्मदस्मदि ૩/૩/૧૭

★ સૂત્રપૃથ૦ :- त्रीणि त्रीणि अन्य युष्मद् अस्मदि
★ વૃત્તિ :- सर्वासां विभक्तिनां त्रीणि त्रीण्येक-द्वि-बहु-वचनान्यन्यदर्थे युष्मदर्थेऽस्मदर्थे च यथाक्रमं स्युः ।

🕉 વૃત્યર્થ :- સર્વ (વર્તમાના વગેરે દશ) વિભક્તિઓના ત્રણ ત્રણ વચનો અનુક્રમે એકવચન – દ્વિવચન – બહુવચન ત્રણે * અન્ય (ત્રીજો પુરૂષ) યુષ્મદ્ (બીજો પુરુષ) અસ્મદ્ (પહેલો પુરુષ) ના સમજવા

🕉 વિશેષ :- 0 આરંભમાં જણાવ્યા મુજબ વિભક્તિઓ દશ છે. વર્તમાના, સપ્તમી, પંચમી, હ્યસ્તની, અદ્યતની, પરોક્ષા, આશી:, શ્વસ્તની, ભવિષ્યન્તી, ક્રિયાતિપત્તિ – તેના ત્રણ વચનો, ત્રણ પુરૂષો – તે સમજવા સૂત્ર : ૪ માં વર્તમાના માં જણાવ્યા મુજબ જોવા જેમકે :-
अन्यद् (ત્રીજો પુરૂષ) એ.વ. – तिव्, દ્વિ વ. :- तस्, બ.વ : अन्ति

0 अन्यद् = ત્રીજો પુરૂષ = તે, તેઓ
0 युष्मद् = બીજો પુરૂષ = જેમની સાથે વાત થતી હોય તે – તું – તમે
0 अस्मद् = પહેલો પુરૂષ = પોતાને માટે–હું–આપણે

[૬૫૪]

(૪) सति ૫/૨/૧૯

★ વૃત્તિ –: आरब्धा समाप्तवस्तुविषयः कालः सन् वर्तमानस्तदर्थाद् धातो र्वर्तमाना स्यात् ।
▣ वर्तमाना ૩/૩/૬

परस्मैपदानि			आत्मनेपदानि		
तिव्	तस्	अन्ति	ते	आते	अन्ते
सिव्	थस्	थ	से	आथे	ध्वे
मिव्	वस्	मस्	ए	वहे	महे

🕉 વૃત્યર્થ :- આરંભ થયો છે. પણ પૂર્ણ થયો નથી તેવો વસ્તુ વિષય તે કાળ. તેને "सन्" વર્તમાન કહેવાય છે. વર્તમાન બનાવને સૂચવતા ધાતુથી વર્તમાન કાળ અર્થમાં વર્તમાના ના પ્રત્યયો લાગે.

★ અનુવૃત્તિ :- स्मे च वर्तमाना ૫/૨/૧૬ થી वर्तमाना

🕉 વિશેષ :- 0 પ્રત્યયોમાં "व्" इत् છે शिद् अवित् ૪/૩/૨૦ સૂત્ર માટે वित् પ્રત્યયો કર્યા છે
0 વર્તમાન કાળ ચાર અર્થમાં સમજવો * 1
(૧) પ્રવૃત્તોપરત :- જેમકે–હમણાં જીવ ઘાત કરતો નથી.
(૨) વૃત્તાવિરત :- આ કુમારો રમે છે.
(૩) નિત્ય પ્રવૃત્ત :- પર્વતો ઉભા છે.
(૪) સામીપ્ય :- આ હું આવુ છું એટલે કે આવ્યો અથવા આવીશ

▣ શેષવૃત્તિ :- (૨) वर्तमाना ૩/૩/૬ નીચે મુજબ વર્તમાના વિભક્તિના પ્રત્યયો છે.

પુરુષ	એ.વ	દ્વિ.વ.	બ.વ.	એ.વ.	દ્વિ.વ.	બ.વ.
ત્રીજો	तिव्	तस्	अन्ति	ते	आते	अन्ते
બીજો	सिव्	थस्	थ	से	आथे	ध्वे
પહેલો	मिव्	वस्	मस्	ए	वहे	महे

દા.ત. नमति – अहीं नम् ધાતુને 'તે નમે છે"

* અન્ય, યુષ્મદ્, અસ્મદ્ ત્રણે અનુક્રમે ત્રીજો, બીજો, પહેલો પુરૂષ તરીકે વ્યવહારમાં પ્રચલિત છે. અહીં પણ તેજ રીતે નોંધ્યા છે.

* 1 ચાર અર્થ :- હૈમપ્રકાશ – ઉત્તરાર્ધ – પૃ. ૪૭૭
* 2 વર્તમાના ની જેમ દશે કાળના અલગ અલગ પ્રત્યયો આગળના સૂત્રોમાં આવશે.

એવા અર્થમા વર્તમાના નો ત્રીજો પુરુષ એકવચનનો પરસ્મૈપદ પ્રત્યય "તિવ્" લાગ્યો છે – એ જ રીતે આત્મનેપદ ધાતુમાં કર્તરિ થાય [૪૧૦]

[૬૫૫]

(૫) ગતાઃ શિતઃ ૩/૩/૧૦

★ વૃત્તિ :– વર્તમાના સપ્તમી પઞ્ચમી હ્યસ્તન્યઃ શિતો જ્ઞેયાઃ । 'भू सत्तायाम्' । भू तिव् इति स्थिते ।

卐 વૃત્ત્યર્થ :– વર્તમાના, સપ્તમી (વિધ્યર્થ) પંચમી (આજ્ઞાર્થ), હ્યસ્તની એ ચારેની "શિત્" સંજ્ઞા થાય છે

0 भू सत्तायाम् (ગણ ૧) ભ્વાદિ પરસ્મૈપદ – અકર્મક I સત્તા હોવી, વિદ્યમાનતા હોવી.

0 ધાતુ भू + પ્રત્યય तिव् એ સ્થિતિ છે

★ અનુવૃત્તિ :– (૧) વર્તમાના ૩/૩/૬ (૨) સપ્તમી ૩/૩/૭ (૩) પઞ્ચમી ૩/૩/૮ (૪) હ્યસ્તની ૩/૩/૯

卐 વિશેષ :– 0 સૂત્ર વર્તમાના ૩/૩/૬ માં વર્તમાના ના પ્રત્યયો દર્શાવાયા એ જ રીતે સૂત્ર ૩/૩/૭ થી ૩/૩/૯ માં અનુક્રમે સપ્તમી, પઞ્ચમી, હ્યસ્તની ના પ્રત્યયો દર્શાવાશે.

0 भू + तिव् એ સ્થિતિનો અર્થ भू ધાતુને વર્તમાના –પરસ્મૈપદ – ત્રીજો પુરુષ એકવચન નો तिव् લાગે ત્યારે કેવું રૂપ થાય તેની સાધનિકાનો પ્રારંભ દર્શાવેલ છે.

0 શિત્ પ્રત્યયો એટલે 'श' અનુબંધવાળા પ્રત્યયો જે શિત્ કાર્ય માટે છે એટલે કે આ ચાર કાળ શિત્ છે બાકીના છ કાળ અશિત્ સમજવા

0 भू ધાતુ સર્વપ્રથમ મંગલિકને માટે છે. *

[૬૫૬]

(૬) કર્તર્યનદ્ભ્યઃ શવ્ ૩/૪/૭૧

★ સૂત્રપૃથક્ :– कर्तरि अन – अद्भ्यः शव्

★ વૃત્તિ :– अदादि वर्जाद् धातोः कर्तरि विहिते शिति शव् प्रत्ययः स्यात् । शकार–वकारौ इतौ ।

卐 વૃત્ત્યર્થ :– અદાદિ ગણ (ગણ : ૨) ના ધાતુઓને છોડીને (અન્ય તમામ ધાતુઓને) કર્તરિ પ્રયોગમાં શિત્ (વર્તમાના, સપ્તમી પંચમી, હ્યસ્તની) પ્રત્યયો લાગે તે પહેલા [વિકરણ] પ્રત્યય રૂપે શવ્ [अ] પ્રત્યય લાગે છે શવ્ માં श કાર व કાર બન્ને इत् છે

★ અનુવૃત્તિ :– ક્યઃ શિતિ ૩/૪/૭૦ થી શિતિ

卐 વિશેષ :– 0 શવ્ પ્રત્યયમા श કાર व કાર બન્ને શિત્ અને વિત્ કાર્યો માટે છે

0 અન–અદ્ભ્યઃ :– ગણ અદાદિ (क અનુબંધવાળા) (ગણ ૨ અને અન્તર્ગત ગણ : ૩ બન્ને) ના તમામ ધાતુઓનુ વર્જન સમજવું – (બૃહદ્‌વૃત્તિ ભા. ૧ પૃ. ૨૫૦ પર અદાદિ ગણપાઠ આપેલ છે કુલ ૮૫ ધાતુ છે अद् થી ह्नुङ् સુધી)

0 અહીં अनद्भ्यः જ લખ્યું છે પણ વાસ્તવિક રીતે જોતાં ગણ – ૧ ભ્વાદિ અને ગણ – ૧૦ ચુરાદિ માંજ શવ્ [अ] લાગશે બાકીના ગણો માટેના પ્રત્યયોના ફેરફારો હવે પછીના સૂત્રોમાં કહેવાશે.

0 કર્તરિ કેમ કહ્યું ?

ભાવે – કર્મણી પ્રયોગ છે માટે 'शव्' ન લાગ્યો

0 अनद्भ्यः કેમ કહ્યું ?

अत्ति = તે ખાય છે. – अद् ધાતુ છે

[૬૫૭]

(૭) નામિનો ગુણોઽક્ङિતિ ૪/૩/૧

★ સૂત્રપૃથક્ :– नाम्नः गुणः अ–क्ङिते

★ વૃત્તિ :– कित्–ङित् वर्जे प्रत्यये परे नाम्यन्तस्य धातोः गुणः स्यात् ।

भवादेशः । स धार्मिको भवति । तौ भवतः । "लुगस्यादेत्यपदे" इत्यकारलोपे, ते भवन्ति । त्वं भवसि । युवां भवथः । यूयं भवथ ।

卐 વૃત્ત્યર્થ :– कित्, ङित् (क् અને ङ् इत् છે તેવા) પ્રત્યયો વર્જિત અન્ય પ્રત્યયો લાગે ત્યારે (નામ્યન્ત) અન્તે નામી સ્વર હોય તેવા ધાતુઓનાં નામી સ્વર નો ગુણ થાય છે

(भू + शव् + ति એ સ્થિતિ છે તેમાં આ સૂત્રથી भू ના ऊ નો ગુણ થતાં भो થશે. भो + शव् (अ) = ઓદૌતોઽવાવ્ ૧/૨/૨૪ થી भो નું भव् + अ થશે)

0 स धार्मिको भवति = તે ધાર્મિક છે.

0 तौ भवतः = તે બે છે.

0 ते भवन्ति = તેઓ છે.

(નોંધ :– भू ધાતુના વર્તમાન કાળના રૂપોની અહીં વ્યાખ્યાન છે – તેની તેના સાધનિકા "વિશેષ" માં જુઓ)

卐 વિશેષ :– 0 ગુણ થવા માટે गुणोऽरेदोत्

* "मङ्गलार्थत्वात् प्रथमतस्य भूधातोः" ધાતુપારાયણમ્ પૃ. ૧

૩/૩/૨ સૂત્ર છે. તેનાથી ऋ વર્ણનો अर्, इ વર્ણનો ए, उ વર્ણનો ओ થાય * 1

0 ङित् વત્ થવાના વિધાનો ૪/૩/૧૭ થી ૪/૩/૨૦ સૂત્રમાં સિદ્ધહેમ વ્યા. માં છે

0 कित् વત્ થવાના વિધાનો ૪/૩/૨૧ થી ૪/૩/૪૧ માંછે.

0 नामिन: એમ કેમ કહ્યું ?
याति – તે જાયછે. या એ નામ્યન્ત નથી.

0 अ क्ङिति કેમ કહ્યુ ?
भूत: – અહીં क्त એ कित् પ્રત્યય છે.

भू सतायाम् ધાતુ ક્રમાંક 1

સાધનિકા (૧) क्रियार्थो धातु: ૩/૩/૩ થી ધાતુ સંજ્ઞા (૨) त्रिणि त्रीण्य...दि: ૩/૩/૧૭ થી (अन्यद्) ત્રીજો વગેરે પુરૂષ અને વચનો (૩) सति ૫/૨/૧૯ સૂત્રથી વર્તમાનાને वर्तमाना ના પ્રત્યયો લાગે (૪) वर्तमाना ૩/૩/૬ થી तिव् तस् વગેરે પ્રત્યયો (૫) नवाद्यानि... ...म् ૩/૩/૧૯ થી પહેલાં નવ પરસ્મૈપદી પ્રત્યયો (૬) एता: शित: ૩/૩/૧૦ થી शित् સંજ્ઞા * 2

(1) भवति (૧) भू+तिव् (૨) कर्तर्य.. शव् ૩/૪/૭૧ થી – भू+शव्+तिव् (૩) भू+अ+ति – (કેમકે श्–व् અપ્રયોગિત્ છે) (૪) नामिनो गुणो...ति ૪/૩/૧ થી ऊ નો ગુણ થતા * 3 – भो + अ + ति (૫) ओदौत: ऽवाव् થી अव् – भव् + अ + ति (૬) भवति = તે છે. (ત્રી.પુ. એ.વ.)

(2) भवत: (૧) भू+तस् (ત્રીજો પુરૂષ દ્વિ. વ.) (૨) ઉપર મુજબ – भवतस् (૩) सोरु: ૨/૧/૭૨ થી भवतर् (૪) र: पदान्ते...यो: ૧/૩/૫૩ થી વિસર્ગ – भवत: થશે = તેઓ બે છે

(3) भवन्ति (૧) भू + अन्ति (ત્રીજો પુરૂષ બ.વ.) (૨) भव् + अ+अन्ति– (૩) लुगस्य...दे ૨/૧/૧૧૩ થી પૂર્વ अ લોપ – भवन्ति = તેઓ છે

(4) भवसि – भू + सि – બીજો પુરૂષ એ વ

(5) भवथ: भू + थस् – બી પુ દ્વિ વ. – તમે બે છો

(૬) भवथ भू + थ = બી પુ એ.વ. – તમે છો

[૬૫૮]

(૮) मव्यस्या: ૪/૨/૧૧૩

★ સૂત્રપૃથ૦ :- म – वि अस्य आ:

★ વૃત્તિ :- धातो विहिते मादौ वादौ च प्रत्यये परे अत आ: स्यात् । अहं भवामि । आवां भवाव: । वयं भवाम: ।

अन्यदर्थादिद्वय – त्रययोगे पराश्रयमेव वचनम् । स च त्वं च भवथ: । स च त्वं चाहं च भवाम: ।

卐 વૃત્ત્યર્થ :- ધાતુથી વિહિત એવા म કારાદિ व કારાદિ પ્રત્યય લાગે ત્યારે અન્ત્ય अ નો आ થાય છે. अहं भवामि = હું છું, आवां भवाव: = અમે બે છીએ, वयं भवाम: = અમે બધાં છીએ.

0 એકજ વાક્યમાં अन्यद्, युष्मद्, अस्मद् માંથી બે કે ત્રણ પુરૂષ સાથે હોય ત્યારે જે पर – છેલ્લે હોય તેને આશ્રીને ક્રિયા કરવી. જેમકે.– स च त्वं च = भवथ: અહીં युष्मद् પરમાં છે માટે બી.પુ. દ્વિ.વ. નો थस् થયો. स च त्वं च अहं च = वयम् भवाम: માં अस्मद् પરમાં છે માટે ૫. પુ–બ.વ. નો मस् થયો.

卐 વિશેષ :- 0 अस्य કેમ કહ્યું ?
चिनुव: અહીં वस् પ્રત્યય પૂર્વે उ છે માટે आ ન થયો.

0 (7) भवामि = (૧) भू + मि (૨) भव + मि (૩) આ સૂત્રથી પૂર્વના अ નો आ – भवामि

(8) भवाव: – भू + वस्

[9] भवाम: – भू + मस्

— વર્તમાના – પરસ્મૈપદ – પૂરૂ થયું —

भू सतायाम् - ધાતુ ક્રમાંક 1 *

	એ.વ.	દ્વિ વ.	બ.વ.
ત્રી. પુ.	भवति	भवत:	भवन्ति
બી. પુ.	भवसि	भवथ:	भवथ
૫. પુ.	भवामि	भवाव:	भवाम:

[૬૫૯]

[૯] विधि निमन्त्रणामन्त्रणधीष्ट संप्रश्न प्रार्थने ૫/૪/૨૮

o o o o o o o o o o o o o o o o o o o o o

* 1 आसन्न પરિભાષા – ૭ – ૪ – ૧૨૦

* 2 આ ૭ સૂત્રો ફરી વખત સાધનિકામાં અપાયા નથી - તે બધાંનું કાર્ય થયા પછી तिव् વગેરે પ્રત્યયો લાગશે તેમ સમજી લેવું.

* 3 आद्यन्तवदेकस्मिन्- ન્યાય ૫, ૫ ૭.

* અહીં भू ધાતુના કર્તરી–વર્તમાનાના રૂપો આપેલછે. અભ્યાસકે દરેક રૂપો આ રીતે તૈયાર કરવા–આ ગ્રન્થમાં આપેલ ધાતુ ક્રમાંક મુજબ–ધાતુ–રત્નાકરમાં રૂપો છે.

★ सूत्रपृथ० :- विधि निमन्त्रण आमन्त्रण अधीष्ट सम्प्रश्न प्रार्थने ।

★ वृत्ति -: विधिः क्रियायां प्रेरणं । विध्यादिषु सप्तमी स्यात् ।

☐ सं म स्तादिष्वारे सप्तमी । सप्तमी ३/३/७ ।

परस्मैपदिनः			आत्मनेपदिन.		
यात्	याताम्	युस्	ईत	ईयाताम्	ईरन्
यास्	यातम्	यात	ईथास्	ईयाथाम्	ईध्वम्
याम्	याव	याम	ईय	ईवहि	ईमहि

卐 વૃત્ત્યર્થ :- વિધિ :- ક્રિયામાં પ્રેરણા કરવી 0 (નિમન્ત્રણ :- પ્રેરણા કર્યા પછી નેમ ન કરીએ તો દોષ લાગે ત્રિકાલ્યમ્ આવશ્યક કુર્યાત્ – ઉપવાસાદિ આવશ્યક કરે. 0 આમન્ત્રણ – પ્રેરણા છતાં ઇચ્છા અનુસાર વર્તી શકાય. इह आसीत – અહીં બેસો 0 અધીષ્ટ – સત્કાર પૂર્વકની પ્રેરણા. व्रतं रक्षेत – વ્રતનું રક્ષણ કરો. 0 સમ્પ્રશ્ન – પ્રયોગ કરનારની ધારણાને લગતો પ્રશ્ન – શું હું વ્યાકરણ ભણું કે ન્યાય? પ્રાર્થના = વિનંતી) 0 વિધિ વગેરેમાં સપ્તમી (અને પંચમી) થાય.

★ અનુવૃત્તિ :- ક્ષ્યાર્થે સપ્તમી પઞ્ચમ્યૌ ૫/૪/૨૭

卐 વિશેષ :- 0 સપ્તમી (વિધ્યર્થ) ના અંગે સિદ્ધહેમ વ્યા. માં ૫/૪/૨૧ થી ૫/૪/૨૮ સૂત્રોમાં વિધાનો છે

☐ શેષવૃત્તિ:- (૩) सम्भावनेऽलमर्थे तदर्थानुक्तौ ૫/૪/૨૨ ક્રિયા કરવાની શક્તિની સંભાવના જણાતી હોય અને अलम् અર્થના સૂચક શક્તિવાચી શબ્દનો પ્રયોગ ન કર્યો તમામ કાળમાં ધાતુને સપ્તમી ના પ્રત્યયો લાગે

0 अपि मासम् उपवसेत् = મહિનાના ઉપવાસ કરી શકે [૪૬૧]

(૪) સપ્તમી ૩/૩/૭ સપ્તમી એટલે કે વિધ્યર્થના ત્રણે વચન અને ત્રણે પુરુષના પ્રત્યયો :-

પરસ્મૈપદિનઃ			આત્મનેપદિન		
यात्	याताम्	युस्	ईत	ईयाताम्	ईरन्
यास्	यातम्	यात	ईथास्	ईयाथाम्	ईध्वम्
याम्	याव	याम	ईय	ईवहि	ईमहि

આ પ્રત્યયો विधि निमन्त्रण .. ૫/૪/૨૮ માં જણાવ્યા મુજબ વિધિ વગેરે અર્થોમાં થાય છે [૪૬૨]

[10] यः सप्तम्याः ४/२/१२२

★ वृत्ति :- आत् परस्य सप्तम्या या शब्दस्य इः स्यात् । शिष्यो गुरुसेवी भवेत् । भवेदमीमत्त्वः आदद्यात् । भवेताम् ।

☐ आत् परस्य याम्युसोरियमियुसौ । भवेयुः । भवेः भवेतम् भवेत । भवेयम् भवेव भवेम ।

卐 વૃત્ત્યર્થ -: अ થી પર રહેલાં સપ્તમી ના या નો इ થાય છે

0 शिष्यो गुरुसेवी भवेत् – શિષ્ય ગુરુ સેવી થાય.

0 भवेदमी भत्त्व आदद्यात् આદરથી આ જન્ય થાય

બન્ને ઉદાહરણમાં भू ધાતુને यात् પ્રત્યય લાગ્યો છે भू + शव् + यात् – અહીં (शव्) अ થી પર यात् હોવાથી या નો इ થયો – भव + ईत्

0 भवेताम् = भू + याताम् = भू + अ + ईताम् = भव + ईताम् થઇ भवेताम् બન્યું.

★ અનુવૃત્તિ :- आतामाते आथामाथे आदिः ४/२/१२१ થી आदिः

卐 વિશેષ :- अ થી પર કેમ કહ્યું ?

अद्यात् – अद् ધાતુ વ્યંજનાન્ત છે.

0 भू ધાતુના સપ્તમી [વિધ્યર્થ] ના રૂપો

(શ્રીકારવાગાષ્ટો પુરુષ સાધનિકા)

(1) भवेत् – (ત્રી.પુ. એ.વ.) भू ધાતુ –(૧) विधि निमन्त्रणा ..૫/૪/૨૮ થી સપ્તમી, સપ્તમી ૩/૩/૭ થી પ્રત્યયો यात् વગેરે भू + यात् (૨) कर्तर्य...शव् ૩/૪/૭૧ થી भू + शव् + यात् (૩) भव् + अ + यात् (भू નો ગુણ થઇ अव्) (૪) यः सप्तम्याः ४/२ १२२ થી भव + इत् (૫) अवर्णस्य . ए १/२/६ થી भवेत्

(2) भवेताम् (ત્રી.પુ દ્વિ.વ.) (૧) भू + याताम्

(3) भवेयुः (ત્રી.પુ બ.વ.) (૧) भू + युस्

(૨) याम्युसो: ...४/२/१२३ થી भू + अ + इयुस्

[4] भवे: [બી પુ એ.વ] [૧] भू + यास्

[૨] भू + शव् + यस् [૩] भव + इस् [૪] भवेस्

[૫] સોરુ. ૨/૧/૭૨, र. पदान्ते...વો ૧/૩/૫૩ થી भवेः

[5] भवेतम् [બી.પુ. દ્વિ.વ.] भू + यातम्

[6] भवेत (બી પુ બ.વ.) भू + यात

[6] भवेयम् [પ્ર પુ એ.વ.] [૧] भू + याम्[૨] भू+ शव् + याम (૩) याम्युसो:...સૂ ४/२/१२३ થી भू+ शव् + इयम् (૪) भवेयम्

(8) भवेव (પ પુ દ્વિ.વ.) भू + याव
(9) भवेम (પ પુ. બ.વ) भू + याम

सप्तमी ના રૂપો *

	એ.વ	દ્વિ.વ.	બ વ.
ત્રી.પુ.	भवेत्	भवेताम्	भवेयु:
બી.પુ.	भवे:	भवेतम्	भवेत
પ.પુ	भवेयम्	भवेव	भवेम

■ શેષવૃત્તિ :- (५) याम्युसो: इयमियुसौ ४/२/१२३ ધાતુના अ કાર પછી આવેલા सप्तमी ના याम (પ પુ એ.વ.) ને બદલે इयुस् પ્રત્યય થાયછે. જેમકે भवेयु: = તેઓ થાય. [४६३]

[६६१]

(११) प्रैषाऽनुज्ञावसरे कृत्य पञ्चम्यौ ५/४/२९

★ સૂત્રપૃથ૦ :- प्रैष अनुज्ञा अवसरे कृत्य पञ्चम्यौ

★ વૃત્તિ :- न्यत्कारपूर्विका प्रेरणा प्रैष: । प्रैषादिषु कृत्या: पञ्चमी च स्यु: ।

■ विध्यादिषु आशिषि च पञ्चमी वक्तव्या: पञ्चमी ३/३/८ परस्मैदिन: तुव्, ताम्, अन्तु । हि, तम्, त। आनिव्, आवव्, आमव् ।

आत्मनेपदिन: - ताम्, आताम्, अन्ताम् । स्व, आथाम्, ध्वम् । ऐव्, आवहैव्, आमहैव् । अध्यनायोद्यतो भवतु चैत्र: । भवताम् । भवन्तु । 'आशिषि तुह्यो स्तातङ् वा आयुष्यमान् भवतु भवतात् भवान् ।

卐 વૃત્ત્યર્થ :- प्रैषा :- તિરસ્કાર પૂર્વકની પ્રેરણા (अनुज्ञा :- ઇચ્છા પૂર્વકની સંમતિ, अवसर કામ કરવાનો સમય) પ્રૈષા, અનુજ્ઞા અવસર અર્થમાં पञ्चमी (આજ્ઞાર્થ) ના પ્રત્યયો લાગે

0 અધ્યયનાય उद्यतो भवतु चैत्र: ચૈત્ર ભણવાને માટે ઉદ્યત થાય.

卐 વિશેષ :- 0 આ સૂત્ર पञ्चमी આજ્ઞાર્થ ક્યારે થાય તે અંગેના વિધાન કરેછે. અને भू (ધાતુ-1) ના રૂપો આપેછે.

(1) भवतु :- भू + तुव् (ત્રી.પુ એ વ.) (૧) प्रैषाऽनुज्ञा ... રે ५/४/२९ થી पञ्चमी, पञ्चमी ३/३/८ થી तुव् વગેરે પ્રત્યયો (૨) भू + शव् + तुव् - कर्तर्य शव् ३/४/७१ (૩) नामिनो गुणो થી भव् + अ + तुव् (૪) तुव् માં व् અપ્રયોગી છે તેથી भवतु

(2) भवताम् - (ત્રી.પુ. દ્વિ.વ.) भू + ताम्

(3) भवन्तु - (ત્રી.પુ. બ.વ) भू + अन्तु

(૧) - नामिनो गुणो થી ગુણ : भव् + अ + अन्तु

(૨) लुगस्या...दे થી પૂર્વ अ લોપ भव् + अन्तु

■ શેષવૃત્તિ :- 0 आशिषि आशी: पञ्चम्यौ ५/४/३८ (વૃત્તિમાં જણાવ્યા મુજબ વિધિ વગેરેમાં સૂત્ર- ૫/૪/૨૮-ત્વાદિ સૂત્ર :- ૯ થી અને आशिषि અર્થમાં આ સૂત્રથી પચમી થાય) આશીર્વાદ અર્થમાં ધાતુને आशी: તથા પંચમી વિભક્તિના પ્રત્યયો લાગે જેમ કે :- શ્રેયસ્વી भवतु શ્રેયસ્વી થાઓ-જુઓ સૂત્ર-૩૦

(૬) पञ्चमी ३/३/८ પંચમી (આજ્ઞાર્થ) માં નીચેના પ્રત્યયો વપરાય છે.

तुव्	ताम्	अन्तु	ताम्	आताम्	अन्ताम्
हि	तम	त	स्व	आथाम्	ध्वम्
आनिव्	आवव्	आमव्	ऐव्	आवहैव्	आमहैव्

પરસ્મૈપદીમાં भवतु જોયું [४६४]

(७) आशिषि तु-ह्यो तातङ् ४/२/११९

આશીર્વાદ અર્થમાં પંચમી વિભક્તિ ના तुव् અને हि પ્રત્યયને બદલે तातङ् પ્રત્યય વિકલ્પે થાય છે. भवतात् - (ત્રી.પુ એ.વ) - भव + तु વિકલ્પે भव + तातङ् = भवतात् [४६५]

[६६२]

(१२) अत: प्रत्ययाल्लुक् ४/२/८५

★ સૂત્રપૃથ૦ :- अत: प्रत्ययात् लुक्

★ વૃત્તિ :- धातो: परो योऽदन्त: प्रत्ययस्तत: परस्य हेर्लुक् स्यात् । भव

■ भवतात्, भवतम, भवत। भवानि भवाव, भवाम।

卐 વૃત્ત્યર્થ :- ધાતુથી પર રહેલા अदन्त પ્રત્યય પછી આવેલ (પંચમી બી પુ એ.વ. ના) हि પ્રત્યયનો લોપ થાય છે.

भव તું થા (બી.પુ એ વ.) भव + हि [शव्] એ अ છે માટે પછીનો हि નો લોપ.

★ અનુવૃત્તિ :- हु धुटो हे र्धि: ४/२/८३ થી हे:

卐 વિશેષ :- 0 अ થી પર કેમ રહ્યું ? प्राप्नुहि = તું મેળવ - અહીં उ કાર પછી हि છે માટે લોપ ન થાય

○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○

* ધાતુરત્નાકર માં ઉપર મુજબ રૂપો છે. અભ્યાસક પણ આ રીતે તમામ ધાતુ માટે રૂપો તૈયાર કરવા.

(4) भव (ત્રી.પુ એ.વ) ની સાધનિકા (1) भू+हि [२] भू+शव् [अ] + हि [३] भव + अ [४] भव ૪/૨/૮૫ માતાત્ - भू + तातङ् आशिषि. .इ. ૪/૨/૧૧૯ થી तात

☐ શેષવૃત્તિ :- (5) भवतम् (ત્રી.પુ -દ્વિ.વ.)भू+तम्
(6) भवत - (ત્રી પુ બ.વ) - भू + त
(7) भवानि - (પ્ર પુ. એ વ) भू+आनि (અહીં ध् અપ્રયાગી છે
(8) भवाव (પ્ર પુ દ્વિ વ.) = भू + आव।
(9) भवाम (પ્ર.પુ બ.વ) = भु + आम।

[૬૬૩]

(૧૩) અનદ્યતને હ્યસ્તની ૫/૨/૭

★ સૂત્રપૃથ૦ :- अन् - अद्यतने हृस्तनी

★ વૃત્તિ :- आन्याय्यादुत्थाना दान्याय्याच संवेशना-दहरुभयत. सार्धं रात्र वाद्यतनः कालस्तस्मिंऽन्योऽनद्य-तनस्तस्मिन भूतार्थाद् धातोर्ह्यस्तनी स्यत् ।

☐ स्यात इत्येये लोकविज्ञायते प्रयोक्तुः शक्यदर्शन विषयेऽपि भुक्तवत्ने ह्यस्तनी स्यात् । 0 ह्यस्तनी ३/३/९ परस्मैपदेदिनः :- दिव, ताम्, अन्, सि्, तम्, त । अम् व म । आत्मनेपदिनः त आताम्, अ त । थस्, आथाम्, ध्वम्, । इ, वहि, महि।

卐 વૃત્યર્થ :- [ધર્મ - નીતિ શાસ્ત્રાનુસાર] ન્યાય પૂર્વક ઉત્થાન [ઉઠવું] થી ન્યાયપૂર્વક શય્યા ગ્રહણ [સૂવું] કાલ તે अद्यतन काल અથવા આગલી અર્ધી રાત્રિ એટલે બાર વાગ્યાથી આવતી રાત્રિના બાર વાગ્યાનો સમય તે अद्यतन काल - તેથી અન્ય તે अनद्यतन काल કહેવાય. તે કાલને ભૂતકાળના અર્થવાળા ધાતુને હ્યસ્તની ના પ્રત્યયો લાગે છે

卐 વિશેષ :- 0 संवेश = शय्या *
0 ह्यस्तनी મા हास् = વ્યતીત કાળ

☐ શેષવૃત્તિ.- (૧૮) स्यात इत्येये ૫/૨/૮ ક્રિયા પ્રત્યક્ષ ન હોય તો પણ પ્રસિદ્ધ હોય અને પ્રયોગ કરનારથી જોઈ શકાય તેવી હોય તો તે પરોક્ષક્રિયા સૂચવના ધાતુને હ્યસ્તનીના પ્રત્યયો લાગે [૪૬૬]
(૯) હ્યસ્તની 3/3/૯ હ્યસ્તન ભૂતકાળના પ્રત્યયો ત્રણે વચન અને ત્રણે પુરુષ

* અભિધાન ચિન્તામણી દેવકાણ્ડ શ્લો૦ : ૩૧૩
निद्रा प्रमीला शयनं संवेश...याः

પરસ્મૈપદી			આત્મનેપદી		
दिव्	ताम्	अन	त	आताम्	अन्त
सिव्	तम	त	थास्	आथाम	ध्वम्
अम्	व	म	इ	वहि	महि

હ્યસ્તનીમા કાત अमवत् [૪૬૭]

[૬૬૪]

(૧૪) अड्धातोरादिर्ह्यस्तन्यां चामाङा । ૪/૪/૨૯

★ સૂત્રપૃથ૦ :- अड् धातोः आदिः ह्यस्तन्या च अ-माङा ।

★ વૃત્તિ :- ह्यस्तन्यद्यतन्यो क्रियाति-पत्तेश्च विषये धातोरादिरड् स्यात् न तु माङ् योगे । अमवद् भो जिनार्चा। विशमे वा । अमवत, अमवताम अमवन् । अमवः, अमवतम्, अमवत अमवम्. अमवाव, अमवाम ।

卐 વૃત્યર્થ :- હ્યસ્તની, અદ્યતની, ક્રિયાતિ-પત્તિના વિષયમાં-ધાતુની આદિમાં-પૂર્વે अड् (अ) આગમ થાય છે જો माङ् નો યોગ ન હોયતો.
0 अमवद् भो जिनार्चा - ગઇકાલે જિન-પૂજા થઈ.
(विशमे वा ૧ ૩/૫૧ થી વિકલ્પે પ્રથમ અક્ષર થાય) अभवन्-(તે હતો) વગેરે भू ધાતુના હ્યસ્તન ભૂતકાળના રૂપો છે -જેની સાધનિકા-"વિશેષ"માં જુઓ

★ અનુવૃત્તિ:- वाऽद्यतनी क्रियातिपत्त्योः गाङ् ૪/૪/૨૮ થી अद्यतनी क्रियातिपत्त्योः

卐 વિશેષ :- 0 माङ् અવ્યય છે - (જુઓ चादयोऽसत्त्वे ૧/૧/૩૧)
0 माङ् નિષેધ કેમ ?
मा स्म कार्षित् - તેણે ન કર્યું. माङ् યોગે अकार्षित् ન થયુ.
0 धातोरादिः કેમ કહ્યું ?
प्रायाः = प्र + अ + याः = तु ગયો અહીં प्र એ ધાતુ નથી, પણ या ધાતુ છે.

भू ધાતુના હ્યસ્તનીના રૂપોની સાધનિકા (1) अभवत् (ત્રી પુ એ વ) તે હતો. (૧) भू+दिव् (૨) दिव्માં व् અપ્રયોગી છે અને इ કાર ઉચ્ચારણ માટે છે તેથી भू+द् *(૩) કર્તરિ... शव्-भू+शव्+त (૪) नामिनो ગુણો भव्+अ+त् (૫) अड्धातो ૪/૪/૨૯ થી अ+भव+त्
(2) अभवताम (ત્રી પુ. દ્વિ.વ.) भू+ताम्

* અહીં અને અન્યત્ર द् નો त् લખ્યો છે તે માત્ર શુદ્ધ ભણનારની આશાએ છે. ખરેખર द्-त् બન્ને લેવા.

(3 अभवन् (त्री.पु ब.व.) भू+अन् (१) उपर मुजब-अभव्+अ+अन् (२) लुगस्या दे थी अ लोप- अभव्+अन् (9) अभवाम=भू+म (१) अभव्+अ+म् (२) मव्यस्या: ४,४/११३ थी आ थता अभव्+आ+म

ह्यस्तनी-भू धातुना रूपो

पुरुष	ए.व	द्वि.व.	ब.व
त्री.	अभवत्	अभवताम्	अभवन्
बी.	अभव:	अभवतम्	अभवत
प.	अभवम्	अभवाव	अभवाम

[६६५]

(१५) अविवक्षिते ५/२/१४

★ वृत्ति :- परोक्षत्वेनाविवक्षिते परोक्षे भूतानद्यतने ह्यस्तनी स्यात् । अभवद् वीरः ।

卐 वृत्त्यर्थ :- परोक्षानी विवक्षा न करी होय त्यारे परोक्ष बनाव होयतो पण अनद्यतन काळमां धातुने ह्यस्तनीना प्रत्ययो लगाडवा.

0 अभवद् वीर:- वीर भगवान थया (परोक्ष घटना छे. छतां विवक्षा नथी करी माटे ह्यस्तनी लाग्युं)

★ अनुवृत्ति :- परोक्षे

卐 विशेष :- ५५८.

[६६६]

(१६) स्मे च वर्तमाना ५/२/१६

★ वृत्ति :- भूतानद्यतने वर्त्तमानाद् धातोः स्मे पुरादौ चोपपदे वर्तमाना स्यात् । शिष्यास्तव भवन्ति स्म । पुरा भवति

卐 वृत्त्यर्थ :- अनद्यतन भूतकाळमां वर्तता धातुनी साथे जो स्म अने पुरा वगेरे शब्दोनो संयोग होय तो (भूतकाळ छतां) वर्तमाना ना प्रत्ययो लागे छे पुरा भवति-पहेलां हतुं, शिष्यास्तव भवन्ति स्म = तारा शिष्यो हता (बंने उदाहरणोमां भुतकाळ अर्थ छे पुरा भवति एटले अभवत् अर्थ थाय.)

★ अनुवृत्ति :- वाद्यतनी पुरादौ ५/२/१५थी पुरा वगेरे

卐 विशेष :- 0 पुरादौ मां आदि शब्दनुं ग्रहण प्रयोग अनुसरण माटे छे.*

[६६७]

* आदि-मध्यमवृत्ति अवचूरी भा. २, पृ १९३

(१७) अद्यतनी ५/२/४

★ वृत्ति :- अद्यतनकाले भूतार्थाद् धातोरद्यतनी स्यात् ।

卐 वृत्त्यर्थ :- * अद्यतन काळमां भूत अर्थमां धातुने अद्यतनी ना प्रत्ययो लागे.

卐 विशेष :- 0 अद्यतन काळनो अर्थ सूत्र १३ अनद्यतने ह्यस्तनी मां जणाव्या मुजबनो समजवो - टुंकमां कहीए तो अद्यतन एटले "आजनो भूतकाळ"

[६६८]

(१८) विशेषाऽविवक्षाव्यामिश्रे ५/२/५

★ सूत्रपृथ० :- विशेष अ-विवक्षा-व्यामिश्रे

★ वृत्ति :- अद्यतनादि विशेषा ऽविवक्षायां व्यामिश्रणे च सति भूतार्थाद् धातोरद्यतनी स्यात् ।

■ अद्यतनी ३/३/११

परस्मैपदिनः-दि. ताम, अन् । सि. तम्, त । अम्, व, म ।

आत्मनेपदिनः - त. आताम्, अन्त । थास् आथाम्, ध्वम् । इ, वहि, महि ।

卐 वृत्त्यर्थ -: अद्यतन, ह्यस्तन के परोक्षानी विशेष विवक्षा न होय त्यारे अने व्यामिश्र - बे काळ भेगा थयेला जणाववा माटे - भूत अर्थमां धातुने अद्यतनी ना प्रत्ययो लागे.

卐 विशेष :- 0 व्यामिश्रकाळ :- अद्य ह्यो वा अभुक्ष्महि - आजे अथवा काले अमे खाधुं

0 विशेषाविवक्षा केम कह्युं ?

अपिवाम पय: - अमे दुध पीधुं अहीं ह्यस्तनी छे.

■ शेषवृत्ति :- (१०) अद्यतनी...3/3/११ अद्यतनीमां नीचेना प्रत्ययो लागे.

परस्मैपदी			आत्मनेपदी		
दि	ताम्	अन्	त	आताम्	अन्त
सि	तम्	त	थास्	आथाम्	ध्वम्
अम्	व	म	इ	वहि	महि

नोंध :- अद्यतनी ना प्रत्ययो ह्यस्तनी जेवा ज छे. पण वास्तवमां वपराय त्यारे घणा फेरफारो थायछे. [४६८]

[६६९]

* अद्यतन - ह्यस्तनी सुधी चार काळ शित काळ हता - हवेना ७ काळ अशित काळ छे.

(१९) सिजद्यतन्याम् ३/४/५३

★ સૂત્રપૃથ૦ :- सिच् अद्यतन्याम्

★ વૃત્તિ :- अद्यतन्यां परस्यां धातोः परः सिच् स्यात् । इकार उच्चारणार्थः, च कारो विशेषार्थः.

卐 વૃત્યર્થ :- અદ્યતની ના પ્રત્યયો લાગ્યા હોય ત્યારે ધાતુથી પર (મૂળધાતુ પાસે) सिच् (स्) ઉમેરાય છે. - सिच् મા इ કાર ઉચ્ચારણ માટે છે. અને च् કાર વિશેષ અર્થમા છે. (भू ધાતુ भू + स् + दि એ રીતે સમજવું)

★ અનુવૃત્તિ :- धातोः ...तन्त्र् ३/४/४१ થી धातोः

卐 વિશેષ :- 0 સૂચન :- અદ્યતની ના રૂપોમા सिच् નો આગમ-લોપ વગેરે થયા બાદ રૂપો કઈ રીતે તૈયાર થાય તે આગળના સૂત્રોમા દર્શાવેલ છે જ્યા તેની વ્યવસ્થિત સમજ માટે "હેમ સંસ્કૃત પ્રવેશિકા" મધ્યમા - પાઠ ૨૭-૨૮-૨૯ મા આપેલા ૭ પ્રકારો જોઈ જવા

[૪૭૦]

(२०) पिबैति दा भूस्थः सिचो लुप् परस्मै न चेट् ४/३/६६

★ સૂત્રપૃથ૦ :- पिब-एति-दा-भू-स्थः सिचः लुप् परस्मै न च इट्

★ વૃત્તિ :- देवे दा संज्ञा धातवः । एभ्यः परस्य सिचः परस्मैपदे लुप् स्यात्, तत्र योगे न चेट्

卐 વૃત્યર્થ :- पिब् આદેશવાળો पा ધાતુ (पा-पाति - રક્ષણ કરવુ નહીં) एति, इण्, इक् ધાતુ, दा સંજ્ઞાવાળા ધાતુ, भू અને स्था ધાતુઓને લાગેલ सिच् નો લોપ થાય છે અને લુપ થવાથી इट् આગમ થતો નથી. (स्ताद्यशितोऽत्रोणादेरिट् થી इट्‌ની પ્રાપ્તિ હતી)

卐 વિશેષ :- સૂત્રમાં लुक् ન કરતા लुप् કર્યું તે સ્થાનિવત્ ભાવની અપ્રાપ્તિ માટે છે

0 दा સંજ્ઞા વાળા ધાતુ :- दाम्=દેવુ, देङ्= પાલન કરવું दुदाञ् = આપવુ, दोच् = છેદન કરવુ, दैङ्= શોધવું, डुधाञ् = ધારણ કરવું

0 परस्मै એમ કેમ કહ્યુ ?

अदास्त दानेश चैत्रेण - કર્મણી પ્રયોગ - આત્મનેપદ છે માટે स् લોપ ન થયો.

0 दा સંજ્ઞક કેમ કહ્યું ?

अदासीद् भाजनम्

0 ઉદાહરણ :- (सिच् લોપ અંગેના)

पा - अ + पा + स + त् = अपात्=તેણે પીધું

दा - अ + दा + स् + त् = अदात् = તેણે દીધું

स्था - अ + स्था + स् + त् = अस्थात् = તે રહ્યો

(૪૭૧)

(०१) भवतेः सिज्लुपि ४/३/१२

★ સૂત્રપૃથ૦ - भवतेः सिच् लुपि

★ વૃત્તિ - सिचो लुपि भवतेर्गुणो न स्यात् । अद्-धात्वादिष्वागमः । अभूत् अत्र भूत्वः । अभूवम्

卐 વૃત્યર્થ :- सिच् નો લોપ થતા भू ધાતુ ને ગુણ થતા નથી. अड्धातो ४/४/२९ થી अ આગમ થતા अभूत् રૂપ બન્યું अभूत् अत्र भूविः આમાં વધારા થયો (હતો)

★ અનુવૃત્તિ .- (૧) नामिनो गुणोऽक्ङिति ४/३/१થી गुण (२) न वृद्धि ४ ३/११ થી न

卐 વિશેષ :- अभूत्‌મા सिच् પ્રત્યયનો લોપ થયો છે માટે भू નું भो થયું નહીં

0 भवतेः સૂત્રમા तिव् પ્રત્યયાન્ત भवति શબ્દ મુકવાથી यङ्लुबन्त પ્રયોગમા આ સૂત્ર લાગશે નહીં. એટલે કે भू નો ગુણ થઈ શકશે. *

-: भू अभूत्‌ની સાધનિકા :-

(1) अभूत् ત્રી.પુ. એ.વ. भू+दि (त्) (१) सिजद्यतन्याम् ३/४/५३ થી भू+सिच्+त् (२) पिबैति दा भूस्थः... ४/३.६६ થી सिच् લોપ-भू+त् (३) भवतेः सिज्लुपि ४/३,१२ થી ગુણ ન થાય. (४) अड्धातो ..दा ४/४/२९ થી अट् આગમ થતા अ+भू+त्

(2) अभूताम् भू+ताम्-ઉપર મુજબ.

[૪૭૨]

(०२) भुवो वः परोक्षाऽद्यतन्योः ४/२/४३

★ સૂત્રપૃથ૦ :- भुवः वः परोक्षा-अद्यतन्योः

★ વૃત્તિ :- भुवो धात्वोरन्तस्य परोक्षाद्यतन्योर्न् स्यात् । अभू न्

☐ अभूः, अभूत्म, अभूत । अभूवम्, अभूव, अभूम।

卐 વૃત્યર્થ :- ऊ અન્તે છે તેવા भू ધાતુ

* ન્યાય :- नि यङ्लुबन्तस्य .. न यङ् लुपि-ન્યાય- १८, ५ १८

ના ઉપાન્ત્ય સ્વરનો ऊत् (ऊ) થાયછે. – પરોક્ષા–અદ્યતનીમાં જેમકે :– अभूवन् તેઓ હતા અહીં भू ધાતુનું પ્રથમ ધાતોરિવર્ણો ૨/૧/૫૦ થી भुव् થયું અને આ સૂત્રથી भूव थशे.

★ અનુવૃત્તિ :– (૧) ऊद् दुषो णौ ૪/૨/૪૦ થી ऊ (૨) उपान्त्यस्य ૪/૨/૩૫

卐 વિશેષ :– 0 व् અન્ત્ય કેમ કહ્યું ?
अभूत् :– અહીં व् અન્ત્ય નથી માટે આ નિયમ ન લાગ્યો
0 परोक्षाऽद्यतन्योः કેમ કહ્યું ?
भविष्यति – થશે. ભવિષ્યકાળ છે.

■ શેષવૃત્તિ :– (3) अभूवन् – ત્રી.પુ બ.વ. भू+अन् [૧] सिजद्यतन्याम् ૩/૪/૫૩ થી भू+सिच् +अन् [૨] पिबैतिदा...चेट् ૪/૩/૬૬ થી भू + अन् [૩] धातोरिवर्णो ૨/૧/૫૦ થી भुव् + अन् [૪] भुवो वः ये: ૪/૨/૪૩ થી भूवन् થયું. [૫] अड्धातो...ड्मा ૪/૪/૨૯ થી अ + भूवन्
(4) अभूः બી.પુ. એ.વ. – भू + सि
(5) अभूतम् બી.પુ. દ્વિ.વ. भू + तम्
(7) अभूवम् પ.પુ એ.વ. भू + अम्
સાધનિકા अभूवन् મુજબ આ રીતે નવે રૂપો સમજી લેવા

[૪૭૩]

(૨૩) परोक्षे ૫/૨/૧૨

★ વૃત્તિ :– भूतानद्यतने परोक्षार्थाद् धातोः परोक्षा स्यात् ।
■ परोक्षा ૩/૩/૧૨
परस्मैपदिनः – णव् , अतुस् , उस् । थव् , अथुस् अ । णव् , व, म ।
आत्मनेपदिनः – ए, आते, इरे । से, आथे, ध्वे । ए, वहे, महे ।

卐 વૃત્યર્થ –: અનદ્યતન ભૂતકાળમાં પરોક્ષ અર્થમાં ધાતુને परोक्षा ના પ્રત્યયો લાગે છે. (પરોક્ષ–ભૂતકાળનો એવો બનાવ જે કોઇ રીતે જોઈ શકાતો ન હોય તે अक्ष्णोः परः – આંખથી પર) (ઉદાહરણ–૨૭ માં સૂત્રમાં)

★ અનુવૃત્તિ :– अनद्यतने ह्यस्तनी ૫/૨/૭ થી अनद्यतने

卐 વિશેષ :– 0 પરોક્ષાની વિવક્ષા ન હોય તો હ્યસ્તની કે અદ્યતની નો પ્રયોગ થાય.
0 કરેલી વાત છૂપાવવા કે વિસ્મરણ થતાં પરોક્ષ ન હોવા છતાં परोक्षा ના પ્રત્યયો લાગે છે * 1

■ શેષવૃત્તિ :– (૧૧) परोक्षा...3/3/૧૨ પરોક્ષા માં ત્રણે વચન – પુરૂષના પ્રત્યયો

પરસ્મૈપદી			આત્મનેપદી		
णव्	अतुस्	उस्	ए	आते	इरे
थव्	अथुस्	अ	से	आथे	ध्वे
णव्	व	म	ए	वहे	महे

भू + णव् – એ સ્થિતિ થશે. [૪૬૯]

[૪૭૪]

(૨૪) द्विर्धातुः परोक्ष ङे प्राक् तु स्वरे स्वरविधेः ૪।૧।૧

★ સૂત્રપૃથ૦ :– द्विः धातुः परोक्षा–ङे प्राक् तु स्वरे स्वरविधेः

★ વૃત્તિ :– परोक्षायां ङे च परे धातु– द्विः स्यात् । स्वरादौ द्वित्वनिमि-ते स्वरस्य कार्यात् प्रागेव ।

卐 વૃત્ત્યર્થ :– પરોક્ષા પ્રત્યયો લાગ્યા હોય, તથા ङ (अ) પ્રત્યય (णि श्रि द्रु...ङः તથા टूवे श्वेर्वा- ૩/૪/૫૮–૫૯) લાગ્યો હોય ત્યારે ધાતુનો દ્વિર્ભાવ થાય છે. એટલે કે બે વખત બોલાય છે.–જો સ્વરાદિ પ્રત્યય લાગ્યા હોય તો સ્વરનું કાર્ય કરતા પૂર્વે દ્વિર્ભાવ કરવો પછી સ્વર નિમિત્તક કાર્ય કરવું જેમકે :– भू + णव् (अ) = भूभू+णव्

卐 વિશેષ .– 0 દ્વિર્ભાવ ધાતુનો થાય– ઉપસર્ગનો ન થાય.
0 સ્વર કાર્ય પૂર્વે જ દ્વિર્ભાવ થવાથી ગુણ – વૃદ્ધિથી અનિષ્ટરૂપ ન થાય. જેમકે :– निनाय–नी નું निनी થયું. જો સ્વરકાર્યથી વૃદ્ધિ કરે તો नैनै થાય.
0 प्राक्तु स्वरे स्वरविधे –એ *અધિકાર વચન છે જે સિદ્ધહેમ વ્યા. ના ૪/૧/૧૨ સૂત્ર સુધી સમજવાનું છે.
0 प्राक्स्वरे કેમ કહ્યું ?
जेघ्रीयते–તે ઘણું સુંઘે છે. – जेघ्री+य+ते અહીં यङ् પ્રત્યય છે-સ્વરાદિ નથી તેથી घ्रा ના आ નો घ्राध्मोर्यङी ૪/૩/૯૮ થી ई કરી પછી દ્વિર્ભાવ કર્યો.

* 1 બૃહદ્‌વૃત્તિ – ન્યાસાદિ યુક્ત – પંચમોધ્યાય સૂત્ર – ૫/૨/૧૨
2 અધિકાર – હેમપ્રકાશ ઉતરાર્ધ – પૃ. ૪૮૫

(૨૫) भू स्वपोरदुतौ ૪/૧/૭૦

★ સુત્રપૃથ૦ :– भू– स्वपः अद्–उतौ

★ વૃત્તિ :– भूस्वपोः परोक्षायां द्वित्वे पूर्वस्य यथासं–ख्यमदुतौ स्याताम् ।

卐 વૃત્યર્થ :– भू અને स्वप् ધાતુને પરોક્ષા વિભક્તિના પ્રત્યયો લાગતા દ્વિર્ભાવ થાય ત્યારે અનુક્રમે अत्, उत्, થાયછે.

(भूभू + णव् = बभू + णव् – આ સૂત્ર લાગી ब થાય) – એજ રીતે स्वप् નુ सुस्वप् થાય છે.

★ અનુવૃત્તિ :– परोक्षायाम्...૪/૧/૬૮

卐 વિશેષ :– 0 परोक्षा મા જ કેમ કહ્યુ ?
बुभूषति – सनन्त નો પ્રયોગ છે. सन થી દ્વિર્ભાવ થયો માટે ब न થયો.

[૪૭૬]

(૨૬) द्वितीयतुर्ययोः पूर्वौ ૪/૧/૪૨

★ વૃત્તિ :– द्वित्वे सति पूर्वयोर्द्वितीय–तुर्ययोर्यथा-सङ्ख्यमाद्य-तृतीयौ–स्याताम् ।

卐 વૃત્યર્થ :– દ્વિત્વ થયે છતે (દ્વિર્ભાવમાના) પૂર્વના બીજા અને ચોથા વર્ણનો અનુક્રમે પ્રથમ અને તૃતીય (વર્ગીય વ્યંજન) થાય દા. ત. भू નો દ્વિર્ભાવ भूभू થયો તેથી પૂર્વનો તૃતીય बुभू થાય.

★ અનુવૃત્તિ :– पूर्वस्य अस्ये स्वरे य्वोः इयुव् ૪/૧/૩૭ થી पूर्वस्य

卐 વિશેષ :– 0 તુર્ય :– चतुरो यच्च ૭/૧/૧૬૪ થી चतुर ને य પ્રત્યય લાગીને चा નો લોપ થતા તુર્ય બન્યું
0 द्वितीय – तुर्ययोः કેમ કહ્યુ ?*
पपाच–અહીં પ્રથમ વર્ણનો દ્વિર્ભાવ થયો છે

[૪૭૭]

(૨૭) नामिनोऽकलिहलेः ૪/૩/૫૧

★ સુત્રપૃથ૦ :– नामिनः अ–कलि–हलेः

★ વૃત્તિ :– नाम्यन्तस्य धातोर्नामिनो वा कलि हलि वर्जस्य ञ्णिति वृद्धिः स्यात् । तत आवादेशे भुवो व स्लुगे च । बभूव श्री वीरः । बभूवतुः बभूवुः ।

卐 વૃત્યર્થ :– नाम्यन्त ધાતુ અને कलि हलि વર્જિત नाम ધાતુનો ञित् કે णित् પ્રત્યય લાગતા ધાતુના અન્ત્ય નામિ સ્વરની વૃદ્ધિ થાય છે.
भू ધાતુ–बभू+अ (णव्)–આ સૂત્રથી વૃદ્ધિ થતાં बभौ+अ (ओदौतो...થી) बभाव (भुवो वः परोक्षा...) बभूव–શ્રી વીર થયા (શાસ્ત્રથી જાણીએ છીએ પણ પરોક્ષ છે.)
–સાધનિકા જુઓ "વિશેષ" મા

★ અનુવૃત્તિ :– (૧) ञ्णिति ૪/૩/૫૦ (૨) मृजोऽस्य वृद्धिः ૪/૩/૪૨ થી वृद्धि

卐 વિશેષ :– 0 कलि, हलिનું વર્જન કેમ કર્યું ?
अचकलत् તે कलि એવો શબ્દ બોલતો હતો – અહીં क ની વૃદ્ધિ થઈ का ન થયો
0 भू પરોક્ષા ના રૂપોની સાધનિકા :–
(1) बभूव :– ત્રી.પુ. એ.વ. (૧) परोक्षा ૫/૨/૧૨ થી परोक्षा નો પ્રત્યય – भू + णव् (अ)
(૨) द्विर्धातु परोक्षा ૪/૧/૧ થી भूभू + अ
(૩) भूस्वपो... ૪/૧/૭૦ થી बभू + अ
(૪) द्वितीय तुर्ययो ૪/૧/૪૨ થી बभू + अ
(૫) नामिनो...૪/૩/૫૧ – ण् કાર થી વૃધ્ધિ, बभौ+अ
(૬) ओदौतो...वृ – बभाव
(૭) भुवोवः परोक्षा ૫/૨/૪૩ થી बभूव
(2) बभूवतुः – भू + अतुस् – ત્રી.પુ. દ્વિ.વ.
बभू + अतुस् = (स्थिवत् થતા धातोरिवर्णो થી बभुव् દીર્ઘ बभूव + अतुस
(3) बभूवुः – भू+उस् – ઉપર મુજબ स् નો र् (सोरुः २/१/७२), र् નો વિસર્ગ (रः पदान्ते . १/३/५३થી)

[૪૭૮]

(૨૮) स्कसृवृभृस्तुद्रुश्रुस्रोर्व्यञ्जनादेः परोक्षायाः ૪/૪/૮૧

★ સુત્રપૃથ૦ :– स्क अ–सृ वृ भृ स्तु द्रु श्रु स्रोः व्यञ्जनादेः परोक्षायाः

★ વૃત્તિ :– स्कृञः स्रादिवर्जेभ्यश्च सर्वधातुभ्यः परस्या व्यञ्जनादेः परोक्षाया आदिरिट् स्यात् । बभूविथ

बभूवथुः बभूव । बभूव, बभूविव, बभूविम ।

卐 વૃત્યર્થ :– सृ, वृ, भृ, स्तु, द्रु, श्रु અને स्रु સિવાયના તમામ ધાતુઓને તેમજ स् કાર યુક્ત कृ (स्कृ) ધાતુને પરોક્ષાના વ્યંજનાદિ પ્રત્યય લાગે ત્યારે

---

* द्वितीय...બૃહદ્વૃત્તિ ભા. ૧ પૃ ૨૬૧

પ્રત્યયની આદિમાં इट् થાય છે. बभु+इ+थ=बभुविथ–તું થયો હતો.

★ અનુવૃત્તિ :– ऋ वृ व्ये अदः इट् ૪/૪/૯૧થી इट्

卐 વિશેષ :– स्क्र એવા નિર્દેશથી स् વાળી कृ ધાતુનું ગ્રહણ થશે માત્ર कृ ધાતુનું નહીં. જેમકે चकृव માં इ ન લાગ્યો.

0 असृ વગેરે કેમ કહ્યું ?

ससृव – અમે બે (સ્વપ્નમાં) સર્યા અહીં व–પરોક્ષાનો વ્યંજનાદિ પ્રત્યય છે. પણ सृ નું વર્જન છે માટે इ ન થાય.

0 भू ધાતુના બાકીના રૂપોની સાધનિકા

(4) बभुविथ :– भू+थव् – બીપુ એવ.

(૧) द्विर्धातु परोक्षा...૪/૧/૧ થી भूभू + थव्

(૨) द्वितीय तुर्ययो...૪/૧/૪૨ થી बूभू + थव्

(૩) भूस्वपो...तौ – ૪/૧/૭૦ થી बभू + थव्

(૪) स्क्रसृवृ...य्याः ૪/૪/૮૧ થી बभू+इ + थ

(૫) नामिनोगुणो – ओदौतोवाव् बभव् + इथ

(૬) भूवो वः परोक्षा ૪/૨/૪૩ થી बभूविथ

(5) बभूवथुः બી.પુ. દ્વિ.વ. – भू + अथुस्-भूभू + अथुस् = बूभु + अथुस् = बभू + अथुस् = बभुव + अथुस् = बभूवथुस् = बभूवथुः

ઉપર મુજબ સાધાનકા સમજવી.

(6) (7) बभूव – બી પુ. બ.વ. અને પ પુ એ.વ. – બન્ને ત્રી.પુ એવ મુજબ

(8) - बभूविव, (૧) बभूविम – બન્ને ઉપર મુજબ (ऊ નો उव् – धातोरिवर्णो – ૨/૧/૫૦ થી)

[૪૭૯]

(૨૯) कृतास्मरणाऽतिनिह्नवे परोक्षा ५/२/११

★ સુત્રપૃથ૦ :– कृत अस्मरण अति निह्नवे परोक्षा

★ વૃત્તિ :– अनयोरर्थयोरपरोक्षेऽपि भूते परोक्षा स्यात्। सुप्तोऽहं किल विललाप । नाहं कलिङ्गं जगाम ।

卐 વૃત્યર્થ –: (જાતે) કરેલ (ક્રિયા વગેરેનું) વિસ્મરણ (ભૂલાઈ જવું) તથા અતિ જુઠું બોલવું, એ બન્ને અર્થમાં અપરોક્ષ હોવા છતાં પણ ભૂતકાળ માં परोक्षा ના પ્રત્યયો લાગે છે.

0 सुप्तोऽहं किल विललाप । ખરેખર ! સુતા એવા મેં વિલાપ કર્યો હોય. (અહીં ઉંઘમાં થયેલ રૂદનનું સ્મરણ કર્તાને નથી)

0 नाऽहं कलिङ्गं जगाम् – હું કલિંગ ગયો જ નથી *

★ અનુવૃત્તિ :– अनद्यतने ह्यस्तनी ५/२/७ થી अनद्यतने

卐 વિશેષ :– 0 સિદ્ધહેમ વ્યા. ની વૃત્તિમાં જણાવ્યા મુજબ अनद्यतन भूत અર્થમાં પરોક્ષાના પ્રત્યયો થાય

0 विललाप– वि+लप् ધાતુ ૫ પુ. એ.વ (૧) वि+लपूलप् (૨) व्यञ्जनस्य...लुक् ૪/૧/૪૪ થી वि+ललप्+णव् (૩) વૃદ્ધિ થતાં विललाप થયું.

0 जगाम् – गम् ધાતુ (૧) गगम्+अ (૨) गहोर्जः ૪/૧/૪૦ થી जगम्+अ (૩) વૃદ્ધિ થતાં जगाम થયું.

0 પહેલા પુરુષ એ વ. માં પરોક્ષાના ક્ષેત્રને શક્ય બનાવવા માટેનો આ વિકલ્પ છે.

[૪૮૦]

(૩૦) आशिष्याशीः पञ्चम्यौ ५/४/३८

★ સુત્રપૃથ૦ :– आशिषि आशीः– पञ्चम्यौ

★ વૃત્તિ :– परस्येष्टाशंसनमाशीस्तदर्थाद् धातोराशीः पञ्चम्यौ स्याताम् ।

■ आशीः ३/३/१३

परस्मैपदानि:– क्यात्, क्यास्तां, क्यासुस्, क्यास्, क्यास्तं, क्यास्त, । क्यासं, क्यास्व, क्यास्म ।

आत्मने पदानि :– सीष्ट सीयास्तां सीरन् सीष्ठास्, सीयास्थां, सीध्वं । सीय, सीवहि सीमहि ।

ककारो गुणनिषेधार्थः । भूयाद् भद्रं सद्भ्यः । भूयास्ताम्, भूयासुः । भूयाः, भूयास्तम्, भूयास्त । भूयासम्, भूयास्व, भूयास्म ।

卐 વૃત્યર્થ :– અન્યના ઈષ્ટની ઈચ્છા અને આશીર્વાદ અર્થમાં ધાતુને आशीः વિભક્તિના (आशीः ૩/૩/૧૩) તથા પંચમી વિભક્તિના (पञ्चमी ૩/૩/૮) પ્રત્યયો લાગે છે. જેમકે :–

भूयाद् भद्रं सद्भ्यः – સંત પુરૂષોનું કલ્યાણ થાઓ. भद्र ના યોગે ચતુર્થી થઈ છે।

卐 વિશેષ – 0 आशिः કેમ કહ્યું ?

चिरं जिवति मैत्रः–મૈત્ર લાંબુ જીવેછે. અહીં આશીર્વાદ નથી

* કોઈ પ્રશ્ન કરે કે તારા વડે કલિંગમાં બ્રાહ્મણ હણાયો –તો કર્તા કહે કે હું ગયો જ નથી. (જુઠું બોલવું)– લઘુપ્રક્રિયા ટીપ્પણ – ૨૨૮

☐ શેષવૃત્તિ :- (૧૨) આશીઃ...૩/૩/૧૩ આશીર્વાદ સૂચક પ્રત્યયો ત્રણે પુરુષ-વચન

પરસ્મૈપદી

क्यात्,	क्यास्ताम्	क्यासुस्
क्यास्	क्यास्तम्	क्यास्त
क्यासम्	क्यास्व	क्यास्म

આત્મનેપદી

सीष्ट	सीयास्ताम्	सीरन्
सीष्ठास्	सीयास्थाम्	सीध्वम्
सीय	सीवहि	सीमहि

0 भू ના રૂપોની સાધનિકા :

નોંધ :- भू ધાતુને આ પ્રત્યયો સીધા જ લાગશે. કેમ કે ગુણ થશે નહીં. પ્રત્યયમા મૂકેલો 'क्' કાર ગુણ નિષેધ માટે છે તેથી भू+क्यात् = भूयात् આજ રીતે નવે રૂપે સમજવા.

	એ. વ	દ્વિ. વ.	બ. વ.
ત્રી પુ.	भूयात्	भूयास्ताम्	भूयासुः
બી પુ	भूयाः	भूयास्तम्	भूयास्त
પ. પુ	भूयासम्	भूयास्व	भूयास्म

[૪૬૦]

[૯૮૧]

(૩૧) અનદ્યતને શ્વસ્તની ૫/૩/૫

★ વૃત્તિ :- अनद्यतनेऽविषयार्थाद् धातोः श्वस्तनी स्यात् ।

☐ શ્વસ્તની ૩/૩/૧૪

परस्मैपदानि - ता, तारौ, तारस् । तासि तास्थस्, तास्थ । तास्मि, तास्वस्, तास्मस्

आत्मनेपदानि ता, तारौ, तारस्, तासे, तासाथे, ताध्वे । ताहे, तास्वहे, तास्महे ।

卐 સૂત્રાર્થ :- 0 અનદ્યતન ભવિષ્ય અર્થમાં ધાતુને શ્વસ્તની (૩/૩/૧૪)ના પ્રત્યયો લાગે છે. (અનદ્યતન - આવતી કાલનો કાળ)

卐 વિશેષ :- 0 દ્વાત્રિંશે-ભવિષ્યની અને શ્વસ્તની અથવા આવતા ૨૪ કલાક અને તેની પછીનો દિવસ બને અર્થ હોય તો શ્વસ્તની ન થાય.

* न विद्यते अद्यतनो यत्र इति अनद्यतन

☐ શેષવૃત્તિ :- (૧૩) શ્વસ્તની...૩/૩/૧૪ શ્વસ્તની ના ત્રણે પુરુષ અને વચનના પ્રત્યયો

પરસ્મૈપદી			આત્મનેપદી		
ता	तारौ	तारस्	ता	तारौ	तारस्
तासि	तास्थस्	तास्थ	तासे	तासाथे	ताध्वे
तास्मि	तास्वस्	तास्मस्	ताहे	तास्वहे	तास्महे

[૪૬૧]

[૯૮૨]

(૩૨) स्ताद्यशितोऽत्रोणादेरिट् ૪/૪/૩૨

★ સૂત્રપૃથ0 :- स्-त्-आदि-अशितः अत्र उणादेः इट्

★ વૃત્તિ :- धातोः परस्य स्तकारादेरशितः आदिरिट् स्यात्, न तु त्र प्रत्यये उणादिषु च । भविता श्वः पूजोत्सवः । भवितारौ, भवितारः भवितासि, भवितास्थः, भवितास्थ भवितास्मि, भवितास्वः, भवितास्मः ।

卐 સૂત્રાર્થ :- ધાતુને લાગેલા स् કારાદિ त् કારાદિ અશિત પ્રત્યયોની આદિમાં इट् (इ) થાય છે પણ 'त्र' પ્રત્યય તથા ઉણાદિ પ્રત્યયોને છોડીને

0 भविता श्वः पूजोत्सवः આવતી કાલે પૂજાનો ઉત્સવ થશે અહીં भू ધાતુને त કારાદિ એવો ता પ્રત્યય લાગ્યો છે માટે भू+इट्+ता થઈને भविता બન્યું.

卐 વિશેષ :- 0 નોંધ :- त् કારાદિ ઉદાહરણ જોયું - स् કારાદિ માટે જુઓ સૂત્ર : ૩૩

0 त्र નું વર્જન કેમ કર્યું ?

दाम्+त्र=दात्र (नी दाप् शस् यु० ५/२/८८)

0 ઉણાદિ વર્જન કેમ કર્યું ?

वद्+स=वत्सः *

0 શ્વસ્તનીના રૂપોની સાધનિકા

નોંધ :- દરેક રૂપની પૂર્વે इ લાગીને પછી પ્રત્યય લાગે.

भविता ત્રી પુ એ વ. (૧) અનદ્યતને શ્વસ્તની થી भू+ता

(૨) स्ताद्यशितो . ૪/૪/૩૨ થી भू + इ + ता

(૩) नामिनो गुणो ૪/૩/૧ થી भो + इ + ता

(૪) ओदौतोऽवाव् થી भव् + इ + ता-(એ-જ-રી-તે)

	એ. વ	દ્વિ. વ.	બ. વ.
ત્રી.પુ	भविता	भवितारौ	भवितारः
બી.પુ	भवितासि	भवितास्थः	भवितास्थ
પ.પુ	भवितास्मि	भवितास्वः	भवितास्मः

[૯૮૩]

* અનદ્યતન - હેમપ્રકાશ - ઉત્તરાર્ધ - પૃ ૪૮૭

* ઉણાદિ સૂત્ર ૫૬૪ मावावद्...सः

(33) भविष्यन्ती ५/३/४

★ वृत्ति :- सामान्यतो भविष्यदर्थाद् धातोः भविष्यन्ती स्यात् ।

■ भविष्यन्ती ३/३/१५

परस्मैपदिनः स्यति, स्यतस्, स्यन्ति । स्यसि, स्यथस्, स्यथ । स्यामि, स्यावस्, स्यामस् । आत्मनेपदिनः स्यते, स्येते, स्यन्ते । स्यसे, स्येथे, स्यध्वे । स्ये, स्यावहे, स्यामहे । इड़ागमे । भविष्यति, भविष्यतः भविष्यन्ति-इत्यादि ।

卐 વૃત્યર્થ :- સામાન્ય રીતે ધાતુઓને ભવિષ્યકાળના અર્થમાં भविष्यन्ती ના પ્રત્યયો લાગે. (ભાવિ માટે ભવિષ્ય કાળ વપરાય) જેમકે :- भविष्यति-તે થશે.

卐 વિશેષ :- 0 ર૫૮

■ શેષવૃત્તિ :- (૧૪) भविष्यन्ती...3/3/१५

ભવિષ્યન્તીના ત્રણે પુરુષ અને વચનના પ્રત્યયો

પરસ્મૈપદી			આત્મનેપદી		
स्यति	स्यतस्	स्यन्ति	स्यते	स्येते	स्यन्ते
स्यसि	स्यथस्	स्यथ	स्यसे	स्येथे	स्यध्वे
स्यामि	स्यावस्	स्यामस्	स्ये	स्यावहे	स्यामहे

भू ધાતુના ભવિષ્યન્તીના રૂપો :-

(1) भविष्यति ત્રી પુ. એ.વ. (૧) भविष्यन्ती ५/३/४થી भू+स्यति (२) स्ताद्यशितो...४/४/३८ થી भू+इ+स्यति (३) नामिनो गुणो...४/३/१ થી भो+इ+स्यति (४) ओदौतोवाव् १/२/२४ થી भव्+इ+स्यति (५) नाम्यन्तस्था...२/३/१५-भविष्यति આજ રીતે દરેક રૂપો સાધી શકાય.

ત્રી પુ.	भविष्यति	भविष्यतः	भविष्यन्ति
બી.પુ.	भविष्यसि	भविष्यथः	भविष्यथ
પ પુ	भविष्यामि	भविष्यावः	भविष्यामः

0 સામાન્યથી એટલું જ યાદ રાખવું કે વર્તમાનાના પ્રત્યય પૂર્વે स्य લાગતા ભવિષ્યન્તીના પ્રત્યયો થાય.

[૬૮૪]

(३४) पुरायावतोर्वर्तमाना ५/३/७

★ સુત્રપૃથ૦ :- पुरा-यावतोः वर्तमाना

★ वृति :- अनयोरुपपदयोर्भविष्यदर्थाद् धातोर्वर्तमाना स्यात् । पुरा भवति । यावद् भवति । भविष्यतीत्यर्थः

■ कदाकर्ह्योर्नवा । कदा भवति । कदा भविष्यति । कर्हि भवति । कर्हि भविष्यति ।

卐 वृत्यर्थ :- ધાતુની સાથે 'पुरा' અને 'यावत्' શબ્દનો સંબંધ હોય તો ભવિષ્યકાળ અર્થમાં પણ વર્તમાનાના પ્રત્યયો લાગે છે. - पुरा भवति-પહેલા છે (થશે) यावद् भवति-જ્યાં સુધી છે (થશે)

★ અનુવૃતિ :- भविष्यन्ती ५/३/४

卐 વિશેષ :- 0 * पुरा શબ્દ અદ્યતન કાળમાં અને यावत् શબ્દ ક્રમાર્થમાં વર્તે છે.

■ શેષવૃત્તિ :- (१५) कदा-कर्ह्योः नवा ५/३/८ कदा અને कर्हि શબ્દોનાં સંબંધમાં ભવિષ્યકાળના અર્થમાં ધાતુને વર્તમાનાના પ્રત્યયો વિકલ્પે થાય. कदा भवति-ક્યારે થનાર છે વિકલ્પે कदा भविष्यति ક્યારે થશે. એજ રીતે कर्हि भवति કે भविष्यति ક્યારે થનાર છે કે થશે. [૪૭૩]

[૬૮૫]

(३५) माङ्यद्यतनी ५/४/३९

★ સુત્રપૃથ૦ :- माङि अद्यतनी

★ वृत्ति :- माङ्युपपदे धातोरद्यतनी स्यात् । सर्वविभक्त्यपवादः माङ् योगेऽडागमाभावः । मा भूत् ।

卐 वृत्यर्थ -: माङ् (मा અવ્યય चादयोऽसत्वे १/१/३१) નો યોગ હોય તો ધાતુને અદ્યતનીના પ્રત્યયો લાગે. આ સુત્ર સર્વ વિભક્તિનો અપવાદ છે. मा અવયવના યોગે अट् આગમ થતો નથી.

मा भूत् = ન હોય. - અદ્યતની ત્રી.પુ. એ.વ. નો दि પ્રત્યયય લાગ્યો છે.

卐 વિશેષ :- 0 (१) भू + दि (२) सिजद्यतन्याम् ३/४/५३ થી भू + सिच् + दि (3) पिबैतिदा...चेट् ४/३/६६ થી सिच् લોપ થતા भू + दि = भूत् થયું

[૬૮૬]

(३६) सस्मे ह्यस्तनी च ५/४/४०

★ वृत्ति :- सस्मे माङ्युपपदे ह्यस्तनी अद्यतनी च स्यात् । मा स्म भवत् । मा स्म भूत् ।

卐 वृत्यर्थ :- स्म સહિત माङ् (मा) ના યોગમાં હ્યસ્તની, અદ્યતનીના પ્રત્યયો લાગે.

मा स्म भवत् । मा स्म भूत् = ન હોય

★ અનુવૃતિ :- माङि अद्यतनी ५/४/३९

卐 વિશેષ :- 0 भू + दिव् (હ્યસ્તની)

* पुरा...मध्यमवृत्ति अवचूरि - २, पृ. २१०

(૪૬) श्रौतिकृवुधिवुपाघ्राध्मास्थाम्नादाम्दृश्यर्तिशदसदः शृकृधिपिबजिघ्रधमतिष्ठमनयच्छपश्यर्च्छशीयसीदम् ४/२/१०८

★ वृत्ति :- श्रौत्यादीनां यथोद्दिष्टानां शिति शृ प्रभृतयः यथासंख्यादेशाः स्युः ।
पिबति, पिबतः, पिबन्ति १ । पिबेत्, पिबेताम्, पिबेयुः । पिबेः, पिबेतम्, पिबेत । पिबेयम्, पिबेव, पिबेम २ । पिबतु । पिबतात्, पिबताम्, पिबन्तु । पिब । पिबतात्, पिबतम्, पिबत ३ । अपिबत्, अपिबताम्, अपिबन् ४ । पिबतिर्दिति सिच्लोपे अपात्, अपाताम् ।

卐 વૃત્યર્થ :- શિત્ પ્રત્યયો લાગ્યા હોય ત્યારે શ્રુ (શ્રૌતિ) નો શૃ, કૃવ્ નો કૃ, ધિવ્ નો ધિ, પા નો પિબ્, ઘ્રા નો જિઘ્ર, ધ્મા નો ધમ્, સ્થા નો તિષ્ઠ, મ્ના નો મન, દા નો યચ્છ્, દૃશ્ નો પશ્ય, ઋ નો ઋચ્છ્, શદ્ નો શીય્ અને સદ્ નો સીદ્ આદેશ થાય છે.

0 ધાતુ : પાં-પાને=પીવું (ગણ : ૧-ભ્વાદિ પરસ્મૈ ક્રમ –2) ના રૂપો આ સૂત્ર અંતર્ગત બતાવાયા છે.

0 1 : વર્તમાના :- પિબતિ – તે પીએ છે.
2 : સપ્તમી :- પિબેત્ – તેણે પીવું જોઇએ
3 : પંચમી :- પિબતુ – તે પીએ
4 : હ્યસ્તની :- અપિબત્ – તેણે પીધું
આ રીતે ભૂ ની જેમ બધા રૂપો થશે

★ અનુવૃત્તિ :- ઋત: ષ્ઠિવુ ૪/૨/૮૯ થી શિતિ

卐 વિશેષ :- 0 * યઙ્ પ્રત્યયનો લોપ થયો હોય ત્યાં આ આદેશ થતા નથી, માટે શ્રુ અને ઋ ને શિત્ પ્રત્યય તથા કૃ ધિ,દા,દૃશ્ એ અનુબંધયુક્ત લીધા છે.

0 ધાતુઓ :-

ધાતુ	અર્થ	ગણ	ક્રમ
શ્રુ ટ્-શ્રવણે	સાંભળવું	૫-સ્વાદિ	1296
કૃવુટ્-હિંસાકરણે	હિંસા કરવી	૫-સ્વાદિ	1310
ધિવુટ્-ગતૌ	ગતિ કરવી	૫-સ્વાદિ	1311
પા-પાને	પીવું	૧-ભ્વાદિ	2
ઘ્રા ગન્ધોપાદાને	સૂંઘવું	૧-ભ્વાદિ	3
ધ્મા-શબ્દાગ્નિ સંયોગયોઃ	ધમવું	૧-ભ્વાદિ	4

ધાતુ	અર્થ	ગણ	ક્ર
ष्ठा-गति निवृत्तौ	ઉભવું	૧-ભ્વાદિ	5
म्ना-अभ्यासे	અભ્યાસ કરવો	૧-ભ્વાદિ	6
दाम् दाने	આપવું	૧-ભ્વાદિ	7
दृश्-प्रेक्षणे	જોવું	૧-ભ્વાદિ	4[illegible]
ऋ-प्रापणे	મેળવવું	૧-ભ્વાદિ	2[illegible]
शद्लृ-शातने	છોલવું	૧-ભ્વાદિ	9[illegible]
षद्लृँ-विशरण गत्यव	સડવું-ફરવું	૧-ભ્વાદિ	9[illegible]

पां-पाने સાધનિકા

(1) વર્તમાના :- पा+तिव् – (ભૂ ની જેમ)
(૧) શ્રૌતિકૃવુ... सीदम् ४/२/१०८ થી पिब्+ति (२) पिब्+शव् (अ)+ति (३) अतः થી अ લોપ पिब्+अ+ति (४) पिबति – ત્રી. પુ એ વ

(2) સપ્તમી :- पिबेत् – ત્રી. પુ એ. વ. पा+यात् (१) श्रौतिकृवु ४/२/१०८થી पिब्+यात् (३) पिब्+शव् (अ)+यात् (४) यः सप्तम्याः ४/२/१२२થી पिब+इत्

(3) પંચમી :- पिबतु – ત્રી પુ. એ. પુ

(4) હ્યસ્તની – अपिबत्* – ત્રી પુ. એ વ પા+दिव् (त्)=(१) पिब्+शव्+त् (२) अड्धातोः થી अ–अपिबत्

(5) અદ્યતની :- अपात् ત્રી.પુ એ.વ. पा+दि (१) सिजद्यतन्याम् ३/४/५३થી पा+सिच्+त् (२) पिबैतिदा... ४/३/६६ पा+त् (सिच् લોપ (३) अड्धातोः ४/४/२९ अ+पा+त् (शित् હોવા નથી માટે पिब् આદેશ ન થાય.

0 अपाताम् :- ત્રી પુ દ્વિ.વ. पा + ताम्

[૫૯૨]

(૪૭) सिजविदोऽभुवः ४/२/९२

★ સૂત્રપૃથ૦ :- सिच् – विदः अभुवः

★ વૃત્તિ :- अभुवः सिच्प्रत्ययान्ताद् विदश्च धातोः परस्यानः पुस् स्यात्

卐 વૃત્યર્થ :- ભૂ પ્રત્યય સિવાય સિચ્ પ્રત્યય વાળા તથા વિદ્ ધાતુથી પર અન્ ને. પુસ્ (ઉસ્) આદેશ થાય છે

★ અનુવૃત્તિ :- वा द्विषातः अनः पुस् ४/२/९१ થી अनः पुस्

* त्रिा घातुस्त्वेन...यङ्लुपि न्याय સંગ્રહ, ન્યાય : ૧૮, પૃ ૧૮

* હ્યસ્તની અદ્યતનીમાં પહેલાં द् આવે રૂપ તૈયાર થયા બાદ त् મુદ્રણમાં અહીં ભુલ્વાળાને આથીને પહેલેથી त् કર્યો.

卐 विशेष :– 0 अभुवः કેમ કહ્યું ?
ત્રી પુ. બ.વ. भू ધાતુમાં अभूवन् રૂપ થાય.
0 विद् – હ્યસ્તની ત્રી.પુ. બ.વ – अविदुः અહીં विद् + अन् નો विद् + पुस् થયોછે.

[૬૯૩]

(૪૩) इडेत्पुसि चातो लुक् ४/३/९४

★ સુત્રપૃથ૦ :– इट्–एत्–पुसि च आतः लुक्
★ વૃત્તિ :– क्ङिडत्यशिति स्वरे इटि एति पुसि च परे आदन्तस्य धातोरन्तस्य लुक् स्यात् । अपुः
अपाः, अपातम् , अपात । अपाम् , अपाव, अपाम ।

卐 વૃત્યર્થ :– અશિત् (एताः शितः ३/३/१० સિવાયના) એવા સ્વરાદિ कित् , ङित् પ્રત્યયો તેમજ इट्, एत् અને पुस् પ્રત્યયો લાગ્યા હોય ત્યારે આ કારાન્ત ધાતુના आ નો લોપ થાયછે. દા.ત. अपुः – ત્રી.પુ. બ.વ. – અદ્યતની पा + अन् = पा + पुस् = अ + पा + उस् આ સૂત્રથી आ લોપ થતાં अ + प् + उस् = अपुः = તેઓએ પીધું

★ અનુવૃત્તિ :– दीर्यू दीङः क्ङिति स्वरे ४/३/९३ थी क्ङिति स्वरे

卐 વિશેષ :– 0 સ્વરાદિ અશિત् कित् पपुः (પરોક્ષા ત્રી પુ. બ.વ.) पा + उस्
0 इट् :- पपिथ (પરોક્ષા બી પુ. એ.વ.) पपा + इ + थव् = पप् + इथ = पपिथ
0 अशित् કેમ કહ્યું ?
या + अन्ति = यान्ति – તેઓ જાયછે. અહીં વર્તમાના (शित्) નો પ્રત્યય છે.
0 સ્વર જ કેમ કહ્યું :
ग्लयते – ग्ला + य + ते – સ્વર નથી.
0 * अपुः અદ્યતની ત્રી પુ. બ.વ. સાધનિકા
(૧) पा + अन् (૨) सिजद्यतन्याम् ३/४/५३ – पा+सिच् + अन् (३) सिज्विदो...४/२/९२ पा + सिच् + पुस् (४ पिबैति...चेट् ४/३/६६ पा + पुस् (५) अड्धातो ४/४/२९ अ + पा + उस् (६) इडेत्पुसि ...४/३/९४ अ + प् + उस् (७) अपुः

▣ શેષવૃત્તિ :– અદ્યતની માં पा ધાતુના અન્ય રૂપો ની સાધનિકા :–

अपाः – બી.પુ. એ.વ. – पा + सि (१) पा + सिच् + सि (२) पा + सि (३) अ + पा + स्
આજ રીતે બાકીના રૂપો સાધવા.

[૬૯૪]

(૪૪) ह्रस्वः ४/१/३९

★ વૃત્તિ :– द्वित्वे सति पूर्वस्य ह्रस्वः स्यात्

卐 વૃત્યર્થ :– દ્વિત્વ થયા પછી પૂર્વમાં આવેલા દીર્ઘસ્વરનો હ્રસ્વ સ્વર થાય છે. (ઉદા. જુઓ સૂત્ર : ४६ માં)

★ અનુવૃત્તિ :– द्विर्धातु परोक्षा...४/१/१ थी द्विर्भाव, पूर्वस्यास्वे स्वरे य्वोः इयुव् ४/१/३७ थी पूर्वस्य

卐 વિશેષ :– 0 સ્પષ્ટ

[૬૯૫]

(૪૫) आतो णव औः ४/२/१२०

★ સૂત્રપૃથ૦ :– आतः णवः औः
★ વૃત્તિ :– आतः परस्य णव औः स्यात्

卐 વૃત્યર્થ :– ધાતુના आ થી પર णव् પ્રત્યયનો (પરોક્ષાના) औ થાય છે.
0 पा ધાતુ+णव् પ્રત્યય=पापा–દ્વિત્વ થયા બાદ આ સૂત્રથી औ–पापा+औ ह्रस्वः ४/१/३९ થી पपौ થશે (જુઓ સૂત્ર : ४६)

卐 વિશેષ :– 0 आ કેમ કહ્યું ?
0 बभूव – परोक्षा ત્રી.પુ. એ.વ. અહીં भू માં ऊ છે માટે णव् નો औ ન થાય.

[૬૯૬]

(૪૬) इन्ध्यसंयोगात् परोक्षा किद्वत् ४/३/२१

★ સુત્રપૃથ૦ :– इन्धि–असंयोगात् परोक्षा कित् वत्
★ વૃત્તિ :– इन्धेरसंयोगान्ताच्च परा अवित्परोक्षा किद्वत् स्यादिति कित्वादिडेत्पुसीत्यलुक् । पपौ, पपतुः पपुः ।

卐 વૃત્યર્થ :– इन्ध् અને (અન્તે સંયોગ વગરના) असंयोगात् ધાતુથી પર રહેલા अवित् પરોક્ષાના પ્રત્યયો कित् જેવા થાય છે. कित् થવાથી इडेत्पुसिचातोलुक् ४/३/९४ સૂત્ર લાગી અન્ત્ય आ નો લોપ થાય છે.

★ અનુવૃત્તિ :– शित् अवित् ४/३/२० थी अवित्

卐 વિશેષ :– 0 अवित् કેમ કહ્યું ?
वित् પ્રત્યય હોયતો कित् वत् થતા નથી દા.ત निनयिथ – नी + थव् = निनी + थव् = निने + इ + थव्

* સાધનિકા :– ક્રિયારત્ન સમુચ્ચય

= નિનયિથ (ક્િત્ ન થતાં ગુણ થઈ ગયો)

0 પા – ધાતુ – પરોક્ષાના રૂપો :-

0 1 પપૌ – ત્રી પુ એ વ. पा + णव्

(૧) દ્વિર્ધાતુ પરોક્ષા ..૪/૧/૧ થી पापा + णव्

(૨) હ્રસ્વઃ ૪/૧/૩૯ થી पपा + णव्

(૩) आतो णव औः ૪/૨/૧૨૦ – पपा + औ

(૪) ऐदौत् सन्ध्य. ૧/૨/૧૨ – पपौ

0 2 :- पपतुः – ત્રી પુ. દ્વિ. વ – पा + अतुस्

(૧) पपा + अतुस् – ઉપર મુજબ. (૨) इन्ध्य संयोगात् ૪/૩/૨૧ થી કિત્–વત્, इडेत्पुसि ૪/૩/૯૪ पप्+अतुस्

(૩) सोरु, रःपदान्ते થી पपतुः

0 पपु :- पा + उस् ઉપર મુજબ.

[૪૮૭]

(૪૭) सृजिदृशिस्कृस्वरात्वतस्तृनित्यानिटस्थवः ૪/૪/૭૮

★ સૂત્રપૃથ૦ :- सृजि – दृशि – स्कृ – स्वर अत्वतः तृन् – नित्य – अनिटः थवः

★ વૃત્તિ :- सृजिदृशिभ्यां स्कृगः स्वरान्तादकारवतश्च तृनि नित्यानिटो विहितस्य थव आदिरिड् वा स्यात् । पपाथ, पपिथ, पपथुः, पप । पपौ पपिव पपिम ।

卐 સૂત્રાર્થ :- सृज्, दृश्, स्कृ ધાતુઓને તથા તૃન્ પ્રત્યય લાગતા નિત્ય इट् નથી લાગતો (અનિટ્) એવા સ્વરાંત તથા જેમાં अ છે તેવા અનિટ્ ધાતુઓથી थ પૂર્વે વિકલ્પે इट् થાય છે. જેમકે :- पपाथ પક્ષ પપિથ–તેં પીધું હતું. पा + थव् – બી. પુ એ વ (જુઓ વિશેષમા – સાધનિકા)

★ અનુવૃત્તિ :- स्ताद्यशितोऽत्रोणादेरिट् ૪/૪/૩૨ થી इट्, ऋतः स्वरानाम्नो...च ૪/૪/૩૨ થી नवा

卐 વિશેષ :- 0 थव् કેમ કહ્યું ?

0 पपुः – અહીં पा + अतुस् છે.

0 *સ્વરાન્ત કહેવાથી स्कृ ધાતુનું ગ્રહણ થઈ જાય છતાં જે અલગ ગ્રહણ કર્યું છે તે ऋतः ૪/૪/૮૦ સૂત્રના પ્રતિષેધને બાધન (અટકાવવા) માટે છે.

0 ઉદાહરણ :-

सृज् :- ससृज्+थव्=ससर्ज्+इ+थ=ससर्जिथ=તેં સર્જ્યું.

* સ્વરાન્ત...મધ્યમવૃત્તિ અવચૂરિ ભા. ૨ – પૃ. ૧૪૭

या – ययौ+थव्=ययाथ વિકલ્પે इ લાગે તો ययिथ = તું ગયો

0 पा પરોક્ષાની સાધનિકા :-

4 : पपाथ પક્ષે पपिथ બી પુ એ.વ.

(૧) पा + थव् (૨) દ્વિર્ધાતુ પરોક્ષા ૪/૧/૧ पापा+थव् (૩) હ્રસ્વઃ ૪/૧/૩૯ पपा + थ (૪) सृजिदृशि ...थ ૪/૪/૭૮ થી વિકલ્પે इट् લાગે – જે ન લાગે તો पपाथ રૂપ થાય. – લાગે તો इडेत्पुसि ૪/૪/૭૮ થી आ લોપ. पप् + इ + थ થતાં पपिथ બનશે.

6 :- पप બી પુ બ વ. – पा + अ, पापा + अ, पपा + अ, पप् + अ

8 :- पपिव :- पा + व – પ.પુ. એ વ. पापा+व, पपा + व, पपा + इट् + व, पप् + इव = पपिव – વગેરે (૫) પરોક્ષાના રૂપો છે.

[૪૮૮]

(૪૦) गापास्थासादामाहाकः ૪/૩/૯૬

★ વૃત્તિ :- एषां क्ङित्याशिष्येः स्यात् । पेयात्, पेयास्ताम्, पेयासुः । पेयाः, पेयास्तम्, पेयास्त । पेयासम्, पेयास्व, पेयास्म ।

卐 સૂત્રાર્થ :- गा, पा, स्था, सा, दा, मा, हा ધાતુને आशीः વિભક્તિના कित्, ङित् પ્રત્યયો લાગ્યા હોય ત્યારે आ નો ए થાય છે (क्यात् વગેરે પ્રત્યયોમાં क्–અપ્રયોગી છે માટે कित् થવાથી आ નો ए થશે.)

0 (1) पा+क्यात्=पे+यात्=पेयात् ત્રી પુ. એ વ. એજ રીતે (2) पेयास्ताम्–ત્રી પુ દ્વિ.વ. વગેરેમાં આજ રીતે आ નો ए થાય.

★ અનુવૃત્તિ :- संयोगादेः वा आशिषि एः ૪/૩/૯૫ થી आशिषि एः

卐 વિશેષ :- 0 पा ધાતુ પહેલા ગણનો લેવાનો છે. કેમકે गा અને स्था નુ સાહચર્ય છે.

0 हाक् ધાતુમાં क् – इत् છે. તેથી यङ् लुबन्त માં आ નો ए ન થાય. વળી क् – इत् હોવાથી हा ધાતુ પરસ્મૈપદી જ થશે યઙ્લુબન્તમાં "जहायात्" રૂપ થશે.

0 कित् ङित् કેમ કહ્યું ?

पा+सीष्ट આત્મનેપદી–ત્રી પુ. એ વ. નું पासीष्ट રૂપ થશે.

0 અન્ય ઉદાહરણ :-

गा – गेयात् — स्था – स्थेयात्

0 ધાતુ પરિચય :–
(૧) गैं – गीत ગાવું   ૧–ભ્વાદિ – 37
(૨) पां – पाने – પીવું   ૧–ભ્વાદિ – 2
(૨) पैं – शोषणे – શોષણ કરવું   ૧–ભ્વાદિ – 47
(૩) स्था–गतिनिवृतौ ઉભા રહેવું   ૧–ભ્વાદિ – 5
(૪) गैं – क्षये – क्षय પામવું   ૧–ભ્વાદિ – 44
(૪) षोंच्–अन्त–कर्मणी વિનાશ કરવો ૪–दिवादि–1150
(૫) दां – दाने – આપવું   ૧–ભ્વાદિ – 7
(૬) मांक् – माने – માપ કરવું   ૨–અદાદિ–1073
(૭) ओहांक्–त्यागे – ત્યજવું   ૩–અદાદિ–હ્વાદિ– 1131

0 पेयात् વગેરે (૬) आशिः વિભક્તિના રૂપોની સાધનિકામાં આ એકજ સૂત્ર મહત્ત્વું છે. આ નો ए થાય છે.

[૬૯૯]

(૪૯) एकस्वरादनुस्वारेतः ४/४/५६

★ **સૂત્રપૃથ૦** :– एकस्वरात् अनुस्वारेतः

★ **વૃતિ** :– एकस्वरादनुस्वारेतो धातोस्ताद्यशित इड् न स्यात् । पाता, पातारौ, पातारः । पास्यति, पास्यतः, पास्यन्ति अपास्यत्, अपास्यताम्, अपास्यन् इत्यादिवत्

■ घ्रां गन्धोपादने । जिघ्रति १ । जिघ्रेत् २ । जिघ्रतु । जिघ्रतात् ३ । अजिघ्रत् ४ ।

卐 **વૃત્યર્થ** :– જે ધાતુ એક સ્વરવાળો હોય અને (ધાતુપાઠમાં) અનુસ્વાર इत् વાળો હોય તેવા ધાતુઓને અશિત્ એવા स् કારાદિ त् કારાદિ પ્રત્યયોની પૂર્વે इट् આગમ થતો નથી. જેમકે :– (૮–શ્વસ્તની) पा+ता = पाता – તે પીશે. त् કારાદિ પ્રત્યય છે. स्ताद्यशितो ...૪/૪/૩૨ થી इट् ની પ્રાપ્તિનો આ સૂત્ર નિષેધ કરેછે.
(૯–ભવિષ્યન્તિ) पा + स्यति = पास्यति તે પીશે. – स् કારાદિ પ્રત્યય છે. માટે इट् ન થાય.
(૧૦–ક્રિયાતિપત્તિ) पा + स्यत् = अपास्यत् – જો ...તો તેણે પીધું હોત.
(આ રીતે સૂત્ર ૪૧, ૪૩, ૪૬ થી ૪૯ મળીને पा– ધાતુના દશે કાળના રૂપો પૂરા થયા)

★ **અનુવૃતિ** :– स्ताद्यशितोऽत्रोणादेरिट् ४/४/३२ થી इट्, न वृद्भ्यः ४/४/५५ થી न.

卐 **વિશેષ** :– 0 एकस्वरात् કેમ કહ્યું ? अवधीत् – તેણે વધ કર્યો.

0 [1]*अनुस्वारेत् કેમ કહ્યું ? श्वि – श्वयिता

■ **શેષસૂત્ર** :– [2]*घ्रां गन्धोपादने સુંઘવું ગણ–૧–ભ્વાદિ પરસ્મૈ. ક્રમાંક–3 श्रौति... ૪/૨/૧૦૮ થી घ्रा નો जिघ्र આદેશ शित् કાળોમાં થાય.
(૧ – વર્તમાના) जिघ्रति તે સુંઘે છે.
घ्रा + शव् (अ) + तिव् (भू ની જેમજ)
(૨ સપ્તમી) जिघ्रेत – घ्रा + यात्, जिघ्र+शव् (अ)+यात्, जिघ्र++अ+इ्त् (यः सप्तम्याः ४/२/१२२थी यानो इ)
(૩ – પંચમી) जिघ्रतु પક્ષે जिघ्रतात्
घ्रा+तुव्=जिघ्र+शव्+तुव् વિકલ્પે (आशिषि तु-ह्योस्तातङ् ४/२/११९ થી) जिघ्र+शव्+तात्
(૪ – હ્યસ્તની) अजिघ्रत् – તેણે સુંઘ્યું.

[૭૦૦]

(૫૦) ट्घे घ्राशाच्छासो वा ४/३/६७

★ **સુત્રપૃથ૦** :– ट्घे – घ्रा – शा – च्छा – सः वा

★ **વૃતિ** :– एभ्यः पञ्चभ्यः परस्य सिचः परस्मैपदे लुब् वा स्यात् । अघ्रात् । पक्षे सः ।

卐 **વૃત્યર્થ** :– ट्घे, (धा), घ्रा, शा, छा અને सा ધાતુને પરસ્મૈપદમાં લાગેલ सिच् પ્રત્યયનો વિકલ્પે લોપ થાયછે. अघ्रात् — घ्रा + दि (त्) (सिच् अद्यतन्याम् થી) અદ્યતનીમાં सिच् (स्) લાગે. घ्रा+स्+त्–આ સૂત્રથી વિકલ્પે લોપ થાયતો अघ्रात् રૂપ થાય. લોપ ન થાયતો अघ्रासिन् રૂપ થાય. (જુઓ સૂત્ર : ૫૩)

★ **અનુવૃતિ** :– सिचो लुप् परस्मै न चेट् ४/३/६६ થી सिच्

卐 **વિશેષ** :– 0 આ સૂત્રથી વિકલ્પે सिच् ન લાગે તો इट् પણ ન લાગે.

0 ધાતુ પરિચય :–
(૧) ट्घें–पाने – પીવું – ધાવવું (૧) - ભ્વાદિ 28
(૨) घ्रां–गन्धोपादने–સુંઘવું(૧)–ભ્વાદિ–પરસ્મૈ 3
(૩) शोंच्–तक्षणे–છોલવું (૪) દિવાદિ–પરસ્મૈ 7
(૪) छोंच्–छेदने – છેદવું (૪) દિવાદિ–પરસ્મૈ 1149
(૫) षोंच्– अन्त कर्मणि – વિનાશ કરવો (૪) દિવાદિ–પરસ્મૈ 1150

[૭૦૧]

1* अनुस्वार–સેટ–અનિટ કારિકાનું પરિશિષ્ટ ખાસ જોવું.
2* ધાતુ પારાયણમ્ – પૃ. ૭ ધાતુ – ૩

(૫૧) મ: મિજન્તેર્ડિમ્યો: ૪/૩/૬૫

★ સૂત્રપૃથ૦ :– મ મિચ્–અ–ન્તે: ટિ–મ્યો:

★ વૃત્તિ – મિજન્તાત્ ધાતોરમ્તશ્ચ પરયોર્દિયાગસ્ગિત્ સ્યાત્ ।

卐 વૃત્યર્થ :– મ્ અન્તે હોય તેવા મિચ્ અન્તવાળા ધાતુથી તેમજ દામ્ ધાતુથી – દિ અને મિ પ્રત્યય લાગે ત્યારે તે પ્રત્યયોની પૂર્વે ઇત્ આગમ થાય છે (ઉદા સૂત્ર ૫૩ માં)

★ અનુવૃત્તિ :– ઇટ: સ્યાત્ ઇત્ ૪/૩/૬૨ થી ઇત્

卐 વિશેષ :– 0 નોંધ :– ઇટ પ્રત્યય કરતા અલગ પ્રત્યય દર્શાવવા ત્ કારવાળો ઇત્ પ્રત્યય કર્યો છે

0 મિચ્ અન્તે કેમ કહ્યું ?

અસૂત્ – મૂ પછી મ્ નથી.

0 અપ્ ધાતુ ગણ: ૨–અદાદિ નો લેવો.

આત્ – અસ્ + દિત્ (ત્) અદ્યતની ત્રી. પુ એ. વ.

આસ્ + ઈ + ત્ = આસીત્ = તે હતો

[૭૦૨]

(૫૨) યમિરમિનમ્યાત: મોઽન્તશ્ચ ૪/૪/૮૬

★ સૂત્રપૃથ૦ :– યમિ નમિ રમિ આત: મ: અન્ત: ચ

★ વૃત્તિ :– યમાદિભ્યસ્ત્રિભ્ય આદન્તેભ્યશ્ચ પરસ્મૈપદે મિચ આદિરિટ્ સ્યાદેષા ચ મ્ અન્ત. ।

卐 વૃત્યર્થ :– યમ્, રમ્, નમ ધાતુ તથા આ કારાન્ત ધાતુઓને લાગેલા પરસ્મૈપદના મિચ પ્રત્યયની આદિમાં ઇટ થાયછે અને મ્ તથા આ પછી ત્ ઉમેરાયછે. ઉદા. સૂત્ર : ૫૩ માં)

★ અનુવૃત્તિ :– ક્ર વૃત્તે અદ ઇટ ૪/૪/૮૦ થી ઇટ્

卐 વિશેષ :– 0 ઉદા. :– અનંસીત્–તે નમ્યો નમ્+ત્ અદ્યતની ત્રી પુ. એ વ. નમ્+મિચ્ (મ્)+ત્, નમ્+મ્+ઇટ+મિચ્+ત્ (આ. સૂત્રથી મિચ્ પૂર્વે ઇટ અને મ આગમ) અ+ન+મ્+ઇ+મિચ્+ઈ+ત્ અનંસીત (મિચ્ નો ઇટ ઈતિ થી લોપ)

[૭૦૩]

(૫૩) ઇટ ઈતિ ૪/૩/૭૧

★ વૃત્તિ :– ઇટ: પરસ્ય મિચ ઈતિ પરે લુક્ સ્યાત્ । અગ્રાત્

☐ અગ્રાસ્મ અગ્રાસ્થામ્, અગ્રુ: અગ્રાસ્મિ: । અગ્રા: । અગ્રાસ્ત.. અગ્રાસ્મ । અગ્રાસિષ્ટમ, અગ્રાત, અગ્રાસિષ્મ, અગ્રામ । અગ્રસિષ્મ । પક્ષાન્તરે ગ્રામા

卐 વૃત્યર્થ – ઇટ પછી મિચ્ આવેલો હોય અને પછી ઈત્ પ્રત્યય હોય તો મિચ્ નો લોપ થાય છે જેમકે અગ્રાસીત–તેણે સુંઘ્યું–અહીં અદ્યતનીના ત્રી પુ એ વ નું રૂપ છે તેમા મિચ્ પૂર્વે ઇટ્ અને પછી ઈત્ પ્રત્યય હોવાથી મિચ્ નો લોપ થયો છે. (સાધનિકા–વિશેષમા)

★ અનુવૃત્તિ :– પુર્ ઇસ્માલ્લુક્ ૪/૩/૭૦ થી લુક્

卐 વિશેષ :– 0 મિચ્ નો લોપ થવા છતાં લુક્ મળ્યુ તે સ્થાનીવત્ કરવા માટે નહીં તો મિચ્ લોપ થતા તે નિમિત્તનો ઈત્ પણ લોપાય

0 આ સૂત્ર માત્ર સેટ ધાતુઓને જ લાગશે

0 ઇટ્ કેમ કહ્યું ?

અકાર્ષીત્ – કૃ ધાતુ અનિટ્ છે તેથી ઇટ્ ન લાગતા મિચ્ પણ ન લોપાય

☐ શેષવૃત્તિ :– * ગ્રા – અદ્યતની – સાધનિકા

(1) અગ્રાત્ વિકલ્પે અગ્રાસીત – ત્રી. પુ એ. વ.

(૧) ગ્રા + દિવ (ત્)

(૨) ગ્રા + મિચ્ + ત – મિજદ્યતન્યામ્ ૩/૪/૫૩

(૩) અ + ગ્રા + મિચ + ત – અડધાતાગ –૪/૪/૨૯

(૪) અગ્ર નુ–ઘ્રે–ગ્રા–ગા ૪/૩/૬૭ થી મિચ્ નો લોપ

(૪) અગ્રા + મિ + ઈત્ – મ: મિજન્તે ૪/૩/૬૫

(૫) અગ્રા + મ + ઇટ્ + મિચ્ + ઈત્ + ત
યમિરમિ...શ્ચ–૪/૪/૮૬ થી સ્–ઇટ્

(૬) અગ્રા + મ્ + ઇ + ઈ + ત્ – ઇટ ઈતિ ૪/૩/૭૧

(૭) અગ્રાસીત

(2) અગ્રાતામ પક્ષે – અગ્રાસિષ્ટામ્ ત્રી. પુ. દ્વિ. વ.
ગ્રા + તામ – (અગ્રાત્ ની જેમ) – વિકલ્પે

(૧) ગ્રા + તામ

(૨) અ + ગ્રા + મિચ્ + તામ (ઉપર મુજબ)

(૩) અ+ગ્ર+મ્+ઇટ્+મિચ્+તામ્–યમિનમિ...૪/૪/૮૬ થી મ્ – ઇટ્

(૪) અગ્રાસિ + તામ – નામ્યન્તસ્થા થી ષ્

(૫) અગ્રાસિષ્ટામ – તવર્ગસ્ય થી ટ્

(3) અગ્રુ: વિકલ્પે અગ્રાસિષુ: ત્રી. પુ બ. વ.

* ગ્રા – અદ્યતની – ક્રિયારત્ન સમુચ્ચય.

(૧) घ्रा + अन्
(૨) अ + घ्रा + सिच् + अन् (ઉપર મુજબ)
(૩) अघ्रा+सिच्+पुस् (सिज्विदो ૪/૩/૯૨થી)अन्નોपुस्
(૪) अघ्र+उस्-ट्धे घ्राशा...૪/૩/૬૭ વિકલ્પે સિચ્ લોપ
(૫) अघ्रुः-इडेत्पुसि...૪/૩/૯૪ આ લોપ વિકલ્પે
(૪) अघ्रा+स्+इट्+सिच्+उस्-यमिरमि...૪/૪/૮૬
स् - इट्
(૫) अघ्रासिपुः - स् ના र् ના વિસર્ગ
આ રીતે બધા રૂપો સમજવા
परोक्षा - घ्रा નું દ્વિત્વ घ्राघ्रा

[૭૦૪]

(૫૪) (द्वित्वे) व्यञ्जनस्यानादेर्लुक् ૪/૧/૪૪

★ સુત્રપૃથ૦ :- द्वित्वे व्यञ्जनस्य अनूआदेः लुक्
★ વૃતિ :- द्वित्वे पूर्वस्यानादेर्व्यंञ्जनस्य लुक् स्यात् । द्वितीय-तुर्ययोः पूर्वौ इति घस्य गत्वे ।

卐 વૃત્યર્થ :- (પરોક્ષા વગેરેમાં) ધાતુનો દ્વિર્ભાવ થયા બાદ પૂર્વમાં આવેલા અનાદિ વ્યંજનનો લોપ થાયછે. (द्वितीय-तुर्ययोपूर्वौ ૪/૧/૪૨ થી घ નો ग થશે) ધાતુ :- घ्रा, द्वित्व घ्राघ्रा - હ્રસ્વ - घ्रघ्रा, આ સૂત્રથી લાગી અનાદિ વ્યંજન (घ् + र्) र् નો લોપ થતાં - घ्रघ्रा, गघ्रा થયું.

★ અનુવૃતિ :- (૧) द्विर्धातु પરોક્ષા...૪/૧/૧ થી द्विः
(૨) पूर्वस्यास्वे ૪/૧/૩૭ થી पूर्वस्य

卐 વિશેષ :- 0 નોંધ :- સિદ્ધહેમ વ્યા. માં द्वित्वे શબ્દ સૂત્રમાં નથી. પ્રક્રિયાકારે અનુવૃત્તિ માટે મુકેલછે
0 અનાદિ વ્યંજનનો લોપ કેમ કહ્યું ?
पच् - पच्पच् - पपच् અહીં च् લોપાયો प નહીં કેમકે તે આદિ છે.
0 વ્યંજનનો જ લોપ થાય સ્વરનો નહીં.

[૭૦૫]

(૫૫) गहोर्जः ૪/૧/૪૦

★ સૂત્રપૃથ૦ :- ग-होः जः
★ વૃતિ :- द्वित्वे सति पूर्वयोग'होर्जः स्यात् । जघ्रौ जघ्रतुः जघ्रुः ।

卐 વૃત્યર્થ :- દ્વિત્વ થયા પછી પુર્વના ग અને ह નો ज થાયછે.
(૬-પરોક્ષા) घ्रा નું ત્રી.પું. એ.વ. जघ्रौ - તેણે સુંઘ્યુ હતું (પુર્વસૂત્ર : ૫૪ માં) गघ्रा રૂપ હતુ. આ સૂત્રથી ग નો ज થતાં जघ्रा + औ પ્રત્યયથી जघ्रौ થયું

★ અનુવૃતિ :- द्विर्धातु परोक्षा ૪/૧/૧ થી द्विः

卐 વિશેષ :- 0 ઉદાહરણ :- ધાતુ हस् દ્વિત્વ - हहस् + ण = जहास् - તે હસ્યો.

(૬-પરોક્ષા) - घ्रा ની સાધનિકા
जघ्रौ - घ्रा + णव् ત્રી.પુ એ.વ.
(૧) द्विर्धातु परोक्षा ૪/૧/૧ - घ्राघ्रा + णव्
(૨) ह्रस्वः ૪/૧/૩૯ - घ्रघ्रा + णव्
(૩) व्यंञ्जनस्या - ૪/૧/૪૪ - घघ्रा + णव्
(૪) द्वितीय तुर्ययो - ૪/૧/૪૨ - गघ्रा + णव्
(૫) गहोर्जः ૪/૧/૪૦ जघ्रा + णव्
(૬) आतोणव् ૪/૧/૧૨૦ जघ्रा + औ
(૭) जघ्रौ - ૧/૨/૧૨ ऐदौत् સન્ધ્ય.
2 - जघ्रतुः - घ्रा + अतुस् - ત્રી. પુ. દ્વિ. વ.
(૧) जघ्रा + अतुस् - ઉપર મુજબ
(૨) इन्ध्यसंयोगा ૪/૩/૨૧ થી कित्वत्
इडेत्पुसि ૪/૩/૯૪ થી जघ्र् + अतुस्
3 - जघ्रुः - घ्रा + उस् ત્રી.પુ. બ વ. ઉપર મુજબ

[૭૦૬]

(૫૬) संयोगादेर्वाशिष्येः ૪/૩/૯૫

★ સુત્રપૃથ૦ :- संयोगादेः वा आशिषि एः
★ વૃત્ત :- संयोगादेरादन्तस्य क्ङित्याशिष्येर्वा स्यात् । घ्रेयात् / घ्रायात्, घ्रेयास्ताम् / घ्रायास्ताम्, घ्रेयासुः । घ्रायासुः । ७
घ्राता ८ । घ्रास्यति ९ । अघ्रास्यत् १० ।
ध्मांशब्दाग्निसंयोगयोः । धमति १ । धमेत् २ । धमतु । धमतात् ३ । अधमत् ४ । अध्मासीत् ५ । दध्मौ ६ । ध्मेयात् / ध्मायात् ७ । ध्माता ८ । ध्मास्यति ९ । अध्मास्यत् १० ।

卐 વૃત્યર્થ :- આદિના સંયોગવાળા એવા आ કારાન્ત ધાતુને आशिः વિભક્તિના કિત્-ઙિત્ પ્રત્યયો લાગે ત્યારે અન્ત્ય आ નો ए વિકલ્પે થાય છે. જેમકે घ्रा+क्यात्-આશી-ત્રી પુ એ.વ.-घ्रायात् વિકલ્પે घ्रेयात् (આદિમાં घ्र એ घ्+र् સંયોગ છે. ધાતુ आ કારા છે. क्यात् એ કિત્ પ્રત્યય છે, માટે आ નો ए વિકલ્પ થયો.) એ જ રીતે ત્રી. પુ. દ્વિ. વ માં घ्रायास्ताम् પક્ષે घ्रेयास्ताम् થશે.

★ અનુવૃત્તિ :- ईडेन्स्तुमिचानोऽञ्जः ४/१/९८थी ध्मा, धेट् दाद: क्विति स्वरे ४/३/९३ थी क्विति

卐 વિશેષ :- 0 અયોગ કેમ કહ્યું ?
याताम्-ने अत्र या धातुमा संयोग नथी
0 आशी: विभक्ति કેમ કહ્યું ?
घ्राना-श्वस्तनी છે. માટે વિકલ્પ રૂપ ન થાય
0 क्ङिति કેમ કહ્યું ?
ध्मासीष्ट - सीष्ट प्रत्यय क्ति ङि न नथी.

□ શેષવૃત્તિ :- घ्रा (७) આશીર્વિભક્તિના રૂપો :- દરેકમા ક્તિ પ્રત્યય છે તેથી બધા જ બબ્બે રૂપો થશે घ्रेयात / घ्रायात् જેવા.
(८) શ્વસ્તની :- घ्राता + घ्रा + ता
(९) ભવિષ્યન્તી - घ्रास्यति - घ्रा + स्यति
(१०) ક્રિયાતિપત્તિ :- अघ्रास्यत् - घ्रा + स्यत
આ રીતે घ्रा ના રૂપો સમાપ્ત થાય છે સૂત્ર :- ८९ થી ५६ તૈયાર રૂપો-રૂપાવલી પરિશિષ્ટમા જુઓ.
0 ध्मा - शब्दाग्नि - संयोगयो :- ધમવું ગણ -१ ભ્વાદિ પરસ્મૈપદી - ક્રમ 4
0 ध्मा - *शब्दादि - મુખેથી વગાડવું જેમકે - શંખ
अग्निसंयोग - ધમવું - જેમકે સોની સોનાને ધમે છે.
१ - ध्मा ના રૂપો घ्रा જેવા જ થાય છે. માત્ર अद्यतनीमा ફેર છે. તેમા જે વિકલ્પે सिच् લોપાય છે તે ध्मामा ન લોપાતા માત્ર એક - એક રૂપ જ થશે. જેમકે :- अध्मासीत्, अध्मासिष्टाम् વગેરે
२ - शित् કાળમા ध्मा નો धम् આદેશ થશે - श्रौत्कृत् ४/२/१०८ સૂત્રથી.
३ - धमति, धमतु, વગેરે વૃત્તિમા દર્શાવ્યા મુજબના ચારે કાળના રૂપો છે પરિશિષ્ટમાં આપ્યા છે.

[७०७]

(५७) ष. सोऽष्ट्यैष्ठिवष्वष्कः २/३/९८

★ સૂત્રપૃથ૦ :- ष: स: अ - ष्ट्यै - ष्ठिव् - ष्वष्क
★ વૃત્તિ :- धाते धात्वादे: ष: स: स्यात् तु ष्ट्यैष्ठिवष्वष्काम् । (निमित्ताभावे नैमित्तिकस्याप्य भाव इति) ष्ठस्य थ: स्था ।
षिञ्चे १ । स्विद्य् २ । स्तुष्णु / स्तिषत् ३ / संस्त्यत् ४ । अस्तत् अस्वताम् , अस्युः ५ ।

•••••••••••••••
* ध्मा - हेमप्रकाश उत्तरार्ध - पृ. ५०५

卐 સૂત્રાર્થ :- ધાતુપાઠમાં ધાતુની આદિના મૂર્ધન્ય ष ને બદલે દન્ત્ય स् સમજવો. આ નિયમ ष्ट्यै, ष्ठिव् અને ष्वष्क ને લાગતો નથી (*નિમિત્તના અભાવે નૈમિત્તિકને પણ અભાવ થાય છે) મૂર્ધન્યને સ્થાને દન્ત્ય स् થતા ठ નો પણ (દન્ત્ય) थ् થશે ધાતુ-स्था-બનશે.
0 ष्ठा गति निवृत्तौ ઉભવું ગણ :- (१) - ભ્વાદિ - પરસ્મૈપદી - ક્રમ 5
0 श्रौत्कृत् .. ४/२/१०८ થી शित् કાળમાં स्था નો तिष्ठ આદેશ થશે તેથી (१ - વર્તમાના) तिष्ठति વગેરે ચારે કાળમા રૂપો ગતિ મુજબ થશે

★ અનુવૃત્તિ :- धाते धात्वादेर्ण: न: २/३/९७ थी धाते धात्वादे: લેવું

卐 વિશેષ - 0 આદિમાં ष् કેમ કહ્યું ?
कषति - ને અભિપ્રાય કરે છે અહીં આદિમાં ष નથી.
0 अष्ट्यैष्ठिव કેમ કહ્યું ?
ष्ठ्यायति - ने अमी अव છે.. અહીં ष् નો स् ન થયો.
0 ધાતુ પરિચય -
(१) ष्ट्यै - शब्द स - ભમવું १-ભ્વાદિ પરસ્મૈ 39
(२) ष्ठिवू-निर सने-થુંકવું १-ભ્વાદિ-પરસ્મૈ 463
(३) ष्वष्क - गतौ = જવું १-ભ્વાદિ-પરસ્મૈ 629
0 अद्यतनी स्था ની સાધનિકા :-
स्था+दि (त) - अद्यतनी ५/२/४
स्था + त् - ष: सो.. ...२/३/९८
स्था + सिच् + त् - सिजद्यतन्याम् ३/४/५३
स्था + त् - पिबैति दा......४/३/६६
अस्थात् - अड् धातोरादि ४/४/२९
બાકી સાધનિકા भू ની જેમ સમજવી ત્રી પુ બ વ માં सिजविदो ऽभुव: ४/२/९२ थी पुस् પ્રત્યય થતા - (५-अद्य) अस्थात् - अस्थाताम् - अस्थुः

[७०८]

(५८) स्थासेनिसेध सिचसञ्जां द्वित्वेऽपि २/३/४०

★ સૂત્રપૃથ૦ :- स्था सेनि सेध् सिच् सञ्जां द्वित्वे अपि
★ વૃત્તિ :- उपसर्गान्नाम्यन्तस्थाकवर्गात् परेषां स्थादीनां स: ष: स्यात् द्वित्वे ऽपि । अधिष्ठात्, अधिष्ठाताम् अधिष्ठुः
卐 સૂત્રાર્થ :- ઉપસર્ગમાં રહેલાં નામીસ્વર અંતસ્થા અને क વર્ગ પછી આવેલા स्था,सेनि,सेध्,सिच्,

○○○○○○○○○○○○○○○○
* निमित्तामावे - न्याय २८, पृ. २७

सज्ज ધાતુઓના स् નો પણ ष् થાય છે. દ્વિત્વ થયેલા स् નો પણ ष् થાય છે. (ઉપસર્ગ અને ધાતુની વચ્ચે આવેલા अट् આગમ છતાં स् નો ष् થાય છે.)

0 अधि + स्था (१) અદ્યતની ત્રી.પુ. એ.વ. अधि+स्था + त् (२) अधि + स्था + सिच् + त् (३) अधि + अ + स्था + त् આ સૂત્રથી स् નો ष् થતાં :-

अध्यष्ठात्, अध्यष्ठातात्, अध्यष्ठुः

★ **અનુવૃત્તિ** :- उपसर्गात् सुग् सुवसोस्तु-स्तु-भोऽट्यप्य द्वित्वे २/३/३९ થી उपसर्गात् ..अट्यपि नाम्यन्तस्था क वर्गात् २/३/१५ नामिनस्तयोः षः २/३/८ થી षः

卐 **વિશેષ** :- 0 દ્વિર્ભાવ - (પરોક્ષા ત્રી પુ એ.વ.) अधि + स्था નું अधितष्ठौ

0 ધાતુ પરિચય :-

षिधू गत्याम् (सिध्) ગતિ કરવી. ૧-ભ્વાદિ પરસ્મૈ 320

षिचींत् क्षरणे (सिच्)-ઝરવું ६-તુદાદિ-પરસ્મૈ 1321

षञ्जं सङ्गे (सञ्ज)-સંગ કરવો. ૧-ભ્વાદિ પરસ્મૈ 173

[७०९]

(५९) अघोषे शिटः ४/१/४५

★ **વૃત્તિ** :- द्वित्वे पूर्वस्य शिटस्तत्संबंधीन्येवाघोषे लुक् स्यात्। तस्थौ अधितष्ठौ

■ तस्थतुः तस्थुः ६। स्थेयात्, स्थेयास्ताम्, स्थेयासुः ७। स्थाता, अधिष्ठाता ८। स्थास्यति, अधिष्ठास्यति ९। अस्थास्यत्, अध्यष्ठास्यत् १०।

म्नां अभ्यासे। मनति १। मनेत् २। मनतु / मनतात् ३। अमनत् ४। अम्नासित् ५। मम्नौ ६। म्नेयात् / म्नायात् ७। म्नाता ८। म्नास्यति ९। अम्नास्यत् १०।

दाम् दाने। यच्छति १। यच्छेत् २। यच्छतु ३। अयच्छत् ४।

卐 **વૃત્ત્યર્થ** :- દ્વિત્વ થયે છતે પૂર્વના શિટ્ વ્યંજનનો પછી અઘોષ વ્યંજન આવે તો લોપ થાય છે. - દ્વિત્વનો જ અઘોષ વ્યંજન પરમાં આવતા લોપ કરવો જેમકે स्था નું દ્વિત્વ स्था स्था, ह्रस्वः સૂત્રથી स्थस्था અને આ સૂત્ર મુંજબ પરમાં અઘોષ છે જેને તેવા (શિટ્) स् નો લોપ થશે તેથી थस्था થશે.

(६-પરોક્ષા) स्था + णव् = तस्थौ - તે ઉભો હતો.
अधि + स्था = अधितष्ठौ થશે.

★ **અનુવૃત્તિ** :- व्यञ्जनस्यानादेर्लुक् ४/१/४४ થી लुक् द्विर्धातु परोक्षा ४/१/१

卐 **વિશેષ** :- 0 व्यञ्जनस्य...४/१/४४ સૂત્રનું આ અપવાદ સૂત્ર છે

0 अघोष કેમ કહ્યું ?

सस्नौ - स्ना + णव् - પરમાં न् છે તે અઘોષ નથી.

0 शिट् એમ કેમ કહ્યુ ?

पप्सौ - प्सा + णव् - આદિમાં शिट् નથી.

■ **શેષવૃત્તિ** :- अधि + स्था + णव्
પરોક્ષા ત્રી પુ એ.વ. ની સાધનિકા.

(१) अधि + स्थास्था + णव्
(२) शिट् લોપ अधि + थास्था + णव्
(३) પૂર્વ વ્યંજન अधि + तास्था + णव्
(४) હ્રસ્વ अधि + तस्था + णव्
(५) स्थसेनि...२/३/४० થી अधि + तष्ठा + णव्
(६) आतो णव औ થી अधि + तष्ठा + औ
(७) अधितष्ठौ - एदैत् १/२/१२
(७) આશીર્વિભક્તિ :- स्थेयात्
स्था + यात् (गापास्था...४/३/९६ થી नित्य ए થતાં स्थेयात् વગેરે
(८) શ્વસ્તની: स्थाता - स्था + ता
(९) ભવિષ્યન્તી :- स्थास्यति - स्था + स्यति
(१०) ક્રિયાતિપત્તિ :- अस्थास्यत् - स्था + स्यत्

0 म्नां अभ्यासे - म्ना - **ધાતુ મનન કરવું, વિચારવું (१) ભ્વાદિ પરસ્મૈ ક્રમાંક 6**

* अभ्यासः पारम्पर्येण वृत्तिः
म्ना ના રૂપો ध्मा ધાતુ જેવા થશે. વૃત્તિના ક્રમ મુજબ (१) વર્તમાના થી (१०) ક્રિયાતિપત્તિ સમજવા

दाम् - दाने - दा - **ધાતુ - આપવું ગણ : ૧ ભ્વાદિ-પરસ્મૈ. ક્રમ 7**

શિતકાળમાં स्था ની જેમ श्रौति कृ...४/२/१०८ થી दा નો यच्छ् આદેશ

(१) - यच्छति-यच्छतः - यच्छन्ति એ રીતે ચારે કાળના રૂપો થાય.

[७१०]

(६०) अवौ दाधौ दा ३/३/५

★ **વૃત્તિ** :- अविनौ दाधारूपौ धातू दा संज्ञौ स्यातामिति

o o o o o o o o o o o o o o o o o o o o

* अभ्यासः - હૈમપ્રકાશ ઉત્તરાર્ધ - પૃ. ५०७

दा संज्ञत्वात् पिबैतिदादिना सिच् लुप् । अदात् । पिबर्जनात् दाप् दैप् इत्यादेर्न दासंज्ञा

☐ ददौ ६ । गापास्थासादामिर्येन, देयात् ७ । दाता ८ । दास्यति ९ । अदास्यत् १०

जि अभिभवे । जयति १ । जयेत् २ । जयतु/जयतात् ३ । अजयत् ४ ।

卐 વૃત્યર્થ :- અવિત્ (વ જેમાં ઇત્ નથી તે) એવા दा અને धा સ્વરૂપ ધાતુઓની दा સંજ્ઞા થાય છે દા સંજ્ઞા થવાથી - (પિબૈતિદા ૪/૩/૬૬ સૂત્રથી) અદ્યતનીના સિચ્ પ્રત્યયનો લોપ થશે અदात् - રૂપ આપ્યું दा + सिच् + त - લોપ થતા दा + त् મૂળરૂપ દર્શાવતા अ + दात् થયું

पित् નું વર્જન કરવાથી दाप् અને दैप् બન્ને ધાતુની दा સંજ્ઞા ન થાય

卐 વિશેષ :- 0 * दा સંજ્ઞક ધાતુઓ :-

(૧) दा-दान-આપવું (૧) ભ્વાદિ-પરસ્મૈ 7
(૨) डुदाञ् दान आपवुं (૩) હ્વાદિ પરસ્મૈ 1138
(૩) देङ् दं पालन-પાળવું (૧) ભ્વાદિ-આત્મને 604
(૪) दोंच्-छेदन કાપવું/છેદન કરવું (૪) દિવાદિ પરસ્મૈ 1148
(૫) धेंट् पान-પીવું (૧) ભ્વાદિ-પરસ્મૈ 28
(૬) डुधाञ् (धा) ધારણ કરવું (૩) હ્વાદિ-પરસ્મૈ 1139

0 दा ધાતુના રૂપો ज्या જેવા છે તેથી તેની સાધનિકા ज्या ની જેવી થશે. માત્ર સંયોગ ન હોવાથી ક્રિયામાં લોપ ન થાય - વૃત્તિમાં (૬ થી ૧૦) - અદ્યતનીથી ક્રિયાતિપત્તિનું ત્રી. પુ એ વ નું રૂપ આપેલ છે

0 जि - अभिभवे - જય પામવું - (પરાજય કરવો) ૧-ભ્વાદિ-પરસ્મૈ ક્રમાંક ૪ (અનુસ્વાર इत् હોવાથી इट् (સેટ્) થશે નહીં.

0 શીત્ કાળના રૂપો भू-भवति જેવા થશે. જેમકે :-
(૧) વર્તમાના - जयति

[૭૧૧]

(૬૧) सिचिपरस्मै समानस्याङिति ४/३/४४

★ સૂત્રપૃથ૦ :- सिचि परस्मै समानस्य अ - ङिति

★ વૃત્તિ :- समानान्तस्य धातोः परस्मैपदविषये सिचि अङिति वृद्धिः स्यात् अजैषीत्, अजैष्टाम्, अजैषुः । अजैषीः अजैष्टम्, अजैष्ट । अजैषम्, अजैष्व, अजैष्म ५ ।

卐 વૃત્યર્થ :- સમાન સંજ્ઞાવાળો સ્વર જેને અન્તે હોય તેને પરસ્મૈપદી વિષયમાં અઙિત્ એવો સિચ્ પ્રત્યય લાગ્યો હોય તો તે સમાન સ્વરની વૃદ્ધિ થાય છે. अजैषीत् जि+दि (त्) અદ્યતની ત્રી પુ એ વ अ+जि+सिच्+त्-અહીં સિચ્ લાગ્યો હોવાથી जि ના इ ની વૃદ્ધિ થતા (ऐ થશે) अ+जै+सिच्+त् (सः सिजस्तेर्दिस्योः ४/३/६५ થી ईत्) - अ+जै+स्+ईत्=अजैषीत् એ જ રીતે अजैष्टाम्-ત્રી પુ દ્વિ વ जि+ताम् अ+जि+सिच्+ताम् વગેરેમાં जि ની વૃદ્ધિ આ સૂત્ર વડે થઈ

★ અનુવૃત્તિ :- नामिनोऽकलिहलेः ४/३/५१ થી વૃદ્ધિ

卐 વિશેષ :- 0 વૃદ્ધિ :- वृद्धिरारैदौत् ३/१/१
आ - आर् - ऐत् - औत्

0 સમાન :- लृदन्ताः समानाः १/१/७ થી अ-आ लृ (૧૦) સ્વરો

0 આ સૂત્રની વૃત્તિમાં અદ્યતની ના जि ધાતુના રૂપો આપેલા છે જેમાં વૃદ્ધિ થવાનું સૂત્ર જ નવું છે.

0 આગમ પરિભાષા મુજબ વૃધ્ધિ લેવી તેથી इ નો ऐ થશે.

[૭૧૨]

(૬૨) जेर्गिः सन् परोक्षयोः ४/१/३५

★ સૂત્રપૃથ૦ :- जेः गिः सन्-परोक्षयोः

★ વૃત્તિ :- सन् - परोक्षयोः परयोर्द्वित्वे सति पूर्वात् परस्य जेर्गिः स्यात् । (नामिनोऽकलिहलेरिति वृद्धिः) जिगाय

☐ योऽनेकस्वरस्य । जिग्यतुः । जिगयिथ जिगेथ, जिग्यथुः जिग्य ।

卐 વૃત્યર્થ :- सन् પ્રત્યય અને પરોક્ષાના પ્રત્યયો લાગ્યા હોય ત્યારે દ્વિત્વ થયેલા અને પૂર્વથી પર રહેલા એવા जि નો गि થાય છે. (नामिनो ..૪/૩/૫૧ થી વૃધ્ધિ થઈ ऐ નો आय् થશે) जि + णव् પરોક્ષા ત્રી.પુ એ વ - દ્વિત્વ થતા जिजि + अ આ સૂત્ર લાગી પછીના जि નો गि થશે તેથી जिगि + अ - વૃધ્ધિ થતા जिगै + अ = जिगाय - તે રૂપ થયું.

卐 વિશેષ :- 0 सन् નું ઉદાહરણ :-
जेतुम् इच्छति-जिजि+सन्+ति આ સૂત્રથી जिगिषति થશે

0 सन्-परोक्षयोः કેમ કહ્યું ?
जेजियते

☐ શબ્દજ્ઞાન :- जि પરોક્ષાની સાધનિકા जिगाय- जि + णव् ત્રી. પુ એ. વ ......

* दा संज्ञावृत्ति - અવચૂરિ - ભા ૨, પૃ. ૩.

(१) जिजि + णव् – द्विधातु परोक्षा ४/१/१
(२) जिगि + णव् – जेर्गिः सन् ४/१/३५
(३) जिगै + अ – नामिनो...४/३/५१
(४) जिगाय – एदैतोयाय् – १/२/२३
जिगयिथ / जिगेथ બી. પુ. એ. વ.
(१) जि + थव्
(२) जिगि + थ – ઉપર મુજબ
(३) जिगि + इट् + थ – सृजिदृशि...४/४/७८
પક્ષે – इट् ન લાગે તો जिगि + थ જ રહે.
(४) जिगे+इथ પક્ષે जिगे+थ-नामिनो...४/३/१
(५) जिगयिथ પક્ષે जिगेथ.
जिग्य – બી. પુ બ. વ. – जि+अ
(१) जिगि + अ – ઉપર મુજબ
(२) जिग्य – योऽनेकस्वरस्य २/१/५६

[७२३]

(६३) णिद्वान्त्यो णव् ४/३/५८

★ **સુત્રપૃથ૦ :–** णिद् वा अन्त्यः णव्
★ **वृत्ति :–** परोक्षाया अन्त्यो णव् णिद्वा स्यात् । जिगाय / जिगय

■ जिग्यिव, जिग्यम ६ । दीर्घश्च्वीति दीर्घे जीयात् जीयास्ताम् जीयासुः ७ । जेता ८ । जेस्यति ९ । अजेष्यत् १० ।

स्मृ चिन्तायाम् । स्मरति १ । स्मरेत् २ । स्मरतु/ स्मरतात् ३ । असरत् ४ । अस्मार्षीत्, अस्मार्ष्टाम्, अस्मार्षुः । अस्मार्षीः, अस्मार्ष्टम्, अस्मार्ष्ट । अस्मार्षम्, अस्मार्ष्व, अस्मार्ष्म

卐 **વૃત્યર્થ :–** પરોક્ષા વિભક્તિના અન્ત્ય પ પુ. એ.વ. णव् વિકલ્પે णित् થાય છે. (વિકલ્પે વૃધ્ધિ પામે છે.) जिगाय પક્ષે जिगय જો णित् છે તેમ ગણીએ તો (नामिनो...४/३/६१ થી) વૃધ્ધિ થતાં गि નું गै થઇ जिगाय બને. જો णित् ન હોય તો गि નો ગુણ થઇ गे થતા जिगय બને.

卐 **વિશેષ :–** 0 પરોક્ષા ત્રી.પુ એ.વ. મા णव् ની પ્રાપ્તિ જે નિત્ય હતી તે આ સુત્રથી પ પુ. એ વ. માં વિકલ્પે થઇ.
0 અન્ત્ય કેમ કહ્યું ?
स पपाच = તેણીએ રાંધ્યુ – અહીં ત્રી.પુ. છે. અન્ત્ય (પ.પુ) નહીં.

0 जिगाय / जिगय ની સાધનિકા :–
जि + णव् – પ.પુ એ વ.
(१) जिजि + णव् – द्विर्धातु परोक्षा ४/१/१
(२) जिगि + णव् – जेर्गि सन्–परोक्षयो: ४/१/३५
(३) जिगै + णव् – णिद्वान्त्यो ४/३/५८ नामिनोऽकलिहले
(४) जिगाय् + अ – ओदौतोवाव्
(३) जिगे + णव् – વિકલ્પે णित् ન થાયતો
(४) जिगय् + अ – एदैतोयाय् १/२/२६

■ **શેષરૂપો :–** સાધનિકા
0 जिग्यिव + जि + व – પ.પુ દ્વિ વ.
(१) जिगि + व – ઉપર મુજબ
(२) जिगि + इ + व – स्क्रसृवृ...४/४/८१
(३) जिग्य् + ई + व – योऽनेक...२/१/५६
(४) जिग्यिव
આજ રીતે વૃતિ મુજબ – ७ આશી દીર્ઘશ્ચ્વિ ४/३/१०८ થી जी દીર્ઘ ८ શ્વસ્તની
0 जि + ता – ગુણ થતા जेता (एक स्वरात् ४/४/५६ થી इ આગમ ન થયો.
स्मृ चिन्तायाम्–ચિંતન કરવું. સ્મરણ કરવું (१) ભ્વાદિ પરસ્મૈ–18 (ઋન્ત ધાતુ) (१) વર્તમાના–स्मरति–તે સ્મરણ કરે છે. એજ રીતે (२) સપ્તમી–स्मरेत् વગેરે
(५) स्मृ અદ્યતનીના રૂપો
स्मृ + दि (त्) – स्मृ + सिच् + त्
(सः सिजस्ते ४/३/३५) – स्मृ + स् + ई + त्
(सिचि परस्मै ४/३/४४) स्मार् + ष् + ईत्
(अड्‌घातो – ४/४/२९) अस्मार्षीत्
આ રીતે જ अस्मार्ष्टम् વગેરે રૂપો થાય.

[७२४]

(६४) ऋतोऽत् ४/१/३८

★ **સૂત્રપૃથ૦ :–** ऋतः अत्
★ **वृत्ति :–** द्विरवेसति पूर्वस्य ऋतोऽत् । सस्मार ।

卐 **વૃત્યર્થ :–** દ્વિત્વ થયા પછી પૂર્વના ऋ કારનો अ થાયછે જેમકે स्मृ ધાતુ – દ્વિત્વ થતા स्मृस्मृ થશે. (द्वित्वे व्यंजनस्य...४/१/४४) सुस्मृ થયુ. આ સૂત્ર લાગી ऋ નો अ – सस्मृ + णव् વૃદ્ધિ થતાં – सस्मार् + अ = सस्मार થશે.

★ **અનુવૃત્તિ :–** पूर्वस्या स्वे स्वरे...४/१/३७ થી पूर्वस्य

卐 **વિશેષ :–** 0 સ્પષ્ટ

[७२५]

(૬૫) म संयोगादृदर्त्तो ४/३/९

★ સૂત્રપૃથ૦ :- संयोगात् ऋत् अर्तो:

★ વૃત્તિ :- संयोगात् परो य ऋत् तदन्तस्यार्तेश्चाक्ति परोक्षाया गुणः स्यात् । सस्मरतुः, सस्मरुः ।

卐 વૃત્યર્થ :- ધાતુને અંતે સંયોગ(જોડાક્ષર) પછી જે (હ્રસ્વ) ऋ હોય અથવા ऋ ધાતુ હોય તેને પરોક્ષાનો અકિત્ (कित् ન હોય તેવો) પ્રત્યય લાગેલો તેનો ગુણ થાયછે 0 स्मृ + अतुस् પરોક્ષા ત્રી પુ દ્વિ વ. = सस्मृ + अतुस् = सस्मर् + अतुस् (આ સૂત્ર લાગી અન્ત્ય ऋ નો ગુણ થયો) + सस्मरतुः - તે બેએ સ્મરણ કર્યું - અહી अतुस् પ્રત્યય कित्

0 स्मृ + उस् = सस्मर् + उस् = सस्मरुः તેઓએ સ્મરણ કર્યુ.

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) ऋत्-ऋत्वर्त्त अति परोक्षायाम् ४/३/८ - अकि परोक्षायाम्

(૨) नामिनो ४/३/१ થી गुणः

卐 વિશેષ :- 0 સંયોગાત્ કેમ કહ્યું ?

चक्रे: તેણે કર્યું. कृ-ધાતુ-સંયોગ નથી

0 कित् ન હોય પરોક્ષા પ્રત્યયો-કાન ક્વસુ

0 ગુણપ્રતિષેધને અટકાવવા આ સૂત્ર છે.

0 ઉદાહરણ - ऋ ધાતુ - ऋ+उस् = अर+उस् आरुः તેઓ ગયા.

0 सस्मरतुः પરોક્ષા ત્રી પુ દ્વિ વ આર્ષનિકા स्मृ+अतुस्

(૧) દ્વિત્વ થતા-स्मृस्मृ + अतुस्

(૨) सस्मृ+अतुस् - व्यञ्जनस्य...४/१/४४

(૩) सस्म + अतुस् - ऋतोऽत् ४/१/३८

(૪) सस्मर् + अतुस् - संयोगा...४/३/९

(૫) सस्मरतुः - सोरुः - रः पदान्ते

[૭૨૬]

(૬૬) ऋतः ४/४/७९

★ વૃત્તિ :- ऋदन्ता तृजि नित्या S निटो विहितस्य थव आदिरिट् न स्यात् । सस्मर्थ

☐ सस्मरथुः, सस्मर । सस्मार / सस्मर, सस्मरिव, सस्मरिम ।

卐 વૃત્યર્થ :- तृच् પર છતાં નિત્ય અનિટ્ (જેને इट् લાગતો જ નથી) તેવા હ્રસ્વ ऋ કારાન્ત ધાતુથી વિહિત थव् (પરોક્ષા બી પુ એ વ)ની આદિમાં इट् થતો નથી. सस्मर्थ-स्मृ-थव् (વ્યંજનાદિ પ્રત્યય પૂર્વે इट् ની પ્રાપ્તિ હતી તેનો અહીં નિષેધ થયો.)

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) ऋवृव्येऽदइटः क्रादिज्ञानतः वृत्तनित्यानिटः थवः ४/४/७८ થી तृन्नित्यानिटः थवः (૨) न वृद्भ्यः ४/४/५५ થી न

卐 વિશેષ :- 0 નિત્ય અનિટ્ કેમ ? (નોંધ-પરિશિષ્ટમા નટ અનિટ્ કારિકા જોવી)-स्वर+थव=द्वित्व सस्वर+इ+थ=सस्वरिथ-તેં અવાજ કર્યો. - અહીં स्वर ધાતુ ऊ-અનુબંધવાળી છે તેથી વિકલ્પે इट् થાય છે. (જુઓ સૂત્ર धूगौदितः ४/४/३८)

0 ऋतः કેમ કહ્યુ ?

बिभेदिथ-તે ભેદ્યુ હતું - भिद् ધાતુ ऋ કારા નથી.

0 थव् કેમ કહ્યું ?

सस्मरिव-स्मृ+व-व પ્રત્યયનુ વર્જન નથી માટે इ લાગ્યો

0 પરોક્ષા - स्मृ थव् = આર્ષનિકા

सस्मर्थ - બી પુ એ.વ. - स्मृ + थव्

(૧) सस्मृ + थ - ઉપર મુજબ

(૨) सस्मर् + थ - संयोगा ..४/३/९

(૩) सस्मर्थ - ऋतः ४/४/७९ થી इट् ન લાગે

सस्मार પક્ષે सस्मर - स्मृ + णव् - ૫ પુ. એ.વ.

(૧) स्मृ - स्मृ + णव् सस्मृ + णव् सस्मृ + ण

(૨) णिद्वान्त्यो णव् થી વિકલ્પે થતાં, વૃધ્ધિ થાય તે सस्मार+अ અને વૃધ્ધિ ન થાય તો ગુણ થતાં-सस्मार+अ થશે

सस्मरिव - ૫ પુ દ્વિ.વ. - स्मृ +व

सस्मर् + व - (ઉપર મુજબ), सस्मर् + इ + व (स्क्र स्तृ...४/४/८१ થી इट्

-: स्मृ પરોક્ષાના રૂપો પૂરા સૂત્ર ૬૩ થી ૬૬ :-

[૭૨૭]

(૬૭) क्ययङाशीर्ये ४/३/१०

★ સૂત્રપૃથ૦ :- क्य-यङ्-आशी: ये

★ વૃત્તિ :- संयोगात् परो य ऋत् तदन्तस्यार्तेश्च क्ये यङि आशीर्ये च गुणः स्यात् । स्मर्यात्, स्मर्यास्ताम् स्मर्यासुः

☐ स्मर्ता ८ ।

卐 વૃત્યર્થ :- સંયોગથી પર એવો ऋदन्त ધાતુ તથા કેવળ ऋ ધાતુનો क्य (કર્મણિ-ભાવે) પ્રત્યય, यङ् પ્રત્યય અને આશી: વિભક્તિનો યકારાદિ પ્રત્યય લાગે તો ऋ નો ગુણ થાય છે (૭) આશી स्मृ + यात् ત્રી પુ એ.વ. આ સૂત્રથી ગુણ स्मर्+यात्

स्मर्यान् – ते स्मरण करे એજ રીતે ત્રી પુ. દ્વિ.વ. स्मर्यास्ताम् , બ.વ. स्मर्यासुः

★ અનુવૃતિ :- संयागादर्तो: ४/३/९

卐 વિશેષ :- 0 नामिनो गुणो ४/३/१ સૂત્રથી किंद् પ્રત્યયનો પ્રતિષેધ હતો તેનો અહીં અપવાદ કરેછે.
0 * अर्ते: માં तिव् નિર્દેશ કર્યો તેથી યઙ્-લુબન્તમાં આ સૂત્ર ન લાગે.
0 ઉદાહરણ :-
ऋ + यात् = अर्यात्
0 आशीः नो य કેમ કહ્યું ?
स्मृषीष्ट – આશીર્વિભક્તિ છે – य નથી.

■ શેષવૃત્તિ :- स्मर्ता – स्मृ + ता શ્વસ્તની ત્રી પુ. એ.વ. – ऋनो ગુણ अर् થયો.

[૭૨૮]

(૬૮) हनृतः स्यस्य ४/४/४९

★ સુત્રપૃથ૦ :- हन् ऋतः स्यस्य

★ વૃત્તિ :- हन्तेऋ'दन्ताच्च परस्य स्यस्यादिरिट् स्यात् । स्मरिष्यति ९ । अस्मरिष्यत १० ।

■ तॄ प्लावन तरणयोः तरति ४ । अतारीत् , अतारिष्टम् । अतारिषुः ५ । ततार ।

卐 વૃત્યર્થ :- हन् ધાતુ અને હ્રસ્વ ऋકારાન્ત ધાતુને (ભવિષ્યન્ત અને ક્રિયાતિપત્તિના) स्य આદિવાળા પ્રત્યય લાગતા इट् થાય છે.
(૯–ભવિષ્યન્તી) स्मरिस्यति ત્રી.પુ એ.વ स्मृ+स्यति– આ સૂત્રથી इट् લાગતા स्मृ + इ + स्यति – ऋ નો ગુણ स्मर् + इ + स्यति – તે યાદ કરશે.
(૧૦-ક્રિયાતિપત્તિ)–अस्मरिस्यत् ત્રી પુ. એ.વ. स्मृ+स्यति –(ઉપર મુજબ)

★ અનુવૃતિ :- स्ताद्यशितो ऽत्रोणादेरिट् ४/४/३२ થી इट्

卐 વિશેષ :- 0 तृ કારનો સૂત્રમાં નિર્દેશ કરવાથી (अर्ते) ऋ નું ગ્રહણ થશે નથી.
0 हन्–हनं'क्–हिंसागत्योः હણવું ગણ : २ – અદાદિ ક્રમ 1100.
हनिष्यति – हन् + स्यति – આ સૂત્રથી इ

■ અર્થવૃત્તિ :- तॄ – प्लवन – तरणयोः = તરવું– કુદવું ગણ - ૧ ભ્વાદિ – પરસ્મૈ. – 27
(૧) વર્તમાના – तरति (૨) સપ્તમી – तरेत्
(૩) પંચમી – तरतु, (૪) હ્યસ્તની – अतरत्
(૫) અદ્યતનીની સાધનિકા :-
अतारीत् – ત્રી.પુ. એ વ. – तॄ + दि (त्)
(૧) तॄ + सिच् + त् – सिजद्यतन्याम् ३/४/५३
(૨) तॄ + सिच् + ईत् + त् – सः सिजस्ते ४/३/६५
(૩) तॄ + इट् + सिच् + ईत् + त् – स्ताद्यशितो ४/४/३२
(૪) तॄ + इट् + ईत् + त् – इट्ट ईति ४/३/७१
(૫) तार् + इ + ई + त् – सिचिपरस्मै ४/३/४४
(૬) अतारीत् अड्धातो ४/४/२९
0 अतारिष्टाम् – अ + तॄ + इट् + सिच् + ताम् – ઉપર મુજબ સાધનિકા
0 अतारिषु : तॄ + अन् – अ + तॄ + इट् + सिच् + उस्
(सिज्विदो...४/२/९२ थी पुस् – उस)
(૧) ततार – પરોક્ષા ત્રી.પુ. એ.વ. तॄ+णव् – तॄ तॄ+ णव् तगर – (ससार – ની જેમ થશે.)

[૭૨૯]

(૬૯) स्कृच्छतोऽकि परोक्षायाम् ४/३/८

★ સુત્રપૃથ૦ :- स्कृ ऋच्छ् ऋतः अ – कि परोक्षायाम्

★ વૃતિ :- स्कृ ऋच्छोऋ'दन्तानां च परोक्षायां गुणः स्यान्न तु कोपलक्षितायां तस्याम् । तर् इति जाते

卐 વૃત્યર્થ :- स्कृ (स् યુક્ત कृ), ऋच्छ् અને દીર્ઘ ॠ કારાન્ત ધાતુઓનો (અન્ત્ય સ્વરનો) પરોક્ષા ના પ્રત્યયો લાગતા ગુણ થાયછે. પણ क ઉપલક્ષિત (कित् સંજ્ઞક પરોક્ષાના પ્રત્યયો હોયતો નહી
(कित् – क्वसु, कान)
0 तॄ – ધાતુનો ગુણ तर् થશે. (જુઓ સૂત્ર-૭૦ તેઃ – તેઓ तर्या

★ અનુવૃતિ :- नामिनो गुणो ४/३/१

卐 વિશેષ :- 0 ધાતુઓ :- स्कृ–स्कुं'ग् करणे– कृ–કરવું (૧) ભ્વાદિ–888 स् પૂર્વક कृ
ऋच्छ् – (ऋच्छत् – इन्द्रिय प्रलय) મન્દિર પ્રલય-(૬) તુદાદિ – 1342

* अर्ते: = બૃહદ્વૃત્તિ ભા. ૧, પૃ. ૨૯૨

0 ક્ત્વા ની આદિમાં ઇ_ટ_ ... ક્ત્વા: સ્કન્દ ૪/૪/૬૧ થી થયો છે

0 ઉદાહરણ :-

સ્કન્ન્ – સ્કન્ત્વા:, સ્યન્દ્ – સ્યન્ત્વા

[૭૨૦]

(૭૦) તૄત્રપફલભજામ્ ૪/૧/૨૫

★ સૂત્રપૃથ૦ :- તૄ ત્રપ ફલ ભજામ્

★ વૃત્તિ :- એષા મધ્યસ્થસ્યાસંયોગ-સ્થસ્ય અતઃ એત્વં ... સ્યાત્ ન દ્વિઃ । તેરુ: ત્રેપ. । ભેજિથ ६

卐 સૂત્રાર્થ :- તૄ–ત્રપ ફલ ભજ્ ધાતુઓને અવિત્-(ઉ ઇત્ ન હોય તેવા) પરોક્ષાના પ્રત્યયો અને થવ્ પ્રત્યયો લાગેલા હોય ત્યારે ધાતુઓના મધ્યસ્થ અ નો એ થાય છે અને ધાતુઓનો દ્વિર્ભાવ થતો નથી

જેમકે :- (૧–૫) ત્રી પુ બ વ – તેરુ: – તૄ + ઉસ્ (પુસ્) તર્+ઉસ્–આ સૂત્રથી અ નો એ થતા તેરુ: થયુ – એજ રીતે –

0 તૄ + ણવ્ = તતાર – તેઓ તર્યા (૬–૫) બી પુ એ વ તેરિથ – તૄ તર્યો અહીં થવ્ પ્રત્યય છે. સ્કૃ સૃ વૃ ઋ ૪/૪/૮૧ થી ઇટ્ અગમ થતા ઇથ પ્રત્યય બન્યો છે તેથી અ નો એ થયો

★ અનુવૃત્તિ :- અવિતિ પરોક્ષા સેટ્ થવોઃ ૪/૧/૨૩

卐 વિશેષ :- 0 ઉદાહરણ :-

ફલ્ – ફેલ+ઉસ્ – તેઓ ફળ્યા ભેજિથ – ભજ્+થવ્ – તે સેવા કરી.

0 ધાતુઓ –

ત્રપ – (વિશેષ લજ્જાયામ્) શરમાવું (૧) ભ્વાદિ આત્મને 762, ફલ – (નિષ્પત્તૌ વિશરણે) –વિખરાવું (૧) ભ્વાદિ, પરસ્મૈ – 414 તથા

(ફલ – નિષ્પત્તૌ) – ફળવું (૧) ભ્વાદિ 428

ભજ્ – (ભજ – સેવાયામ્) – ભજવું (૧) ભ્વાદિ પરસ્મૈ – 895

0 *સૂત્રમાં જે બ.વ. મુક્યું છે તે બન્ને ફલ ધાતુમાં ગ્રહણને માટે છે.

[૭૨૧]

(૭૧) ઋતાં ક્ઙિતીર્ ૪/૪/૧૧૬

★ સૂત્રપૃથ૦ :- ઋતાં ક્ઙિતિ ઇર્

★ વૃત્તિ :- સ્પષ્ટમ્

卐 સૂત્રાર્થ :- સ્પષ્ટ છે (*દીર્ઘ ઋ કારાન્ત ધાતુને ક્ઙિત્ (ક્ અથવા ઙ્ ઇત્ હોય તેવા) પ્રત્યયો લાગે ત્યારે ઋ નો ઇર્ થાય છે તૄ+ક્યાત=તિર્+યાત્ થાય જેમકે તૄ – ઋપ્રયોગી છે)

卐 વિશેષ :- 0 ક્ઙિતિ કેમ કહ્યું ?

તરતિ – અહીં તૄ ને શિત્ પ્રત્યય લાગ્યો તેથી ગુણ થયો

0 * ઋતામ્ એવું બહુવચન વ્યાપ્તિ ઋ ના સંગ્રહ માટે છે તેનાથી તિર્તિ થઇ શક્યું જેમકે ભ્વાદેર્નામિનો દુરિ ૪/૧/૧૦૮ થી દીર્ઘ થયેલ છે.

[૭૨૨]

(૭૨) ભ્વાદેર્નામિનો દીર્ઘોર્વ્યઞ્જને ૨/૧/૬૩

★ સૂત્રપૃથ૦ – ભૂ આદેઃ નામિનઃ દીર્ઘઃ ર્ વોઃ વ્યઞ્જને

★ વૃત્તિ :- ભ્વાદેર્ધાતોઃ ર્વો: પદાન્તસ્થ નામિનો દીર્ઘઃ સ્યાત્ વ્યઞ્જને પરે । તીર્યાત્ ।

卐 સૂત્રાર્થ – ભૂ વગેરે જે સમગ્ર ધાતુઓમાં જે ધાતુમા ર્ અથવા વ્ વ્યંજન આવેલો હોય અને ત્યારબાદ કોઇ વ્યંજન આવેલો હોય તો ર્ કે વ્ પૂર્વેનો નામિ સ્વર દીર્ઘ થાય છે જેમકે :- તીર્યાત્– તૄ+ક્યાત્–તૄ નો સૂત્ર ૧૭ થી તિર્ થયો આ સૂત્રથી તીર્ એવું દીર્ઘ થયું કેમકે ર્ પછી ય વ્યંજન છે.

卐 વિશેષ :- 0 ઉદા. :- દીવ્યતિ – તે ક્રીડા કરે છે – દિવ્ + ય + તિ

0 ભ્વાદિ કેમ કહ્યુ ?

કુર્કુરીયતિ – કુકુરીયાને ઇચ્છે છે. કુર્કુર નામ પરથી ધાતુ બન્યો છે માટે કુ દીર્ઘ ન થાય.

0 નામિનઃ કેમ કહ્યુ ?

સ્મર્તન – પૂર્વેનો સ્વર અ – નામિ નથી.

0 ર્વ કેમ કહ્યુ ?

કુક્ષતે અહીં ષ્ અને ક્ નો સંયોગ છે ર્ વ્ નહીં

0 સાધનિકા :-

(૭–આ) તૄ + ક્યાત્ ત્રી પુ. એ વ.

(૧) ઋતાં ક્ઙિતીર્ ૪/૪/૧૧૬ થી તિર્ + યાત્

* લઘુપ્રક્રિયા – ટીકાનુસારે – અર્થ

* ઋતામ્...હેમપ્રકાશ – ઉત્તરાર્ધ – ૫૧૨.

(૨) ભ્વાદેર્નામિનો ૨/૧/૬૩ થી તીર + यात्
એજ રીતે तीर्यास्ताम् વગેરે બધાં રૂપો થશે.

[૭૨૩]

(૭૩) वृतो नवाऽनाशीः सिच्परस्मै च ४/४/३५

★ **સુત્રપૃથ૦** :- वृ-ऋतः नवा अन् - आशीः सिच् परस्मै च

★ **વૃતિ** :- वृभ्यामृदन्तेभ्यश्च परस्येटो दीर्घो वा स्यात् न तु परोक्षाशिषोः सिचि परस्मैपदे च तरिता-तरीता तरिष्यति । तरीष्यति । अतरिष्यत्-अतरीष्यत्

■ ट्धे पाने । धयति

卐 **વૃત્યર્થ** :- वृभ्याम् - वृग् - वृङ् (ઓઢવું વરવું) ધાતુઓને તથા દીર્ઘ ऋ કારાન્ત ધાતુઓને લાગેલા इ નો દીર્ઘ વિકલ્પે થાય છે પણ परोक्षा તથા आशी. ના પ્રત્યયોમાં અને પરસ્મૈપદનો सिच् હોય તો આ નિયમ ન લાગે

(૮-શ્વ.) तरीता પક્ષે तरिता - તે તરશે.

(૯-ભ.) तरिष्यति પક્ષે तरीष्यति

(૧૦-ક્રિ.) अतरिष्यत् પક્ષે अतरीष्यत्

ત્રણે ઉદાહરણોમાં ધાતુ સેટ હોવાથી इ લાગ્યો છે તે વિકલ્પે દીર્ઘ થયો.

★ **અનુવૃતિ** :- गृहणोऽ परोक्षायां दीर्घः ४/४/३४ થી अपरोक्षायां दीर्घः

卐 **વિશેષ** :- 0 ધાતુ - वृंगट्र - वरणे (वृ)- વરવું. ગણ - (૫) સ્વાદિ - પરસ્મૈ - 1294

0 वृङ्-शॄ - सम्भक्तौ - સેવા કરવી. (૯) क्रयादि આત્મને - 1567

0 પરોક્ષાદિનું વર્જન કેમ કર્યું ?

तेरिथ - પરોક્ષા બી. પુ. એ. વ. છે.

वरिषीष्ट - આર્શીવિભક્તિ છે.

0 દીર્ઘ ॠ કારા કેમ કહ્યું :

कृ - करिष्यति - હ્રસ્વ ઋ કારા છે.

0 સાધનિકા :-

શ્વ :- तॄ + ता (ત્રી. પુ. એ. વ.)

(૧) नामिनो गुणो ४/३/१ तर् + ता

(૨) स्ताद्यशितो...इट् ४/४/३२ तर् + ई + ता

(૩) वृतोनवा...... ४/४/३५ થી વિકલ્પે દીર્ઘ થતા तरिता પક્ષે तरीता

0 * સૂત્રમાં ॠत् એવો त् કાર નિર્દેશ કરવાનું કારણ એ છે કે માત્ર ऋ ના ગ્રહણથી वृ ના સાહચર્યને કારણે ऋश् ગતૌ ધાતુનું ગ્રહણ થાત પણ ऋ કારાન્ત ધાતુ નહીં તેથી ॠत् એવા પ્રયોગથી ऋदन्त् ધાતુનું ગ્રહણ થશે.

■ શબ્દવૃત્તિ :- ट्धे पाने - (धे) પીવું. ધાવવું (૧) ભ્વાદિ-28 પરસ્મૈ. (૧-વ.) धयति-તે પીએ છે. धे+अ+तिव् = धय्+अ+ति = धयति - ચારે શિત્ કાળના રૂપો भू - भवति માફક સમજવા.

0 નોંધ :- न शिति ४/२/२ સૂત્રથી શિત્ કાળમાં સન્ધ્યક્ષરનો आ ન થાય.

[૭૨૪]

(૭૪) आत्सन्ध्यक्षरस्य ४/२/१

★ **સૂત્રપૃથ૦** :- आत् सन्ध्यक्षरस्य

★ **વૃત્તિ** :- धातोः सन्ध्यक्षरान्तस्य आः स्यात् न तु शिति પરે । ततश्च दा संज्ञा

卐 **વૃત્યર્થ** :- (ધાતુપાઠમાં) જે ધાતુ અને સન્ધ્યક્ષર વાળા જે. (તેને પ્રયોગમાં લેતા) સન્ધ્યક્ષરનો આ થાયછે.

(૨૦) न शिति ४/२/२ શિતકાળના પ્રત્યયો લાગ્યા હોય ત્યારે આ ન થાય. [૪૭૮]

તેની (अवौ दाधौ दा ३/३/५ થી) दा સંજ્ઞા થાયછે.

- ઉદા. માટે જુઓ સૂત્ર - ૭૫

卐 **વિશેષ** :- 0 સન્ધ્યક્ષર - ए ऐ ओ औ

0 શિત્ :- વર્તમાના, સપ્તમી, પંચમી, હ્યસ્તની

0 ધાતુને પહેલા આ કારા કરી ત્યારપછી આ કારાને આશ્રીને તમામ કાર્યો થાય.

0 ધાતુ જ કેમ ? गोभ्याम् - गो નામ છે.

[૭૨૫]

(૭૫) ट्धे श्वेर्वा ३/४/५९

★ **સુત્રપૃથ૦** :- ट्धे श्वेः वा

★ **વૃત્તિ** :- आभ्यां कर्तर्यद्यतन्यां ङोवा स्यात् । द्विर्धातुरिति द्वित्वे पूर्वे ह्रस्वत्वे दत्वे च । अदधत् अदधताम् अदधन् ।

■ ट्धेघ्राशाच्छासो वेति सिज्लोप विकल्पे अधात् अधाताम् अधुः પક્ષે अधासीत् अधासिष्टाम् अधासिषुः ५ । दधौ ६ ।

○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○

* ॠत् - બૃહદ્વૃત્તિ ભા ૨ લઘુન્યાસ

धेयात् ७ । धाता ८ । धास्यति ९ । अधास्यत् १० ।
ध्यै चिन्तायाम् ध्यायति ४ अध्यासीत् ५ दध्यौ, दध्यतुः, दध्युः ।
दध्यिथ ६ । ध्येयात् ध्यायात् ७ । अर्च पूजायाम् । अर्चति

卐 સૂત્રાર્થ :- ધે અને શ્વિ ધાતુને કર્તરિ પ્રયોગમાં અદ્યતની ના પ્રત્યયો લાગે ત્યારે પ્રત્યય પૂર્વે ङ (अ) વિકલ્પે થાય છે... જો ङ થાય તો –
(૧) દ્વિર્ધાતુ પરોક્ષા ૪/૧/૧ થી દ્વિત્વ થતા ધા નુ ધાધા
(૨) હ્રસ્વઃ ૪/૧/૩૯ થી ધધા (૩) દ્વિતીય તુર્યયો ૪/૧/૪૨ થી દધા – આ સૂત્રથી ङ લાગતા अदधत् (તેણે પીધું) રૂપ થયું અહી આ નો લોપ ઇટેત્પુસિ ચાતો ૪/૩/૯૪ થી થયો છે

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) णि श्रि द्रु स्रु कमः कर्तरि ङः ૪/૩/૫૮ થી कर्तरि ङः
(૨) सिजद्यतन्याम् ૩/૪/૫૩ થી अद्यतन्याम्

卐 વિશેષ – 0 ધાતુ :- श्वि-टुओश्वि गति-वृद्ध्योः :- ગતિ વૃદ્ધિ અર્થ (૧) ભ્વાદિ–પરસ્મૈ 997

▣ શેષવૃત્તિ :- અદ્યતની ના રૂપો ધે ધાતુમા વિકલ્પે ત્રણ પ્રકારે છે
(૧) ङ લાગે–દ્વિત્વ થાય (૨) सिच् લાગે (૩) सिच् લાગીને લોપાય.
अदधत् પક્ષે अधासीत् પક્ષે अधात्

0 સાધનિકા :- धे+दि (त्)–आत् सन्ध्य ૪/૨/૧થી धा + त – ત્રણ વિકલ્પો (૧) ङ લાગે – धा+ङ-(अ)+त्
(૨) દ્વિર્ધાતુ.. ડે. ૪/૧/૧ धाधा + अत् (૩) હ્રસ્વઃ ૪/૧/૩૯ થી धधा+अत् (૪) द्वितीय तुर्ययो ૪/૧/૪૨ થી दधा+अत् (૫) इटेत्पुसि चातो ૪/૩/૯૪ થી दध्+ अत् (૬) अट्धातो ૪/૪ २९ થી अदधत् . વિકલ્પે (૨) अधासीत् વિકલ્પ (૩) अधात् બન્નેની સાધનિકા ધ્રા ની જેમ સમજવી.
વિકલ્પ – ૨ :- अधासीत् अधासिष्टाम् अधासिषुः
વિકલ્પ – ૩ :- अधात् अधाताम् अधुः
(૧-૫) दधौ – धा + णव् ત્રી પુ એ વ
(૭–આ) धेयात् – धा + क्यात् ત્રી. પુ એ વ
(૮–શ્વ) धाता – धा + ता – ત્રી પુ એ. વ.
(૯–ભ) धास्यति – धा + स्यति – ત્રી પુ એ વ.
(૧૦–ક્રિ) अधास्यत् – अ+धा+स्यत् ત્રી પુ એ વ
ઉપરોક્ત બધા રૂપો ક્યાં જેવા થશે પ્રત્યયની માંપિમાં इट् ન ઉમેરાય કારણ કે एकस्वरादनुस्वारेतः ૪/૪/૫૬

ध्यै चिन्तायाम्- ધ્યાન-ચિંતન કરવું (૧) ભ્વાદિ પરસ્મૈ – 30

0 ध्यायति–ध्यै+अ+ति=(૧–વ ત્રી પુ એ.વ.)=ध्याय्+ अ+ति = ध्यायति શીતકાળના રૂપો "શેષવૃત્તિ" મુજબ અને આદિત કાળના રૂપો ધ્રા ધાતુની જેમ જાણવા)

"સ્વરાન્ત ભ્વાદય ધાતુઓ પૂર્ણ"

अर्च् पूजायाम्–પૂજા કરવી–(૧) ભ્વાદિ પરસ્મૈ–104
अर्चति – તે પૂજા કરે છે.
(૧–વ) अर्चति (ર + ર) अर्चन्
(૩-પં) अर्चतु / तात् – વગેરે મૂ જેવા થશે.

[૭૨૫]

(૭૬) स्वरादेस्तासु ૪/૪/૩૧

★ સૂત્રપૃથ૦ :- स्वरादेः तासु
★ વૃત્તિ :- स्वरादेर्धातोरादेस्वरस्याद्यतनी-ह्यस्तनी क्रियातिपत्तिषु वृद्धिः स्यात् । आर्चत्

卐 સૂત્રાર્થ :–સ્વરાદિ ધાતુને અદ્યતની,હ્યસ્તની અને ક્રિયાતિપત્તિ ના પ્રત્યયો લાગે ત્યારે આદ્ય સ્વરની વૃદ્ધિ થાયછે. જેમકે :- अर्च + दिव् (त्) = आर्चत् તેણે પૂજા કરી – આદ્યસ્વર अ નો आ થયો
0 (૫ ભ.) अर्च्+दि (त्) ત્રી પુ. એ વ.=आर्चीत् । अर्च् + ताम् ત્રી પુ દ્વિ વ. आर्चिष्टाम्

★ અનુવૃત્તિ :- स्वरस्य वृद्धिः ૪/૪/૩૦
(૨) अड् धातोरादिः ह्यस्तन्या चामाङा ૪/૪/૨૯
(૩) (वा) अद्यतनी – क्रियातिपत्त्योः ૪/૪/૨૮

卐 વિશેષ :- 0 વૃદ્ધિ આસન્ન પરિભાષાથી નીકટના સ્વરમાં થાય જેમકે अ ની आ, इ ની ऐ વગેરે
0 સૂત્રમાં अमाङा ની નોંધ થઇ નથી પણ સિદ્ધહેમ વ્યા. ની વૃત્તિમાં નોંધ છે. તેથી मा स्म भवान् अर्चत् માં अ નો आ ન થાય.

0 સાધનિકા :-
(૫–અ) (૧) अर्च + दि (त्) =
(૨) सिजद्यतन्याम् ૩/૪/૫૩ થી अर्च + रा (૩) सः सिजस्ते...૪/૩/૬૫ अर्च + स् + ई + त् (૪) स्ताशितो ૪/૪/૩૯ – अर्च् + इ + स् + ई + त्
(૫) इट ईति ૪/૩/૭૧ – अर्च् + इ + ईत्
(૬) स्वरादे...૪/૪/૩૧ – आर्चीत्

[૭૨૭]

(૭૭) अनातो नश्चान्त ऋदाद्यशौ संयोगस्य ४/१/६९

★ સૂત્રપૃથ૦ :– अन् – आत: न: च अन्त: ऋत् – आदि – अशौ संयोगस्य

★ वृत्ति :– ऋदादेरश्नोतेः संयोगान्तस्य च परोक्षायां द्वित्वे पूर्वस्यादेरत आत्स्थानादन्यस्य आः स्यात् कृताते नान्तश्च । आनर्च आनर्चतुः आनर्चु: ६ ।

■ अर्च्यात् ७ । अर्चिता ८ । अर्चिष्यति ९ आर्चिष्यत् १० त्यज हानौ । त्यजति ४ ।

卐 વૃત્ત્યર્થ :– જેની આદિમાં ઋ છે તેવા ધાતુ, પાંચમાગણનો अश् ધાતુ તથા સંયોગાન્ત ધાતુનો પરોક્ષામાં દ્વિત્વ થયે છતે પૂર્વમાં–આદિમાં રહેલા अ નો आ થાય છે... પણ તે अ એ ह्रस्व: સૂત્રથી કરાયેલ आ નો अ ન હોવો જોઈએ. આ કરાયેલ आ ને અન્તે न् વ્યંજનનો આગમ થાય છે. (ટુંકમાં आन् પ્રત્યય થશે.)
(૬-પ) अर्च् ધાતુ – દ્વિત્વ अर्च्अर्च्+णव् – અનાદિ લોપ – अ अर्च् + अ આ સૂત્રથી आनर्च थशे. એજ રીતે પરોક્ષા ત્રી પુ. દ્વિ. વ. आनर्चतुः બ. વ. आनर्चु: થશે.
(અહીં પૂર્વનો अ દ્વિત્વનો જ છે તેથી आन् મુક્યું.)

★ અનુવૃત્તિ :– अस्यादेरा: परोक्षायाम् ४/१/६८

卐 વિશેષ :– 0 ઉદાહરણ :–
ऋध् – વધવું – ऋध् + उस् = ऋऋध् + उस् = अऋध् + उस् = आनृधुः – તેઓ વધ્યા
अश्–વ્યાપવું – अअश्+ए = आनश् + ए = आनशे– તે વ્યાપ્ત થયો.
0 ऋदादे: કેમ કહ્યું ?
ऋ–आरतुः તે બે ગયા–અંહીં ધાતુ ऋ છે. આદિમાં ऋ નથી
0 * अशौ – औ કાર કેમ કહ્યું ?
પાંચમાં ગણનો જ अश् ધાતુ લેવો છે
0 સંયોગાન્ત કેમ કહ્યું ?
आटतु. – अट् ધાતુ સંયોગાન્ત નથી.
0 अनात् – કેમ કહ્યું ?
आञ्छ – લાંબું કરવું – અહીં ધાતુનો દ્વિત્વ થયા બાદ હ્રસ્વ થતા अ થયો છે. आञ्छ=आआञ्छ् = अ आञ्छ થશે.

■ શેષવૃત્તિ :– (૭-आ) अर्च्यात – अर्च् + यात्
(૮–श्व) अर्चिता – अर्च् + ता (૯-ભ) अर्चिष्यति – अर्च् + स्यति (૧૦–क्रि) आर्चिष्यत् –अर्च् + स्यत्
0 त्यज हानौ–ત્યાગ કરવો. (૧) ભ્વાદિ પરસ્મૈ–172
त्यजति–તે તજે છે–* 1 અનુસ્વાર इत् હોવાથી અનિટ્ ધાતુ છે. [૭૨૮]

(૭૮) व्यञ्जनानामनिटि ४/३/४५

★ સુત્રપૃથ૦ :– व्यञ्जनानाम् अनिटि

★ वृत्ति :– व्यञ्जनान्तस्य धातोः परस्मैपदविषयेऽनिटि सिचि समानस्य वृद्धिः स्यात् । च जः कगमिति जस्य गत्वे, अघोषे प्रथमो शिटि इति गस्य कत्वे, नाम्यन्तस्थेति सस्य षत्वे, अत्याक्षीत् ।

卐 વૃત્યર્થ :– વ્યંજનાન્ત ધાતુને પરસ્મૈપદમાં અનિટ્ सिच् (પ્રત્યય) લાગે ત્યારે સમાન સંજ્ઞા વાળા સ્વરની વૃદ્ધિ થાયછે.
(चज: कगम् २/१/८६થી ज्नो ग्, अघोषे प्रथमोऽशिट: १/३/५० થી ग्नो क्, नाम्यन्तस्था क वर्ग २/३/१५ થી स्नो ष् કરતાં)
0 त्यज्+त् (५ – अ – ત્રી. પુ. એ વ.)
(१) सिजद्यतन्याम् ३/४/५३ થી सिच् (स्) પ્રત્યય લાગશે. ધાતુ અનિટ્ છે માટે અનિટ્ सिच् થતા–त्य ના अ નો आ થશે – अत्याज् + स् + त् – अत्याक्षीत्
(स: सिजस्तेर्दिस्यो ४/३/६५ થી ई લાગ્યો છે.)

★ અનુવૃત્તિ :– (१) सिचि परस्मै समानस्य ४/३/४४
(२) मृजोऽस्य वृद्धि ४/३/४२ थी वृद्धि

卐 વિશેષ :– 0 व्यञ्जनानाम् બ.વ. કેમ કહ્યું ?
બહુવચન જાતિ અર્થમાં છે તેના વડે અનેક વ્યંજનાન્તનું વ્યવધાન સમજવું
0 અનિટ सिच् કહ્યુ હોવાથી સેટ सिच् માં આ સૂત્ર ન લાગે – अतक्षीत् तक्षौ * औ અનુબંધ છે. માટે વેટ્ ધાતુ થશે
0 समानस्य કેમ કહ્યું ?
अ થી ऌ સુધીના સૂત્રોમાંજ આ નિયમ લાગે. સન્ધ્યક્ષરમાં નહીં. उदवोढाम તે બે જણે વિવાહ કર્યો. वह् નું वोढ थયું છે. [૭૨૯]

* अशौ – બૃહદ્વૃત્તિ ભા. ૧, – પૃ. ૨૬૬
* 1 અનુસ્વારેત્તાદ્–ધાતુપારાયણ–સ્વોપજ્ઞ વિવરણ પૃ. ૨૫
* 2 औ–અનુબંધ-કારિકા-લઘુવૃત્તિ-પૂ દક્ષસૂરિજી સંપાદિત

(૭૯) ધુટ્-હ્રસ્વાલ્લુગનિટ સ્તથો: ૪/૩/૭૦

★ સૂત્રપૃથ૦ :- ધુટ્ હ્રસ્વાત્ લુક્ અનિટ. ત-થો:

★ વૃત્તિ :- ધુડન્તાત્ હ્રસ્વાન્તાચ્ચ ધાતો: પરસ્યાનિટ સિચસ્તાદૌ થાદૌ ચ લુક્ સ્યાત્ । અત્યાક્તામ અત્યાક્ત: । અત્યાક્ષી । અત્યાક્ષ્મ । ૫

卐 વૃત્યર્થ :- ધુટ્ વ્યંજનાન્ત કે હ્રસ્વ સ્વરાન્ત ધાતુ પછી આવેલા અનિટ્ સિચ્ પ્રત્યયનો પરમાં તકારાદિ થકારાદિ પ્રત્યયો આવે તો લોપ થાય છે. ત્યજ્+તામ= । અત્યાક્+સિ+તામ (સિજદ્યતન્યામ થી સિચ્)-આ સૂત્રથી સિચ્ લોપ થશે તેથી અત્યાક્તામ્-તે બે એ ત્યાગ કર્યો

★ અનુવૃત્તિ :- વિૌતિ દાસૃબ્ય સિચો લુપ્યસ્યો ન વેટ્ ૪/૩/૬૬ થી સિચો.

卐 વિશેષ :- 0 ઉદાહરણ :-

0 હ્રસ્વ+વ વગાદિ પ્રત્યય - કૃ+તામ્ અકૃ+સિચ્+તામ્=અકૃતામ: તે કર્યું (આ સૂત્રથી સિચ્ લોપ)

0 અનિટ્ સિચ્ કેમ ?

સેટ્ સિચ્ પ્રત્યયમાં સિચ્ ન લોપાય.

[illegible] સર્વાનિટ્ થયું

0 ન્તૂ અધિકારથી સિચ્ના લોપ છતા સ્થાનિવત્ ભાવ થાય છે

0 તમ - એમ દ્વિ.વ. નત્રમા મુકતા યથાસંખ્યમ્ એવો અર્થ અટકી જશે

0 I સાધનિકા :-

(૫-ત્ર) ત્રી પુ. દ્વિ.વ અત્યાક્તામ -

(૧) ત્યજ + તામ - (૨) સિજદ્યતન્યામ ૩/૪/૫૩ - ત્યજ્ + સિ + તામ (૩) ધુટ્હ્રસ્વાલ્લુગ ૪/૩/૭૦ થી સિ લોપ - ત્યજ્+તામ

અડ્ ધાતો ૪/૪/૨૯ અત્યજ + તામ્

(૫ વ્યંજનાનામ્ . ૪/૩/૪૫ અત્યાજ્ + તામ્

(૬) અત્યાક્તામ્ -

☐ શેષવૃત્તિ :- (૫-ત્ર) ત્રી પુ. બ.વ. અત્યાક્ષુ: ત્યજ્+અન્- અત્યાજ્+સિચ્+અન સિજ્વિદો...૪/૪/૨૯ અત્યાજ્+સ્+ઉસ્=અત્યાક્+સ્+ઉસ=અત્યાક્ષુ:

(૫-ત્ર) ૫ પુ એ વ અત્યાક્ષ્મ - અમે ત્યાગ કર્યો- ત્યજ્ + મ

[૭૩૦]

(૮૦) ઞ્ણિતિ ૪/૩/૫૦

★ વૃત્તિ :- ઞિતિ ણિતિ ચ પરે ધાતોરુપાન્ત્યસ્યાતો વૃદ્ધિ: સ્યાત્ । તત્યાજ

☐ તત્યજતુ: । તત્યજિથ, તત્યક્થ ૬ । ત્યજ્યાત્ ૭ ત્યક્તા ૮ । ત્યક્ષ્યતિ ૯ । અત્યક્ષ્યત્ ૧૦ ।

ષ્ણજી । સંગે

卐 વૃત્યર્થ :- ઞિત્ અને ણિત્ પ્રત્યયો પર હોય ત્યારે ધાતુના ઉપાન્ત્ય અની વૃદ્ધિ થાય છે ત્યજ્+ણવ્ પરોક્ષા ત્રી પુ એ વ. - તત્યજ્+ણવ્-તત્યાજ્+અ તત્યાજ - તેણે ત્યાગ કર્યો (અહીં ણવ્ પ્રત્યયનો 'ણ્' છે માટે વૃદ્ધિ થઈ.)

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) મૃજોSસ્ય વૃદ્ધિ ૪/૩/૪૨ વૃદ્ધિ (૨) અત: ૪/૩/૪૭

卐 વિશેષ :- 0 ઉદાહરણ :- પાક-પચ્ ઘઞ્-આ સૂત્રથી વૃદ્ધિ-પાચ્+અ=ક્તે અનિટ:.. ૪/૧ ૧૧૧ થી ક-પાક્ થશે.

0 ઞ્ણિતિ કેમ કહ્યું ?

પચ્ + તિ = પચતિ - તે પકાવે છે. વૃદ્ધિ ન થાય

☐ શેષવૃત્તિ :- (૬-પ.) બી.પુ એ વ. તત્યજિથ વિકલ્પે તત્યક્થ-(૧) ત્યજ્+થવ્ (૨) દ્વિર્ધાતુ પરે ૪/૧/૧-ત્યજ્ ત્યજ્+થવ્ (૩) વ્યંજનસ્ય...લુક્ ૪/૧/ તત્યજ્+થવ્ (૪) સૃજિ દૃશિ સ્ક...થવ:થી વિકલ્પે થશે તેથી તત્યજિથ - જો ઇટ્ ન લાગે તો જ્નો ક ક-ગમ્ લાગી ક્ થતા તત્યક્થ રૂપ થાય

(૭ - આ) ત્યજ્યાત્ - ત્યજ્ + યાત્

(૮ - શ્વ.) ત્યક્તા - ત્યજ્ + તા

ચજ: ક ગમ્ થી જ નો ગ્ થઇ અઘોષે પ્રથમો થી ગ્ નો ક્ થતા ત્યક્ + તા

(૯-ભ) ત્યક્ષ્યતિ-ત્યજ્+સ્યતિ=ત્યક્+સ્યતિ=નામ્યન્ત થી સ્ નો ષ્ થશે - ત્યક્ - ષ્યતિ

[૭૩૧]

(૮૧) વદવ્રજલ: ૪/૩/૪૮

★ સૂત્રપૃથ૦ .- વદ વ્રજ લ્ ર:

★ વૃત્તિ :- વદ વ્રજોર્ લન્ત્યયોશ્ચોપાન્ત્યસ્ય પરસ્મૈ સેટિ સિચિ વૃદ્ધિ: સ્યાત્ । અસાર્જીત્ ,અસાર્જિષ્ટામ્ અસાર્જિષુ:

. o o o o o o o o o o o o o o o o

* હૈમપ્રકાશ - ક્રિયારત્ન સમુચ્ચય - પૃ ૫૯ ધાતુ પારાયણ પૃ. ૭૫ અને અનિટ કારિકા મુજબ ત્યજ અનિટ છે માટે ત્યક્તા નું ત્યજિતા વગેરે ન થાય ધાતુરત્નાકરમાં ઇટ્ મુજબ તે સમજાતું નથી - ! ?

वव्राज ६ । व्रज्यात् ७ । व्रजिता ८ । व्रजिष्यति ९ । अव्रजिष्यत् १० । पत्लृ पथे गतौ । पतनि ८

વૃત્યર્થ :– वद् અને व्रज् ધાતુઓના તથા ल કારાં र કારાંત ધાતુઓના ઉપાન્ત્ય अ ની જો પરસ્મૈ પદનો સેટ્ सिच् લાગે તો વૃદ્ધિ થાયછે अव्राजीत् – તે ગયો (અદ્ય ત્રી પુ. એ વ.) व्रज् + दि (त्) = अव्रज् + इट् + सिच् + ईत् + त् – અહીં इट् અને सिच् બન્ને હોવાથી પૂર્વે अ નો आ થશે તેથી अव्राज् અને सि લોપાતા अव्राजीत् એવું રૂપ થશે

0 **अव्राजिष्टाम्** અદ્ય. ત્રી. પુ દ્વિ. વ.
व्रज् + ताम् – अ + व्रज् + इट् + सिच् + ताम् = **अव्राजिष्टाम्** થશે.

વિશેષ :– 0 ઉદાહરણ :–
0 वद् – अवादीत् – તે બોલ્યો.
0 ज्वल् – अज्वालीत् – તે દીપ્યો.
0 ઉપાન્ત્ય अ ની જ વૃધ્ધિ થાય.

શેષવૃત્તિ :– व्रज् ના વિવિધકાળના રૂપો છે
(૬–પ) वव्राज (૭–આ) व्रज्यात् વગેરે
0 पत्लृ-पथे गतौ – પડવું (૧) ભ્વાદિ – પરસ્મૈ 962
पतति – તે પડે છે.

[૭૩૨]

(૮૨) नेङ्‌र्मा दा पतपदनदवपीवही शमू चिग्या – तिवाति द्राति प्साति स्यति हन्ति देग्धौ २ / ३ / ७९

સુત્રપૃથ૦ :– नेङ्-र्मा-दा-पत-पद-नद-गद-वपी-वही-शमू-चिग्-याति-वाति-द्राति-प्साति-स्यति-हन्ति-देग्धौ

વૃતિ :– अदुरुपसर्गान्तस्थाद्रादेः परस्यैषां समदशानां संबंधिनो नेरुपसर्गस्य नो णः स्यात् । प्रणिपतति ।

વૃત્યર્થ :– दुर् સિવાયના ઉપસર્ગમાં અને अन्तर् શબ્દમાં રહેલ र्, ऋ કે प् વર્ણ પછી नि ઉપસર્ગ પૂર્વક मा, दा, पत्, नद्, गद्, वप्, वह् शम्, चि, या, वा, द्रा, प्सा, सो (स्य), हन् અને दिह् ધાતુ આવેલા હોય તો नि ના न् નો ण् થાય છે. દા.ત. प्रणिपतति – તે નમે છે. प्र+नि+पत्+अति–અહીં नि ઉપસર્ગ પૂર્વક पत् ધાતુ છે. प्र ના र् પછી नि છે માટે न् નો ण् થયો.

અનુવૃતિ :– (૧) अदुरुपसर्गान्तरो ण २/३/७७
(૨) रषृवर्णान्नो णः लटचत वर्गं शसान्तरे २/३/६३

વિશેષ :– 0 ઉદાહરણ :–

0 परिणिपद्यते – તે નિષ્પન્ન થાય છે.
परि + नि + पद् + य + ते
0 प्रणियाति – તે જાય છે. प्र + नि + या + ति
0 अन्तर्णिमिमिते – તે અંદર અંદર અવાજ કરે છે.
अन्तर् + नि + मिमीते
0 रषृवर्णान्नो २/३/६३ સૂત્રમાં જે न् ના ण् નો નિષેધ કર્યો તેનો અપવાદ છે.
0 ધાતુ मा અને दा એટલે मा સંજ્ઞક અને दा સંજ્ઞક લેવા. – मा સંજ્ઞકમાં मा રૂપવાળા અને ङ् નિશાનવાળા એમ ङ् માં શબ્દથી સમજવા.
0 याति વગેરે ધાતુમાં જે ति મુકેલ છે તેનાથી यङ् લુબન્તવાળા આ ધાતુ ન લેવા. – તેજ રીતે वप्, वह् વગેરેમાં અનુબંધ છે માટે તે પણ यङ् લુબન્તમાં न નો ण् ન થાય તેમ દર્શાવે છે.

[૭૩૩]

(૮૩) लृदिद्द्युतादिपुष्यादेः परस्मै ३/४/६४

સૂત્રપૃથ૦ :– लृत् इत् द्युत–आदि पुष्य–आदेः परस्मै

વૃતિ :– लृदितो द्युतादेः पुष्यादेश्च परस्मैपदेऽद्यतन्यामङ् स्यात् ।

વૃત્યર્થ :– ધાતુપાઠમાં દર્શાવેલા लृ इत् હોય તેવા ધાતુ, द्युतादि (२३) ધાતુ તથા पुष् વગેરે (૬૭) પરસ્મૈપદમા અદ્યતની ના પ્રત્યયો લાગે ત્યારે अङ् થાયછે. (ઉદાહરણ જુઓ સૂત્ર–૮૪)

અનુવૃતિ :– (૧) शास्त्यसू वक्ति ख्यातेरङ् ३/४/६० થી अङ्.
(૨) सिजद्यतन्याम ३/४/५३ થી अद्यतन्याम्

વિશેષ :– 0 ઉદાહરણ :–
0 गम्लृ – गम् + त् – અદ્યતની ત્રી પુ એ વ.
अ + गम् + अङ् + त् = अगमत्
0 द्युत् – द्युत् + त् = अद्युत् + अङ् + त् = अद्युतत् – તેણે પ્રકાશ કર્યો.
0 द्युतादि ગણ – ધાતુ ક્રમાંક ૯૩૭ થી ૯૫૯
(આ ગણ ૧–ભ્વાદિગણનો પેટા ગણ છે)
द्युत्, रुच्, घुट्, रुट्, लुट्, लुठ्, श्वित्, मिद्, श्विद्, स्विद्, शुभ्, क्षुभ्, नभ्, तुभ्, स्रम्भ्, भ्रंश्, ध्वंस्, स्रंस्, वृत्, स्यन्द्, वृध्, शृध्, कृप्

ㅇ ㅇ ㅇ ㅇ ㅇ ㅇ ㅇ ㅇ ㅇ ㅇ ㅇ ㅇ ㅇ ㅇ ㅇ ㅇ ㅇ ㅇ

* तिवाशवानु . न यङ्लुपि न्याय – १८, पृ १८

0 पुष्यादि - ધાતુ ક્રમાંક ૧૧૭૫ થી ૧૨૪૧
(આ ગણ – ૪ દિવાદિ ગણનો પેટા ગણ છે)
पुष्, कुष्, रुष्, श्लिष्, क्लिद्, मिद्, क्ष्विद्, क्षुध्, शुध्, वृध्, सिध्, ऋध्, गृध्, रध्, तृप्, दृप्, द्रुह्, मुह्, स्नुह्, स्निह्, नश्, शम्, तम्, दम्, श्रम्, भ्रम्, क्षम्, क्लम्, मद्, असु, यसु, जसु, तसु, दसु, वसु, बुसु, मुसु, मसु, शमु, दमु, तमु, श्रमु, भ्रमु, क्षमु, मदु, क्लमु, मुह्, द्रुह्, ष्णुह्, ष्णिह्
0 लृअनुबंधवाळा धातु प्रयोगानुसार જાણવા

[७३४]

(८८) श्वयत्यसूवचपतः श्वास्थवोचपप्तम् ४/3/१०३

★ सूत्रपृथ० :– श्वयति असू वच पतः – श्व अस्थ वोच पप्तम्

★ वृत्ति – एषां चतुर्णामङि परे यथासङ्ख्यं श्वादयः स्युः इति पप्तादेशे अपप्तत् अपप्तताम् अपप्तन

☐ पप्त् ६

卐 વૃત્યર્થ :– अङ् પ્રત્યય લાગ્યો હોય ત્યારે श्वि નો श्व, अस् નુ अस्थ, वच् નું वोच् અને पत् નું पप्त् થાયછે. (૫–અ) पत् + दि (त्) = अपप्तत् તે પડયો पत् ને (સૂત્ર ૮૩ થી) अङ् લાગશે કેમકે ધાતુ पत्ऌ છે અને આ સૂત્રથી पप्त् આદેશ થશે.

★ અનુવૃત્તિ :– नशेर्नश् वाङि થી अङि

卐 વિશેષ :– 0 સૂત્ર ૮૩ મા अङ् પ્રત્યયનું વિધાન કર્યું – અદ્યતની નો આ એક પ્રકાર છે એટલે જ્યાં अङ् લાગે ત્યા सिच् પ્રત્યય (सिजद्यतन्याम्) ન લાગે કેમ સ સ્કૃત પ્રવેશિકામાં અદ્યતની ના ૭ પ્રકાર બતાવેલ છે (૧) સેટ્ सिच् (૨) અનિટ્ सिच् (૩) અનિટ્ सङ् (૪) પરસ્મૈપદી ग-द-सिच् (૫) પરસ્મૈપદ – सिच् લોપ (૬) अङ् (૭) ङ (अ) – પ્રવેશિકા – મધ્યમા ખાસ જુઓ

0 ધાતુઓ :–
(श्वि) ट्वोश्वि–गतिवृद्ध्योः – સૂઝવુ ૧–ભ્વાદિ પરસ્મૈ- 997
(अस्) असूच् क्षेपणे–ફેંકવું ૪–દિવાદિ પરસ્મૈ 1221
(वच्) वचं क्–भाषणे–બોલવું ૧-ભ્વાદિ પરસ્મૈ-1096
0 ઉદાહરણ :–
श्वि – अ + श्वि + अङ् + त् – अश्वत् તે સૂઝી ગયો
वच् – अ + वच् + अङ् + त् – अवोचत् તે બોલ્યો.

☐ શબ્દવૃત્તિ :– पप्तत् – (૬–પ ત્રી પુ એ વ.) पत्+ण्व पत्सत्+ण=पप्त्+ण=पप्तत्+अ=पप्तत्– તે પડયો.

[७३५]

(८५) अनादेशादेरेकव्यञ्जनमध्येऽतः ४/१/२४

★ સૂત્રપૃથ० :– अन – आदेशात् एक व्यञ्जन – मध्ये अतः

★ વૃત્તિ :– अवित्परोक्षा सेट्थवोः परयोर्योऽनादेशादिर्धातुस्तस्याधिनोऽसारस्यासंयुक्तव्यञ्जनमध्यगतस्य ए. स्यात् तु द्वि: । प्राक् तु स्वरे स्वरविधेरिति कृतमपि द्वित्वं निवर्तते इत्यर्थः । पेततुः । पेतुः । पेतिथ ६

☐ पत्यात् ७ । पतिता ८

गद व्यक्तायां वाचि । – गदति । प्रणिगदति ४

卐 વૃત્યર્થ :– अवित् પરોક્ષા અને સેટ્ थव् (इ + थव्) પ્રત્યય લાગ્યો હોય ત્યારે જે ધાતુને આદિમાં કોઈજ આદેશ થતો ન હોય તે ધાતુના બે અસંયુક્ત વ્યંજનની વચ્ચે આવેલા સ્વરરૂપ अ નો ए થાયછે. – પછી દ્વિર્ભાવ થતો નથી. (પહેલાં સ્વરવિધિ કર્યા પછી પણ દ્વિર્ભાવ ન થાય તે અર્થ છે.)
0 पेततुः – પરોક્ષા ત્રી પુ દ્વિ. વ. पत्+अतुस्– આ સૂત્રથી अ નો ए થતાં पेत्+अतुस्=पेततुः તે બે પડ્યા હતા.
0 पेतुः પરોક્ષા ત્રી પુ બ વ पत् = उस्
0 पेतिथ: પરોક્ષા બી પુ એ. વ. पत् + थव्
(स्क्र सृ वृ भृ परोक्षायाः ४/४/८१ થી ૮૮)
पत् + इ + थ = पेतिथ

★ અનુવૃત્તિ :– अवित्परोक्षा सेट्थवोः ४/१/२३

卐 વિશેષ :– 0 આદેશ કેમ કહ્યું ?
मण् बभणतु – તે બે ભણ્યા અહીં म् નો ब् આદેશ થયોછે
0 અસંયુક્ત કેમ કહ્યુ ?
तक्ष् – ततक्षतुः તે બે છોલેછે तक्ष् ધાતુમા સંયુક્ત વ્યંજન વચ્ચે अ છે.
0 अ કેમ કહ્યું ?
दिव् – दिदिवतुः તે બે રમ્ય અહીં अ નહીં પણ इ છે.
0 अवित् કેમ કહ્યુ ?
अहं पपच – અહીં णव् પ્રત્યય છે

☐ શબ્દવૃત્તિ :– (૭–આ.) ત્રી પુ એ. વ
पत्यात् – તે પડે – સીધા જ પ્રત્યયો લાગે
0 શ્વસ્તની વગેરે ત્રણે કાળમા स्तायशितो . ४/४/३२

થી इट् લાગતા पतिता - पत् + इ + ता

0 (गद्) गद व्यक्तायां वाचि - બોલવું. (૧) ભ્વાદિ પરસ્મૈ - 297 गदति - તે બોલે છે.

[૭૩૬]

(૮૬) व्यञ्जनादेर्वोपान्त्यस्यातः ૪/૩/૪૭

★ સૂત્રપૃથ૦ :- व्यञ्जन - आदेः वा उपान्त्यस्य - अतः

★ વૃત્તિ :- व्यञ्जनादेर्धातोरुपान्त्यस्यातः सेटि सिचि परस्मैपदे वृद्धिर्वा स्यात् । अगादीत् - अगदीत्, अगादिष्टाम् अगदिष्टाम्, अगादिषुः - अगदिषुः ५ ।

जगाद ६ । गद्यात् ७ । गदिता ८ । गदिष्यति ९ । अगदिष्यत् १० । णिदु कुत्सायाम् । पाठे धात्वादेर्णोनः ।

卐 વૃત્યર્થ :- જો પરસ્મૈપદનો સેટ્ सिच् લાગ્યો હોય તો આદિમાં વ્યંજનવાળા ધાતુઓના ઉપાન્ત્ય अ ની વૃદ્ધિ વિકલ્પે થાય છે. જેમકે गद् ધાતુ અદ્યતની ત્રી. પુ એ. વ. गद् + दि (त्) - अगदीत् વિકલ્પે વૃદ્ધિ થાય તો अगादीत् તે બોલ્યો. એ-જ-રી-તે अगादिष्टाम् વિકલ્પે अगदिष्टाम् અને ત્રી. પુ. બ. વ. માં अगादिषुः પક્ષે अगादिषुः તેઓ બોલ્યા (અહીં अन् નો पुम् આદેશ થયો છે.)

★ અનુવૃત્તિ :- मुजोऽस्य वृद्धिः ४/३/४२

卐 વિશેષ :- 0 વ્યંજનાદિ કેમ કહ્યું ?

मा भयान् अटित् - ભટકો નહીં. અહીં अट् સ્વરાદિ ધાતુ છે.

0 ઉપાન્ત્ય अ કેમ કહ્યું ?

अवधीत् वध ધાતુ अ કારા છે તેથી ઉપાન્ત્ય ધ્ થશે.

0 સેટ્ सिच् કેમ કહ્યું

अनिट् ધાતુને આ નિયમ ન લાગે

0 गद् ના રૂપોની સાધનિકા :-

(૫-અ) अगदीन् પક્ષે अगादीन् - गद्+दि=अ+गद्+इ+स्+ई+त्=अ+गद्+इ+ई+त्-આ સૂત્રથી વૃદ્ધિ વિકલ્પે થશે. તેથી अगादीत् પક્ષે अगदीत् થાય.

0 अगदिष्टाम् પક્ષે अगादिष्टम् - गद्+ताम् अ+गद्+इ+स्+ताम् - अगदि + ष् + टाम् = આ સૂત્રથી વિકલ્પે अ નો आ

■ શેષવૃત્તિ :- (૬ - પ.) जगाद - તે બોલ્યો. गद्+णव् = गद्गद्+णव् - गगद्+णव्=(गहोर्जः ४/१/४० થી) जगद् + णव् = (ञ्णिति ४/३/५०) = जगाद् + अ

(૭ - आ) गद्यात् - गद् + यात्

(८ - શ્વ.) गदिता - गद् + इ + ता

0 अर्द्-गति याचनयोः (૧-ભ્વાદિ) પરસ્મૈ 301 યાચના કરવી, માંગવું

(૧-વ) अर्दति - તે માંગે છે. વગેરે દશે કાળના રૂપો अर्च् ધાતુ (104) સૂત્ર ७६-७७ મુજબ સમજવા

0 णिदु कुत्सायाम् (निन्द्) નિંદા કરવી (૧) ભ્વાદિ પરસ્મૈ 311

(૨૧) પાઠેધાત્વાદેર્ણોનઃ २/३/८७ ધાતુ પાઠમાં આદિમાં ण् કારવાળા ધાતુઓના આદિ ण् નો न् કરવો જેમકે णिदु - નું निदु થાય. [૪૭૯]

[૭૩૭]

(८९) उदितः स्वरान्नोऽन्तः ૪/૪/૯૮

★ સુત્રપૃથ૦ :- उदितः स्वरात् न अन्तः

★ વૃતિ :- उदितो धातोः स्वरात् परो नोऽन्तः । म्नां धुड्वर्गेऽन्त्योऽपदान्ते । निन्दति ४

इट ईतीति सिङ्लोपे । अनिन्दीत्, अनिन्दिष्टाम्, अनिन्दिषुः, अनिन्दिष्म ५ । अनिन्दि ६ । निन्द्यात् ७ । निन्दिता ८ । एवं टुनदु समृद्धौ ९ । नन्दतीत्यादि १० । णमं प्रह्वत्वे । नमति ४ ।

卐 વૃત્યર્થ :- उदित् (ધાતુપાઠમાં उ આવ્યો હોય પણ તે इत् - અપ્રયોગી હોય) ધાતુના સ્વર પછી न् આગમ થાયછે. (म्नां धुड्वर्गेऽन्त्यो...१/३/३९ થી વર્ગીય ધુટ્ વ્યંજન મુજબનો અનુનાસિક મુકવો)

णिदु ધાતુપાઠમાં उ - इत् છે. તેથી આ સૂત્રાનુસાર न् આગમ થતા निन्द् થશે. (સ્વર इ પછી न् આગમ થશે)

(૧-વ) निन्दति - તે નિંદે છે. એજ રીતે

(૨-સ) निन्देत् - (૩ા) निन्दतु / तात्

卐 વિશેષ :- 0 સ્પષ્ટ છે

■ શેષવૃત્તિ :- (૫-अ.) अनिन्दीत् = ત્રી પુ એ.વ. अ + निन्द् + इट् + चूसि + ईत् + त् = (इट्ईति ४/३/७१ - સિચ્ લોપ) अ + निन्द् + इ + ई + त् = अनिन्दीत् થયું.

(૫-अ.) ત્રી પુ. દ્વિ વ. अनिन्दिष्टाम्

निन्द् + ताम् = अ + निन्द् + इट् + सिच् + ताम् = अ + निन्द् + इ + ष् + टाम्

(૬-प.) निनिन्द - निन्द्+णव्=निन्द निन्द+णव् (व्यञ्जनस्यऽनादेर्लुक्) ४/१/४४ થી) निनिन्द् + अ = निनिन्द

(७ - आ.) निन्द्यात् = निन्द् + यात्

(८ - શ્વ.) निन्दिता=निन्द्+इ+ता (स्ताद्यशितो...इट् ४/४/३२ થી इ)

0 णुनद् (नन्द्) समृद्धौ – સમૃદ્ધ થવું (૧) ભ્વાદિ પરસ્મૈ-312-ભ્વાદિ રૂપો નિન્દ્ ના રૂપો જેવા થશે

0 णमं (नम्) *1 प्रह्वत्वे–નમવું (૧) ભ્વાદિ-પરસ્મૈ-883 (૧-ત) नमति – તે નમે છે.

[૭૩૮]

(૮૮) अदुरुपसर्गान्तरो णहिनुमीनानेः २/३/७७

★ સૂત્રપૃથ૦ :– अ-दुर् उपसर्ग–अन्तरः–ण–हिनु–मीना–आनेः

★ વૃત્તિ :– दुर्वर्जोपसर्गस्थादन्तःशब्दस्थाच्च रषवर्णात् परस्यैषां नो णः स्यात् । णोपदेशा धातवः । प्रणमति । □ यमिरमिनमि सागमे । शिड्ढेऽनुस्वारः इत्यनुस्वारं । अनंसीत्, अनंसिष्टाम्, अनंसिषुः ५ । ननाम, नेमतुः, नेमुः । नेमिथ, ननन्थ ६ । नम्यात् ७ । नन्ता ८ । नंस्यति ९ अनंस्यत् १० । गम्ऌ गतौ

卐 સૂત્રાર્થ :– દુર્ સિવાયના ઉપસર્ગોમાં અને અન્તર્ શબ્દમાં રહેલ ર ઋ-ૠ પછી આવેલા ણોપદેશ ધાતુ તથા હિનુ અને મીના ધાતુના તથા આનિ પ્રત્યયના ન નો ણ્ થાય છે 0 ણોપદેશ–ધાતુપાઠમાં આદિમાં ણ હોય તેવા ધાતુ જેમકે :–પ્રણમતિ–પ્ર+નમ્+તિ–તે નમે છે (પ્ર ઉપસર્ગ પૂર્વક નમ્ ધાતુ છે) મૂળ ધાતુ णम છે અનુસ્વાર અનિટ્ માટે છે આદિ ણ્ નો ન્ – પાઠે ધાત્વાદેર્ણ: નઃ ૨/૩/૯૭ થી થયો છે)

★ અનુવૃત્તિ:- ऋ रलृवर्णान्नो ण एकपदेऽनन्त्यस्यालचटतवर्गशसान्तरे २/३/६३

卐 વિશેષ :– 0 (णी) परिणायकः=परिणायकः =પરણનારો–णी ધાતુને णक् પ્રત્યય લાગી नायक થયું છે

0 हिनु–प्र+हिनु+तः = प्रहिणुतः તે બે મોકલે છે

0 अदुर् કેમ કહ્યું ?

दुर्+नयः=दुर्नय =ખરાબ નીતિ, અહીં दुर् ઉપસર્ગ છે માટે ण् न થયો

0 उपसर्ग કેમ કહ્યું ?

नदति – તે શબ્દ કરે છે. – ઉપસર્ગ નથી.

0 ण हिनुमीना કેમ કહ્યું ?

प्रनदति – ગણમાંથી એકે નથી

0 हिनुमीना ના ગ્રહણથી *2 एकदेश विकृतमनन्यवत्

ન્યાયાનુસાર प्रहिणोति તેમજ प्रमीणितः

□ શેષવૃત્તિ :– (૫-અ) अनंसीत ત્રી. પુ. એ. વ नम्+दि=(१) यमिरमि नम्या ४/४/८६ થી स् આગમ થશે नम् + स् + इट् + सिच् + ईत् + त्

(२) शिड्ढेऽनुस्वारः १/३/४० થી म् નો અનુસ્વાર – अ+न+म+इ+ई+त् (सिच् લોપ इटईति થી થયો છે)=

(३) अनंसीत् (५-अ) ત્રી પુ દ્વિ. વ – अनंसिष्टाम्–नम् + ताम्=अ + नम + स् + इट + सिच् + ताम् =

(६–प) ननाम – नम + णव् ત્રી પુ. એ.વ.

= नम्नम् + णव् = ननम् + णव् = (ञ्णिति થી વૃદ્ધિ) = ननाम् + अ

नेमतुः ત્રી પુ દ્વિ.વ. नम + अतुस् = (अनादेशा .. अतः ४/१/२४ થી) नेम्+अतुस्=नेमतुः

(६ प) नेमिथ / ननन्थ બી પુ. એ.વ.

नम + थव् – (सृजि दृशि स्कृ...४/४/७८ થી વિકલ્પે इट्) = नम + इ + थ – (अनादेशा ..अतः ४/१/२४ = नेमिथ વિકલ્પે नम + थव् = ननम् + थ = (म्नां धुड्वर्गे .१/३/३९ થી) = ननन्थ

(१–प) ननाम / ननम – नम् + णव् णिद्वान्त्यो णव् ४/३/५८ થી વિકલ્પે વૃદ્ધિ થશે.

(७–आ.) नम्यात् (८–श्व.) नन्ता

(९–भ) नंस्यति (१०–क्रि.) अनंस्यत्

0 गम्ऌ (गम्) गतौ–જવું (૧-ભ્વાદિ) પરસ્મૈ-396

[૭૩૯]

गमिषद्यमश्छः ४/२/१०६

★ સૂત્રપૃથ૦ :– गम् – इषद् – यमः छः

★ વૃત્તિ :– एषां शिति छः स्यात् । गच्छति

□ लृदिद्युतादिपुष्यादेः परस्मै ३/४/६४ इति ङः । अगमत्, अगमताम्, अगमन् ५ । जगाम ।

卐 સૂત્રાર્થ :– गम्, इषद्, यम् ને शित् પ્રત્યયો લાગ્યા હોય ત્યારે આ ધાતુના અન્ત્યનો छ થાય છે. (વિશેષમાં ખુલાસો જુઓ 'छ' કેમ ?)

0 गम् નું गच्छ् 0 यम् નું यच्छ्

0 (इषद्) इष नुं इच्छ्

0 गच्छति – તે જાય છે. (૧-વ ત્રી. પુ એ. વ)

★ અનુવૃત્તિ.– अतः शिति उत् ४/२/८९ થી शिति

卐 વિશેષ :– 0 शिति જ કેમ કહ્યું ? गम्+ता=गन्ता શ્વ ત્રી પુ એ. વ. अशित् પ્રત્યય છે.

*1 प्रह्वत्वम् = नम्रता – ધાતુપારાયણમ્ પૃ – ૫૦.

*2 ન્યાય – एकदेश – ન્યાય ૭, પૃ. ૮

0 च्छ् કેમ કર્યું ?
સિદ્ધહેમ વ્યા. મુજબ गमिषद्यमच्छः સૂત્રથી માત્ર छ એવો આદેશ છે અને स्वरेभ्यः ૧/૩/૩૦ થી छ નું દ્વિત્વ च्छ्छ् થાય અને * अघोषे प्रथमो ૧/૩/૫૦ થી च्छ् થાય તેને બદલે અહીં સીધો જ च्छ् આદેશ કર્યો છે તે પ્રક્રિયા લાઘવ માટે છે.

0 ધાતુ – यम् (यमू) उपरमे – અટકવું (૧) ભ્વાદિ પરસ્મૈ 386

0 इष् (इषत्) इच्छायाम् – ઇચ્છવું (૧) તુદાદિ પરસ્મૈ 1419

■ શેષવૃત્તિ :– (૫–અ) ત્રી.પુ એ વ. अगमत् તે ગયો. गम्=त्–लृदिद्द्युतादि...अङ् ૩/૪/૬૪ થી अङ्– गम् + अ + त्
(૬–પ) ત્રી. પુ. એ. વ. गम् + णव् = जगाम्

[૭૪૦]

(૯૦) गमहनजनखनघसः स्वरेऽनङि क्ङिति लुक् ૪/૨/૪૪

★ સૂત્રપૃથ૦ :– गम – हन – जन – खन – घसः स्वरे अन् – अङि क्ङिति लुक्

★ વૃતિ :– एषामुपान्त्यस्याङ्वर्जे स्वरादौ क्ङिति परे लुक् स्यात् । जग्मतुः, जग्मुः ६ ।

■ गम्यात् ७ । गन्ता ८ ।

卐 વૃત્યર્થ :– गम्, हन्, जन्, खन्, घस्, ધાતુઓના ઉપાન્ત્યનો જો સ્વરાદિ એવા अङ् સિવાયના कित्ङित् પ્રત્યયો લાગે તો લોપ થાય છે.(૬–પ.)ત્રી.પુ દ્વિ.વ. जग्मतुः गम्+अतुस्=(દ્વિત્વ) जगम्+अतुस्=(આ સૂત્રથી ઉપાન્ત્યનો સ્વર अ લોપ) जग्म्+अतुस् એ–જ–રી–તે जग्मुः (ત્રી. પુ. બ. વ.)

卐 વિશેષ :– 0 हन् = હણવુ – हन्+उस्=हहन् +उस्=जहन्+उस्=जघ्न+उस्=जघ्नुः= તેઓએ હણ્યા... हन्+अन्ति=घ्नन्ति તેઓ હણે છે (हनो ह्नो घ्नः ૨/૧/૧૧૨)

0 સ્વર કેમ કહ્યું ?
गम् + य + ते = गम्यते – य કારાદિ પ્રત્યય છે.

0 अनङि કેમ કહ્યું ?

o o o o o o o o o o o o o o o o o o o o o

* अघोषे–નોંધ :– લઘુપ્રક્રિયા–ટીપ્પણ તથા હૈમપ્રકાશમાં अघोषे ૧/૩/૫૦ ને બદલે तृतीयस्तृतीय ૧/૩/૪૯ લખ્યું છે તે અનુચિત્ત છે.

अगमत्=ગયો.–गम्+अङ्+त् છે માટે આ સૂત્ર ન લાગે.

0 ધાતુ :– हन्(हनंक्) हिंसागत्योः=હણવું. (૨) અદાદિ-પરસ્મૈ – 1300

0 जन् (जनैचि) प्रादुर्भावे – જન્મવું. (૪) દિવાદિ-પરસ્મૈ - 1265

0 घस् (घस्लृ) अदने=ખાવું (૧) ભ્વાદિ પરસ્મૈ–544

0 खन् (खनृग्) अवदारणे = ખોદવું (૧) ભ્વાદિ-પરસ્મૈ – 913

■ શેષવૃત્તિ :– (૭–આ) गम्यात् – गम् + यात् (૮–શ્વ)गन्ता–गम्+ता–તે જશે (म्नां धुड्वर्गे...૧/૩/૩૯ થી म् નો न्)

[૭૪૧]

(૯૧) गमोऽनात्मने ૪/૪/૫૧

★ સૂત્રપૃથ૦ :– गमः अन् – आत्मने

★ વૃતિ :– गमः परस्य स्यादेरिट् नत्वात्मनेपदे । गमिष्यति, गमिष्यतः, गमिष्यन्ति ९ । अगमिष्यत्, अगमिष्यताम्, अगमिष्यन् । १०

■ क्रमू पादविक्षेपे ।

卐 વૃત્યર્થ :– गम् ધાતુને લાગેલા [1] स्यादि (આદિમાં स्य હોય તેવા) પ્રત્યયો પૂર્વે इट् ઉમેરાયછે. (इष्य) પણ આત્મનેપદમાં આ સૂત્ર ન લાગે.

0 (૯–ભવિ.) गम् + स्यति = गम् + इट् + स्यति = गमिष्यति = તે જશે (આજ રીતે બધા રૂપો સમજવા)

0 (૧૦–ક્રિયા) गम् + स्यत् = गम् + इट् + स्यत् = अगमिष्यत् (એજ રીતે બધાં રૂપો સમજવા)

★ અનુવૃતિ :– कृत–चृत–नृतमच्छृद तृदः असिचः सादेर्वा ૪/૪/૫૦ થી असिचः सादेः

卐 વિશેષ :– 0 1 स्यादि-નોંધ :– સિદ્ધહેમ વ્યા.માં स्यादि પ્રત્યય પૂર્વે લખેલ નથી. પણ स् કારાદિ अशित् પ્રત્યયો પૂર્વે इट् લાગે તેમ લખેલ છે. તેથી स्यादि અને सन् બન્ને પ્રત્યયો પૂર્વે इट् થશે.

0 गम् अनिट ધાતુ છે અપવાદરૂપે इट् ગ્રહણ કરવા આ સૂત્ર બનાવેલ છે.

0 गम् એટલે ઉલ્લેખ હોવાથી गम् ઉપરાંત सनि इङश्च ૪/૪/૨૫ થી इङ्, इण्, इक् ના गम् આદેશને પણ ગ્રહણ કરવો.

0 अनात्म કેમ કર્યું ?
गंस्यते ग्रामः વડે ગામ જવાશે.

[૭૪૨]

(૯૮) ભ્રાસભ્લાસભ્રમક્રમક્લમત્રસિત્રુટિલષિયસિ-
સંયસેર્વા ૩/૪/૭૩

★ સૂત્રપૃથ૦ – ભ્રાસ-ભ્લાસ-ભ્રમ-ક્રમ-ક્લમ-ત્રસિ-ત્રુટિ-લષિ-યસિ-સંયસેઃ વા

★ વૃત્તિ – [illegible] કર્તર્યવિહિત શિતિ શ્યો વા સ્યાત્ ।

卐 વૃત્યર્થ :– ભ્રાસ્-ભ્લાસ્-ભ્રમ-ક્રમ્ [illegible] [illegible] અને [illegible] ધાતુને (કર્તરી [illegible] શિત્ પ્રત્યયો લાગતા શ્ય (શવ્ ને બદલે) વિકલ્પે થાય છે. ઉદા. સૂત્ર જુઓ ૯૦

★ અનુવૃત્તિ :– (૧) [illegible] ૩/૪/૭૧ [illegible] (૨) [illegible] ૩/૪/૭ થી [illegible]

卐 વિશેષ :– 0 ઉદાહરણ :–

0 [illegible] વિકલ્પે [illegible] રૂપ બને છે

0 [illegible] પક્ષે [illegible] = બને છે

0 આ સૂત્રમાં (૧) ભ્વાદિ અને (૨) દિવાદિ અને (૩) તુદાદિ ગણના ધાતુઓ હોવાથી શ્ય વિકલ્પે [illegible] ગણના [illegible] રૂપ થશે

0 [illegible] અને [illegible] નો [illegible] છે. તેથી [illegible] સિવાયના ઉપસર્ગો સાથે યસ્ ધાતુને આ નિયમ ન [illegible] શ્ય પ્રત્યય નિત્ય થાય કેમકે [illegible] છે

0 [illegible] :–

[illegible] – 0 ભ્રમ્ ([illegible]) [illegible] 847 [illegible]

0 [illegible] ([illegible]) [illegible] 848 [illegible]

0 [illegible] ([illegible]) [illegible] – 970 પરસ્મૈ

0 [illegible] ([illegible]) [illegible] – 385 પરસ્મૈ

0 [illegible] 927 [illegible]

[illegible] તુદાદિ – ત્રુટ્ (ત્રુટ છેદન) તૂટવું 1437 પરસ્મૈ.

[illegible] પરસ્મૈપદી

0 [illegible] – 1234

0 [illegible] – 1171

0 [illegible] – 1237

0 [illegible] – 1722

[૭૪૩]

(૯૯) ક્રમો દીર્ઘઃ પરસ્મૈ ૪/૨/૧૦૯

☆ સૂત્રપૃથ૦ :– ક્રમઃ દીર્ઘઃ પરસ્મૈ

★ વૃત્તિ :– ક્રમઃ પરસ્મૈપદે શિતિ દીર્ઘઃ સ્યાત્ । ક્રામતિ ક્રામેત્ ૪ ।

卐 વૃત્યર્થ :– પરસ્મૈપદના શિત્ પ્રત્યયો લાગે ત્યારે ક્રમ (નો સ્વર) દીર્ઘ થાયછે ક્રમ્ + તિવ્ = ક્રામતિ વિકલ્પે ક્રામ્યતિ = તે ચાલેછે

☆ અનુવૃત્તિ :– અતઃ શિતિ ઉત્ ૪/૨/૮૯ થી શિત્

卐 વિશેષ :– 0 સાધનિકા :– ક્રમ્ + તિવ્
(૧) કર્તર્યન. [illegible] ૩/૪/૭૧ – ક્રમ્ + શવ્ + તિવ્
(૨) ક્રમો દીર્ઘઃ...૪/૨/૧૦૯ – ક્રામ + તિ = ક્રામતિ
વિકલ્પે વિધાન કર્યા ૩/૪/૭૨ થી શ્ય લાગતા ક્રમ્+શ્ય + તિવ્ = ક્રામ્યતિ એ – ૭૪ – રી – તે
(૩-૪) ક્રામેત્ પક્ષે ક્રામ્યેત્

0 પરસ્મૈ કેમ કહ્યું ?

આક્રમતે સૂર્યઃ સૂર્ય ઉગેછે અહીં આત્મનેપદી છે.

0 *પરસ્મૈપદ નિમિત્ત વિનાનથી શિ પ્રત્યય લોપાયા બાદ પણ આ સૂત્ર લાગી દીર્ઘ થશે : (૩-પું.-ત્રી પુ એ.વ) ક્રમ તુ આલ ક્રમ + તિ

[૭૪૪]

(૯૮) ક્રમઃ ૪/૪/૫૩

★વૃત્તિ :– ક્રમ [illegible] ઇટ્...[illegible]ત્મનેપદે।

卐 વૃત્યર્થ :– ક્રમ ધાતુ પછી રહેલા સ્ તાદિ, ન હોય અશિત્ પ્રત્યયોથી પ્રત્યયની આદિમાં ઇ (ઇટ્) થાય છે પણ આત્મનેપદીમાં થતી નથી. (ઉદા. જુઓ સૂત્ર – ૯૫)

☆ અનુવૃત્તિ :– (૧) [illegible]ત્મને ૪/૪/૫૧
(૨) [illegible] ૪/૪/૩૨

卐 વિશેષ :– 0 ઉદાહરણ :–

ક્રમિષ્યતિ – તે ચાલશે, સ્યતિ પૂર્વે ઇટ્ પ્રત્યય મુકાયો.

0 અનાત્મને કેમ કહ્યું ?

[illegible] – તે [illegible] અહીં આત્મનેપદી પ્રત્યયછે.

[૭૪૫]

(૯૫) ન શ્વિજાગૃશસક્ષણમ્યેદિતઃ ૪/૩/૪૯

☆ સૂત્રપૃથ૦ – ન શ્વિ-જાગૃ-શસ-ક્ષણ-મ્યેદિતઃ

* પરસ્મૈપદ – બૃહદ્ વૃત્તિ અવચૂરિ – ભા. ૨ પૃ. ૧૦૧

★ વૃતિ :– एषां ह्म्यन्तानामेदितां च परस्मैपदे सेटी सिचि वृद्धि नं स्यात् । अक्रमीत्, अक्रमिष्टाम् ५ ।

卐 વૃત્યર્થ :– श्वि, जागृ, शस्, क्षण्, ધાતુઓને તથા ह् કારા, म् કારા, य् કારા અને एदित् (ધાતુપાઠમાં લાગેલો ए–इत् હોય) ધાતુઓને પરસ્મૈપદનો સેટ્ सिच् પ્રત્યય લાગ્યો હોય તો વૃદ્ધિ થતી નથી. अक्रमीत्–ત્રી.પુ એ.વ.–તે ચાલ્યો. अ+क्रम्+इट्+सिच्+ईत्+त्=(इट्ईति ४/३/७१ થી सिच् લોપ) अ+क्रम्+इ+ई+त्=અહીં सिच् લોપ થયો છે. પણ સેટ सिच् છે તેથી क्रम् ના अ ની વૃદ્ધિ ન થઇ.

0 अक्रमिष्टाम्–તે બે ચાલ્યા. માં પણ વૃદ્ધિ ન થઇ.

(२) सिचि परस्मै. ४/३/४४

卐 વિશેષ :– 0 श्विजाग्रोः सिचि परस्मै ..ङिति ४/३/४४ તથા અન્ય ધાતુઓને व्यञ्जनादेः वोपान्त्यस्य अतः ४/३/४७ સૂત્રથી વિકલ્પે પ્રાપ્તિ હતી, તેનાં નિષેધ માટે આ સૂત્ર બનાવેલ છે.

0 यङ् लुबन्त પ્રત્યયમાં પણ આ નિયમ ચાલુ રહેશે.

*–ए અનુબંધવાળા ધાતુઓમાં આ સૂત્ર નહીં લાગે

0 ધાતુ :– श्वि (ट्वोश्वि–ગતિ વૃદ્ધયો.) સુઝવું (१) ભ્વાદિ પરસ્મૈ. 997

जागृ–(जागृक्–निद्राक्षये) જાગવું (१) અદાદિ પરસ્મૈ 1093

शस्–हिंसायां – હિંસા કરવી (१) ભ્વાદિ પરસ્મૈ 549

क्षण् (क्षणुमु हिंसायाम) હિંસા કરવી (८) તનાદિ–1501

0 ઉદાહરણ :–

श्वि :– अश्वयीत् – તે સૂઝી ગયો.

जागृ – अजागरीत् – તે જાગ્યો.

शस् – अशसीत् – તેણે હિંસા કરી.

ग्रह् – अग्रहीत् – તેણે ગ્રહણ કર્યું.

[७४६]

(९६) कङश्चञ् ४/१/४६

★ સુત્રપૃથ૦ :– कङः च ञ्

★ વૃતિ :– द्वित्वे पूर्वयोः कङोश्चञौ स्याताम् । चक्राम् चक्रमिथ ६

क्रम्यात् ७ । क्रमिता ८ । क्रमिष्यति ९। अक्रमिष्यत् १०। दृशूं प्रेक्षणे । पश्यति ४

卐 વૃત્યર્થ :– દ્વિર્ભાવ થયા પછી પૂર્વના क् નો च् અને ङ् નો ञ् થાયછે. દા.ત. चक्राम् – તે ચાલ્યો (પરોક્ષા ત્રી.પુ. એ.વ.) क्रम् + णव् – क्रम्क्रम् + णव् = कक्रम् +णव् = આ સૂત્રથી પૂર્વના क નો च થતાં चक्रम् = णव् = चक्राम् + अ

★ અનુવૃતિ :–(१) द्विर्धातुः परोक्षा ..४/१/१ થી द्विर्धातु (२) पूर्वस्य...४/१/३७

卐 વિશેષ :– 0 સ્પષ્ટ છે.

શેષવૃત્તિ :– (७–आ.) क्रम्यात् –क्रम् + यात्

(८–ભ) क्रमिता – क्रम् + ता

(९–ભ) क्रमिष्यति – क्रम् + स्यति

(१०–ક્રિ.) अक्रमिष्यत् – क्रम् + स्यत्

(इट् – क्रामः...४/३(५४ થી ત્રણે રૂપોમાં થઇછે.)

0 दृशूं–प्रेक्षणे – (दृश्) – જોવું

(१) ભ્વાદિ – પરસ્મૈં – 495 –

0 पश्यति – તે જુએછે. (१–व– ત્રી.પુ. એ.વ.)

दृश + तिव् = श्रौतिकृवुधि...सीदम् ४/२/१०८ થી दृश નો पश्य् આદેશ થયો.

[७४७]

(९७) ऋदिच्छ्विस्तुम्भू (स्तम्भू) म्रुचूम्लुचू–ग्रुचू ग्लुचू–ग्लुञ्चुज्रोवा ३/४/६५

★ સૂત્રપૃથ૦ :– ऋदित्–श्वि–स्तम्भ्–म्रुचू–म्लुचू–ग्रुचू––ग्लुचु–ग्लुञ्चु–ज्रो वा

★ વૃતિ :– ऋदितः श्व्यादीनां च परस्मैपदेऽद्यतन्यामङ् वा स्यात् ।

卐 વૃત્યર્થ :– ऋदित् (ऋ – इत् હોય તેવા ધાતુ), श्वि, स्तम्भ्, म्रुच्, म्लुच्, ग्रुच्, ग्लुच्, ग्लुञ्च् તથા ज़ृ ધાતુને પરસ્મૈપદમાં अद्यतनी ના પ્રત્યયો લાગે ત્યારે વિકલ્પે अङ् (अ) થાય છે. (ઉદાહરણ સૂત્ર ૯૮ માં જુઓ.)

★ અનુવૃતિ :– (१) लदिद् द्युतादि पुष्यादेः परस्मै ३ ४/६४ થી परस्मै

(२) शास्त्यसू वक्ति–ख्यातेरङ् ३/४/६० થી अङ्

(३) सिजद्यतन्याम् ३/४/५३

卐 વિશેષ :– 0 ધાતુ પરિચય :–

श्वि (ट्वोश्वि–गति वृद्धयोः) સુઝવું (१) ભ્વાદિ પરસ્મૈ. 997

0 स्तम्भू – સૌત્ર ધાતુ – १ – રોકવું–થંભવું

---

* બૃહદ્વૃત્તિ – ભા. १, પૃ. २९७

0 गुन् (गुन् गतौ) - ગયો (१) भ्वादि-परस्मै 113
0 स्त्रन् (स्त्रुन्-गतौ)-ગયો ( ) भ्वादि-परस्मै -114
0 मुच् (मुच् स्तेय)-ચોર્યુ (१) भ्वादि-परस्मै -117
0 म्लुच् (म्लुच्-स्तेय)-ચોર્યુ (१) भ्वादि परस्मै -118
0 ग्लुच् (ग्लुच्-गतौ) ગયો (१) भ्वादि परस्मै 115
0 जृ (जृ - वयोहानौ) જીર્ણ થયું. (४) दिवादि परस्मै 1145
0 जृ (जृष् वयोहानौ) જીર્ણ થયુ, ઘરડા થયુ
(९) क्यादि 1538
0 ઉદાહરણ :
शद - અશદત્ - તેણે જોયુ
*स्रम् - अस्रमत् - પડી ગયુ (नो व्यञ्जनस्या... થી न लोप)
मुच - अमुचत् ચોરી ગયા
जृ अजरत् જીર્ણ થયુ

[७४८]

(९८) ऋवर्ण दृशो ऽङि ४/३/७

★ સૂત્રપૃથ० ऋवर्ण - दृश. अङि

★ વૃત્તિ :- ऋवर्णान्तानां दृशश्चाङि परे गुणः स्यात्। अदर्शत्, अदर्शताम्, अदर्शन् । पर्त सिधि -

卐 વૃત્યર્થ :- ऋ वर्णान्त धातुઓનો दृश धातु पछी ङित् એવો अङ् આવેતો તેનો ગુણ થાયછે दृश + दि (प अ) त्री पु એ व अ+दृश्+अङ्+द् = (આ સૂત્રથી ગુણ થતા) = अदर्शत् - તેણે જોયુ ત્રી એ - રી - તે અદર્શતામ્

★ અનુવૃત્તિ :- नामिनो गुणो ४/३/१ थी गुण

卐 વિશેષ-0 નોંધ - ऋदिच्छ्वि ३/४/६५ થી अङ् પ્રત્યય લાગેતો ઉપર મુજબ अदर्शत् રૂપ થાય વિકલ્પે सिच् પ્રત્યયલાગેતો अद्राक्षीत् રૂપ થાય - જુઓ સૂત્ર ९९ १००

[७४९]

(९९) अ: सृजि दृशो ऽकिति ४/४/१११

★ સૂત્રપૃથ० :- अ सृज - दृश अकिति

★ વૃત્તિ :- अनयोः स्वरात् परो धुडादौ प्रत्यये ऽकिति स्यात् न तु ङिति । द्रष्टा इति एवं • व्यञ्जनानामनिटीति वृद्धौ, यजसृजेति शस्य षत्वं ।

卐 વૃત્યર્થ :- सृज् - दृश् ધાતુને સ્વરથી પર (ऋ પછી) अदन्त થાયછે (अ-ઉમેરાયછે) જો अकित् એવા આદિમા ધુટ્ વાળા પ્રત્યયો લાગેતો - दृश् (सिच् પ્રત્યય अकित् છે તેથી) द्+ऋ+अ+श એ સ્થિતિ થશે द्रश (व्यञ्जनानामनिटि ४/३/४५ थी वृद्धि) द्राश् (यज सृज मृज २/१/८७ थी ष्) द्राष् થશે

★ અનુવૃત્તિ :- नशः धुटि ४/४/१०९

卐 વિશેષ :- 0 ઉદા. सृज्+ता=स्+अ+र्+ज्+ता = स्रष्टा = સર્જનહાર.
0 अकित् કેમ કહ્યું ?
सृ+क्त=सृष्ट - क्त પ્રત્યય છે તેથી આ સૂત્ર ન લાગે
0 धुट् કેમ કહ્યુ ?
दृश् - दर्शनम्
0 ધાતુ :- सृज् (सृजंत्-विसर्जे) સર્જવું.
(६) तुदादि - परस्मै - 1349
0 धुट् - अन्तस्थामन्तस्थोधुट् १/१/११

[७५०]

(१००) षढोः कः सि २/१/६२

★ વૃત્તિ :- से परे षढोः कः स्यात् । नाम्यन्तस्थेति सस्य षत्वे । अद्राक्षीत्, अद्राष्टाम्, अद्राक्षुः ५ ।

☐ निर्दिष्टपरिभाषया: क्रियाभावः ।

卐 વૃત્યર્થ :- स् પરમા હોય ત્યારે ष् અને ढ् નોक् થાય છ (नाम्यन्तस्था...२/३/१५ थी स् नो ष्‌नां)
0 अद्राक्षीत् - दृश्+द् (અદ્ય. ત્રી. પુ એ. વ.)
अद्राष् + स् + द् - (આ સૂત્રથી ष् નો क्)
अद्राक् + ष् + द् - (सः सिजस्ते...४/४/६५ थी ई)
= अद्राक्षीत् - તેણે જોયુ એ-વ-રી-તે
अद्राक्षुः માં પણ ष् નો क् થયોછે.
0 अद्राष्टाम् કેમ થયું?
त् ટ્ટાદિ પ્રત્યય પૂર્વે-धुड्ह्रस्वाल्लुग् ४/३/७० થી सिच् લોપ થાય તેથી अद्राष्+ताम् રહેતા ष् નો क् થશે નહી.

卐 વિશેષ :- 0 સાધનિકા :- *
(५-अ) दृश् + द् (त्री पु એ)
(१) अगारम्भो ४/४/१ ... ा + ष्+द्

• • • • • • • • • • • • • • •
*જુઓ સિધ્ધરત્ન સમુચ્ચય પૃ २८७

• • • • • • • • • • •
* સાધનિકા : ક્રિયારત્ન *

दृश् + त् (३) व्यञ्जनानाम्...४/३/९५ द्राश् + त् (४) यजसृज...२/१/८७ थी ष् = द्राष् + त् (५) सिजद्यत...३/४/५३ द्राष् + सिच् (स्) + त् (६) षढोः कः सि थी. – द्राक् + ष् + त् (७) सः सिजस्ते.. ४/३/६५ थी ई – द्राक् + ष् + ई + त् (८) अड-धातोरादि...४,४/२९ अ + द्राक् + ष् + ई + त् = अद्राक्षीत्

(५-अ) त्री पु. ब.व. – दृश् + अन्

सिज्विदोऽभुवः ४/२/९२ थी अन् नो उस् बाकी उपर मुजब – अद्राक् + ष् + उस् = अद्राक्षुः

0 नोंध :– दृश् धातुना बे-बे रूपो थशे.

(१) अद्य मां अङ् प्रत्यय लागेतो अदर्शत्

(२) सिच् लागेतो अद्राक्षीत्

0 निघोक्ष्यति*– अहीं ढ ना (गुढ्) स्थाने क् थयो होवा छतां असत् अधिकार चालु होवाथी क असत् थतां आदि अक्षरनो चोथो वर्ण थई शक्यो.

[७५१]

(१०१) लघोरुपान्त्यस्य ४/3/४

✱ सूत्रपृथ० :– लघोः उपान्त्यस्य

☆ वृत्ति :– धातोरुपान्त्यस्य नामिनो लघोरक्ङिति गुणः स्यात् । ददर्श

दद्दशतुः दद्दशुः । सृजिदृशीत्यादिनेड्विकल्पे दद्रष्ठ, ददर्शिथ ६ । दृश्यात् ७ । द्रष्टा ८ । द्रक्ष्यति ९ । अद्रक्ष्यत् १० । दंश दशने । दंश सञ्जः शवि लुक् । दशति ४ । अदाङ्क्षीत् ५ । ददंश ६ । संयोगान्तत्वाद-वित्परोक्षायाः कित्त्वाभावे न लोपाभावः ददंशतुः ।

卐 वृत्त्यर्थ :– धातुना उपान्त्य एवा लघु (ह्रस्व) नामि स्वरनो कित् ङित् सिवायना प्रत्यय लाग्या होय त्यारे गुण थाय छे.–ददर्श–परोक्षा त्री पु ए व. दृश+णव्–दद्दश्+णव् (आ सूत्रथी ऋनो गुण अर् थतां) ददर्श्+अ – तेणे जोयुं.

☆ अनुवृत्ति :– नामिनो गुणोऽक्ङिति

卐 विशेष :– 0 संयुक्त व्यंजन पूर्वनो स्वर ह्रस्व होय तो पण गुरु गणाय.

0 लघु स्वर केम कह्युं :–

ईह्+ते = ईहते – ते इच्छे छे. उपान्त्य स्वर दीर्घ छे

0 नामिन केम कह्युं :–

भिनत्+ति = भिनत्ति–ते भेदे छे अहीं उपान्त्य स्वर अ छे.

0 अक्ङिति केम कह्युं ?

भिन + क्तः = भिन्नः अहीं क्त प्रत्यय कित् छे.

0 दद्दशतुः (परोक्षा त्री. पु. द्वि व.)

दद्दशुः (परोक्षा त्री.पु. ब व.)–बन्नेमां गुण केम न थयो? – इन्ध्यसंयोगात् परोक्षा किद्वत् ४/३/२१ थी अवित् परोक्षा कित् वत् थाय छे. तेथी उपान्त्यनो गुण न थाय.

शेषवृत्ति :– सृजिदृशिस्कृ... स्यवः ४/४/७८ थी विकल्पे इट् थशे. तेथी (१) इट् लागे तो–ददर्शिथ– दृश् + थव् = दद्दश् + इ+थ = ददृश् + इ + थ विकल्पे (२) दद्रष्ठ–दृश्+थव् – दद्दश्+थ = (अः सृजिदृशो... ४/४/१११ थी अ आगम) दद्रश्+थ=(यजसृजि...२/१/८७ थी ष्) दद्रश्+थ=दद्रष्ठ – ते जोयुं.

(७-आ) दृश्यात् = दृश् + यात् (कित् छे)

(८-श्व) द्रष्टा = दृश् + ता

(९-भ.) द्रक्ष्यति – दृश् + स्यति = (यजसृज २/१/८७ दृश् + स्यति = (षढोः कः सि २/१/६२) दृक् + स्यति = दृक् + ष्यति = (असृजि ४/४/१११ थी अ आगम) द्रक् + ष्यति

(१०-क्रि.) अद्रक्ष्यत् – दृश् + स्यत् उपर मुजब

0 दंश (दंश–दशने) डसवुं (१) भ्वादि–परस्मै–496 * साध.नका :–

(२२) दंशसञ्जः शवि ४/२/४९ दंश अने सञ्ज धातुने शव् (कर्तर्यनद्भ्यः शव्) प्रत्यय लागे त्यारे उपान्त्य न् नो लोप थायछे.

(१-ग.) दंश + ति = दंश् + शव् + ति = दश् + अ + ति = दशति – डंखेछे. बे–ज–री–ते दशेत् वगेरे चारे रूप थाय [४८०]

(५-अ) अदाङ्क्षीत् – ते डस्यो दंश्+त्+दंश्+स्+ई +त्=दंष्+स्+ई+त्=दंक्+ष्+ई+त्=(म्नां धुड्वर्गे १/३/ ३९) दङ्क्+ष्=ई–त्=(व्यञ्जनानाम् ४/३/४५) दाङ्क्षीत्= (अड्धातोरादि) अदाङ्क्षीत्

(६-प) ददंश–दंश्+णव् – संयोगान्त धातु होवाथी इन्ध्यसंयोगात् ४/३/२१ सूत्र लागी कित्वत् थशे नही– तेथी न नो लोप पण थशे नहीं.

[७५२]

* असत् अधिकार – बृहद्वृत्ति – १, पृ ६१

* साधनिका :– धातुपारायणम् ६३

(૧૦૧) નો વ્યઞ્જનસ્યાનુદિતઃ ૪/૨/૪૫

★ સૂત્રપૃથ૦ – न व्यञ्जनस्य अन्-उदितः

★ વૃત્તિ :– व्यञ्जनान्तस्यानुदितो धातोरुपान्त्यस्य नः क्ङिति परे लुक् स्यात् : स्रस्तः ।

☐ दष्टा ८ । दन्दशीति ९ । अदशत् १० ।

कुष निष्कर्षे । रलोऽन्तर्ष्यन्तर्वर्ति गुणं करोति ८

卐 સૂત્રાર્થ :– વ્યંજનાન્ત અને અનુદિત્ (ઉ અનુબંધમાં જે હ્રસ્વ ઉ વાળો ધાતુ હોય-પણ તે ઉ-ઇત-અપ્રયોગી હોય તે સિવાયના) ધાતુના ઉપાન્ત્ય ન નો કિત્–ઙિત પ્રત્યયો લાગે ત્યારે લોપ થાય છે (૭-આ) દન્શ+ક્તાત્=દન્શ+ત્વાત્ (ક્તાત માં ક્ ઇત્ છે માટે દન્શ ના ન નો લોપ) = દષ્ટાત્ તે રૂપે છે

★ અનુવૃત્તિ – ... ૪/૨/૪૪ થી ...

卐 વિશેષ :– 0 [1] "અનુદિત્" કેમ કહ્યું ?

ક્રન્દ – સ્રંસુ મા ઉ ઇત્ છે તેથી નન્ચ ના ઉપાન્ત્ય ન નો લોપ

0 વ્યંજનાન્ત કેમ કહ્યું ?

નીત – અહીં ની સ્વરાન્ત ધાતુ છે

☐ ઐતવૃત્તિ :– (૮-ક) दंष्टा – दंश् + ता

(૯ ખ) दन्दशीति – दश + यति = दंद + शति = दंद + शीति = दन्दशीति

(૧૦-ગ) अदशत् – दंश + अत्

0 [2] कुष (कुष – निष्कर्षे) ગણ ૧) ભ્વાદિ-પરસ્મૈ 506 ઇંગ – ને ...

(૧-ક) कुष + शतृ + ति

[૭૫૩]

(૧૦૩) स्पृशमृशकृषतृपदृपो वा ३/४/५४

★ વૃત્તિ :– एभ्योऽद्यतन्यां सिच् वा स्यात् ।

卐 સૂત્રાર્થ :– स्पृश्, मृश्, कृष्, तृप् दृप ધાતુઓને અદ્યતનીમાં વિકલ્પે સિચ્ થાય છે (જુઓ.– સૂત્ર : ૧૦૪)

★ અનુવૃત્તિ :– सिजद्यतन्याम् ३/४/५३

卐 વિશેષ : 0 ... ... ३/४/५४

* [1] અર્હદ્ લઘુપ્રક્રિયા–પરિશિષ્ટ ૭૧, પૃ ૨૪૭

* [2] કૃષ–ના રૂપો બધા જુઓ–વિકલ્પો વધારે છે.

અને स्पृश ૩/૪/૫૫ થી सक् નો પ્રાપ્તિમાં આ વિધાન વિકલ્પ સિચ્ કરેછે.

0 ધાતુ પરિચય :–

(૬) તુદાદિ પરસ્મૈ :–

(1) स्पृश् (स्पृशं – स्पर्शे) = સ્પર્શવું – 1412

(3) मृश (मृशं – आमर्शने) – સ્પર્શવું – 1416

(2) कृष (कृषीत – विलेखने) – ખેડવું – 1319

(१) भ्वादि-પરસ્મૈ – कृष – ખેડવું – 506

(૪) દિવાદિ પરસ્મૈ :–

(1) तृप (तृपू – प्रीणने) પ્રીતિ કરવી – 1308

(2) दृप (दृपौच् – हर्षमोहनयोः) મુગ્ધ થવું – 1189

[૭૫૪]

(૧૦૪) स्पृशादि सृपो वा ४/४/११२

★ સૂત્રપૃથ૦ :– स्पृश्-आदि सृपः वा

★ વૃત્તિ – स्पृशादीनामृकारस्य सृपेश्च स्वरात् परोऽ धुडादौ प्रत्ययेऽकित्यद्वा स्यात् न तु क्ङिति । अस्प्राक्षीत्, अस्प्राक्षाम्, अस्प्राक्षुः ।

अस्पार्क्षीत्, अस्पार्क्षाम्, अस्पार्क्षुः पक्षे ।

卐 સૂત્રાર્થ :– स्पृश्, मृश्, कृष्, तृप्, दृप् એ પાંચ તથા सृप् ધાતુને કિત્ સિવાયના અને આદિમાં ધુડ્ વ્યંજનવાળા પ્રત્યય લાગેતો સ્વરથી પર (પછી) વિકલ્પે અ થાયછે (જેમ) આદીનું દન્ત મુજબ બધાનું

અસ્પ્રાક્ષીત – તેણે ખેડ્યું.

(૫ અ–ત્રી પુ એ.વ.) स्पृश् + त् આ સૂત્રથી ऋ ના ऋ પછી અ મુકતાં (ऋ वर्णादेश्यं ૧/૨/૨૧ થી ऋ નો ર) स्प्र थशे

(અસ્પ્રાક્ષીત્ વગેરેની સાધનિકા 'વિશેષ' માં જુઓ)

★ અનુવૃત્તિ :– (1) अः सृजिदृशोऽकिति ४/४/११२ થી अः अकिति

(૨) ... ४/४/११० धुटि

卐 વિશેષ :– 0 અકિતિ કેમ કહ્યું ?

स्पृश् + क्त = स्पृष्टः (क्त પ્રત્યય કિત્ છે)

0 રૂપ સાધનિકા :–

(૫ – અદ્યતની) કૃષ્ના ત્રણ ત્રણ રૂપો છે.

(1) સિચ્ પ્રત્યયાન્ત અને ऋ+अ. સૂત્ર ૧૦૩ / ૧૦૪

(૨) સિચ્ પ્રત્યયાન્ત અને ऋ નો ગુણ સૂત્ર ૧૦૧/૧૦૩

(૩) सक् પ્રત્યયાન્ત – સૂત્ર ૧૦૫

0 વિકલ્પ : ૧ : अप्राक्षीत्–कृष्+त्–(सिजद्यतन्याम् થી

સિચ્, સઃસિજસ્તેર્દિસ્યો થી ईत्) अ+कृष्+सिच्+ई+त् (ॠृशादिसृपोवा ૪/૪/૧૧૨ થી) अ+कृ+अ+ष्+म्+ई+त्=अक्राष्+सीत्=(પઢોઃ कः सि થી) अक्रक+षीत्=(व्यञ्जनानाम् ૪/૪/૪૫ થી) अक्राक्षीत् એ - જ - રી - તે (૫.અ.) ત્રી.પુ દ્વિ વ. **अक्राष्टाम्** – कृष् + ताम् (धुड् ह्रस्वाल्लुग् ૪/૩/૭૦ થી સિચ્ લોપ થયો છે. તેથી ષ્ નો ક્ ન થાય)

વિકલ્પ : ૨: **अकार्क्षीत्** कृष् + त्

व्यञ्जनानामनिटि થી વૃદ્ધિ બાકી (ઉપર મુજબ) – अकार् + क् + षीत्

0 વિકલ્પ : ૩ : (સૂત્ર : ૧૦૫ માં) **अकृक्षत्**

कृष् + त् = अ + कृष् + सक् + त् =(સૂત્ર : ૧૦૦ अकृक् + स + त् = अकृक् + ष + त्

[૭૫૫]

(૧૦૫) हशिटो नाम्युपान्त्याददृशोऽनिटः सक् ३/४/५५

★ **સૂત્રપૃથ૦** :- ह – शिटः नामि–उपान्त्यात् अ-दृशः अनिटः सक्

★ **વૃત્તિ** :- हान्ताच्छिडन्ताच्च नाम्युपान्त्याद्दृशर्जादनिटो ऽद्यतन्यां सक् स्यात् । सिजपवादः । अकृक्षत्, अकृक्षताम् अकृक्षन् ५ ।

▩ चकर्ष, चकृषतुः ६ । कृष्यात् ७ । क्रष्टा/कर्ष्टा । ८ क्रक्ष्यति/कर्क्ष्यति ९ । अक्रक्ष्यत् / अकर्क्ष्यत् १०

हस – हसने । हसति ४ एदि त्वाद् वृद्ध्यभावे । अहसीत्, अहसिष्टाम्, अहसिषुः ५ । जहास ६ । हस्यात् ७ । हसिता ८ । हसिष्यति ९ । अहसिष्यत् १० ।

दहं भस्मीकरणे । दहति ४ । "भ्वादेर्दादेर्घः" इनि हस्य घत्वे; "गडदवादेः" इनि दस्य घत्वे, 'अघोषे प्रथमोऽशिट" इति घस्य कत्वे, अधाक्षीत् धुट् ह्रस्वादिति सिज्लुपि ।

卐 **વૃત્યર્થ** :- જે ધાતુને અન્તે હ્ છે અથવા શિટ્ (શ્–ષ્–સ) છે. તેમજ નામિ સ્વર ઉપાન્ત્યમાં છે. તેવા દૃશ્ વર્જિત અનિટ્ ધાતુઓને અદ્યતનીના પ્રત્યયો લાગે ત્યારે પૂર્વે सक् (स्) ઉમેરાય છે. (અદ્યતની–પ્રકાર : ૩) આ સૂત્ર સિચ્ નો અપવાદ છે.–अक्षकृत्–તેણે ખેડયું. अ+कृष्+सक्+त् (નોધ :- આ વિકલ્પ (૩) ના સાધનિકા ઉપરોક્ત સૂત્ર : ૧૦૪માં કહેવાઇ છે.)

★ **અનુવૃત્તિ** :- सिजद्यतन्याम् થી अद्यतन्याम्

卐 **વિશેષ :- 0** । अनिट् – इट् ન લેતા હોય તેવા ધાતુઓ

0 हशिटो કેમ કહ્યું ?

भिद् अभैत्सीत् – તેણે ભેદ્યુ અહીં નામિ–ઉપાન્ત્ય છે પણ અન્તે ह શિટ્ નથી.

0 अदृश કેમ કહ્યું ?

अद्राक्षीत् – दृश् ધાતુ વર્જ્ય છે.

0 अनिट् કેમ કહ્યું ?

अकोषीत् – कुष् ધાતુ સેટ્ છે.

▩ **શેષવૃત્તિ** :– સાધનિકાઓ :–

(૬-પ) ત્રી પુ એ.વ. चकर्ष – તેણે ખેડયું હતું

कृष् + णव् – ककृष् + अ = ककर्ष् + अ (कङ्श्चञ् ૪/૧/૪૬) – चकर्ष

ત્રી.પુ.દ્વિ વ. चकृषतुः –कृष् + अतुस् (इन्ध्यसंयोगाच्... ૪/૩/૨૧થી अवित् પરોક્ષા कित् જેવા થતાં ગુણ ન થાય)

(૭–આ.) कृष्यात् – कृष् + यात् –

(૮–શ્વ) कर्ष्टा – कृष् + ता = कर्ष + ता વિકલ્પે क्रष्टा – कृ + अ + ष + ता (स्पृशादि...૪/૪/૧૧૨ થી अ આગમ)

(૯–ભ.) कर्क्ष्यति વિકલ્પે क्रक्ष्यति

कर्ष + स्यति = कर्क् + ष्यति વિકલ્પે

कृ + अ + ष् + स्यति = क्रक + ष्यति

0 हस् (हसे-हसने) હસવું. (૧) ભ્વાદિ-પરસ્મૈ-545

(૧–વ.) हसति (૨–स.) हसेत्

(૩–प.) हसतु / तात् (૪–ह्य) अहसत्.

* (૫–अ) આ ધાતુમાં ए અનુબંધ છે તેથી સિચ્ પર છતાં વૃદ્ધિનો અભાવ થશે. તેથી अहसीत्–हस्+दि (त्)=अ+हस्+इट्+सिच्+ईत+त्=अ+हस्+इ+ई+त् (નોધ :- व्यञ्जनादेर्वो...૪/૩/૪૭થી વૃદ્ધિની પ્રાપ્તિ હતી)

(૬–પ) जहास हस्+णव्–हहस्+णव् (गहोर्जः)–जहस्+णव् (ञ्णिति) जहास्+अ.

એ – જ – રી – તે हस्यात् વગેરે સમજવા.

0 दहं (दहं भस्मीकरणे) બાળવું. (૧) ભ્વાદિ પરસ્મૈ – 552

(૧–વ) दहति–दह+शव्+तिव्–તે બાળે છે. भ्वादेर्दादेर्घः ૨/૧/૮૩ થી ह નો घ् થશે અને गडदवादेः ૨/૧/૭૭થી द् નો ध् થશે. अघोषेप्रथमो ૧/૩/૫૦ થી અઘોષ પરમાં હોય તો તે વર્ણનો પ્રથમ અક્ષર થતાં घ् નો क् થશે.

ㅇ ㅇ ㅇ ㅇ ㅇ ㅇ ㅇ ㅇ ㅇ ㅇ ㅇ ㅇ ㅇ ㅇ ㅇ ㅇ

*ए કાર લઘુવૃત્તિ–દક્ષસુરિજી સંપાદિત પરિશિષ્ટ–૨, અનુબંધ કારિકા.

તેથી (૫-અઘ) दह् + त् (१) ઉપર મુજબ - धह्+त्
(२) अ + धह् + स् + ई + त् (३) व्यञ्जनानाम् -
४/३/४५ થી વૃદ્ધિ - अधाह् + ग् + ई + त्
(४) अधाक्षीत्

[७५६]

(१०६) अधश्चतुर्थात् तथोर्धः २/१/७९

★ સુત્રપૃથ૦ :- अधः चतुर्थात् तथो. ध
★ વૃત્તિ - चतुर्थात् परयोर्धान्तवर्जाद् धातोर्विहितयोस्त थार्धः स्यात् । अदाग्धाम्

□ अधाक्षुः ५ । ददाह,देहतुः, देहुः ६ । दह्यात् ७ । दग्धा ८ । धक्ष्यति ९ । अधक्ष्यत् १० । मिह सेचने । मेहति ४ इगिट इति सकि, अमिक्षत् ५ । मिमेह, मिमिहतुः ६ । मिह्यात् ७ ।

卐 વૃત્ત્યર્થ :- धा ધાતુ સિવાય વર્ગીય ચોથા અક્ષર પછી આવેલા અને ધાતુથી વિહિત એવા त् અને थ् નો ध् કરવો (૫-અઘ) ત્રી પુ દ્વિ.વ. - [1] अदाग्धाम्

卐 વિશેષ :- 0 अदाग्धाम् - (१) दह्+ताम् (२) सिजद्यतन्याम् दह्+सिच्+ताम् (३) धुड्ह्रस्वाल्लुग् दह्+ताम् (४) भ्वादेर्दा २/१/८३ दघ-ताम् (५) આ સુત્રથી त् નો ध થશે-તેથી दघ्+धाम् (६) तृतीय स्तृतीय १/३/४९ दग्+धाम् (७) व्यञ्जनानाम् ४/३/४५ दाग्+धाम् (८) अड्धातोरादि - अदाग्धाम्

0 धा વર્જન કેમ કર્યું ?
धत्त :- धा છે માટે त् નો ध् ન થયો.
0 ધાતુથી કેમ કર્યું ?
आनडुत्वम् - आनडुह्+त्वम् નામથી પર પ્રત્યય છે માટે त् નો ध् ન થયો

□ શેષવૃત્તિ :- (૫-અ) अधाक्षुः ત્રી. પુ બ. વ. दह्+अन्-(सिचिविदोऽभुवः ४/२/२) दह्+उस्-अ+दह्+उस्:अ+धघ्+ष्+उस् (ઉપર મુજબ) द् નો ध् અને ह् નો ग् થઈ क् થયો છે.)
(६-प) ददाह - देहतुः વગેરે પચ્ ના જેવા રૂપો થશે. જુઓ સુત્ર ८४ - ८५
(७-आ) दह्यात् - दह् + यात्
(८-श्व) दग्धा - दह्+ता-दघ्+धा - दग्+धा (અદ્યતની મુજબ સાધનિકા)
(९-भ) धक्ष्यति - दह्+स्यति-धघ्+स्यति धक्+ष्यति
0 मिह् (मिहं-सेचने)-છાંટવું (१) ભ્વાદિ-પરસ્મૈ
551 (१-व.) मेहति-તે સિંચે છે. (मिह्+शव्+तिव्= (लघोरुपान्त्यस्य થી ગુણ) मेह् + अ + ति
(५ अ) अमिक्षत्=मिह्-दि (त्) अ+मिह्+सक्+त्
अमिह + सत = अमिक् + षत्
(६-प) मिमेह् - मिह् - णव् - द्वित्व, ગુણ.
(७ आ.) मिह्यात् - मिह् + यात्

[७५७]

(१०७) ढस्तड्ढे १/3/४२

★ સુત્રપૃથ૦ :- ढ. तद् ढे
★ વૃત્તિ :- तन्निमित्ते ढे परे ढस्यातु लुक् स्यात्, दीर्घश्चादिदुतः । मेढा ८

□ मेक्ष्यति ९ अमेक्ष्यत् १० । अर्ह मह पूजायाम् । अर्हति ४ आर्हीत् ५ । आनर्ह ६ । अर्ह्यात् ७ । अर्हिता ८ । अर्हिष्यति ९ अर्हिष्यत् १० । महति ४ । अमहीत् ५ । ममाह, मेहतुः ६ । मह्यात् ७ । महिता ८ महिष्यति ९ । अमहिष्यत् १० । अक्षौ व्याप्तौ च ।

卐 વૃત્ત્યર્થ :- ढ (ઉચ્ચારણ) થવામાં નિમિત્ત રૂપ એવા ढ થી પૂર્વમાં આવેલા ढ નો લોપ થાયછે. તુરત જ પૂર્વમાં આવેલા સ્વર अ નો आ, इ નો ई,उ નો ऊ થાયછે. - मेढा - તે સિંચશે. मिह् + ता (हो धुट् पदान्ते २/१/८२ થી) मिढ् + धा (तवर्गश्चवर्ग) मिढ् + ढा (लघोरुपान्त्य) मेढ् + ढा - આ સુત્રથી ढ् નો લોપ થશે - मेढा

★ અનુવૃત્તિ :- (रोरे) लुग् दीर्घश्चादिदुत १/3/४१

卐 વિશેષ :- 0 अनु - બીજા કાર્યો કર્યા પછી લોપનુ કાર્ય કરવું - मेढा - પહેલા ગુણ ન કરેતો — इ દીર્ઘ થઈ मीढा થઈ જાત
0 નિમિત્ત રૂપ ढ् હોય તોજ લોપ અન્ય રીતે ढ् હોય તો નહીં મધુલિડ્ ઢૌકતે
0 अ इ उ દીર્ઘ થાય તેમ કર્યું તેથી ऋ, लृ દીર્ઘ થાય નહીં. आवृढम्

□ શેષવૃત્તિ :- (९-भ) मिक्ष्यति-તે સિંચશે.मिह्+स्यति =(ઉપર મુજબ) मेढ्+स्यति (षढोः कःसि) मेक्+ष्यति
(१०-क्रि) अर्ह्, मह् (अर्ह मह पूजायाम् પૂજવું. (१) ભ્વાદિ પરસ્મૈ 564 અને 565
(१-व) अर्हति તે પૂજે છે. - अर्ह् ના જે રૂપો અહીં વૃત્તિમાં આવેલ છે તેની સાધનિકા अर्च् - (104) સૂત્ર ७६-७७ મુજબ સમજી લેવી.

0 मह् – પૂજવું ના રૂપો સરળજ છે. વૃત્તિમાં આપ્યા મુજબ ક્રમ ૧ થી ૧૦ કાળો જાણવા (૧-व.) महति– તે પૂજે છે.

0 अक्ष् (अक्षौ–व्याप्तौ च) ફેલાવું (૧) ભ્વાદિ–પરસ્મૈ 570

[૭૫૮]

(૧૦૮) वाऽक्षः ૩/૪/૭૬

★ સૂત્રપૃથ૦ :– वा अक्षः

★ વૃત્તિ :– अस्मात् कर्तरि शिति श्नुर्वा स्यात् ।

卐 વૃત્યર્થ :– अक्ष् ધાતુને કર્તરિ પ્રયોગમાં શિત્ કાળમાં 'श्नु' પ્રત્યય વિકલ્પે થાય છે (ઉદા. : સૂત્ર – ૧૦૯ જુઓ.)

★ અનુવૃત્તિ :– (૧) स्वादे श्नुः ૩/૪/૭૫ श्नुः (૨) कर्तर्यनद्भ्यः शव् ૩/૪/૭૧ થી कर्तरि

卐 વિશેષ :– 0 'श्नु' (પાંચમાં ગણનો) સ્વાદિ ગણનો પ્રત્યય છે. આ સૂત્રથી अक्ष् ધાતુના વિકલ્પે બે-બે રૂપો થશે. (૧) ભ્વાદિ ગણના (૨) સ્વાદિગણના

[૭૫૯]

(૧૦૯) उश्नोः ૪/૩/૨

★ સુત્રપૃથ૦ :– उ – श्नोः

★ વૃત્તિ :– धातोः परयोरक्तिति गुणः स्यात् अक्ष्णोति ।

卐 વૃત્યર્થ :– ધાતુને લાગેલા उ અને श्नु પ્રત્યયોનો ગુણ થાય છે. – અક્તિત્ પ્રત્યયો પરમાં હોય ત્યારે – જેમકે :– अक्ष्णोति – अक्ष् + श्नु + तिव् (આ સૂત્રથી ગુણ) – अक्ष् + नो + ति = न् નો ण् अक्ष्णोति – તે ફેલાવે છે.

★ અનુવૃતિ :- (नामिनो) गुणोऽक्ङिति ૪/૩/૧

卐 વિશેષ :– 0 સિદ્ધહેમ વ્યા. મુજબ માત્ર અક્તિ્ – ङित् પ્રત્યય પરમાં હોયતો આ સૂત્ર લાગે એમ કહ્યું છે માત્ર अकित् નહીં.

0 વિકલ્પે બે રૂપ (૧) अक्षति (૨) अक्ष्णोति

0 अक्ङिति કેમ કહ્યું ?

कुरुतः (સૂત્ર ૧૧૦ મુજબ ङित् થશે)

[૭૬૦]

(૧૧૦) शिदवित् ૪/૩/૨૦

★ સુત્રપૃથ૦ :– शित् – अवित्

★ વૃતિ :– धातोः परोऽवित् शित्प्रत्ययो ङिद्वत् स्यात् । अक्ष्णुतः ।

■ भ्रूश्नोरित्युवादेशे । अक्ष्णुवन्ति १ अक्ष्णुयात् २ । अक्ष्णोतु–अक्ष्णुतात् अक्ष्णुहि ३ आक्ष्णोत् ४ पक्षे अक्षति

卐 વૃત્યર્થ :– ધાતુથી પર લાગતા अवित् (व्–इत् ન હોય તેવા) शित्[1] પ્રત્યયો [2]ङित्वत् થાય (૧-व.) ત્રી. પુ દ્વિ. વ –अक्ष्णुतः તે બે ફેલાવે છે. अक्ष्+श्नु+तस्–અહીં तस् પ્રત્યય – अवित् शित् છે માટે ङित् જેવો થતા ગુણ ન થયો.

★ અનુવૃત્તિ :– (कुटादेः) ङिद्वत् ૪/૩/૧૭

卐 વિશેષ :– 0 1 शित्–एताः शितः ૩/૩/૧૦થી વર્તમાના, સપ્તમી, પંચમી, હ્યસ્તની ચારે કાળ.

2 ङित् वत् :- ङित् સંજ્ઞક–ङित् કાર્યોના જે જે આદેશ હોય તે અહીં લાગુ પડે છે.

0 अवित् કેમ કહ્યું ?

एनि – इ + तिव् – व् इत् છે માટે ગુણ થયો.

0 शित् કેમ કહ્યું ?

चेषीष्ट = चि + सीष्ट – शित् પ્રત્યય નથી.

■ શેષવૃત્તિ :– (૧-व.) ત્રી.પુ. બ.વ. अक्ष्णुवन्ति अक्ष्+श्नु+अन्ति (भ्रूश्नोः ૨/૧/૫૩) अक्ष्+नुव्+अन्ति (रषृवर्णान्नो ૨/૩/૬૩થી ण्) अक्ष् + णुव् + अन्ति (૨–स) अक्ष्णुयात्–अक्ष्+श्नु+यात् (અહીં यः सप्तम्या ૪/૨/૧૨૨ ન લાગ્યા કેમકે अ થી પર यात् નથી.) (૩ – प) अक्ष्णोतु (ગુણ થયો) વિકલ્પે अक्ष्णुतात् (तातङ् – ङित् છે માટે ગુણ ન થાય.) (૪–હ્ય)आक्ष्णोत् अक्ष्+श्नु+त् (પૂર્વના अ ની વૃદ્ધિ स्वरादेस्तासु થી) વિકલ્પે પહેલો છે માટે अक्षति વગેરે થાય.

[૭૬૧]

(૧૧૧) धूगौदितः ૪/૪/૩૮

★ સૂત્રપૃથ૦ :– धूग् – औत् – इतः

★ વૃત્તિ :– धूग औदिद्भ्यश्च परस्य स्ताद्यशित आदिरिड् वा स्यात् । इटि आक्षीत् ।

■ तक्षौ त्वक्षौ तनूकरणे । (तक्षः स्वार्थे वा श्नुः शिति तक्ष्णोति, तक्ष्णुतः ४ । इति अतक्षीत् । पक्षे व्यञ्जनानामनिटीति वृद्धौ. संयोगस्यादाविति – क लुकि, षस्य कत्वे अताक्षीत् अताक्षिष्टाम् / अताष्टाम्, अतक्षिषुः / अताक्षुः ततक्ष ६ । तक्ष्यात् ७ । तक्षिता / तष्टा तक्षिष्यति / तक्ष्यति ९ । अतक्षिष्यत् / अतक्ष्यत् १० ।

卐 વૃત્યર્થ :– धूग् ધાતુને તથા औ – इत् (ધાતુપાઠમાં औ હોય પણ અપ્રયોગી હોય) ધાતુઓને स् કારાદિ त् કારાદિ अशित् પ્રત્યય લાગે ત્યારે

(અદ્ય ત્રી પુ એ વ) આક્ષીત્ પક્ષે આક્ષીત્ (૧) અક્ષ+દિ(ત્) (૨) અક્ષ + સિચ્ (સ્) + ઈ + ત્ (૩) સંયોગસ્યાદૌ ૨/૧/૮૮ ક્ લોપ અષ્ + સ્ +ઈત્ (૪) ષઢોઃ કઃ સિ ૨/૧/૬૨ – અક્ + ષ્ + ઈત્ (૫) સ્વરાદેસ્તાસુ = આક્ષીત્ 'વિકલ્પે" ઈટ્ લાગેતો અક્ષ્ + ઇટ્ + સિચ્ + ઈત્ + ત્ = ઇટ્ ઈતિ થી સિચ્ લોપ – અક્ષ + ઇ + ઈ + ત્ = આક્ષીત્

★ અનુવૃત્તિ :- સ્તાદ્યશિતોઽત્રોણાદેરિટ્ ૪/૪/૩૨થી ઇટ્

卐 વિશેષ :– 0 સ્નુ કે શ્નુ (વિકરણ પ્રત્યયો શિત્ હોવાથી ઇટ્ લાગતા હોવાથી અશિત્ કાળમાં તેને વિકલ્પ તરીકે વિચારવાના રહેશે નહીં.

0 ઔ અનુબંધવાળા ધાતુ વિકલ્પે ઇટ્ વાળા એટલે કે વેટ્ ગણાય છે.

□ શબ્દવૃત્તિ – તક્ષ્–ત્વક્ષ્ (તક્ષૌ ત્વક્ષૌ તનૂકરણે છોલવું (૧) ભ્વાદિ પરસ્મૈ 571 અને 572

(નોંધ) તક્ષઃ સ્વાર્થે વા ૩/૪/૭૭ છોલવું–તીક્ષ્ણ કરવું અર્થને સૂચવતાં તક્ષ્ ધાતુને કર્તરિ પ્રયોગમાં શિત્ પ્રત્યયો પૂર્વે સ્નુ પ્રત્યય વિકલ્પે થાય છે તક્ષ્ + સ્નુ + તિવ્ = તક્ષ્ણોતિ પક્ષે તક્ષતિ (ગણ : ૧ છે માટે શવ્ લાગે) [૪૮૧]

(૧-વ.) ત્રી પુ દ્વિ.વ તક્ષ્ણુતઃ = તક્ષ્ + સ્નુ + તસ્ વિકલ્પે તક્ષતઃ

(૫–અ) અતક્ષીત્ (સેટ્ હોયતો) અતાક્ષીત્ (અનિટ્ હોયતો (વ્યઞ્જનાનામનિટિ થી વૃદ્ધિ)

– અદ્ય ત્રી પુ દ્વિ વ. અતક્ષિષ્ટામ્ પક્ષે અતાષ્ટામ્ – અ + તક્ષ્ + ઇટ્ + સિચ્ + તામ્ (સંયોગસ્યાદૌ થી ક્ લોપ અને ધુડ્હ્રસ્વાત્ ૪/૩/૭૦ થી સિચ્ લોપ), અ+તષ્+તામ્=(વ્યઞ્જનાનામ ૪/૩/૪૫ થી વૃદ્ધિ અતાષ્ટામ એજ રીતે (૫-અ) ત્રી.પુ એ વ. અતક્ષિષુઃ પક્ષે અતાક્ષુઃ

(૬ – વ) તતક્ષ – તક્ષ્ + ણવ્

(૭ - આ) તક્ષ્યાત્ + તક્ષ્ + યાત્ ધસ્તની વગેરેમાં વિકલ્પે ઇટ્

(૮-શ્વ) તક્ષ્+તા (ઇ) તક્ષિતા વિકલ્પે તક્ષ્+તા–તષ્+તા=તષ્ટા

[૭૫૨]

આ રીતે ભ્વાદિ–પરસ્મૈપદ ધાતુના રૂપો સમાપ્ત સિદ્ધહેમમાં ૫૮૫ ધાતુ પરસ્મૈપદ છે તેમાંથી ૩૫ નો અહીં સમાવેશ છે.

અમારા ઉપકારી માતા – પિતા

તારાબહેન કાંતિલાલ ઠક્કર

કાંતિલાલ લક્ષ્મીચંદ ઠક્કર

॥ अर्हम् ॥

ભ્વાદય - આત્મનેપદિન:

સંસ્કૃત ભાષામાં બે પ્રકારના પ્રત્યયો લાગે છે. परस्मैपदी અને आत्मनेपदी-૩/૩/૬ થી સૂત્રોમાં વર્તમાના વગેરેના પ્રત્યયો આપેલ છે. તેમાં आद्य નવ - નવ પરસ્મૈપદના પ્રત્યયો જોયા-આ પ્રકરણમાં પછીના નવ-નવ પ્રત્યયોથી થતાં રૂપોની ચર્ચા કરેલ છે. पराणि कानानशौ च आत्मनेपदम् ૩/૩/૨૦ સૂત્રથી આ પ્રત્યયો લાગે છે.

આત્મનેપદી ધાતુને સૂચવવા ङ् અને इत् અનુબંધનો ઉપયોગ થયો છે. ભ્વાદિ-આત્મનેપદી ક્રમાંક ૫૮૬ થી ૮૮૨ એમ કુલ ૨૯૭ ધાતુઓ છે.

0 एधू (एधि वृद्धौ) વધવું. (૧) ભ્વાદિ - આત્મને 741
श्वि-एधते धर्मतः सुखम् - ધર્મથી સુખ વધે છે. एधू + शव् (अ)+ते-વર્તમાના ત્રી.પુ. એ.વ - कर्तर्यनद्भ्यः शव् ૩/૪/૭૧

(૧૧૨) आतामाते आथामाथे आदिः ૪/૨/૧૨૧

★ **સુત્રપૃથ0 :–** आताम् - आते आथाम् - आथे आत् - इः

★ **વૃતિ :–** आत्परेषामेषां चतुर्णामात इः स्यात् । एधेते ■ एधन्ते । एधसे, एधेथे, एधध्वे । एधे, एधावहे, एधामहे । १ । एधेत, एधेयाताम्, एधेरन्, एधेथाः, एधेयाथाम्, एधेध्वम्, एधेय, एधेवहि । २ । एधताम्, एधेताम्, एधन्ताम्, एधस्व, एधेथाम्, एधध्वम्, एधै, एधावहै, एधामहै । ३ । स्वरादेस्तास्विति वृद्धौ । ऐधत, ऐधेताम्, ऐधन्त । ऐधथाः, ऐधेथाम्, ऐधध्वम्, ऐधे, ऐधावहि, ऐधामहि । ४ । ऐधिष्ठ, ऐधिषाताम् –

卐 **વૃત્ત્યર્થ :–** अ થી પર आताम्, आते, आथाम् आथे ચારે પ્રત્યયોના પૂર્વના आ નો इ થાયછે.

(૧વ) ત્રી.પુ. દ્વિ.વ. – एधेते – एधू + आते=एधू+ शव् + आते (આ સૂત્રથી आ નો इ) एधू + अ + इते (अवर्णस्ये...૧/૨/૬ થી) एधू + एते-તે બે વધેછે.

★ **અનુવૃતિ :–** आतो णत्र औः ૪/૨/૧૨૦ आतः

卐 **વિશેષ :–** 0 आतः એ ૪/૨/૧૨૦ ની અનુવૃત્તિ છે. ત્યાં आतः પંચમી હતી પણ અહીં તે ષષ્ઠી અર્થમાં છે. તે * अर्थवशात् विभक्ति परीणाम् એ ન્યાયે સમજવું

* अर्थवशात् – ન્યાય ૧૩, પૃ ૧૩

0 अ કાર થી પર કેમ કહ્યું. ?

मिमाताम् – તે બે માપો – અહીં मिमा + आताम् છે.

0 નોંધ : આત્મનેપદી પ્રત્યયો માટે ભ્વાદિ – પરસ્મૈ સૂત્ર ૪, ૯, ૧૧, ૧૩, ૧૮, ૨૩, ૩૦, ૩૧, ૩૩, ૪૦ જુઓ.

0 પ્રત્યય પરીચય :– (अ થી પર માટે જ)

(૧) अताम् – પંચમી, હ્યસ્તની, ત્રી. પુ દ્વિ. વ.

(૨) आते – વર્તમાના, ત્રી. પુ દ્વિ. વ.

(૩) आथाम् – પંચમી, હ્યસ્તની, બી. પુ. દ્વિ. વ.

(૪) आथे – વર્તમાના, બી. પુ. દ્વિ. વ.

■ **શેષવૃતિ :–** વૃત્તિમાં एधन्ते વગેરે ચારે કાળમાં રૂપો અનુક્રમે આપેલ છે.

૧ - વ	એ.વ	દ્વિ.વ.	બ.વ.
ત્રી પુ.	एधते	एधेते	एधन्ते
બી. પુ.	एधसे	एधेथे	एधध्वे
૫ પુ	एधे	एधावहे	एधामहे

આ રીતે – સપ્તમી – પંચમી – હ્યસ્તનીમાં સમજવું – જુઓ. પરિશિષ્ટ – રૂપાવલી –

(૫-अ) एधिष्ट–एधू + इ + सिच् + त् – एधू+इ+ष्+ट्

[७५३]

(૧૧૩) अनतोऽन्तोऽदात्मने ૪/૨/૧૧૪

★ **સુત્રપૃથ0 :–** अन्–अतः अन्तः अ त्–आत्मने

★ **વૃતિ :–** अनतः परस्यात्मनेपदस्यान्तोऽत् स्यात् । ऐधिषत्

☐ ... ... ।

卐 સૂત્રાર્થ :- ... તેવા ધાતુ (...) ને આત્મનેપદ અન્ત્ ને બદલે અત્ પ્રત્યય થાય છે

(૫ અત) ત્રી પુ બ વ ... તેઓ ... ચૂર્+ ... +ઇ+ણિચ્+અન્ત (આ સૂત્રથી અન્ત્ નો અત) ... +ઇ+ય્+અત (આગમ વૃદ્ધિ) ...+ઇ+ય્+અત

卐 વિશેષ :- 0 અન્ત કેમ કર્યું ?

... - ચિ + શત્ + અન્તે - અહીં ... પર છે માટે ... ન થાય

0 આત્મને કેમ કર્યું ?

... પરસ્મૈપદી અન્તિ પ્રત્યય છે

0 ... - ... - તેઓ ... કરે છે ચિ+નુ+અન્તે

☐ શેષરૂપો - ... ત્રી પુ એ.વ - ...+ ... + ઇટ્ + ણિચ્ + ... - ...+ઇ+ય્+તાઃ

0 ...યામ્ - ત્રી. પુ દ્વિ વ ...+ આથામ્

[૭૬૪]

(૧૧૪ ... ३/४/७०

★ સૂત્રપૃથ0 ... वा

★ વૃત્તિ - ... ...

... ।

☐ ... 'तृतीय- ... ' इति ... ।

卐 સૂત્રાર્થ :- આદિમાં ... પ્રત્યય ... ધાતુના (પ્રત્યય કે પ્રકૃતિના) ... નો લોપ વિકલ્પે થાય છે. ... ત્રી પુ બ વ ... પક્ષે ...

0 ... +ઇટ્+ણિચ્+ ... આ સૂત્રથી ... (ણિચ્) લોપ ... 0 ...+ ... + ...म् (... 1/3/48 થી) ...+ ...+ ...म् = (... 1/...) = ...+ ...+ ...म्

★ અનુવૃત્તિ :- ... ४/३/७० થી ...

卐 વિશેષ :- 0 ... ગ્રહણ કરવાથી ... વગેરે ... ગ્રહણ માટે છે

☐ શેષરૂપો :- ... પુ :-

(... વ) ... - ...+ ઇ + ણિચ્ + ...

(દ્વિ વ) ...- ...+ ઇ + ણિચ્ + ...

(બ વ) ... - ... + ઇ + ણિચ્ + ... અહીં ... ની વૃદ્ધિ ... થી થઇ ... થયું છે.

[૭૬૫]

(૧૧૫) गुरुनाम्यादेरनृच्छ्वर्णोः ३/४/४८

★ સૂત્રપૃથ0 :- गुरु नामि-आदेः अन्-ऋच्छ ऊर्णोः

★ વૃત્તિ :- गुरुनाम्यादेर्धातोः ऋच्छ्यूर्णुवर्जात् परोक्षायाः आम् स्यात् आमन्तात् परं ... परोक्षान्ता अनुप्रयुज्यन्ते । अनुविपर्यासव्यवहितनिवृत्त्यर्थः ।

... , ... , ...

卐 સૂત્રાર્થ :- આદિમાં નામી સ્વર ગુરુ હોય તેવા ઋચ્છ્ અને ઊર્ણુ ધાતુ સિવાયના ધાતુને લાગેલી પરોક્ષા વિભક્તિને સ્થાને આમ્ થાય છે. આમન્ત ધાતુથી પર કૃ-ભૂ-અસ્ ના પરોક્ષાના રૂપો લગાડાય છે

અનુ શબ્દ વિપર્યાસ અને વ્યવહિતની નિવૃત્તિ માટે છે. ... છે તો ... ન થાય માટે અનુ એટલે 'પછી' એવો અર્થ કર્યો છે. 0 ... - ધાતુ ...+ આમ્ + (ભૂ - પરોક્ષા ત્રી પુ એ વ.) ...

★ અનુવૃત્તિ :-(धातोः अनेकस्वरात्) आम्-परोक्षायाः कृभ्वस्ति चानुतदन्तम्

卐 વિશેષ :- 0 ... નો જેમ કૃ નું ચકાર અને આમ્ નું ... પણ ... થાય - જે સૂત્ર ૧ (... માં દર્શાવેલ છે.

0 ગુરુ કેમ કર્યું ?

... - ... કરી - ... - ... - ...

આદિમાં સ્વર નામી છે, પણ ગુરુ નથી.

0 નામી કેમ કર્યું ?

... - તેણે ... કરી - અહીં આદિ સ્વર ગુરુ છે પણ નામી નથી.

0 આદિ કેમ કર્યું ?

નિનાય - તે ... ગયો ની + ... આદિમાં ... છે સ્વર નહીં.

0 ધાતુ પરિચય :-

ऋच्छ् (ऋच्छ - इन्द्रियप्रलय मूर्तिभावयोः) ... ધાતુ ... તુદાદિ ... - 1342

ऊर्णु (ऊर्णुञ् - आच्छादने) ... (...) અદાદિ- ... - 1123

[૭૬૬]

(૧૧૬) ... ३/४/७५

---

* ... ...

★ **વૃત્તિ** :- आम: परादनुप्रयुक्तात् कृग आम एव प्रागू यो धातुस्तस्मादिव कर्तर्यात्मनेपदं स्यात्, स चेदात्मनेपदार्हस्त-स तु तत्प्रयोज्यमन्यथा परस्मैपदमिति । एधांचक्रे । एधामास ।

■ ऐधिषीष्ट, एधिषीयास्ताम्, एधिषीरन् । एधिषीष्ठा: । एधिषीयास्थाम्, एधिषीध्वम् । एधिषीय, एधिषावहि, एधिषामहि ।७ एधिता, एधितारौ, एधितार: । एधितासे, एधितासाथे, एधिताध्वे । एधिताहे, एधितास्वहे, एधितास्महे ।८। एधिष्यते, एधिष्येते, एधिष्यन्ते । एधिष्यसे, एधिष्येथे, एधिष्यध्वे । एधिष्ये, एधिष्यावहे, एधिष्यामहे ।९। ऐधिष्यत, ऐधिष्येताम, ऐधिष्यन्त । ऐधिष्यथा:, ऐधिष्येथाम, ऐधिष्यध्वम् । ऐधिष्ये, ऐधिष्यावहि, ऐधिष्यामहि । १० ।

द्युति दीप्तौ । लघोरुपान्त्यस्येति गुणे द्योतते । १ । द्योतेत । २ । द्योतताम् । ३ । अद्योतत । ४ ।

卐 **વૃત્યર્થ** :- आम् પછી પ્રયોગ કરાયેલ कृग् ધાતુ आम् લાગ્યા પૂર્વે જે ધાતુ જેવી હોય તેવીજ કર્તરિમાં આત્મનેપદી થાય છે - જો ધાતુ आत्मनेपदीं હોય તો -જો ધાતુ પરસ્મૈપદી હોય તો आम् પછી कृ પણ પરસ્મૈપદી થાય. (ટુંકમાં आम् પછી कृ-પૂર્વધાતુ અનુસાર आत्मने કે परस्गेपदी થાય, પણ भू કે अस् જોડાય તો परस्मैपदी જ થાય)

0 एधांचक्रे - एध्+आम्+कृ તું પરોક્ષા ત્રી. પુ. એ. વ चक्रे - एध् આત્મનેપદી છે માટે कृ નું આત્મનેપદી રૂપ મુક્યું (अस्) - एधामास् - एध्+आम्+अस् નું પરોક્ષા ત્રી પુ. એ. વ નું રૂપ आस्

★ **અનુવૃતિ** :- प्राग्वत् ૩/૩/૭૪

卐 **વિશેષ** :- 0 आम् + कृ નો પ્રયોગ મૂળ ધાતું અનુસાર કરવાનો છે.

(૧) ધાતુ પરસ્મૈપદી હોય તો પરસ્મૈ

(૨) ધાતુ આત્મનેપદી હોય તો આત્મને

(૩) ધાતુ ઉભયપદી હોય તો તે બન્ને

■ **શેષવૃત્ત** :- નોધ :- वृत्तिમાં अधिषीष्ट વગેરે જે રૂપો છે તે અનુક્રમે आशी:, (૭) श्वस्तनी, (૮) भविष्यती (૯) અને क्रियातिमत्ति: (૧૦) ના एध् ધાતુના રૂપો છે. જે રૂપાવલી - પરિશિષ્ટમાં ગોઠવી આપેલ છે.

0 द्युत् (द्युति-दिप्तौ) દીપવું (૧) ભ્વાદિ આત્મને-937 (लघोरुपान्त्यस्य ૪/૩/૪ થી ગુણ)

(૧-व.) द्योतते - તે પ્રકાશે છે. (૨ स.) द्योतेत

(૩-पं.) द्योतताम् (૪-ह्य) अद्योतत

આ શીતકાળના ચારે રૂપો एध् જેવા જાણવા.

[૭૬૭]

(૧૧૭) द्युद्भ्योऽद्यतन्याम् ૩/૩/૪૪

★ **સૂત્રપૃથ૦** :- द्युद्भ्य: अद्यतन्याम्

★ **વૃત્તિ** :- द्युतादिभ्योऽद्यतनीविषये कर्तर्यात्मनेपदं वा स्यात् । अद्योतिष्टा पक्षे लृदिद्द्युतादिपुष्यादे: परस्मै इत्यङ्ग अद्युतन् ।

■ अद्योतिषाताम् । अद्युतताम्, अद्योतिषत् / अद्युतन् । अद्योतिष्ठा: । अद्युत:, अद्योतिषाथाम् । अद्युततम्, अद्योतिध्वम् / अद्युतत । अद्योतिषि/अद्युतम्, अद्योतिष्यहिं/ अद्युताव, अद्योतिष्महि, अद्यताम ।५।

卐 **વૃત્યર્થ** :- द्युतादि ગણમાં આવેલા द्युत વગેરે ધાતુઓને अद्यतनी માં કર્તરિ પ્રયોગમાં आत्मनेपद વિકલ્પે થાય છે. अद्योतिष्ट **પક્ષે** अद्यतन्

(૧) આત્મને :- अद्योतिष्ट - द्युत+त = अ+द्योत् + इ+ सिच्+त (लघोरुपान्त्य થી ગુણ) પક્ષે (૨) परस्मै :- अद्युतत् लृदितद्युतादि .. ૩/૪/૬૪થી પરસ્મૈપદે अङ्ग પ્રત્યય - अ + धुत् + अङ्ग + त्

★ **અનુવૃતિ** :- क्यङ्षोनवा ૩/૩/૪૩ થી नवा (૨) पराणि कानानशौ चात्मनेपदम् ૩/૩/૨૦ થી आत्मनेपदम्

卐 **વિશેષ** :- 0 द्युतादि ગણ :- ધાતુ ક્રમાંક 937 થી 959 સુધી - જુઓ સૂત્ર : ૮૩-लृदिद्द्युतादि

0 अद्यतनी કેમ કહ્યું ?

द्योतते - પ્રકાશેછે. - વર્તમાના છે માટે આ સૂત્ર ન લાગે.

0 સૂત્રમાં द्युद्भ्य: બ.વ કર્યું તે ગણ માટે છે.

■ **શેષવૃત્તિ** :- વૃત્તિમાં આપેલા अद्यतनी ના રૂપો રૂપાવલીમાં ગોઠવેલ છે વિકલ્પે બબ્બે રૂપો છે. (૧) आत्मनेपदी (૨) परस्मैपदी - ખ્યાલમાં ખાસ એ રાખવું કે सिच् પ્રત્યય આત્મને માં અને अङ्ग પ્રત્યય પરસ્મૈ માં લાગ્યો છે.

[૭૬૮]

(૧૧૭) द्युतेरि: ૪/૧/૪૧

★ **સુત્રપૃથ૦** :- द्युत: इ:

★ **વૃતિ** :- द्युतेर्द्वित्वे पूर्वस्य उत इ: स्यात् । दिद्युते, दिद्युताते, दिद्युतिरे । दिद्युतिषे इत्यादि ।६।

■ धोतिष्ट । ७ । धोतिता । ८ । धोतिष्यते । ९ । अद्योतिष्यत १० रुचि अभिप्रीत्यां च । रोचते इत्यादि । एवं द्युतादयस्त्रयोविंशतिस्तत्र वृदादि पञ्चतो विशेष: ।

वृतद् वर्तन । वर्तन ।८। अवर्तिष्ट अवृतत् ५. वर्तेत ।६। वर्तिषीष्ट ।७। वर्तिता ।८।

卐 સૂત્રાર્થ :- द्युत् ધાતુ દ્વિત્વ થયા પછી પૂર્વના उ નો इ થાય છે. (પરોક્ષા ત્રી. પુ. એ. વ) दिद्युते - તે દીપ્યો. द्युत्+ए = द्युत्द्युत्+ए=दुद्युत्+ए+ दिद्युत्+ए એ - ન - ગી - ત दिद्युताते વગેરે રૂપોમાં પૂર્વે दि થયો છે.

卐 વિશેષ :- 0 [illegible]

□ શબ્દસિદ્ધિ :- અસ્તની આદિમાં ચારે રૂપોમાં द्युत् ના उ નો ગુણ-[illegible] થી થયે છે જેમકે :-

(૭-આ) द्योतिषीष्ट - द्युत् + इ + सीष्ट

0 रुच् (रुच अभिप्रीत्या च) સમજું. (૧) આદિ-આત્મને 938

(૧-વ) रोचते - તે ગમે છે - [illegible] " द्युत्" જેવા જ થશે માત્ર પરોક્ષામાં द्युत् ના उ નો इ થાય તે નિયમ અહીં નથી લાગતો - તેથી रुरुचे, रुरुचाते એવા રૂપ થશે

0 द्युतादि [illegible] ૨૨ ધાતુ છે તેમા वृत्आदि પાંચ (वृत्, स्यन्द्, वृध्, शृध्, कृप् 955 થી 59) મા વિશેષતા છે वृत् (वृतु - वर्त्तने) વર્તવું (૧) ભ્વાદિ-આત્મને 955 - वर्तते - તે વર્તે છે [illegible] વૃત્ [illegible] છે જે વૃત્તિમાં દર્શાવેલ છે તેના પરોક્ષામાં જે વવૃત [illegible] ૪/૧/૩૮ સૂત્રથી પૂર્વના ऋ નો अ થયો છે [illegible] લઘુવૃત્તિ-સૂત્ર ૧૧૯ મા જુઓ

[૭૬૯]

(૧૧૯) वृद्भ्यः स्यसनोः ३/३/४५

★ વૃત્તિ :- वृतादेः पञ्चकात् [illegible] परस्मैपदं वा स्यात् । वर्त्स्यति ।

卐 સૂત્રાર્થ :- वृत् વગેરે પાંચ (वृत्, स्यन्द्, वृध्, शृध्, कृप्) ને [illegible] સ વાળા પ્રત્યયો અને सन् પ્રત્યય [illegible] વિકલ્પે

(૧) આત્મને :- वर्तिष्यते - તે વર્તશે —

वृत् - इ + स्यते ([illegible])

वर्त् + इ + ष्यते [illegible]

★ અનુવૃત્તિ :- ([illegible]

(૧) [illegible]

[illegible] વિશેષ [illegible]

955 થી 959 ધાતુ છે.

0 આદિ કેમ કહ્યું !

વર્તતે - તે વર્તે છે - અહીં તે પ્રત્યય છે.

0 સૂત્રમાં 'वृद्भ्यः' બ.વ. મૂક્યું તે वृतादि ગણ માટે છે.

0 નિત્ય આત્મનેપદ પ્રાપ્તિમાં અપવાદ કરી વિકલ્પે બનાવેલ છે.

0 ઉદાહરણ :-

विवर्तिषते - તે વર્તવાને ઇચ્છે છે.

[૭૭૦]

(૧૨૦) न वृद्भ्यः ४/४/५५

★ વૃત્તિ :- वृतादि पञ्चकात् [illegible] इट् न स्यात् । वर्त्स्यति ।

□ अवर्तिष्ट, अवर्त्स्यत् ।१०। स्यन्दते [illegible] । स्यन्दे । [illegible] । अस्यन्दिष्ट । अस्यन्त, [illegible], अस्यन्दिषाताम्, [illegible] ।५। [illegible] इति [illegible] न वृद्धि । [illegible], [illegible], [illegible] ।५। स्यन्देत, [illegible], [illegible] ।६। स्यन्दिषीष्ट । स्यन्त्सीष्ट ।७। स्यन्दिता/स्यन्ता, स्यन्दितासे/स्यन्तासे ।८। स्यन्दिष्यते/स्यन्त्स्यते/स्यन्त्स्यति ।९। अस्यन्दिष्यत/ अस्यन्त्स्यत/ अस्यन्त्स्यत् ।१०।

卐 સૂત્રાર્થ :- वृत् વગેરે પાંચ (वृत्, स्यन्द्, वृध्, शृध्, कृप्) આત્મનેપદી ન હોય ત્યારે स् કારાદિ ત કારાદિ પ્રત્યયોની આદિમાં इट् થતો નથી. वर्त्स्यति [illegible] [illegible]

★ અનુવૃત્તિ :- [illegible] ૪/૪/૩૨થી इट्

卐 વિશેષ :- [illegible]

0 [illegible]

શબ્દસિદ્ધિ :- [illegible]) ત્રી પુ એ વ. [illegible] વિકલ્પે [illegible]

[illegible] (૧) આદિઆત્મને

[illegible]

[illegible] વિકલ્પે

લાગે (ધુગૌદિતઃ ૪/૪/૩૮થી) તેમજ ધુદ્ભ્યોઽદ્યતन्याम् ૩/૩/૪૪ સૂત્રથી કર્તરિમાં વિકલ્પે આત્મનેપદ છે તેથી ત્રણ વિકલ્પો થશે.

(૧) આત્મને ઇટ્ – अस्यन्दिष्ट :– आ + स्यन्द् + इट् + सिच् + त)

(૨) આત્મને – અનિટ્ – अस्यन्त – अ + स्यन्द् + स् + त = (धुड्ह्रस्वाल्लुग् ૪/૩/૭૦થી સિચ્ લોપ) अ + स्यन्द् + त (धुटो धुटि स्वे वा ૧/૩/૪૮થી વિકલ્પે द् લોપ) अस्यन्त

(૩) પરસ્મૈ – अङ् – अस्यदत् – अ + स्यद् + अङ् + त् = (नो व्यञ्जनस्या ૪/૨/૪૫ થી न् લોપ) अ + स्यद् + अ + त्

0 રૂપાવલીમાં स्यन्द् – અદ્યતની જુઓ. જેમકે – વિકલ્પે ત્રણ રૂપો છે.

નોંધ :– આ સૂત્ર स् કારાન્તિકત્વ ... વિકલ્પે ઇટ્ કરે છે માટે પ્રયોગ ત્રિરૂપ થશે તેથી પરીક્ષામાં ... એ. व. अस्यन्दिष्ट पक्षे अस्यन्त थशे.

(૭ – આ) स्यन्दिता पक्षे स्यन्ता

0 નોંધ :– वृद्भ्यः स्यसनोः ૩/૩/૪૫ થી વિકલ્પે આત્મને પદ છે માટે (૩) ભાવિ આત્મને (૨) ક્રિયાતિ માં વિકલ્પે ત્રણ રૂપો થશે. (૧) આ + ઇટ્ स्यन्दिष्यते (૨) આ – અનિટ્ स्यन्त्स्यते (૩) પરસ્મૈ स्यन्त्स्यति

[૭૭૧]

(૧૨૧) निरभ्यनोश्च स्यन्दस्याप्राणिनि २/३/५०

★ **સૂત્રપૃથ૦** निर् – अभि – अनोः च स्यन्दस्य अप्राणिनि

★ **વૃત્તિ :–** एभ्यः परिनिविभ्यश्च परस्याप्राणिकर्तृकस्य स्यन्दः सः षू वा स्यात् । अनुष्यन्दते, अनुस्यन्दते तैलम् । अप्राणिनीति किम् ? । अनुस्यन्दते हस्ती ।

■ वृधूङ् वृद्धौ । शृधूङ् शब्द कुत्सायाम् एतौ द्युतिवत् । कृपौङ् सामर्थ्ये ।

卐 **વૃત્યર્થ :–** निर्, अभि, अनु, परि, नि, અને वि, માં થી કોઈપણ ઉપસર્ગ થી પર આવેલ અને પ્રાણીવાચી નામ જેનો કર્તા ન હોય તેવા स्यन्द् ધાતુના स् નો વિકલ્પે ष् થાય છે. જેમકે :–

अनु + स्यन्द् + ते = अनुस्यन्दते पक्षे अनुष्यन्दते तैलम् – તેલ ટપકે છે.

0 अप्राणिनि કેમ કહ્યું ? अनुस्यन्दते हस्ती = હાથી ઝરે છે. हस्ती પ્રાણીવાચી શબ્દ છે. માટે ष् ન થયો.

★ **અનુવૃત્તિ :–** (૧) नाम्यन्तस्था – २/३/१५थी सः (૨) नामिनस्तयोः षः २/३/८थी षः

卐 **વિશેષ :– 0 ઉદાહરણ :–**

निःष्यन्दते / निःस्यन्दते विष्यन्दते / विस्यन्दते

0 निरभ्यनोश्च કેમ કહ્યું

अतिस्यन्दते तैलम् અહીં अति ઉપસર્ગ છે માટે ष् ન થયો.

0 અપ્રાણિની स्यन्द् ધાતુની પ્રાણી – અપ્રાણી – બંનેનો કર્તા હોય તો અપ્રાણી કર્તાને આશ્રીને વિકલ્પે षत्व થઈ શકે अनुस्यन्दते पक्षे अनुष्यन्दते मत्स्योदके – પાણી માછલીના પેટમાં ઝરે છે. उदक કર્તાને આશ્રીને વિકલ્પે षत्व થાય.

0 स्यन्दस्य – સૂત્ર (अ) નિર્દેશ હોવાથી यङ् લુબન્તમાં ष् ન થાય.

■ **શેષવૃત્તિ :–** वृध (वृधूङ् वृद्धौ) વધવું.

(૧) ભ્વાદિ – આત્મને 957

शृध् (शृधूङ् शब्द कुत्सायाम्) ખરાબ શબ્દ કરવો.

(૧) ભ્વાદિ – આત્મને 958 બન્નેની રૂપ – સાધનિકા वृत 955 ધાતુ – સૂત્ર ૧૧૮ – ૧૧૯ મુજબ સમજવી.

0 कृप् (कृपौङ् सामर्थ्ये) સમર્થ થવું. (૧) ભ્વાદિ – આત્મને 959 વિશેષમાં સૂત્ર ૧૨૨ જુઓ.

[૭૭૨]

(૧૨૨) ऋर्लृलं कृपोऽकृपीटादिषु २/३/९९

★ **સૂત્રપૃથ૦ :–** ऋ र् – लृ ल् कृपः

अ – कृपीट – आदिषु

★ **વૃત્તિ :–** कृपेर्ऋ तो रस्य च लृ ल स्यात् । अकृपीटादिविषयस्य । कल्पते । ४ ।

■ द्युद्भ्योऽद्यतन्यामित्यात्मनेपद विकल्पे धुगौदित इतीड् विकल्पे च अकल्पिष्ट पक्षे

卐 **વૃત્યર્થ :–** कृप् ધાતુનાં ऋ નો લ્ અને र् નો ल् થાય છે. कृपीट વગેરેને આ નિયમ લાગતો નથી. कृप् + अ + ते (गुण) कर्प् + अ + ते (આ સૂત્રથી र् નો ल्) कल्पते – તે સમર્થ થાય છે.

* अस्यन्त – ક્રિયારત્ન સમુચ્ચય પૃ ૧૨૪ પર अस्यन्त એમ કહ્યું છે તેથી વિકલ્પે લોપ થયાનું સૂચવે છે.

* तिवा शवानुबन्धेन ... यङ्लुपि ...

(૮-અ) કન્ઝન વગેરે થાય.

卐 વિશેષ :- 0 અકુર્યાદિ કેમ કહ્યું ?
કર્ણીટમ્ - પાણી
0 કર્યાદિ ગણ :- કુર્યાદ, કૃપણ, કપાણ, કર, કર્પૂર, કર્ણ, કર્દ, કર્દિ - વગેરે
0 સૂત્રમા બ.વ. આકૃતિગણ માટે છે.

☐ શેષવૃત્તિ :- વૃત્ત્યાદ્યન્તામ 3/3/૪૮ થી વિકલ્પે આત્મનેપદ અને વૃતો ઇટ ૪/૪/૩૮ થી ઇટ વિકલ્પે થશે.
(૧) આત્મને - ઇટ - અકર્તિષ્ટ - વૃત્ + ત
અ+ઇટ+સ+ત = અ+વર્ત+ઇ+ષ+ટ = અકર્તિષ્ટ - પક્ષે
અન્ય વિકલ્પો સૂત્ર - ૧૨૩ મા જુઓ

[૭૭૩]

(૧૨૩) બિજાશિષાવાત્મને ૪/3/3૫

★ સૂત્રપૃથ૦ :- ભિચ્ - આશિષી આત્મને
★ વૃત્તિ - નામ્યન્તુરન્ત ... વાનેશિષા વાત્મનેપદ-
વિષયે પ્રાક્ ... કિદ્વત્ સ્યાતામ । અકસ્તત । પક્ષે
☐ અકસ્તાત । વા ચસ્કર, ચસ્કરાત / ચસ્કર્તાં
સ્યાત । ૮ । સ્ફરાત । સ્ફૂર્ષીષ્ટ । ૭ ।

卐 સૂત્રાર્થ :- નામ - ઉપાન્ત્ય કૈય તેવા ધાતુઓને આત્મનેપદ વિષયમા લાગેલા અનિટ ભિચ્ પ્રત્યય અને અનિટ-આશીઃ પ્રત્યયો કિત્ જેવા થાય છે (કિત્ વત્ થતા ગુણ ન થાય) વિકલ્પ (૨) અકસ્તત અદ્ય. ત્રી.પુ. એ.વ. સ્કૃ + ત = સ્કર્ + ભિચ્ + ત (ઇરિહ્ય... ૪/3/૭૦) સ્કર્ + ત = અ + સ્કર્ + ત (પક્ષ વિકલ્પ - ૩ ઉપરનિમા જુઓ)

★ અનુવૃત્તિ - નામિન અનિટ ૪/3/૩૩ થી અનિટ

卐 વિશેષ :- 0 આત્મને કેમ કહ્યું ?
અતાર્ષીત્ - તેણે તર્યું. - પરસ્મૈપદ છે તેથી આ સૂત્ર ન લાગે
0 ઉપાન્ત્ય કેમ કહ્યું ?
અચેષ્ટ - ચિ ધાતુ નામ્યન્ત છે
0 અનિટ કેમ કહ્યું ?
અવર્તિષ્ટ - તે વર્ત્યો - વૃત્ ધાતુ છે.

☐ શેષવૃત્તિ :- (અ.) સ્કૃ ધાતુ । ત્રણ વૈકલ્પિક રૂપો છે. (૧) સેટ્ ભિચ્ અસ્કરિષ્ટ-સૂત્ર ૧૨૨માં નોંધ્યું છે.
(૨) અનિટ - ભિચ્ અસ્કૃત અહીં નોંધ્યું.
(૩) પરસ્મૈ-અનિટ અદ્-અસ્કરાત્ - અ+સ્કર્+અદ્+ત્ (ઋદિચ્છ્વિસ્તમ્ભુ ૩/૪/૬૫થી અદ્ થયું
(૬-૧) ચસ્કરે - તે સમર્થ થયો હતો
સ્કૃ + એ = સ્કૃ સ્કૃ + એ = સ્કસ્કૃ + એ = ચસ્કર્
+ એ (કદ્ઘશ્ચ ૪/૧/૪૬ થી ક નો ચ્)
બી.પુ. એ.વ. - વૃતો ઇટ: ૪/૪/3૮ થી વિકલ્પે ઇટ
- ચસ્કરિષે પક્ષે ચસ્કૃષે થયું.
(૭-આ) (૧) સેટ્ આશી. મા સ્કરિષીષ્ટ
(૨) અનિટ આશીઃ માં આ સૂત્રથી કિત્વત્ થતાં ગુણ ન થાય - સ્કૃષીષ્ટ

[૭૭૪]

(૧૨૪) ક્રમઃ શ્વન્ગ્યામ્ 3/3/૪૬

★ વૃત્તિ :- ક્રમઃ શ્વન્ગ્યામાત્મનેપદં વા સ્યાત્ । ક્રમિતા । ક્રમ્તા પરસ્મૈપદે પક્ષે ન વૃદ્ભ્ય ઇતિ નિષેધે ક્રન્તા એવ ક્રમિતાસે / ક્રન્તાસિ ।
☐ ક્રમિષ્યતે । ક્રસ્યતે/ક્રસ્યતિ ।૮। અક્રમિષ્યત / અક્રસ્યત / અક્રસ્યત્ ।૧૦। ક્રમુડ ચર્ને । ઉદિત ઇતિ નુ આગમે સ્ના ધૂટ્વર્ગેતી મત્ને કમ્પતે ।૪। અકમ્પિટ ।૫। ચકમ્પે ।૬। ક્ષમૌષિ સહને । ક્ષમતે ।૪। ઔદિત્વાત્ અક્ષમિષ્ટ/અક્ષંમ્ત, ક્ષમિતા / ક્ષન્તા । રમિ ક્રીડાયામ્ । રમતે ।૪। અરંસ્ત ।૫। રેમે ।૬। રંસીષ્ટ ।૭। રન્તા ।૮। રંસ્યતે ।૯। અરંસ્યત ।૧૦। (વ્યાઙ્પરે રમઃ પરસ્મૈપદં સ્યાત્) વિરમતિ । વ્યરંસીત્ । વિરમ્યાત્ । ... પ્રાર્થો । લભતે ।૪। અલબ્ધશસુપ્રોનયોપધ ... ।
અલબ્ધ ।૫। લેભે ।૬। લપ્સીષ્ટ ।૭। લબ્ધા ।૮। લપ્સ્યતે ।૯। અલપ્સ્યત ।૧૦। ષ્વષ્કીઙ્ ઓપ્યાયીઙ્ વૃદ્ધૌ । સ્વાયતે ૪ અસ્વાયિષ્ટ ।

卐 સૂત્રાર્થ :- ક્રમ્ ધાતુને શ્વસ્તની માં આત્મનેપદ વિકલ્પે થાય છે
(૧) આ.-ઇટ-ક્રમિતા પક્ષે (૨) આ. અનિટ ક્રન્તા (૩) (પરસ્મૈપદ પક્ષે) ન વૃદ્ભ્ય: ૪/૪/૫૫ થી ક્રન્તા એમ ત્રણ વિકલ્પો થશે (નોંધ :- તા તારૌ તારસ્ પ્રત્યે રૂપો પરસ્મૈ-આત્મને મા સમાન છે તેથી વિકલ્પ ૨-3 સમાન લાગ્યા પણ બી.પુ ૫ પુ માં રૂપો ફરી જશે.

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) ક્રમ્યો નવા ૩/૩/૪૫ થી વા
(૨) પદાનિ કર્તાનયો ચ ૩/૩/૯૦ - આત્મનેપદમ્

卐 વિશેષ :- 0 સ્પષ્ટ

☐ શેષવૃત્તિ :- (૯-ભ) ક્રમિષ્યતે પક્ષે ક્રંસ્યતે પક્ષે ક્રંસ્યતિ
(૧૦-ક્રિ) અક્રમિષ્યત પક્ષે અક્રંસ્યત પક્ષે અક્રંસ્યત્

0 (कपुङ्· चलने) कम्प् કંપવું (૧) ભ્વાદિ–આત્મને 757

–આ ધાતુ उदित् છે उदितः स्वरा ૪/૪/૯૮ થી न् આગમ, म्नां धुड्वर्गे...૧/૩/૩૯ થી न् નો म् થયો તેથી कप् નું कम्प् થયું. (૧–व) कम्पते તે કંપે છે. (૨–स) कम्पेत् (૩–पं)कम्पताम् (૪–ह्य.) अकम्पत (૫-अ) अकम्पिष्ट (૬–प) चकम्पे (૭–आ) कम्पिषीष्ट (૮-श्व.) कम्पिता (૯–भ) कम्पिष्यते (૧૦–क्रि.) अकम्पिष्यत – આ રીતે બધા પ્રત્યયો લાગશે – માત્ર ધાતુ सेट् હોવાથી इ આગમ થયો છે.

0 (क्षम्) क्षमौषि सहने – સહન કરવું (૧) ભ્વાદિ – આત્મને 788

(૧-व) क्षमते – તે સહન કરે છે (૨–स) क्षमेत् (૩-पं) क्षमताम् (૪–ह्य) अक्षमत् (૫-) औ इत् છે. धुगौदितः ૪/૪/૩૮ થી વિકલ્પે इट् – अक्षमिष्ट પક્ષે अक्षस्त (अ+क्षम्+स्+त् – शिड्हेऽनुस्वार થી अ+क्षं+स्त

(૬–प) चक्षमे (क्षम्+ए=क्षम्क्षम्+ए=क्षक्षम्+ए=कक्षम्+ए = चक्षम् + ए)

(૭ आ) क्षमिषीष्ट पक्षे क्षंसीष्ट.

(૮–श्व.) क्षमिता पक्षे क्षन्ता

(૯–भ.) क्षमिष्यते पक्षे क्षंस्यते

(૧૦–क्रि) अक्षमिष्यत् पक्षे अक्षंस्यत्

0 रम् (रमिं क्रिडायाम्) રમવું. (૧) ભ્વાદિ–આત્મને 989 – अनिट् धातु

(૧-व.) रमते – તે રમેછે. – બધાંજ પ્રત્યયો લાગશે. – इट् નહીં લાગે.

(૨–स) रमेत (૩–पं) रमताम् (૪–ह्य.) अरमत

(૫–अ) अरस्त – अ + रम् + सिच् + त

(૬–प) रेमे – अनादेशादेक...૪/૧/૨૪ થી ए થશે– द्विर्भाव નહીં. – स्क्रसृवृभृ...૪/૪/૮૧ – વ્યંજનાદિ પૂર્વે इट् થશે.

(૭–आ) रंसीष्ट (૮–श्व.) रन्ता – म्नां धुड्वर्गे ૧/૪/૩૯ થી म् નો न् (૯–भ) रंस्यते (૧૦-क्रि) – अरंस्यत्

(२४) व्याङ्‌परे रमः 3/3/१०५ वि, आङ् કે परि પૂર્વક रम् ધાતુ કર્તરિમાં પરસ્મૈપદી થાયછે. विरमति – તે અટકે છે. [૪૮૨]

0 डुलभिंष् प्राप्तौ (लभ्) મેળવવું (૧) ભ્વાદિ–આત્મને 785 लभते – તે મેળવે છે. अधश्चतुर्थात्तथोर्धः ૨/૧/૭૯ થી त् અને थ् નો ध् થશે.

(૫–अ) अलब्ध लभ् + त् = लभ्+थ = तृतीयस्तृतीय ૧/૩/૪૯ થી लब् + ध = अ + लब् + ध्

(૫-अ. त्री.पु. द्वि.व) अलप्साताम् लभ्+सिच्+आताम् – (अघोषे प्रथमो ૧/૩/૫૦ थी भ् નો प् – लप्+स् + आताम्

(૬.-प) लेभे – रम् ની જેવાજ બધા રૂપો છે. જુઓ પરિશિષ્ટ – રૂપાવલી.

0 स्फायैङ्· वृद्धौ (स्फाय्) વધવું (૧) ભ્વાદિ–આત્મને 804. (૧–व) स्फायते (૫–अ) अस्फायिष्ट – તે વધ્યો.

[૭૭૫]

(१२५) हान्तस्थाञ्जीड्भ्यां वा २/१/८१

★ **સૂત્રપૃથ૦** :– ह अन्तस्थात् ञि इड्भ्याम् वा

★ **વૃત્તિ** :– हादन्तास्थायाश्च पराञ्ञेरिटश्च परासां परोक्षाद्यतन्याशिषां धो ढ् वा स्यात् । अस्फायिढ्वम् / अस्फायिध्वम् ।

■ पस्फायिध्वे/पस्फायिढ्वे ।६। स्फायिषीष्ट/स्फायिषीढ्वम् ।७। स्फायिता ।८। स्फायिष्यते ।९। आप्यायते ।४।

卐 **વૃત્યર્થ** :– અન્તે ह् હોય કે અન્તસ્થા (य, र, ल, व) હોય તેવા ધાતુને લાગેલા ञि અને इट् પછી આવેલા પરોક્ષા–અદ્યતની અને आशीः ના પ્રત્યયોના ध् નો ढ् વિકલ્પે થાયછે.

(૫–अ) બી પુ બ વ. अस्फायिढ्वम् पक्षे अस्फायिध्वम्– स्फाय् + ध्वम् = स्फाय + इट् + ध्वम् (इट् લાગતા વિકલ્પે ध् નો ढ्) स्फाय + इ + ढ्वम्

★ **અનુવૃત્તિ** :– (नाम्यन्तात्) परोक्षाऽद्यतन्याशिषो धो ढः २/१/८०

卐 **વિશેષ** .– 0 हान्तस्था કેમ કહ્યું ? आसिषीध्वम् – आस् – અહીં स અન્ત્ય છે તેથી ध् નો ढ् ન થયો

■ **શેષવૃત્તિ** :– (૬ – प) બી. પુ બ. વ.

0 स्फाय्+ध्वे–पस्फायिध्वे પક્ષે पस्फायिढ्वे (स्फाय्स्फाय् +ध्वे=अघोषेशिटः ૪/૧/૪૫ થી शिट् લોપ – व्यञ्जनस्य अनादे–सिफा स्फाय्+ध्वे = द्वितीयतुर्ययो ४/१/४२पास्फाय् +ध्वे=ह्रस्वः ૪/૧/૩૯ पस्फाय्+ध्वे=स्ताद्यशितो ૪/૪/૩૨ पस्फाय् + इ + ध्वे)

(૭–आ) स्फायिषीढ्वम् पक्षे स्फायिषीध्वम्

स्फाय + इ + सीध्वम् – વિકલ્પે ध् નો ढ्

(૮–श्व) स्फायिता – स्फाय् + इ + ता

0 ओप्यायैङ्· (प्याय्) वृद्धौ–વધવું(૧)ભ્વાદિ–આત્મને 805

(૧-વ) प्यायते – તે વધે છે – ચારે કાળના રુપો મુજબ

[૭૭૬]

(૧૧૫) दीपजनबुधिपूरितायिप्यायो वा 3/४/६७

★ સુત્રપૃથક :- दीप – जन – बुधि – पूरि – तायि प्यायः वा

★ વૃત્તિ :- एभ्यः परस्मोऽद्यतन्यास्ते परे ञिच् वा स्यात्, तद्योगे लुक् च । अदीपि । आप्यायि चैत्रः । आप्यायिष्ट । ५ ।

卐 સૂત્રાર્થ :- दीप्, जन्, बुध् –(દિવાદિ–ગણ), पूर, ताय् અને प्याय् ધાતુને અદ્યતની ના તે ત્રી પુ એ વ પછી ञिच् પ્રત્યય વિકલ્પે થાય છે ञिच् પ્રત્યય થય ત્યારે त નો લોપ થાય છે. ञिच् મા ञ् च् બન્ને इत् છે.
0 आप्यायि चैत्रः आ + प्याय् + ञिच् (इ) + ते= વિકલ્પે आप्यायिष्ट आ + प्याय् + इ + स् + त

★ અનુવૃત્તિ :- ञिच् ते पदः त लुक् च ३/४/६६ (२) जिजन्यतन्याम् ३/४/५४

卐 વિશેષ :- 0 बुध् મા इ કાર મુક્યો. તે બધા ગણનો લેવા માટે છે
0 તે કેમ કહ્યું ?
अदीपिषाताम् – आताम् પ્રત્યય છે.
0 ધાતુ પરીચય :- ગણ (૪) દિવાદિ – આત્મને दीप् (दीपीचि – दीप्तौ) પ્રકાશવું 1266
( ) जन् (जनीचि – प्रादुर्भावे) ઉત્પન્ન થવુ 1265
(૩) पूर् (पूरैचि आप्यायने) પુરવું 1268
(૪) बुध् (बुधिच् ज्ञाने) – જાણવુ 1264
(૫) ताय् (तायृङ् सन्तानपालनयोः) પાળવુ ગણ (૧) ભ્વાદિ – આત્મને – 806

[૭૭૭]

(૧૨૭) प्यायः पीः ४/१/९१

★ વૃત્તિ :- प्यायः परोक्षा यङो पीः स्यात् । आपिप्ये । आपिप्यिषे । ६ ।
☐ आप्यायिषीष्ट । ७ । आप्यायिता । ८ । आप्यायिष्यते । ९ । आप्यायिष्यत । १० । तायृङ् सन्तानपालनयोः । तायते । ४ । अतायि इत्यादि । अयि वयि प्रभृतयो गतौ । अयते उपसर्गस्यायौ । रो लः । प्लायते – पलायते । ४ । पलायिष्ट

卐 સૂત્રાર્થ :- પરોક્ષાના પ્રત્યયો અથવા यङ् લાગ્યો હોય ત્યારે प्याय નો पी થાય છે. आप्याय+ए= आपी + ए आपिपी + ए = आपिप्य् + ए = आपिप्ये

★ અનુવૃત્તિ :- (वा) परोक्षायङि ४/१/९०

卐 વિશેષ :- 0 पी એવો દીર્ઘ નિર્દેશ यङ् લોપ થયે છતે પણ આ સૂત્રના ગ્રહણને માટે છે
0 ઉદા – प्याय+य+ते=(૧) ३/४/१४ થી यङ् લોપ થતાં ચાલુ સૂત્રથી पी આદેશ (२) પ્રત્યય લોપેઽપી. ન્યાયથી यङ નુ કાર્ય થતાં દ્વિત્વ–पीपी+तिव्=आ गुणो ४/१/४८ થી पेपी + ति, (ગુણ) – पेपेति

☐ શેષવૃત્તિ :- (૭-आ) आप्यायिषीष्ट आ+प्याय्+ इट् + सीष्ट
(૮-શ્વ) आप्यायिता – आप्याय् + इ + ता
(૯-भ.) आप्यायिष्यते (१०-क्रि.) आप्यायिष्यत
0 ताय् (तायृङ् – सन्तानपालनयोः) પાલન કરવું. (૧) ભ્વાદિ – આત્મને 806
(૧-વ.) तायते – તે પાલન કરે છે.
બધા રૂપો प्याय् જેવા જ થશે. માત્ર પરોક્ષામાં तताये – ततायाते – ततायिरे વગેરે રૂપો થશે.
0 *अयि, वयि, पयि, मयि, नयि, चयि, रयि – गतौ (ક્રમાંક 790થી 796–ભ્વાદિ–આત્મને) આ બધાં ધાતુ "ગતિ કરવી" અર્થમાં છે. अयते – તે ગતિ કરે છે
(૨૫) उपसर्गस्यायौ २/3/१०० ઉપસર્ગ સંબંધિ र नो अय् ધાતુ પર છતા ल् થાય प्र+अय्+ते=प्ल+अय+ते= प्लायते परा + अय् + ते = पलायते – તે જાય છે.
(१-व.) पलायते (२-ह्य.) पलायत (३-प) पलायताम् (४-अ.) पलायत (५-अ.) पलायिष्ट [४८३]

[૭૭૮]

(૧૧૮) दयायास्कासः 3/४/४७

★ સુત્રપૃથક :- दय् अय् आस् कासः

★ વૃત્તિ :- एभ्यश्चतुर्भ्यः परोक्षाया आम् स्यात् । पलायाचक्रे । ६ ।
☐ दयि दान गति हिंसादानेषु च । दयते । ४। अदयिष्ट । ५। दयाचक्रे पेवृङ् सेवृङ् सेवने ।

卐 સૂત્રાર્થ :- दय्, अय्, आस्, कास् ધાતુને પરોક્ષાને સ્થાને आम् થાય છે. (आम् થયા પછી कृ, भू, अस् ના રૂપો લાગે છે) પરોક્ષા ત્રી.પુ એ વ,

* अयि वयि લઘુપ્રક્રિયા – ટીપ્પણ–૧૧ પૃ. ૨૫૬

पलायांचक्रे – તે પલાયન થયો　परा+अय्+आम्+चक्रे
(कृ – कृकृ – ककृ चकृ + ए = चक्रे)

★ **અનુવૃતિ** :– ધાતો: ..... आम् परोक्षायां कृ भू अस्ति चानुतदन्तम् ૩/૪/૪૬

卐 **વિશેષ** :– અન્ય કાર્યો કર્યા બાદ પરોક્ષાનું રૂપ પ્રયોજવું

0 ઉદા. (अस्) पलायामास (भू) पलायांचभूव (ધાતુ– आस्) आसांचक्रे

0 ધાતુ પરીચય :– (૧) ભ્વાદિ – આત્મને.
अय् (अयि – गतौ) ગતી કરવી 790
कास् (कासृङ् – शब्द कुत्सायाम्) ખાંસવું. 845
दय् (दयि – दानगतिहिंसा दहनेषुच) દેવું, ગતી કરવી – હિંસા કરવી. 799
ગણ – ૨ – अदादि :– आस् (आसिक् – उपवेशने) બેસવું. 1119

■ **શેષવૃતિ** :– (૭-आ.) पलायिषीष्ट
(૮–શ્વ) पलायिता　(૯–ભ.) पलायिष्यते
(૧૦–क्रि.) पलायिष्यत

0 दय् (દયિ) (૧–व) दयते – તે આપે છે / બાળે છે હિંસા કરે છે. दय्ના રૂપો अय् (पलाय्) મુજબ સમજવા. ભૂતકાળોમાં આ ને બદલે अद...થશે. જેમકે अदयत...વગેરે.

0 (षेवृङ् – सेवृङ् सेवने) सेव् – **સેવા કરવી.**
(૧) ભ્વાદિ – **આત્મને.** 818 - 819
(૧–व) सेवते　(૨–स.) सेवेत　(૩–पं) सेवताम्
(૪–હ્ય.) असेवत　(૫–अ.) असेविष्ट　(૬-प.) सिषेवे
(૭-आ.) सेविषीष्ट　(૮-શ્વ.) सेविता　(૯–ભ.) सेविष्यते
(૧૦–क्रि) असेविष्यत

[૭૭૯]

(૧૨૯) परिनिवेः सेवः ૨/૩/૪૬

★ **સુત્રપૃથ૦** :– परि – नि – वेः सेवः
★ **વૃત્તિ** :– एभ्यः परस्य सेवः सो द्वित्वे ऽप्यट्यपि ष् स्यात् । सेवते, परिषेवते पर्यषेवत ।४। पर्यषेविष्ट ।५। परिषिषेवे । ६ ।　परिषेविषीष्ट । ७ ।　परिषिषेवे । ८ । परिषेविष्यते । ९ ।　पर्यषेविष्यत् । १० ।
■ षहि मर्षणे ।　सहते ।

卐 **વૃત્યર્થ** :– परि – नि – वि ઉપસર્ગ પછી આવેલા सेव् ધાતુના स्નો ष् થાય છે. તે ष् દ્વિર્ભાવ અને अट् બન્ને સંજોગોમાં પણ થાય છે.
(૧–व) परिषेवते – તે સેવા કરે છે. परि + सेवते
(૪–હ્ય) पर्यषेवत – परि + अ + सेव + त
(અહીં अट् આગમ છતાં ष् થયો.)
(૬–प) परिषिषेवे – દ્વિત્વ છતાં પણ ष् થયો.
परि + सेव् + ए = परि + षेव् + ए = परि + षेषेव् + ए=
(ह्रस्वः ૪,૧/૩૯ થી) परि + षिषेव् + ए
0 આ રીતે બધા રૂપોમાં ष् થયો છે.

★ **અનુવૃત્તિ** :– (૧) स्थासेनिसेधसिच सञ्जां २/३/४० થી द्वित्वेऽपि
(२) उपसर्गात्सुग्सुवसोस्तुस्तुभोऽट्य प्य द्वित्वे २/३/३९ થી अट्यपि
(૩) नामिज स्तयोः षः २/३/८ થી षः

卐 **વિશેષ** :– 0 परिनिवेः કેમ કહ્યું ?
अनुसेवते - स् નો ष् ન થયો.
0 *षेवृङ्, सेवृङ्, केवृङ्, खेवृङ्, गेवृङ्, ग्लेवृङ्, पेवृङ्, प्लेवृङ्, मेवृङ्, म्लेवृङ् એપ્રમાણે 818 થી 827 (૧૦) ધાતુઓ सेव् અર્થમાં છે – બધીજ ऋदित् અને सेट् એવા આત્મનેપદી ધાતુછે.

■ **શેષવૃત્તિ** :– सह् (षहिमर्षणे) **સહેવું** (૧) ભ્વાદિ – આત્મને 990 (૧–व) सहते તે સહન કરેછે.

[૭૮૦]

(૧૩૦) असोङ्सिवूसहस्सटाम् २/3/४८

★ **સુત્રપૃથ૦** :– अ – सोङ् – सिवू – सह – स्सटाम्
★ **વૃત્તિ** :– परिनिविभ्यः परस्य सिवुसहोः स्सटश्च सः ष् स्यात् (अटि च वा) न च सोङविषये । विषहते । पर्यषहत – पर्यसहत । ५।
■ सेहे । ६। सहिषीष्ट । ७।

卐 **વૃત્યર્થ** :– परि–नि–वि ઉપસર્ગ પછી આવેલા सिव् તથા सह् ધાતુના અને स् (स्सट्) આગમના स्નો ष् થાય છે ङ् પ્રત્યય લાગ્યો હોય કે सह् નું सोढ રૂપ થયું હોય તો स्નો ष् ન થાય. – अट् વચ્ચે હોય ત્યારે स्નો ष् વિકલ્પે થાય છે. (स्तुस्वञ्जश्चाटि नवा – २/३/४९ – अदादि – ઉભયપદી – સુત્ર – ૬૨.)
0 विषहते = वि + सह् + शव् + ते
– તે વિશેષ સહન કરેછે

. o o o o o o o • o o o o o o o o o
* षेवृङ् વગેરે ધાતુ – ધાતુપારાયણમ્ – પૃ. ૧૦૫

0 પર્યષ્કૃત – પરિ + અ + સ્ક + ત – તે બંને [illegible] સહન કરે છે.

0 પર્યષ્ટિ (૫-અ) પરિ + અ + સ્ + ઇ + ક્વિ + ત

અહીંયા સ્ + ધાતુના સ્ નો ષ્ થયો પણ અટ્ આગમમાં વિકલ્પે સ્ થાય છે તેથી પર્યસ્કૃત અને પર્યસ્ટિ રૂપો થશે

★ અનુવૃત્તિ :- પરિનિવે: ..૨/૩/૪૬

卐 વિશેષ :- 0 ઉદાહરણ :- સ્ નો ષ્

૧) પરિષીવ્યતિ – પરિ + સીવ્યતિ

(૨) પરિષ્કરોતિ – પરિ + સ્ + કરોતિ

0 [illegible] કેમ કહ્યું ?

[illegible] :- [illegible] નો લોપ થયું છે (જુઓ સૂત્ર ૨૬૧-૨) માટે ષ્ ન થાય ના પરિ[illegible] – સ્ લાગ્યો છે માટે ષ્ ન થાય

0 [illegible] ૨/૩/૯૮ થી થયેલ સ્ નો ફરી ષ્ કરવા માટે આ સૂત્ર છે

0 [illegible] એવા ક અનુબંધના નિર્દેશથી [illegible] ન નો ણ્ ન થાય

0 પ્રથમ મુકેલ [illegible] પરિ નિ-વિ સાથે [illegible] ન્યાયની નિવૃત્તિ માટે છે.

◻ શેષવૃત્તિ :- (૧-૨) [illegible] + ૦ = [illegible] [illegible] થી ૦

[૭૮૧]

(૧૩૧) [illegible] ૮/૮/૮૧

★ સૂત્રપૃથ૦ :- [illegible]

★ વૃત્તિ :- [illegible] અડાગમેઽપિ વા સ્યાત્ । [illegible] । [illegible] ઇતિ [illegible], [illegible] ન [illegible] ।

卐 વૃત્યર્થ – [illegible], [illegible] ([illegible]), [illegible] અને [illegible] એ ધાતુઓને [illegible] આદિ અભિન્ પ્રત્યય લાગે [illegible] પ્રત્યયની આદિમાં ઇટ્ વિકલ્પે થાય છે

[illegible] પક્ષે સોઢા (૮-૫ થી પૂ એ વ.) ને સહન [illegible] સહ્+તા (હો ધુટ્ પદાન્તે ૨/૧/૮૨ થી હ્ નો ઢ્) સઢ્+તા (અધશ્ચતુર્થા...૨/૧/૭૯) સઢ્+ધા (તૃતીયસ્તૃતીય... ૧/૩/૫૦) સઢ્+ઢા વિશેષ : સૂત્ર ૧૩૨ જુઓ

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) [illegible] ૪/૪/૪૫ થી [illegible] (૨) [illegible] ૪/૪/૩૨ થી અભિત્: અને ઇટ્

卐 વિશેષ :- 0 ઉદાહરણ :-

[illegible] – [illegible], [illegible] – [illegible] પક્ષે [illegible] – [illegible]

0 [illegible] કેમ કહ્યું ? [illegible]

0 ધાતુ :-

સહ્ ([illegible]) સહન કરવું (૧) ભ્વાદિ આત્મને 900

[illegible] ([illegible]) બોજ કરવો (૧) દિવાદિ પરસ્મૈ 1198

[illegible] ([illegible]) [illegible] (૧) તુદાદિ પરસ્મૈ. 1419

[illegible] હિંસાયામ્ – હિંસા કરવી (૧) ભ્વાદિ પરસ્મૈ. 514 – 515

[૭૮૨]

(૧૩૨) સહિવહેરોચ્ચાવર્ણસ્ય 1/3/43

★ સૂત્રપૃથ૦ :- સહિ વહે: ઓત્ ચ અવર્ણસ્ય

★ વૃત્તિ :- [illegible] ઢકારે પરે [illegible] સ્યાત્ ઓચ્ચાવર્ણસ્ય । સોઢા, સોઢવ્યં । અવોઢ ઇતિ [illegible] । [illegible] । [illegible] ।૮।

◻ [illegible] ।૯। [illegible] ।૧૦।

[illegible] – [illegible] । [illegible] ।૮। [illegible] / [illegible], [illegible] / [illegible], [illegible] । [illegible] । [illegible] / [illegible] ઇત્યાદિ ।૫। [illegible] / [illegible] ।૬। [illegible] / [illegible] ।૭। [illegible] / [illegible] ૮। [illegible] / [illegible] ૯। [illegible] / [illegible] ૧૦। ઇતિ [illegible] ।૪। [illegible] ।૫। [illegible] ।૬। [illegible] ।૭। [illegible] ।૮। [illegible] ।૯। [illegible] ।૧૦।

"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]"

卐 વૃત્યર્થ – સહ્ અને વહ્ ધાતુનો ઢ (હ્ નો ઢ) તેના નિમિત્તનો ઢ પર છતાં લોપ થાયછે. અને (તેના) અ વર્ણનો ઓ થાયછે સહ્ + ઢા = સોઢા (પૂર્વસૂત્ર : ૧૩૧ મુજબ સઢ્ + ઢા – આ સૂત્રથી પૂર્વ ઢ લોપ અને અ નો ઓ થયે) એ-[illegible]-તે વોઢારૌ (વહ્ + તારૌ)

0 અવોઢ કેમ કહ્યું ?

(નોંધ :- સૂત્ર : ૧૩૦ માં [illegible] સૂત્રથી જે [illegible] કહ્યું, તે પ્રશ્ન અહીં મૂક્યો છે.) [illegible] પક્ષે [illegible] – અહીં [illegible] થતાં ષ્ ન થયો

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) [illegible]

(૨) [illegible].....૧/૩/૪૧ થી [illegible]

卐 વિશેષ :- 0 ધાતુ: (વહીં પ્રાપણે) વહ્-વહેવુ.
(૧) ભ્વાદિ - પરસ્મૈ - 996
0 अ વર્ણનો ओ કેમ કર્યો ?
ऊदः અહીં ऊ છે માટે ओ ન થયો

■ શેષવૃત્તિ :- (૯ - ભાવિ.) सहिष्यते
0 गाह् (गाहौङ् विलोडने) અવગાહન કરવું.
(૧) ભ્વાદિ - આત્મને - 871
(૧-व.) गाहते - गाह्+शव्+ते धुगौदितः ૪/૪/૩૮ થી इट् (स्ताद्यशितो) વિકલ્પે (५-अ) अगाहिष्ट પક્ષે अगाढ
गाह्+त = अ+गाह्+इ+सिच्+त પક્ષે अगाह्+त = (हॊधुट् पदान्ते) अगाढ्+ घ (अघश्चतुर्थात् ..) अगाढ् + त (तवर्गश्चवर्ग) अगाढ् + ढ (ढ्स्तड्ढे) अगाढ
(५-अ त्री.पु द्वि.व.) अगाहिषाताम पक्षे अघाक्षाताम्-
गाह्+आताम् - જો इट् ન લે તો गाह् + सिच् + आताम्
(हॊधुट् पदान्ते) अगाध + सिच् + आताम् =
(गडदबादे...) अघाघ + स् + आताम् =
(षढोः कसि) अघाक् + ष् + आताम् =
अघाक्ष् + आताम्
0 (६ प) जगाहे - गाह् + ए = गागाह् + ए
(ह्रस्वः) गगाह् + ए (गहोर्जः) जगाह् + ए
બી પુ એ વ.-गाह्+से (धुगौदितः) વિકલ્પે इट् - जगाहिषे
પક્ષે जघाक्षे - (સાધનિકા અદ્યતની જેવીજ છે.)
0 आशीः વગેરે ચારે કાળના રૂપો વૃત્તિ મુજબ
0 ईहि चेष्टायाम् (इह्) ચેષ્ટા કરવી (૧) ભ્વાદિ-આત્મને 857 - વૃતિ મુજબ સીધાજ રૂપો લાગશે
- ધાતુ અનિટ્ છે.
0 ईक्षि - दर्शने (ईक्ष्) જોવું વૃત્તિ મુજબ અનિટ્ ધાતુ - પરોક્ષામાં आम् લાગશે.
શ્લોક-વિશિષ્ટ અર્થવાળા જે ઉપસર્ગો જેની આદિમાં છે-તે ધાતુ પરસ્મૈપદી કે ઉભયપદી હોવા છતાં પણ આત્મનેપદી થાયછે. (તે હવે પછીના સૂત્રોમાં દર્શાવેલ છે. - જે સિદ્ધહેમ બ્યા માં સૂત્ર ૩/૩/૨૨ થી ૩/૩/૯૯ સુધી આત્મનેપદી પ્રક્રિયા રૂપે વર્ણવાયા છે.)

[૭૮૩]

(૧૩૨) देवार्चामैत्रीसङ्गमपथिकर्तृक मन्त्रकरणे स्थः ३/३/६०

★ **સૂત્રપૃથ૦** :- देव-अर्चा, मैत्री, सङ्गम, पथिकर्तृक मन्त्रकरणे स्थः

★ **વૃતિ** :- एतदर्थादुपपूर्वात्तिष्ठतेरात्मनेपदं स्यात् । देवार्चा जिनेन्द्रमुपतिष्ठते. उपातिष्ठत ।४।

卐 **વૃત્યર્થ** :- देवार्चा-દેવપૂજા, મૈત્રી, सङ्गम् મળવું એમાંના કોઈ એક અર્થમાં स्था ધાતુનો કર્તા पथि રસ્તો હોય અને स्था ધાતુનું કરણ मन्त्र રૂપ હોય તો उप+स्था ને आत्मनेपद થાય. देवार्चा-जिनेन्द्रम् उपतिष्ठते-તે જિનેન્દ્રને પૂજે છે. (२ - स.) उपतिष्ठेत
(३-पं) उपतिष्ठताम् (४-ह्य.) उपातिष्ठत

★ **અનુવૃત્તિ** :- उपात् ३/३/५८

卐 **વિશેષ** :- 0 મૈત્રી :- रथिकान् उपतिष्ठते
सङ्गम् - यमुना गङ्गम् उपतिष्ठते
मन्त्र :- ऐन्द्रया गार्हपत्यम् उपतिष्टते - ઐન્દ્રી મન્ત્ર વડે ગાર્હપત્યની આરાધના કરે છે.

[૭૮૪]

(१३४) इश्च स्थादः ४/३/४१

★ **સૂત્રપૃથ૦** :- इः च स्था - दः

★ **વૃત્તિ** :- स्थाधातोर्दासंज्ञाच्चात्मनेपद विषयः सिच् किद्वत् स्यात्, तद्योगे च स्थादोरिश्च । सिचः कित्त्वाद् गुणाभावः । धुड्ह्रस्वादिति सिज्लेपे उपास्थित, उपास्थिषाताम्, उपास्थिषत ।
■ उपतस्थे ।६। उपस्थासीष्ट ।७। उपस्थाता ।८। उपस्थास्यते ।९। उपास्थास्यत ।१०।

卐 **વૃત્યર્થ** :- स्था ધાતુ અને दा સંજ્ઞક ધાતુને લાગેલો આત્મનેપદ વિષયનો सिच्-कित्वत् થાય છે. તેના યોગે स्था અને दा ના आ નો ई થાય છે. सिच् कित्वत् થતાં ગુણ થતો નથી. (धुड्ह्रस्वात्... ૪/૩/૭૦ થી त् કારાદિ थ् કારાદિ પૂર્વે सिच् લોપ થાય) उपास्थित=उप+अ+स्था+स्+त=उप+अ+स्थि+त.
उपास्थिषाताम् - उप + अ + स्थि + ष् + आताम्

★ **અનુવૃત્તિ** :- इन्ध्यसंयोगात् परोक्षा कित्वत् ४/३/२१ થી किद्वत्

卐 **વિશેષ** :- 0 આત્મનેપદ કેમ કહ્યું ?
अधासित् - પરસ્મૈપદી છે.
0 दा સંજ્ઞા - બધી दाधी दा (સૂત્ર : ૬)
0 सिच् - कित्वत् થાય તે માત્ર અદ્યતની માં જ લાગુ પડશે. પરોક્ષાદિમાં નહીં-તેથી ત્યાં स्था નો स्थि ન થાય.
0 ઉદાહરણ :-
दा - आदित - તેણે ગ્રહણ કર્યું.

યા – ઇત્યાદિ – તેણે ધારણ કર્યું

☐ શેષવૃત્તિ :- (૬ – ૧) ઉત્તમ્ભે – વગેરે વૃત્તિ મુજબ સમજવા

[૭૮૫]

(૧૩૫) વા લિપ્સાયામ્ 3/3/૬૧

★ વૃત્તિ :- ઉપાત્ સ્થા લિપ્સાયામ્ ગમ્યાયામાત્મનેપદં વા સ્યાત્ । ભિક્ષુર્દાતૃકુલમુપતિષ્ઠતે ।

卐 વૃત્યર્થ :- ઉપ ઉપસર્ગ પૂર્વક સ્થા ધાતુને લિપ્સા – લાભ પ્રાપ્તિની ઇચ્છા – અર્થમાં આત્મનેપદ વિકલ્પે થાય છે

ભિક્ષુ: દાતૃકુલમ્ ઉપતિષ્ઠતે-ભિખારી દાતાર મોટું આપીને મળવવાની ઇચ્છાથી ઉપસ્થિત થાય છે.

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) ઉપાત્ ૩/૩/૫૮ થી
(૨) દેવાર્ચા .. ૩/૩/૬૦ થી સ્થ:

卐 વિશેષ :- વિકલ્પે આત્મનેપદ થાય તેમ કહ્યુ – તેથી પક્ષે પરસ્મૈપદ થાય

[૭૮૬]

(૧૩૬) ઉદોઽનૂર્ધ્વેહે ૩/૩/૬૨

★ સૂત્રપૃથ0 :- ઉદ: અન્-ઊર્ધ્વ ઈહે

★ વૃત્તિ – અનૂર્ધ્વચેષ્ટાયા ઉદઃ સ્થોઽત્મનેપદમુક્તાયુત્તિષ્ઠતે ઉર્ધ્વ ચેષ્ટાયા તુ આસનાદુત્તિષ્ઠતિ । અચેષ્ટાયામપિ ગ્રામા ચ્છતમુત્તિષ્ઠતિ ।

卐 વૃત્યર્થ :- ઉભા થવાની ચેષ્ટા કરવી એવો અર્થ ન હોવાનો (માત્ર ચેષ્ટા કરવી અર્થમાં) ઉત્ પૂર્વક સ્થા ધાતુને (કર્તામાં) આત્મનેપદ થાય છે

મુક્તૌ ઉત્તિષ્ઠતે – મુક્તિને માટે તૈયાર થાય છે.

0 અનૂર્ધ્વ કેમ કહ્યું ?

આસનાત્ ઉત્તિષ્ઠતિ – આસનથી ઉભો થાય છે.

– ઉર્ધ્વ – અર્થમાં છે.

0 ચેષ્ટા કેમ કહ્યું ?

ગ્રામાત્ શતમ્ ઉત્તિષ્ઠતિ – ગામમાંથી સો રૂપિયા ઉભા થાય છે. ચેષ્ટા નથી.

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) ઉપાત્ ૩/૩/૫૮
(૨) દેવાર્ચા...૩/૩/૬૦ થી સ્થ

卐 વિશેષ :- 0 સ્પષ્ટ

[૭૮૭]

(૧૩૭) ઉદ: સ્થાસ્તમ્ભ: સ: ૧/૩/૪૪

★ વૃત્તિ :- ઉદ: પરયો: સ્થાસ્તમ્ભો: સસ્ય લુક્ સ્યાત્ । ઉત્થાતા ।

卐 વૃત્યર્થ :- ઉત્ થી પર રહેલા સ્થા અને સ્તમ્ભ્ નો સ્ નો લોપ થાય છે. (સ્વ ત્રી પુ એ વ)

ઉત્ + સ્થા + તા =

ઉત્ + થા + તા = ઉત્થાતા – તે ઉભો થશે

☐ અનુવૃત્તિ :- રતિ.. ૧/૩/૪૧ થી લુક્

卐 વિશેષ :- 0 સ્થા ધાતુમાં સેવાનો નિષ્ટ આદેશ નહીં. ઉત્તિષ્ઠતિ માં સ્ નો લોપ ન થયો

0 ઉદાહરણ :- ઉત્+સ્તમ્ભિતા – સ્ લોપ ઉત્તમ્ભિતા – તે સ્તબ્ધ થશે.

0 ઉદ્ કેમ કહ્યું ?

સુસ્થાતા – સુ + સ્થાતા છે

0 સ્થાસ્તમ્ભ કેમ કહ્યું ?

ઉત્સ્નોતા – સ્નુ ધાતુ છે.

0 સ્ પરમાં કેમ કહ્યો ?

ઉદસ્થાત્ – ઉદ્ + અ + સ્થા છે માટે સ્ ન લોપાય.

[૭૮૮]

(૧૩૮) ઈપ્સાસ્થેયે ૩/૩/૬૪

★ વૃત્તિ – ઈપ્સા મપ્રકાશનં સ્થેયઃ સભ્યસ્તયોર્વિષયે સ્થ આત્મનેપદમ્ । તિષ્ઠતે કન્યા છાત્રેભ્ય: । ત્વયિ તિષ્ઠતે વિવાદ: ।

☐ પ્રતિજ્ઞાયામપ્યેવમ્ । નિત્યં શબ્દમાતિષ્ઠતે । (મતિપ્રાયાત્) સતિષ્ઠતે ઇત્યાદિ ।

卐 વૃત્યર્થ :- ઈપ્સા –પોતાની જાતને પ્રકાશીત કરવી - (અભિપ્રાય દર્શાવવો) સ્થેય: સભ્ય પણું (ફેંસલો આપનાર) તે બન્ને વિષયમાં સ્થા ધાતુને કર્તરિમાં " આત્મનેપદ" થાય છે

(ઈપ્સા) તિષ્ઠતે કન્યા છાત્રેભ્ય: કન્યા (પોતાનો મન દર્શાવવા) વિદ્યાર્થીઓ માટે ઉભી થાય છે.

(સ્થેય) ત્વયિ તિષ્ઠતે વિવાદ: અમારો વિવાદ (નો નિર્ણય) તમારામાં (તમારા પર) રહે

☐ અનુવૃત્તિ :- પરાણિ કાનાનર્મો ચ ૩/૩/૨૦ થી આત્મનેપદમ્ (૨) ઇઙિત: કર્તરિ ૩/૩/૨૨ થી કર્તરિ

卐 વિશેષ :- 0 સ્થેય-તિષ્ઠતિ અસ્મિન્ ઇતિ સ્થેય: – સ્થા ને ય ઇચ્ચાત: ૫/૧/૨૮ થી ય પ્રત્યય લાગતા આ નો એ થશે તેથી સ્થેય થયું

☐ શેષવૃત્તિ :- (૨૭) પ્રતિજ્ઞાયામ્ ૩/૩/૬૫ અનુ:

પ્રકારની માન્યતાનો સ્વીકાર અર્થમાં स्था ધાતુને આત્મનેપદ થાય છે. नित्यं शब्दम् आतिष्ठते – શબ્દ નિત્ય છે તેમ સ્વીકારે છે. [૪૮૫]

(૨૮) संविप्रावात् 3/3/63 सम्, वि, प्र, अव ઉપસર્ગ પૂર્વક स्था ધાતુને આત્મનેપદ થાય संतिष्ठते – તે સારી રીતે રહે છે. [૪૮૬]

[૭૮૯]

(૧૩૯) उपात्स्थ: 3/3/83

★ સુત્રપૃથ૦ :– उपात् स्थ:

★ વૃત્તિ :– कर्मण्य सति तथा योगे उपतिष्ठते । सकर्मणस्तु नृपमुपतिष्ठति ।

卐 વૃત્યર્થ :– જો પ્રયોગમાં કર્મ ન દર્શાવેલ હોય તો उप પુર્વક स्था ધાતુને કર્તામાં આત્મનેપદ થાય છે. योगे उपतिष्ठते યોગમાં હાજરી આપે છે.

0 अकर्मणि કેમ કહ્યુ ?

नृपम् उपतिष्ठति – રાજાની પાસે જાય છે.

नृपम् – કર્મ છે તેથી પરસ્મૈ થયું.

★ અનુવૃત્તિ :– (૧) (अनो:) कर्मण्यसति ३/३/८१ (૨) पराणि कानानशौ ३/३/२० થી आत्मनेपदम्

卐 વિશેષ :– 0 સ્પષ્ટ

[૭૯૦]

(૧૪૦) प्रोपादारम्भे 3/3/51

★ સૂત્રપૃથ૦ :– प्र – उपात् आरम्भे

★ વૃત્તિ :– आभ्यामारम्भेऽर्थे क्रम आत्मनेपदं स्यात् । प्रक्रमते ।४। क्रम इतीड् निषेधे प्राक्रंस्त ।५। प्रचक्रमे ।६। प्रक्रंसीष्ट ।७। पक्रन्ता ।८। प्रक्रंस्यते ।९। प्राक्रंस्यत ।१०।

▩ (क्रमोऽनुपसर्गाद् वात्मनेपदम्) क्रमते । क्रामति । इत्यादि । (आङोज्योतिरुद्गमे) आक्रमते मानु: ।

वद व्यक्तायां वाचि ।

卐 વૃત્યર્થ :– प्र અને उप ઉપસર્ગ પછી क्रम् ધાતુને 'આરંભ' અર્થમાં આત્મનેપદ થાય છે. प्रक्रमते– આરંભ કરે છે. એ–મ–રી–તે (૨) प्रक्रमेत (૩) प्रक्रमताम् (૪) प्राक्रमत થશે. (क्रम: ४/४/५३ થી इट् निषेध કર્યો છે તેથી) (૫–અ) प्राकंस्त – प्र+क्रम्+स्+त (પરોક્ષાદિના રૂપો વૃત્તિ મુજબ જાણવા)

★ અનુવૃત્તિ :– क्रमोऽनुपसर्गात् ३/३/४७ થી क्रम: (૨) पराणि कानानशौ ३/३/४७ થી आत्मनेपदम्

卐 વિશેષ – 0 आरम्भे કેમ કહ્યું ?

प्रक्रामति – આગળ ચાલે છે – અહીં આરંભ અર્થ નથી.

▩ શેષવૃત્તિ :– (૨૯) क्रमोऽनुपसर्गात् 3/3/47 પ્રથમ ગણના અને ઉપસર્ગ રહિત क्रम् ધાતુને વિકલ્પે આત્મનેપદ થાય છે. क्रमते પક્ષે क्रामति – તે ચાલે છે. [૪૮૭]

(30) आङो ज्योतिरुद्गमे 3/3/52 आ પૂર્વક क्रम् ધાતુ–સૂર્ય–ચંદ્રનું ઉગવું અર્થમાં કર્તામાં આત્મનેપદી થાય છે. आक्रमते भानु: સૂર્ય ઉગે છે. [૪૮૮]

0 1*वद् (वद व्यक्तायां वाचि) બોલવું. (૧) ભ્વાદિ–(યજાદિ)–પરસ્મૈ – 998

[૭૯૧]

(૧૪૧) व्यक्तवाचां सहोक्तौ 3/3/79

★ વૃત્તિ :– व्यक्तवाचो नेरादयस्तेषां संभूयोच्चारणार्थाद्वद आत्मनेपदं स्यात् । संप्रवदन्ते ग्राम्या: ।

▩ विवादे वा – विवदन्ति/विवदन्ते वा गणका: । अनो: कर्मण्यसति अनुवदते चैत्रो मैत्रस्य । कर्मणि तु उक्तमनुवदति ।

卐 વૃત્યર્થ :– સ્પષ્ટ સમજાય તેવી વાણી મનુષ્યો વગેરે ભેગા મળીને સમૂહમાં બોલે તે અર્થમાં वद् ધાતુને (કર્તામાં) આત્મનેપદ થાય. संप्रवदन्ते ग्राम्या: ગામડાના માણસો સમૂહમા બોલે છે. હો–હા કરે છે.

★ અનુવૃત્તિ :– (૧) दीप्ति ज्ञानयत्न...३/३/७८ થી वद (૨) पराणि कानानशौ ३/३/२० થી आत्मनेपदम्

卐 વિશેષ :– 0 व्यक्त કેમ કહ્યું ?

संप्रवदन्ति शुका: પોપટો સાથે બોલેછે. વાણી વ્યક્ત નથી માટે આત્મને ન થાય

0 सहोक्ति કેમ કહ્યું ?

चैत्रेणोक्ते मैत्रो वदति – ચૈત્રના બોલ્યા પછી મૈત્ર બોલેછે અહીં વાણી વ્યક્ત છે પણ સહોક્તિ નથી.

0 2*જો પોપટ – મેનાની વાત પણ વ્યક્ત હોય તો સહોક્તિમાં આત્મનેપદ થઇ શકે.

▩ શેષવૃતિ :– (31) विवादे वा 3/3/80 એક સાથે સમૂહમાં પરસ્પર વિરૂદ્ધ બોલવું તે વિવાદ – આ અર્થમાં वद ધાતુને વિકલ્પે આત્મનેપદ થાય.

---

1 * वद – ધાતુ પરીચય – ધાતુપારાયણમ્. પૃ. ૧૪૯ રૂપો ખાસ જોવા – ઘણા ફેરફારો છે.

* 2 शुकसारिका...હૈમપ્રકાશ – ઉતરાર્ધ – ૫૯૦.

[illegible] [૮૮૯]
(૩૧) અનો કર્મણ્યસતિ ૩/૩/૮૧ [illegible]
એ અર્થ તથા અનુ ઉપસર્ગ સહિત જ્ઞા ધાતુને જો
પ્રયોગમાં કર્મ ન બતાવ્યું હોય તો કર્તામાં આત્મનેપદ
થાય (અનુ) [illegible] અનુવાદ
કરે છે
0 [illegible] કેમ કહ્યું ?
[illegible] – કરેલું છે તે બોલે છે
[illegible] કર્મ છે માટે આત્મને ન થાય [૮૯૦]

[૭૯૨]

(૧૪૧) સમોગમ્યૃચ્છિપ્રચ્છિશ્રુસ્વરત્યર્તિદૃશઃ ૩/૩/૮૪

★ સૂત્રપૃથ૦ :– સમઃ ગમ્ ઋચ્છિ પ્રચ્છિ શ્રુ વિદ્ સ્વરતિ અર્તિ દૃશઃ

★ વૃત્તિ :– [illegible] [illegible] સ્યાત્ । સંગચ્છતે, [illegible] ।

卐 સૂત્રાર્થ :– સમ્ પૂર્વક ગમ્, ઋચ્છ્, પ્રચ્છ્, શ્રુ, વિદ્ સ્વર્ અર્તિ–(ઋ ૧ અને ૩) અને દૃશ્ ધાતુને જો કર્મ ન હોય તો કર્તામાં આત્મનેપદ થાય છે
(૧-૨) [illegible] – સમ્ + [illegible] – મળે છે
(૨-૯) [illegible] – સમ્ + [illegible] – તે મળ્યો.

★ અનુવૃત્તિ :– [illegible] ૩/૩/[illegible] થી આત્મનેપદ

卐 વિશેષ :– 0 કર્મ ન હોય તો–કેમ કહ્યું ?
[illegible] કર્મ છે માટે આત્મનેપદ
0 [illegible] એમ લખ્યું [illegible] તેથી [illegible] સૂત્રને ન લાગે
0 [illegible] – [illegible]
0 ધાતુ :– (૧) ગમ્ ([illegible]) જવું (૧) ભ્વાદિ–પરૌ 396.
(૨) ઋચ્છ (ઋચ્છ [illegible]) [illegible] -21
(૩) ઋ (ઋ [illegible]) [illegible] – 26
(4) દૃશ્ (દૃશ્–[illegible]) [illegible] – 495
(5) પ્રચ્છ્ (પ્રચ્છ્) [illegible] (૬)તુદાદિ–પરૌ – 1352
(6) ઋચ્છ્ (ઋચ્છ–[illegible]) [illegible] (૬)તુદાદિ–પરૌ – 1347
(7) વિદ્ (વિદ્–[illegible]) [illegible] (૨) અદાદિ–1099
(8) ઋ (ઋ–[illegible]) [illegible] (૩) હ્વાદિ – 1135
(9) શ્રુ (શ્રુ) સાંભળવું (૫) સ્વાદિ – 1296

[૭૯૩]

(૧૪૨) ગમો વા ૪/૩/૩૭

★ વૃત્તિ :– ગમસ્તનેપદ વિષયે સિજાશિષૌ કિદ્વા સ્યાતામ્ ।

卐 સૂત્રાર્થ :– ગમ્ ધાતુને આત્મનેપદ વિષયમાં સિચ્ અને આશીઃ વિભક્તિના પ્રત્યયોને વિકલ્પે કિત્ જેવા સમજવા, (જુઓ સૂત્ર : ૧૪૮)

☐ અનુવૃત્તિ :– (૧) સિજાશિષો આત્મને
(૨) [illegible] થી કિત્

卐 વિશેષ :– 0 [illegible]

[૭૯૪]

(૧૪૩) યમિરમિનમિગમિહનિમનિવનति
તનાદેઃ ધુટિ ક્ઙિતિ ૪/૨/૫૫

★ સૂત્રપૃથ૦ :– યમિ–રમિ–નમિ–ગમિ–હનિ–મનિ–વનति–તનાદેઃ ધુટિ ક્ઙિતિ

★ વૃત્તિ – [illegible] તનાદીનાં ચ ધુટ્યાદૌ ક્ઙિતિ [illegible] સ્યાત્ । [illegible] સમગત પદે [illegible], [illegible] / [illegible] ।

☐ [illegible], [illegible] ।૬। [illegible], [illegible] ।૭। [illegible] ।૮। [illegible] ।૯। [illegible] ।૧૦। [illegible] । [illegible] ।૮। [illegible] ।૯। [illegible] ।૬। ઇત્યાદિ। [illegible] । [illegible] । સમગત, [illegible] । [illegible] ।૬। [illegible] ।૭। [illegible] ।૮। [illegible] ।૯। [illegible] ।૧૦। [illegible] । (ભેદઃ [illegible] આત્મનેપદમ્) [illegible] । [illegible] । ચ [illegible] ।

卐 સૂત્રાર્થ :– યમ્, રમ્, નમ્, ગમ્, હન્, મન્, વન્ ધાતુના તથા તનુ–(૮) તનાદિ ના ધાતુઓના અંત્ય વ્યંજનનો આદિમાં ધુટ્ વ્યંજનવાળા કિત્–ઙિત્ પ્રત્યય લાગ્યા હોય ત્યારે લોપ થઈ જાય છે. આ સૂત્રથી મ લોપ થાય ત્યારે (ધુટ્ હ્રસ્વાત્ ૪/૩/૭૦ થી) સિચ્ લોપ થઈ તેથી (૫–વચન) સમગત વિકલ્પે સિચ્ લોપ ન થાય ત્યારે સમગંસ્ત (કિત્–ઙિત્ થી અનુવૃત્તિ થયેલ છે) એ – [illegible] – રી તે [illegible] બંને [illegible] (અહીં સિચ્ નો લોપ ન થાય)

★ અનુવૃત્તિ :– गमहनजन ... ૪/૨/૪૪ થી लुक्

卐 વિશેષ :– 0 धुडादि કેમ કહ્યું ?
शम् + क्य + ते = शम्यते – શાંત કરાય છે. क्य–कित् છે પણ य ધુડાદિ નથી.
0 कित्ङित् કેમ કહ્યું ?
यम्+तृ=यन्ता–तृ પ્રત્યય ધુડાદિ છે પણ कित् ङित् નથી.
0 वनति એવા तिव् નિર્દેશથી यङ् લુબન્તમાં અન્ત્યનો લોપ ન થાય.
शम् + त = शतः = શાંતિ પામેલો
मन् + त = मतः = માનેલો
तन् + त = ततः = વિસ્તરેલ
(त (क्त) એ कित् પ્રત્યય છે.

■ શેષવૃત્તિ :– પરોક્ષા ત્રી. પુ. એ. વ. संजग्मे
सम्+गम्=सम्+जगम्+ए=(गम हन जन...लुक् ૪/૨/૪૪
सम्+जग्म्+ए બી પુ. એ. વ. – संजग्मिषे (इन्ध्यसंयोगात् .. किद्वत् ૪ ૩/૨૧ થી અવિત્ પરોક્ષા कित् જેવા થશે)
0 आशी: संगसीष्ट પક્ષે संगंसीष्ट આ રીતે બધાં જ રૂપો વૃત્તિ મુજબ સમજવા.
0 **ओँस्वृ (स्वर) અવાજ કરવો. (૧) ભ્વાદિ– પરસ્મૈ – 21** संस्वरते – તે સારી રીતે અવાજ કરેછે.
सम् + स्वर + शव् + ते
(૫ અ) समस्वरिष्ट = सम + अ + स्वर् + ई + स् + त
(૬–૫) संसस्वरे – सम्+स्वृ+ए (संयोगाद्दृते ૪/૩/૯) થી ऋ નો ગુણ
0 दृश् – (१ – व) संपश्यते
(૫–અ.) – सिजाशिषावात्मने ૪/૩/૩૫ થી અનિટ્ પ્રત્યયો कित्वत् થાય છે તેથી ગુણ ન થાય – सम्+दृश्+त= समदृष्ट ત્રી. પુ દ્વિ. વ. – समदृक्षाताम् = सम्+अ+दृश्+स् + आताम् = सम+दृष्+साताम् = सम+दृक्+षाताम्
ભ. ભવિ. ક્રિયામાં कित्वत् ન હોવાથી अः सृजि दृशोऽक्ङिति ૪/૪/૧૧૧ થી अ આગમ થતાં दृश् નું दृ + अ + श् થી द्रश् થશે તેથી (૮) सन्द्रष्टा, (૯) सन्द्रक्ष्यते વગેરે સિદ્ધ થશે
સકર્મક હોય ત્યારે પરસ્મૈપદ જ થશે. सं गच्छति रविं शशीत्यादि ચંદ્ર સૂર્યને મળે છે. અહીં रवि, કર્મ દેખાડેલ છે માટે આત્મને ન થાય.
(૩૩) गमेः क्षान्तौ ૩/૩/૫૫ क्षान्ति 'વાટ જોવી' અર્થમાં આ+ગમય્ ધાતુને કર્તામાં આત્મનેપદ થાય છે. आगमयते गुरुम् – ગુરુની થોડી રાહ જુએ છે – ક્યારેક ખમવું એવો અર્થ પણ થાય છે. [૪૯૧]
0 चर गति-भक्षणयो :– चर् – ચરવું–ફરવું (૧) ભ્વાદિ પરસ્મૈ – 410 [૭૯૫]

(૧૪૫) उदश्चरः साप्यात् ૩/૩/૩૧

★ સુત્રપૃથ૦ :– उदः चरः साप्यात्
★ વૃત્તિ :– उत्पूर्वाच्चरेः सकर्मकादात्मनेपदं स्यात् । मार्गमुच्चरते । उत्क्रम्य यातीत्यर्थः । अकर्मकत्वे तु धूम उच्चरति । उर्ध्वं गच्छतीत्यर्थः।
卐 વૃત્યર્થ :– उत् ઉપસર્ગપૂર્વક चर् ધાતુનો કર્મ પ્રયોગ સાથે હોય તો આત્મનેપદ થાય છે. मार्गम् उच्चरते-માર્ગને ઓળંગી જાય છે. – અકર્મક હોય તો પરસ્મૈપદી થાય – धूमः उच्चरति–ધૂમાડો ઉપર જાય છે.
★ અનુવૃત્તિ :– पराणि...૩/૩/૨૦ થી आत्मनेपदम्

卐 વિશેષ :– 0 उत् કેમ કહ્યું ?
चारं चरति – ચારો ચરે છે. उत् નથી માટે પરસ્મૈ થયું.

[૭૯૬]

(૧૪૬) समस्तृतीयया ૩/૩/૩૨

★ સુત્રપૃથ૦ :– समः तृतीयया
★ વૃત્તિ :– संपूर्वाच्चरेस्तृतीयान्तेन योगं आत्मनेपदं स्यात् । अश्वेन संचरते । समचरिष्ट ।५। संचेरे, संचेरिषे ।६। इत्यादि । अन्यत्र तु संचरति ।१। समचारीत्
■ आनुते श्रृगालः । आपृच्छते गुरुम् । क्रीड़ विहारे ।
卐 વૃત્યર્થ :– सम् પૂર્વક चर् ધાતુને તૃતીયા વિભક્ત્યન્ત પદના સંબંધમાં (કર્તાના અર્થમાં) આત્મનેપદ થાય अश्वेन संचरते – ઘોડા વડે જાયછે. એ-જ-રી-તે (૫–અ) समचरिष्ट, અન્યત્ર – (વિભક્તિ) પરસ્મૈપદ થાયછે. જેમકે संचरति
★ અનુવૃત્તિ :– उदश्चरः ૩/૩/૩૧ થી चरः

卐 વિશેષ :– 0 તૃતીયા કેમ કહ્યું ?
उभौ लोकौ संचरसि–તું બન્ને લોકમાં જાય છે. તૃતીયા નથી.
0 *रथ्यया सञ्चरति चैत्रोऽरण्ये અહીં પરસ્મૈ કેમ થયું. ? ધાતુને તૃતીયાન્તનો યોગ જ નથી.

■ શેષવૃત્તિ :– (૩૪) नु पृच्छः ૩/૩/૫૪ आ પૂર્વક नु અને प्रच्छ् ધાતુને કર્તામાં આત્મનેપદ થાય आनुते श्रृगालः :– [૪૯૨]

[૭૯૭]

• ◦ • ◦ • ◦ • ◦ • ◦ • ◦ •

* रथ्यया – હૈમપ્રકાશ – ઉત્તરાર્ધ – ૫૯૪

(૧૪૭) क्रीडोऽकूजने 3/3/33

★ સૂત્રપૃથ૦ :- क्रीडः अ – कूजन

★ વૃત્તિ :- कूजनमव्यक्तशब्दः ततोऽन्यार्थात् समुपर्वात् क्रीडेरात्मनेपदं स्यात् । संक्रीडते । कूजने तु संक्रीडति शकटम् ।

卐 વૃત્યર્થ – કૂજન-અવ્યક્ત શબ્દ :- તેનાથી ભિન્ન અર્થમાં સમ્ પૂર્વક 'ક્રીડ્' ધાતુને આત્મનેપદ થાય. સંક્રીડતે-તે સારી રીતે રમે છે

0 અકૂજને કેમ કહ્યું ?

સંક્રીડતિ શકટમ્-ગાડાના પૈડા અવ્યક્ત અવાજ કરે છે.

★ અનુવૃત્તિ :- પરાનુ સમ્ભ્યઃ .. ૩/૩/૨૦ થી આત્મનેપદમ્

卐 વિશેષ :- 0 સમ્ પૂર્વક કેમ કહ્યું ?

ક્રીડતિ - રમે છે – ઉપસર્ગ રહિત છે. માટે પરસ્મૈ થયુ

[७९८]

(૧૪૮) अन्वाङ्परेः 3/3/34

★ સૂત્રપૃથ૦ :- अनु – आङ् परि

★ વૃત્તિ :- एभ्यः परात् क्रीडतेरात्मनेपदं स्यात् । अनुक्रीडते । ८ । अन्वक्रीडिष्ट । ५ । अनुचिक्रीडे, अनुचिक्रीडिषे । ६ । इत्यादि । अन्यत्र तु क्रीडति । अधिक्रीडति इत्यादि ।

卐 વૃત્યર્થ :- અનુ-આઙ્ પરિ ઉપસર્ગ પૂર્વક ક્રીડ્ ધાતુને (ત્રણેને) આત્મનેપદ થાય છે અનુક્રીડતે-તે સાથે રમે છે. (૫-અ અન્વક્રીડિષ્ટ (૬-૫) અનુચિક્રીડે । અહીં અનુ+ક્રીડ્ ધાતુ છે. માટે આત્મને થયુ (અ ત્રણ) માં અન્ય ઉપસર્ગ ન હોય તો :-

(૧ – વ) ક્રીડતિ, વગેરે પરસ્મૈપદ થાય

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) ક્રીડોઽકૂજને ૩/૩/૩૩ થી ક્રીડ્ (૨) પરાનુ... ..૩/૩/૨૦ આત્મનેપદમ્

卐 વિશેષ : 0 *માણવકમનુ ક્રીડતિ । માં પરસ્મૈ કેમ થયુ ?

0 અહીં અનુ નો સંબંધ ધાતુ સાથે નથી.

માણવકેન સહ ક્રીડતિ એવો અર્થ છે

0 ધાતુ :- ક્રીડ્ (ક્રીડ વિહારે) ૧-ભ્વાદિ પરસ્મૈ 243

[७९९]

(૧૪૯) व्युदस्तपः 3/3/८९

★ સૂત્રપૃથ૦ :- वि उदः तपः

★ વૃત્તિ :- आभ्यां परात् तपेः कर्मणि स्वेऽङ्गे वा कर्तरि आत्मनेपदं स्यात् । वितपते उत्तपते रविः । वितपते पाणिम् । वितपते ।८। व्यतप्त, व्यतप्साताम्, व्यतप्सत ।५। वितेपे, वितेपिरे ।६। वितप्सीष्ट ।६। वितप्ता ।८। वितप्स्यते ।९। व्यतप्स्यत ।१०। अन्यत्र तु तपति । अवतपति, अवतापात्, अवतापुः ।४। तपति संविशं / तपति इत्यादि ।

卐 વૃત્યર્થ : વિ કે ઉદ્ પૂર્વક તપ્ ધાતુને કર્મ અવિદ્યમાન ન હોય ત્યારે અને કર્મ પ્રયોગમાં હોય તે. કર્તાનુ પોતાનું અંગ હોય ત્યારે (કર્તરિ) આત્મનેપદ થાય તપ્ (તપ-સૂચનાર્થે) તપવું (૧) ભ્વાદિ-પરસ્મૈ-333. વિતપતે અથવા ઉત્તપતે રવિઃ સૂર્ય ખૂબ તપે છે. વિતપતે પાણિમ્ – તે હાથને તપાવે છે.

અહીં કર્મ અકર્મક રૂપે વૃત્તિમા દર્શાવ્યા મુજબ સમજવા. અન્યત્ર (સૂત્રમાં દર્શાવેલ યોગ સિવાય) તપતિ વગેરે પરસ્મૈપદ થશે.

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) આઙો યમહનઃ સ્વેઙ્ગે ચ ૩/૩/૮૬ થી સ્વેઙ્ગે ચ (૨) (અણેઃ) કર્મણ્યતિ ૩/૩/૮૧

卐 વિશેષ :- 0 *આ સૂત્રમાં દીપ્યતે, પચ્યતે, ચામત્તે, રોચતે વગેરે અર્થમાં તપ્ ધાતુ અકર્મક ગણાય છે. જેમકે વિતપતે – સામાન્યથી પ્રકાશિત જણાય છે. કઈ રીતે ? તો જણાવે છે કે તપ્ ધાતુ-બાર અર્થમાં સકર્મક છે પણ નહી વદે છે-એમ કહીએ તો અકર્મક થાય છે તેમ વૃત્તિમા સમજવું

0 ઉદ્ કેમ કહ્યું ?

નિતપતિ – અહીં નિર્ ઉપસર્ગ છે

0 સૂત્રમા તપ્ તથા અઙ્ગ શબ્દનો ભિન્ન વિભક્તિ નિર્દેશ કર્યો છે તે સ્વાઙ્ગ શબ્દ અધ્રુવ... સ્વાઙ્ગાચ્ચોપસર્જનાદસંયોગોપધાત્ ૨/૪/૩૮ થી સ્વાઙ્ગ ગ્રહણ ન થાય તે માટે છે.

[८००]

(૧૫૦) आङो यमहनः स्वेऽङ्गे च 3/3/८६

★ સૂત્રપૃથ૦ :- आङः यम-हनः स्वे-अङ्गे च

★ વૃત્તિ :- आङ्परकाभ्यां यमहनाभ्यां कर्मभावे स्वेऽङ्गे वा कर्मण्यात्मनेपदं स्यात् । आयच्छते ।४।

* માણવકમનુ – બૃહદ્વૃત્તિ ભા. ૧, પૃ. ૨૨૩

* દર્શાવે – બૃહદ્વૃત્તિ – ૧, ૨૪૨.

卐 वृत्यर्थ :- आ पूर्वक दम् अने हन् धातुओने जो कर्म न होय अथवा कर्तानुं पोतानुं अंगज कर्म होय तो (कर्तरि) आत्मनेपद थाय छे. आयच्छते- ते लांबु करे छे.

★ अनुवृत्ति :- (अनो:) कर्मण्य सति ३/३/८१

卐 विशेष :- 0 स्व - अङ्ग नुं उदा.
आयच्छते पादम - पगने लांबो करे छे. अहीं कर्म पादम् - स्व अङ्ग छे.
0 स्वे केम कह्युं ?
आयच्छति रज्जुम् - दोरडीने लांबी करे छे. कर्म छे पण स्व - अंग नथी.
0 स्व केम कह्युं ?
आयच्छति पादौ चैत्रस्य - चैत्रना पग लांबा करे छे. अंग छे पण स्व नथी.
0 अङ्गो केम कहयुं ?
स्वं पुत्रमांहन्ति - पोताना पुत्रने हणे छे. स्व छे पण अंग नथी.
धातु :- यम (यमूं उपरमे) १-भ्वादि परस्मै-386
हन् (हनंक्-हिंसागत्यो:) हिंसा करवी. २-अदादि-1100

[८०१]

(१५१) यम: सूचने ४/३/३९

★ वृति :- सूचनार्थाद्यमेरात्मनेपद विषय: सिचू किंद्वत् स्यात् । किंत्वाद्यमिरमीत्यादीनाम् लुकि, उपायत ।
▩ (वा स्वीकृतौ सिच: कित्वम्) उपायत / उपायंस्त शस्त्रम् ।५। उपायेमे ।६। उपायंसीष्ट ।७। उपायन्ता ।८। उपायंस्यते ।९। उपायंस्यत ।१०।

卐 वृत्यर्थ :- सूचना अर्थमां (बीजाना दोष प्रगट करवा) यम् धातुनो सिच् - किन्वत् थाय छे. कित्व थवाथी (सूत्र : १४४ यमि-रमि...क्ङिति ४/२/५५) मुजब (अन्त्य) म् नो लोप थाय छे. उपायत-उप+अ+ यम्+त (धुड् ह्रस्वात् ४/३/७० थी सिच् नो लोप थयो) उपायत - तेणे बीजाना दोष प्रगट कर्या.

▩ अनुवृत्ति :- (१) हन: सिच् ४/३/३८ थी सिच् (२) इन्ध्यसंयोगात्......४/३/४१ थी किद्वत्

卐 विशेष :- 0 सूचन केम कह्युं ?
आयंस्त कूपात् रज्जुम् - दोरडाने कूवामांथी बहार काढ्युं. अहीं सूचन अर्थ नथी तेथी सिच्-कित् जेवो न थयो. अने यमि रमि ४/२/५५ थी लोप न थयो.

▩ शेषवृत्ति :- (३५) वा स्वीकृतौ ४/३/४० (यम: स्वीकारे ३/३/५९थी) स्वीकार अर्थवाळा यम् ने आत्मनेपदमां लागेलो सिच् विकल्पे कित् वत् थाय छे. - कित्व थी म् लोप थाय तो उपायत शस्त्रम् रूप थशे - जो लोप न थाय तो उपायंस्त रूप थशे. (म् नो अनुस्वार थयो.) तेणे शस्त्र नो स्वीकार कर्यो. [४९३]
0 यम् धातु अनिट् छे. परोक्षादिना रूपो वृत्ति अनुसार समजी लेवा. जेमके :- उपायेमे-उप+आ+यम्+ए=(अनादे शादेरेक...सूत्रथी) उप + आ + येम् + ए थशे.

[८०२]

(१५२) क्रिया व्यतिहारेऽ गति हिंसा शब्दार्थ हसो ह्र वहश्चानन्योऽन्यार्थे ३/३/२३

★ सूत्रपृथ० :- क्रिया व्यतिहारे अ-गति हिंसा शब्दार्थ हस: ह्र वह: च अनन्येअन्यार्थे ।

★ वृत्ति :- अन्यचिकीर्षितायाः क्रियाया अन्येन हरणं करणं क्रिया - व्यतिहार. तदर्थाद्गति हिंसाशब्दार्थहस्वर्जाद् धातो ह्रवहिभ्यां चात्मनेपदं स्यात् । व्यतिहरन्ते व्यतिवहन्ते भारम् । गत्यर्थादि वर्जनं किंम् । व्यतिसर्पन्ति, व्यतिहिंसन्ति व्यतिजल्पन्ति, व्यतिहसन्ति । (परस्परान्योऽन्येतरे तर योगे च न) परस्परस्य व्यतिलुनन्ति ।

卐 वृत्यर्थ :- अन्य वडे करवाने ईच्छायेली क्रिया अन्य वडे कराय ते क्रिया व्यतिहार (परस्पर क्रियानी अदलाबदली)- "ते अर्थमा" - गति अर्थवाळा, हिंसा अर्थवाळा, शब्द अवाज अर्थवाळा धातुओ तथा हस् धातुने वर्जीने अन्य धातुओनो तथा ह्र अने वह् धातुने (कर्तरि) आत्मनेपद थाय छे. क्रिया - व्यतिहार सूचक वाक्यमां अन्योन्य शब्द के ते अर्थवाळो बीजो कोई शब्दनो प्रयोग न होवो जोईए.
0 ह्र धातु - व्यतिहरन्ते भारम् बीजाने बदले तेओ भारने लई जाय छे. 0 वह्-व्यतिवहन्ते भारम् भारने वहन करे छे.
0 गत्यार्थादि वर्जन केम कर्युं ?
व्यतिसर्पन्ति - बीजाने बदले बीजा जायछे.
व्यतिहिंसन्ति - बीजाने बदले बीजा हणेछे.
ए-ज-री-ते बोलेछे - हसेछे. मां परस्मैपद थयुं.
0 परस्परस्य व्यतिलुनन्ति - बीजाने बदले बीजा लणेछे. अहीं परस्पर शब्द अन्योन्य जेवो छे माटे परस्मै थयुं

★ अनुवृत्ति :- पराणि...३/३/२० आत्मनेपदम्

卐 વિશેષ :- 0 ક્રિયા વ્યતિહાર કેમ કહ્યું ? નૈતસ્ય ધનં વ્યતિલુનન્તિ અન્ય લણને બદલામાં ચૈત્રનુ ધાન્ય લણે છે – અન્ય વ્યતિહાર છે માટે આત્મને ન થયું

[803]

(૧૫૩) આશિષિ નાથ: ૩/૩/૩૬

★ વૃત્તિ :- આશિષ્યર્થસ્ય નાથ આત્મનેપદં સ્યાત્ ।

卐 સૂત્રાર્થ :- આશીર્વાદ અર્થમાં જ નાથ ધાતુને આત્મનેપદ થાય છે (રૂપો સૂત્ર ૧૫૪માં જુઓ)

★ અનુવૃત્તિ :- પરાણિ. ૩/૩/૨૦ આત્મનેપદમ્

卐 વિશેષ :- 0 આશિષિ જ કેમ કહ્યું ? યાચના માગવાના અર્થમાં ન થાય માટે

0 નાથ (નાથૃઙ્ ઉપતાપૈશ્વર્યાશીષ્ષુ ચ)

આશીર્વાદ આપવો, પીડા કરવી, નાથ થવું (૧) ભ્વાદિ આત્મને – 716

આમ નાથ ધાતુ આત્મનેપદી છે છતાં આ સૂત્ર બનાવ્યુ તે એમ સૂચવેછે કે અન્ય અર્થમાં આત્મને- ન થાય

[804]

(૧૫૪) નાથ: ૨/૨/૧૦

★ વૃત્તિ :- આત્મનેપદવિષયસ્ય નાથો વ્યાપ્યં કર્મ વા સ્યાત્ । સર્પિષો નાથતે । અનાશિષ્ટ ઇત્યાદિ । અનાશિષિ તુ "નાથન્તિ કે નામ ન લોકનાથમ્"

卐 સૂત્રાર્થ :- આત્મનેપદ વિષયમાં નાથ્ ધાતુના કર્મને વિકલ્પે કર્મ સમજવું.

અકર્મ :- સર્પિષો નાથતે – ઘી વધે એવો આશીર્વાદ આપે છે (૫-અ.) અનાશિષ્ટ વગેરે આત્મનેપદી થશે

0 આશીર્વાદ સિવાયના વિષયમાં પરસ્મૈપદ થાય નાથન્તિ – માગવુ અર્થ છે

★ અનુવૃત્તિ :- કર્તુર્વ્યાપ્યં કર્મ ૨/૨/૩ થી કર્મ (૨) દૃક્ર્મનેવા ૨/૨/૮ થી નવા

卐 વિશેષ :- 0 સિદ્ધહેમ વ્યા માં જણાવ્યા મુજબ નાથ: સૂત્રથી સકર્મક નાથ ધાતુમાં બીજી વિભક્તિ અને અકર્મક નાથ ધાતુમાં છઠ્ઠી વિભક્તિ થાય છે. જેમકે સર્પિર્નાથતે – ઘી ને માગે છે.

0 અનાશિષિ અર્થમાં નાથતિ, નાથેત, નાથતુ, અનાથત્ વગેરે રૂપો થાય

[805]

(૧૫૫) પરાવેર્જે: ૩/૩/૨૮

★ સૂત્રપૃથ૦ :- પરા – વે: જે:

★ વૃત્તિ :- આભ્યાં પરાજ્જેરાત્મનેપદં સ્યાત્ । પરાજયતે, વિજયતે ।૪। વ્યજેષ્ટ ।૫। વિજિગ્યે ।૬। વિજેષીષ્ટ ।૭। વિજેતા ।૮। વિજેષ્યતે ।૯।

卐 સૂત્રાર્થ :- પરા અને વિ પૂર્વક જિ (જયતિ) ધાતુને આત્મનેપદ થાય

0 પરાજયતે – તે પરાજિત થાયછે

0 વિજયતે – તે વિજયી થાયછે.

(૫-અ) વ્યજેષ્ટ – વિ + અ + જિ + સ્ + ત

(૬-પ) વિજિગ્યે – વિ + જિ + એ = વિ + જિજિ + એ (જેર્ગિ:...પરોક્ષયો: ૪/૧/૩૫) વિ + જિગિ + એ = (યોઽનેક. ૨/૧/૫૬) વિ + જિગ્ય્ + એ

★ અનુવૃત્તિ :- પરાણિ...૩/૩/૨૦ થી આત્મનેપદમ્

卐 વિશેષ :- 0 ઉપસર્ગ કેમ ?

સેનાપરા જયતિ – બીજી સેના જીતે છે, પરા ઉપસર્ગ નથી માટે પરસ્મૈ થયું.

[805]

આ રીતે ભ્વાદિ આત્મનેપદીના રૂપો સમાપ્ત-

॥ अर्हम् ॥

ભ્વાદય ઉભયપદિન

ભ્વાદિ ગણ પરસ્મૈપદી તથા આત્મનેપદી ધાતુઓ બાદ આ વિભાગમાં ઉભયપદી પ્રકારનો અભ્યાસ સમાવિષ્ટ થયો છે. ઉભયપદી એટલે ઉપરોક્ત બન્ને પ્રકારના પ્રત્યયો લે તેવી ધાતુઓ. અહીં વિકલ્પે બધી ધાતુના બે-બે રૂપો થશે. (૧) પરસ્મૈપદી (૨) આત્મનેપદી

સૂત્ર : ૧ ના શ્લોકમાં જણાવ્યા મુજબ દીર્ઘ ई તથા ग् અનુબંધ ધાતુઓને ઉભયપદી ધાતુ સૂચવે છે. ભ્વાદી-ઉભયપદી ધાતુઓ ક્રમાંક ૮૮૩ થી ૯૩૬ એમ કુલ-૫૩-ધાતુઓ છે.

(૧૫૬) ईगितः 3/3/૯૫

★ સુત્રપૃથ૦ :- ई ग् इतः

★ વૃત્તિ :- ईदितो गितश्च धातोः कर्तृरात्मगामिनि फले आत्मनेपदं स्यादन्यथा परस्मैपदं स्यात् । पचति ।४। अपाक्षीत् ।५। पपाच. पपक्थ / पेचिथ ।६। पच्यात् ।७। पक्ता ।८। पक्ष्यति ।९। अपक्ष्यत् ।१०। – पचते ।४। अपक्त ।५। पेचे ।६। पक्षीष्ट ।७। पक्ता ।८। पक्ष्यते ।९। अपक्ष्यत ।१०।

卐 વૃત્યર્થ :- ई અને ग् इत् છે તેવા ધાતુઓને (ધાતુપાઠમાં ધાતુ સાથે ई અથવા ग् અનુબંધ હોય પણ અપ્રયોગી હોય) ક્રિયાનું ફળ કર્તામાં હોય તો આત્મનેપદ થાય. અન્યથા પરસ્મૈપદ થાય છે. (દા. ત. યજ્ઞ કરનાર બ્રાહ્મણોને દક્ષિણા મળે છે. પણ યજ્ઞનું જે ફળ સ્વર્ગ છે તે તો યજ્ઞ કરાવનારને જ મળે છે. તેથી પ્રધાનફળ સ્વર્ગ હોવાથી ફળવાનકર્તા યજ્ઞ કરાવનાર જ ગણાય. જ્યારે બ્રાહ્મણોને ગૌણ ફળ મળતું હોવાથી તે ફળવાન કર્તા ન ગણાતાં તેમને માટે પરસ્મૈપદી પ્રત્યયો લાગે-જેમને સીધું ફળ મળે છે. તેમને આત્મનેપદી થાય)
(૧-વ) पचति પક્ષે पचते-તે રાંધે છે. 0 डुपचांग् पाके (पच्) પકાવવું.
(૧) ભ્વાદિ-ઉભયપદી-892 (અહીં इ उ ई ग् અને અનુસ્વાર इत् છે.)

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) परिमुहाय...फलवति ३/३/२८ થી फलवति (२) पराणि कानानशौ ३/३/३० થી आत्मनेपदम् (३) इङ्गितः...३/३/२८ થી कर्तरि

卐 વિશેષ :- 0 ईगिन् કેમ કહ્યું ? गच्छति– गम्लृ ધાતુ છે. ई-ग् અનુબંધ નથી.
0 पच् રૂપ સાધનિકા :-
(૧-વ) पचति – पच्+शव्+तिव् + (પક્ષે) पचते – पच् + शव् + ते
(૫-અદ્ય.) अपाक्षीत्–अ+पच्+स्+ई+त् (ધાતુ-અનિટ્ છે માટે इट् નહીં લાગે.)
(1) व्यञ्जनानाम ४/३/४५ થી વૃદ્ધિ થતાં પનો अ દીર્ઘ
(2) चजः क–गम् થી च् નો क्
(3) नाम्यन्तस्था...... २/३/१५ થી स् નો ष् વિકલ્પે
अपक्त-पच्+त=पक्+त् धुड्ह्रस्वाल्लुग् ४/३/७० થી त् કારાદિ, थ् કારાદિ પૂર્વે અનિટ્ सिच् લોપ થશે.
(૬-૫) पपाच પક્ષે पेचे – पच् + णव् પક્ષે पच् + ए એ-જ-રી-તે આશી. વગેરે વૃત્તિ મુજબ જાણવા.

[૮૦૭]

(૧૫૭) कृग्तनादेरुः 3/૪/૮૩

★ સુત્રપૃથ૦ :- कृग् – तनादेः उः

★ વૃત્તિ :- कृगस्तनादिभ्यश्च कर्तृ विहिते शिति उः स्यात् (नामिनो गुणो इति गुणे, उश्नोरिति गुणे,) करोति ।

卐 વૃત્યર્થ :- कृग् (कृ) ધાતુને તથા तनादि (ગણ : ૯) ના ધાતુઓને કર્તરિ પ્રયોગમાં શિત્કાળમાં (शव् ને બદલે) उः પ્રત્યય થાય છે (नामिनो गुणो ४/३/१ થી અને. उश्नोः ४/३/२ થી ગુણ થશે) कृ + तिव् = कृ + उ + ति = कर् + ओ + ति = करोति = તે કરે છે.

★ અનુવૃત્તિ :- (१) कर्तरि शिति ३/४/७० – शिति (२) कर्तर्यनद्भ्यः शव् ३/४/७१ થી कर्तरि

卐 વિશેષ :- 0 तनादि–तनोति તે વિસ્તારે છે तन् + उ + तिव्
0 कृ – (डुकृंग् करणे) કરવું. ग् અનુબંધ ઉભયપદી ધાતુ દર્શાવે છે. (૧) ભ્વાદિ-ઉભય. 888 અનિટ્- તેમ છતાં તેને उ પ્રત્યય લગાડી (નવમા) तनादि ગણ જેવો બનાવેલ છે.

0 જિ - ધાતુ નવ છે. ક્રમ 1499 થી 1507 (જુઓ : ૯)

[૮૦૮]

(૧૫૮) अतः शित्युत् ૪/૨/૮૯

★ સૂત્રપૃથ૦ :- अतः शिति उत्

★ વૃત્તિ :- शित्प्रत्यये च कृगः उकारान्तस्य ... उत् स्यात् । शित्वे शित् ... गुणाभावे कुरुतः । करोतीति ... कुर्वन्ति । करोति ।

卐 વૃત્યર્થ :- શિત્ (અતઃ શિત ૪/૨/૧૦) પ્રત્યય (કૃ-કર નહીં તેવા) પ્રત્યયથી પહેલાં જો ઉ તેના નિમિત્તે કૃ-ના ઉ ને અ કાર થતો, ઉ થાય છે.

कृ+उ+तस्=कृ+अर्+उ+तस् = (આ સૂત્રથી અ નો ઉ) क + उ + उ + तः = कुरुतः - તે બે કરે છે.

0 નોંધ :- ... ૮/૨/૨૦ થી ... ઉ નો ગુણ ... થશે નહીં.

0 (૧-વ. ગી.પુ. ૫ વ.) कुर्वन्ति - कृ+उ+अन्ति - આ સૂત્રથી कुर्+उ+अन्ति (... ૧/૨/૨૧, ઉ નો વ થશે) कुर्+व्+अन्ति

0 अविद् शित् કેમ કહ્યું ?

करोति - कृ + उ + तिव् - तिव् ... માટે ગુણ થશે

☐ અનુવૃત્તિ :- ... ૪/૨/૮૭ - अविति

卐 વિશેષ :- 0 [*] ઉ કારના નિમિત્તથી અ ... થતા कुर्वन्ति વગેરેમાં ઉ કાર લોપ થતા ત્યાં અ કારનો ઉ થાય છે.

[૮૦૯]

(૧૫૯) कृगो यि च ૪/૨/૮૮

★ સૂત્રપૃથ૦ :- कृगः यि च

★ વૃત્તિ :- कृगः सम्बन्धिन उतो यकारादौ अविति च लुक् स्यात् । कुर्यात् । कुर्वः ।

卐 વૃત્યર્થ : કૃ થી પર રહેલા ઉનો વ કારાદિ પ્રત્યય તથા અવિત્-વકારાદિ, મકારાદિ પ્રત્યય લાગતાં લોપ થાય છે. कुर्वः=कृ+वस् (વર્તમાન ગી.પુ. દ્વિ વ) (૧) कृ+उ+वस् (૨) નામિનો ગુણ - कर्+उ+वस् (૩) अतः शित्युत् ૪/૨/૮૯ થી कुर्+उ+वस् (૪) આ સૂત્રથી ઉ લોપ = कुर्+वस् (૫) कुर्वः

એ - વ - મ - ને कुर्वः અમે કરીએ છીએ.

[*] ... અનુવૃત્તિ - ૧ પૃ. ૨૮૧

★ અનુવૃત્તિ :- ... ૪/૨/૮૭

卐 વિશેષ :- 0 अविति કેમ કહ્યું ?

करोमि - મ કારાદિ છે પણ વિત્ - વ છે છે.

0 ચિ - ... કેમ કહ્યું ?

कुरुतः तस् અવિત છે પણ ચિ - વગેરે નથી.

0 આ સૂત્ર कृ ... ના ઉ કારવાળા રૂપમાં લાગશે નહીં कुरुतः

[૮૧૦]

(૧૬૦) कुरुच्छुरः ૨/૧/૬૬

★ વૃત્તિ :- कुरुच्छुरोर्नामिनो रेफे परे दीर्घो न स्यात् । कुर्यात् ।

☐ कुर्यात्, छुर्यात् ।

卐 વૃત્યર્થ :- कुर् (કૃ-કરવું) અને छुर् ધાતુનો નામી સ્વર ર પરમાં હોય તો દીર્ઘ ન થાય. (૨-અ) कुर्यात् તેણે કરવું જોઈએ. - कृ+यात्=कृ+उ+यात्=कर्+उ+यात्=कुर्+उ+यात्=कुर्+यात् (ર પરમાં છે માટે कु દીર્ઘ ન થાય - અન્યથા भ्वादेर्नामिनो दीर्घो ૨/૧/૬૩ થી દીર્ઘ પ્રાપ્તિ હતી.

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) भ्वादेर्नामिनो दीर्घो र्वोर्व्यञ्जने ૨/૧/૬૩ થી दीर्घः - र्
(૨) नामिनो ... ૨/૧/૬૫ થી न

卐 વિશેષ :- 0 कुर એવું રૂપ સૂત્રમાં મૂક્યું તેથી कृ - "કરવું" જ લેવું

0 कुर् ... ના कुर + यात् નું कूर्यात् એવું દીર્ઘ રૂપ જ થશે

0 ઉદાહરણ :- छुर्यात् - તે છેદે (તુદાદિ ગણનો ધાતુ छुर् - 1459

☐ શેષવૃત્તિ :- (૨-અ) कुर्यात् कृ+उर् / छुर्यात्- छु+यात्

[૮૧૧]

(૧૬૧) असंयोगादोः ૪/૨/૮૬

★ સૂત્રપૃથ૦ :- असंयोगात् - ओः

★ વૃત્તિ :- असंयोगात् परो य उकारस्तस्मात् हेर्लुक् स्यात् । कुरु - कुरुतात्

卐 વૃત્યર્થ :- અસંયોગ (અન્તે સંયોગ ન હોય તેવા ધાતુ) થી પર રહેલ જે ઉ તેનાથી પર રહેલા હિ નો લોપ થાય છે. (૨-પં - બી.પુ એ.વ) कुरु કરે

कुरुतात् – कृ + हिं = कृ + उ + हि (આ સૂત્રથી हि લોપ) कृ + उ = (ગુણ) कर् + उ + (अतः शित्युत्) कुर् + उ = कुरु પક્ષે कृ + तातङ् =कृ+ उ + तात् = कुरुतात्

★ અનુવૃતિ :– (૧) अतः शित्युत् लुक् ૪/૨/૮૫થી लुक् (૨) हु धुटो हे र्धिः ૪/૨/૮૩ થી हेः

卐 વિશેષ :– 0 असंयोग કેમ કહ્યું ?
अक्ष्णुहि = તું વ્યાપ – ધાતુને અન્તે સંયોગ છે માટે हि ન લોપાય.
0 उ થી પર કેમ કહ્યું ?
क्रीर्णीहि = તું ખરીદ, ધાતુને અન્તે ई છે – उ નહીં– તેથી हि ન લોપાય.
0 પ્રત્યય उ થી પર કેમ કહ્યું ?
युहि – यु માં उ છે – પણ પ્રત્યય નથી.

▩ શેષવૃતિ :– कृ ના અન્ય રૂપો :–
(૩–પં) પ. પુ. એ. વ. करवाणि – कृ+आनिव् હું કરું कृ + उ + आनि = कर्+ओ + आनि =कर्+अव्+आनि
પ પુ. દ્વિ વ. करवाव = कृ + आवव्
પ, પુ. બ. વ. करवाम – कृ + आमव्
(૪–હ્ય) अकरोत् – कृ + त् + अ + कृ + उ + त्
(પ–અ.) अकार्षात् – कृ + त् = कृ + सिच् + ईत् + त् = (सिचि પરસ્મૈ ૪/૩/૪૪ થી वृद्धि) कार् + षीत् =अ + कार् + षीत्
(૬-પ) चकार = कृ + णव् = कृकृ + णव् ककृ + णव्= चकृ + णव्=(नामिनोऽकलिहले थी वृद्धि) चकार् + अ
(૬–પ.) બી.પુ એ વ. चकर्थ=कृ+थव् (ऋतः ૪/૪/૭૯ થી थव् પૂર્વે इट् निषेध–नामिनो गुणो થી ગુણ–चकर्+थ
(૬ પ.) પ પુ એ.વ. चकृम=कृ+म (स्कृ सृ वृ . परोक्षायाः ૪/૪/૮૧થી इट् निषेध)–चकृ+म (अवित्परोक्षा कित्वत् થાય તેથી ગુણ ન થાય)

[૮૨૨]

(૧૬૨) रिः शक्याशीर्ये ૪/૩/૧૧૦

★ સૂત્રપૃથ૦ :– रिः श–क्य–आशीः ये
★ વૃત્તિ :– ऋदन्तस्य धातो ऋतः शे क्ये आशीर्ये च परे रिः स्यात् । क्रियात् ।७।
▩ कर्ता ।८। हनृत इति इडागमे करिष्यति ।९। अकरिष्यत् ।१०। कुरुते, कुर्वते ।१। कुर्वीत ।२। कुरुताम् कुरुष्व । करवै, करवावहै, करवामहै ।६। अकुरुत, अकुरुथाः । अकुर्वि, अकुर्वहि, अकुर्महि ।४।

卐 વૃત્યર્થ :– ऋदन्त (હ્રસ્વ ऋ કારા.) ધાતુના ऋ નો श (तुदादेः शः ૩/૪/૮૧, क्यः श च वा ૫/૩/૧૦૦) क्य અને आशीः ના य કારાદિ પ્રત્યયો લાગ્યા હોય તો रि થાયછે कृ + यात् = क्रि + यात् (कृ + ऋ નું कृ + रि)

★ અનુવૃત્તિ :– ऋतः ૪/૩/૧૦૯

卐 વિશેષ :– 0 क्य – कृ + क्य + ते = क्रि + य + ते = क्रियते
0 હ્રસ્વ रि ના વિધાનથી – दीर्घश्च्वि यङ् ૪/૩/૧૦૮ કે ऋतो रीः ૪/૩/૧૦૯ લાગીને દીર્ઘ થશે નહીં.

▩ શેષવૃત્તિ :– (૮–શ્વ.) कृ + ता = कर् + ता = कर्ता – તે કરશે (नामिनो गुणो थी ગુણ)
(૯–ભ.)करिष्यते–(हनृतः स्यस्य ૪/૪/૪૯ થી इट्)कृ+इ + स्यत् = कर् + इ + ष्यते
0 આત્મનેપદીમાં कृ ધાતુના રૂપો :–
(૧–વ) कुरुते – कृ + ते = कृ + उ + ते = कुरुते (ગુણ – अ નો उ) આ રીતે વૃત્તિમાં આપ્યા મુજબ બધાં રૂપો જાણવા.

[૮૨૩]

(૧૬૩) ऋ वर्णात् ૪/૩/૩૬

★ વૃતિ :– ऋ वर्णान्ताद्धातोरनिटावात्मनेपदे सिजाशिषौ किद्वत् स्याताम् । धुड्ह्रस्वादिति सिज्लुपि अकृत, अकृषाताम् ...अकृथाः ।

卐 વૃત્યર્થ :– ऋ વર્ણાન્ત ધાતુને આત્મનેપદમાં અનિટ્ सिच् તથા અનિટ્ आशीः ના પ્રત્યયો किद्वत् થાય છે. (धुड्ह्रस्वात्...૪/૩/૭૦થી सिच् લોપ.)
(પ–અ) अकृत – कृ+त् (कित्वत् થવાથી ગુણ ન થાય. એ–જ–રીતે ત્રી પુ દ્વિ.વ. अकृषाताम् બી.પુ. એ.વ. अकृथाः

★ અનુવૃતિ :– (૧) नामिनोऽनिट् ૪/૩/૩૩ अनिट्
(૨) सिजाशिषौ आत्मने ૪/૩/૩૫
(૩) इन्ध्यसंयोगात्......૪/૩/૨૧ થી किद्वत्

卐 વિશેષ :– 0 अनिट् કેમ કહ્યુ ?
अतरिष्ट – तॄ + त – તે તર્યો – सेट् ધાતુ છે માટે આ સૂત્ર ન લાગે.

[૮૨૪]

(१६४) नाम्यन्तात् परोक्षाऽद्यतन्याशिषो धो ढः २/१/८०

★ સુત્રપૃથ૦ :– र नामि-अन्तात् परोक्षा-अद्यतनी-आशिष धः ढ

★ વૃત્તિ :– रेफान्तानाम्यन्ताच्च धातोरेतासां धो ढः स्यात् । अकृढ्वम् ।

☐ अकृढ्वमि, अकृढ्वमि ।७। चकृवे । चकृवे, चकृढ्वे । ।६। कृषीष्ट । कृषीढ्वम् ।७। कर्ता ।८। करिष्यते ।९। अकरिष्यत ।१०।

卐 વૃત્યર્થ :– र કાર અથવા અન્તે નામિ સ્વર આવ્યો હોય તેવા ધાતુઓને લાગેલા પરોક્ષા - અદ્યતની અને આશી. ત્રણે વિભક્તિઓના ધ્ નો ઢ કરવો (૫-અ) બી.પુ બ.વ અકૃઢ્વમ્ – कृ + ध्वम्

(६ प) બી.પુ બ.વ चकृढ्वे – कृ + ध्वे

卐 વિશેષ :– 0 र કાર કેમ કહ્યું ?

अपग्ध्वम् – पच् + ध्वम – च् કારા છે

0 नाम्यन्त કેમ કહ્યુ ?

आसिध्वम्–ધાતુ स् કાન્ત છે–इ આગમ છે. नाम्यन्त નથી.

0 परोक्षादि કેમ કહ્યુ ?

कृध्वे = कृ + ध्वे – વર્તમાના છે

☐ શેષવૃત્તિ :– (૫–અ.) ૫ પુ દ્વિ વ अकृष्वहि–कृ + वहि–अ+कृ+स्+वहि अकृष्महि (૫ પુ. બ.વ) कृ+महि

(७-आ) कृषीष्ट – कृ + सीष्ट

(८-श्व) कर्ता = कृ + ता (गुण)

(९ भ) करिष्यते = कृ + इ + स्यति

[८२५]

(१६५) संपरेः कृगः स्सट् ४/४/९१

★ સુત્રપૃથ૦ :– सम्–परेः कृगः स्सट्

★ વૃત્તિ :– आभ्यां परस्य कृग आदिः स्सट् स्यात् ।

卐 વૃત્યર્થ :– सम् અને परि પૂર્વક कृ ધાતુ હોય તો कृ ની આદિમા स्सट् (स्) આગમ થાય છે. (ઉ. સુત્ર : १६६ મા)

卐 વિશેષ :– 0 પ્રયોગમા स् નું જ વિધાન છે – (परिष्करोति – परि + स् + कृ) બ્નાં स्स કેમ કર્યો ? स् નો ष् થવાના વિધાનો અહીં લાગુ ન પડે તે માટે स्स् કર્યો (જુઓ સુત્ર न स्मः १/३/४८

0 परिष्करोति માં स् નો ष् કેમ થયો ?

ભગાઽ: निवृत्सहस्ताम् २/३/४८ થી ष्

0 स्‌ કાર – स्सटि समः १/३/१२ ના વિશેષણ માટે છે

[८२६]

(१६६) स्सटि समः १/३/१२

★ વૃત્તિ :– स्सटि परे समः स स्यात्, अनुस्वारऽनुनासिकौ च पूर्वस्य । संस्करोति । सँस्करोति ।

卐 વૃત્યર્થ :– सम् પછી स्सट् પ્રત્યય આવેલો હોયતો सम् ના म् નો स् થાયછે અને પુર્વના વર્ણ પર અનુસ્વાર કે અનુનાસિક વિકલ્પે થાયછે. (धुटो धुटि स्वे वा १/३/४८ થી स् લોપ) संस्करोति પક્ષે सँस्करोति – सम् + स्सट् + करोति = सस् + स् + करोति= सस् + करोति પક્ષે सँस् + करोति ।

★ અનુવૃત્તિ :– (१) द्विः कानः कानि–१/३/११थी सः (२) नोऽप्रशानो ..१/३/८ थी अनुस्वारऽनुनासिकौ च पूर्वस्य

卐 વિશેષ :– 0 सम् કેમ કહ્યું ?

उपस्कर्ता – उप – ઉપસર્ગ છે માટે म् નો स् ન થાય.

0 स्सटि કેમ કહ્યું ?

सस्कृतिः – सम् + कृतिः

[८२७]

(१६७) लुक् १/३/१३

★ વૃત્તિ :– समः स्सटि परे लुक् स्यात् सस्करोति ।

☐ समस्करोत ।४। समस्कार्षीत् ।५। संचस्कार । सुजि-दशिक्रू इत्यादिना वेटि, कृदृतोऽर्तीति गुणे संचस्करिथ संचस्कर्थ, संचस्करिव इतिवत् ।७। संस्कुर्वे ।४। समस्कुर्वाताम् ।५। संचस्करे ।६। संस्कृषीष्ट ।७। असोढ सिवू सहस्सटामिति षत्वे परिष्करोति ।

卐 વૃત્યર્થ :– स्सट् પ્રત્યય પર છતાં सम् ના म् નો લોપ થાય છે. જેમકે :–

(१–व) सस्करोति = सम् + स्सट् + करोति=(આ સુત્રથી લોપ) स + स् + करोति =

☐ અનુવૃત્તિ :– स्सटि समः १/३/१२

卐 વિશેષ :– 0 સુત્ર : स्सटि समः થી આ સુત્ર પૃથગ્ ગ્રહણ કરવાનું કારણ પૂર્વસૂત્રથી આવતી અનુસ્વારऽनुनासिकौ ની અનુવૃત્તિ અટકાવવાનો છે.

0 * વિકલ્પની દૃષ્ટિએ રૂપો :–

• • • • • • • • • • • • • • • • • • • •

* વિકલ્પ રૂપો :– હૈમપ્રકાશ – ઉત્તરાર્ધ – પૃ. १०८

(1) संस्करोति (2) साँस्करोति (3) सस्करोति
(4) संस्स्करोति (5) साँस्स्करोति

શેષવૃત્તિ :– (४–હ્ય.) समस्करोत्–सम्+अ+स्+कृ+उ+त्
(५–अ) समस्कार्षीत् – सम् + अ + स् + कृ+स् + इ+त (सिचि परस्मै ४/३/४४ થી વૃદ્ધિ – कार्)
(६–प) संचस्कार – सम् + स् + कृ + णव्=सम् + स्कृस्कृ +णव्=सम्+कृस्कृ+णव् (ऋतोऽत् ४/१/३८) ऋ નો अ, (कङश्चञ् ४/१/४६) થી क નો च, सम् + चस्कृ + णव्= संचस्कार + अ
(६-व) બી. પુ. એ. વ. संचस्करिथ પક્ષે संचस्कर्थ – सृजिदृशिस्कृ ४/४/७८ થી थव् પૂર્વે વિકલ્પે इट्, स्कृच्छृतो ...४/३/८ થી ગુણ – कृ નું कर् અન્ય રૂપો પણ આ રીતે જાણવા.

[८२८]

(१६८) उपाद् भूषासमवायप्रतियत्न विकारवाक्याध्याहारे ४/४/९२

★ **સુત્રપૃથ૦ :–** उपाद् भूषा समवाय प्रतियत्न–विकार वाक्य–अध्याहारे

★ **વૃત્તિ :–** एष्वर्थेषु उपात्कृगः स्सट् स्यात् । कन्यामुपस्करोतीत्यादि ।

卐 **વૃત્યર્થ :–** भूषा (શોભા), समवाय (સમુહ) प्रतियत्न (વારંવાર યત્ન) विकार અને વાક્યનો અધ્યાહાર એ અર્થોમાં उप् પૂર્વક कृ ધાતુની આદિમાં स्सट् (स्) થાય છે. कन्याम् उपस्करोति કન્યાને શોભાવે છે ..વગેરે

★ **અનુવૃત્તિ :–** (सम्–परेः) ४/४/९१થી कृगः स्सट्

卐 **વિશેષ :–** 0 वाक्याध्याहार – વાક્યનો અમુક અંશ બાકી હોય ત્યારે.
0 ઉદાહરણ :- (विकार) उपस्कृतं भूङ्क्ते વધારેલું ખાય છે. (समवाय) तत्र नः उपस्कृतम् – ત્યાં અમારૂં સામુદાયિક કામ છે.

[८२९]

(१६९) वेः कृगः शब्दे चानाशे ३/३/८५

★ **સુત્રપૃથ૦ :–** वेः कृगः शब्दे च अनाशे

★ **વૃત્તિ :–** कर्मण्यसति शब्दे वा कर्मणि सत्यानाशार्थाद्विपूर्वात् कृग आत्मनेपदमेव स्यात् । विकुर्वतेऽश्वाः । क्रोष्टा विकुरुते स्वरान् ।

(परानोः कृगः परस्मैपदमेव ।) पराकरोति । हृंग् हरणे । हरति ।४। अहार्षीत् ।५। जहार, जहर्थ, जह्रिम ।६। हरते ।४। अहृत ।५। जह्रे, जह्रिषे ।६। हृषीष्ट ।७। (हृगो गतताच्छील्ये) आत्मनेपदमेव । पैतृकमश्वा अनुहरन्ते । पितुरनुहरते । एवं भृंग भरणे–धृंग् धारणे–भरति–धरति इत्यादि । णींग् प्रापणे । नयति ।४। अनैषीत्, अनैष्टाम्, अनैषुः ।५। निनाय, निनयिथ, निनेथ, नयते ।४। अनेष्ट ।५। निन्ये, निन्यिषे ।६।

卐 **વૃત્યર્થ :–** (પ્રયોગમાં) કર્મ ન હોય તો અથવા શબ્દરૂપ કર્મ (પ્રયોગમાં) હોય ત્યારે (अनाश्) 'नाश्' અર્થ સિવાય वि પૂર્વક कृ ધાતુને આત્મનેપદ જ થાય. (अकर्म) विकुर्वते अश्वाः ઘોડાઓ સારી રીતે હણહણે છે. वि + कृ + अते (शब्दकर्म) क्रोष्टा विकुरुते स्वरान् શિયાળો જુદા જુદા અવાજો કરે છે.

★ **અનુવૃત્તિ :–** (अनोः) कर्मण्यसति ३/३/८१

卐 **વિશેષ :– 0** શબ્દ કર્મ કેમ કહ્યું ?
विकरोति मृदम् – માટીને કેળવે છે – શબ્દ કર્મ નથી તેથી પરસ્મૈ. થયું
0 अ–नाशे કેમ કહ્યું ?
विकरोति अध्यायम् – અધ્યયનો નાશ કરેછે. – नाश् અર્થ છે માટે પરસ્મૈ થયું.

શેષવૃત્તિ :– (३६) परानोः कृगः ३/३/१०१ परा તથા अनु ઉપસર્ગ પૂર્વક कृ ધાતુને પરસ્મૈ થાય. परा + कृ पराकरोति = ઉલટું કરેછે.
0 हृ (हृंग् हरणे) હરવું. પરાણે લઇ જવું. (१) ભ્વાદિ–ઉભય. 888 अनिट्
(१–व.) हरति તે હરે છે.
(५–अ) अहार्षीत् – તેણે હર્યું – हृ + त्=अ + हृ + स्+ ई + त् (४/३/४४ થી વૃદ્ધિ)
(६–प.) जहार – हृ+णव् =हहृ+णव् (गहोर्जः ४/१/४०) जहृ+णव्=जहार्+अ, આત્મનેપદીના રૂપો :-(१–व) हरते
(५–अ) अहृत – हृ + त = अ + हृ + स् + त (धुड्ह्रस्वात् ४/३/७० થી सिच् લોપ)
(ऋवर्णात् ४/३/३६ થી अनिट् सिच् कित्वत् થતાં हृ નો ગુણ ન થાય)
(६–प) जह्रिषे – हृ + से (स्क्रसृवृ...४/४/८१ થી इट् हृ + इ + से = जहृ + इ + षे = जह्रिषे – તે હર્યું
(७–आ) हृषीष्ट – हृ + सीष्ट – ऋ वर्णात् अनिट् आशीः कित्वत् થતાં ગુણ નિષેધ
(३७) हृगो गतताच्छील्ये ३/३/३८ ગુણ કે ક્રિયાનું

કરવી અનુસરણ કરવું એવા અર્થમાં અનુ+ક ધાતુને કર્તાના અર્થમાં આત્મનેપદજ થય પિતૃમ્ અનુકરોતિ ...ઃ આ (પોતાના) પિતાની ચાલ ચાલે છે (અનુસરણ કરે છે) પિતુરનુકરોતિ–પોતાના બાપનું અનુકરણ કરે છે [૪૯૫]

0 મૃ ... ધારવું (૧) ભ્વાદિ ઉભય-886 ... - તે ભરે છે.

0 ગ્રુ (...) ધારવું. (૧) ભ્વાદિ-887 ... ને ધારણ કરે છે

0 ની (...) લઇ જવું (૧) ભ્વાદિ ઉભય-884 - ... થી ... ની ધાતુ.

0 ... ... પરિશિષ્ટ ધાતુ-10 ... ... થી ... મુજબ થશે

0 આત્મને... ... – રૂપમાં દર્શાવ્યા મુજબ (૧-૩) ... – (૧-૩) ...

[૮૨૦]

(૧૭૦) કર્તૃસ્થામૂર્તાપ્યાત્ ૩/૩/૪૦

★ સૂત્રપૃથ૦ :– કર્તૃસ્થ અ-મૂર્ત-આપ્યાત્

★ વૃત્તિ :– કર્તૃસ્થમૂર્તં કર્મ યસ્ય તસ્માદિત આત્મનેપદં ... ।

☐ ... ... आत्मने ... ... । ... ... ।

卐 વૃત્ત્યર્થ :– કર્તામાં રહેલ અમૂર્ત (અભિન્ન ...) કર્મ છે જેને, એવા ની ધાતુને આત્મનેપદ થાય ... – ક્રોધને ઉતારે છે (અહીં ક્રોધ અમૂર્ત છે તેથી વિ+ની ને આત્મનેપદ થયુ)

★ અનુવૃત્તિ :– પૂજાચાર્ય... ... ૩/૩/૩૯ થી નિયઃ

卐 વિશેષ :– 0 કર્તૃસ્થ કેમ કહ્યું ?

ચૈત્રો ... ... વિનયતિ । ચૈત્ર મૈત્રના ક્રોધને શાન્ત કરે છે – અહીં કર્મ અમૂર્ત છે – પણ કર્તામા રહેલું નથી

0 અમૂર્ત કેમ કહ્યું ?

... વિનયતિ – ગુમડાને મટાડે છે કર્મ મૂર્ત છે.

0 કર્મ કેમ કહ્યું ?

પ્રજ્ઞયા વિનયતિ – બુદ્ધિ વડે દૂર કરાય છે અહીં બુદ્ધિ કરણ છે

0 ... મા ... અનુમાન ઉત્પન્ન સૂચવે છે. જ્યાં અહીં નિયમ કર્યો "આ અર્થમાં" આત્મનેપદ જ થાય તેમ સૂચવે છે

☐ શેષવૃત્તિ – (૩૮) પૂજાચાર્યકભૃત્યુત્ક્ષેપ જ્ઞાન વિગણનવ્યયે નિયઃ ૩/૩/૩૯ પૂજા સન્માન અર્થમાં, આચાર્યક-આચાર્યપણું પામે જવું, ભૃતિ-પગાર નિમિત્તે, ઉત્ક્ષેપ-ઉછાળવું, જ્ઞાન-પદાર્થનું જ્ઞાન, વિગણન-કર, વ્યય-ખર્ચ અર્થમાં ની ધાતુને કર્તાના અર્થમાં આત્મનેપદ થાય છે ઉદા. – નયતે વિદ્વાન્ સ્યાદ્વાદે – વિદ્વાન માણસ સ્યાદ્વાદમાં (શિષ્યોને) સ્થિર કરે છે. – તેથી શિષ્યો પૂજન – આ... પામે. [૪૯૬]

0 अन्तर्नयते – ૨/૩/૭૭ થી न् નો ण् થતાં ण+ नी + ति = ...ति अन्तर् + नी + ति = अन्तर्णयति

0 श्रि (...) सेवायाम् – સેવા કરવી. (૧) ભ્વાદિ-આત્મને - 883 – श्रयते = તે સેવા કરે છે.

[૮૨૨]

(૧૭૧) णिश्रिद्रुस्रुकमः कर्तरि ङः ३/४/५८

★ વૃત્તિ :– ण्यन्तात् श्र्यादेश्च कर्तर्यर्थवत्सु ङः स्यात्। द्विर्वचनं ... ... अशिश्रियत् अशिश्रियताम् अशिश्रियन् ।१।

☐ शिश्राय, शिश्रियतुः, शिश्रियुः । शिश्रियिथ ।२। श्रयिता ।३। श्रयिष्यति ।४। अश्रयिष्यत् ।५। अश्रयिष्यत् ।१०। ... ।८। अशिश्रियत, अशिश्रियिष्ट, अशिश्रियन्त ।९। शिश्रिये ।६। श्रयिष्ट ।७। यशी आत्मने । यशति ।६। ... ।९। ... । ... । ... ।६। ... ।२। ... ।१। ... ।६। ...।७।

卐 વૃત્ત્યર્થ :– णि-अन्त – અન્તે णि (णिच् -णिङ्) પ્રત્યય છે જેના એવા અને श्रि, द्रु, स्रु તેમજ कम् धातुने અદ્યતનમાં કર્તરિ પ્રયોગમાં ङ (अ) થાય છે. દ્વિર્વચનઃ ઙેઃ......૪/૧/૧ થી દ્વિત્વ અને વ્યંજનાદ્ ૨/૧/૫૩ થી हृ थशे श्रि+श्रि+अ(ङ)+त् (ઘ્વણ ... ...૪/૧/૪૮ થી ર લોપ – शिश्रि + अत् = अशिश्रियत् – તેણે સેવા કરી (અડધાતો...૪/૪/૨૯ થી अ આગમ) એ – જ – રીતે अशिश्रियताम्, अशिश्रियन् વગેરે થાય.

★ અનુવૃત્તિ :– सिच् अद्यतन्याम् ૩/૪/૫૩

卐 વિશેષ :– 0 ङ કાર સ્ત્રિત્ કાર્ય માટે છે તેના વડે ગુણ નિષેધ થશે.

0 ઉદાહરણ :- *कृ+णिग् (प्रयोक्तृ व्यापारे ४/३/२० થી णिग्),= (नामिनोऽकलिहले ३/४/५१ થી વૃદ્ધિ) कार्+णिग् +त=अद्यतनी - (णिश्रिद्रु...ङः ३/४/५८ થી ङ) कार्+ णिग्+ङ+त् (उपान्त्यस्य ४/२/३५) कर्+णि+अ+त् = (द्विर्धातु परोक्षा થી દ્વિત્વ-અને कङश्चञ् થી च) चकर्+ त्=(असमान લોપે . ङे ४/१/६३ થી इ, लघो दीर्घो... ४/१/६४ થી દીર્ઘ, णेरनिटि ४/३/८३ થી લોપ) = अचीकरत

0 द्रु + त् = अदुद्रुवत् - તે ઓગળ્યો.

0 कम्+त् = अचकमत् - તેણે ઇચ્છા કરી.

0 કર્તરિ કેમ કહ્યું ?

અદ્યતની કર્તરિ સિવાય सिच् પ્રત્યય લાગે જેમકે :- अकारयिषाताम् તે બે વડે કરાય. (કર્મણિ પ્રયોગ છે.)

■ શેષવૃત્તિ :- (૬-પ) शिश्रीय=श्रि+णव्=शिश्रि+णव्= शिश्रै+अ એ-જ-રી-તે शिश्रियतुः = श्रि+अतुस् બી.પુ. એ. વ. - शिश्रयिथ = श्रि + थव् (स्क्रसृवृ...परोक्षायाः ४/४/८१ થી इट्)

(૮-ભ) વગેરેમાં स्ताद्यशितो...४/४/३२ થી इट्-श्रयिता

0 આત્મનેપદી - श्रयते - તે આશ્રય કરે છે.

બાકી રૂપો વૃત્તિ મુજબ - પરસ્મૈ જેવા થશે.

0 (शपीं आक्रोशे) शप् = **શાપ દેવો, આક્રોશ કરવો (૧) ભ્વાદિ-ઉભય**-916 शपति તે શાપ દે છે

(૫-અ) अशाप्सीत् - शप् + त्

(૬-પ.) शशाप - शप् + णव्

આત્મનેપદી :- शपते - शप् + शव् + ते

(૫-અ) अशप्त = शप् + त

(૬-પ) शेपे - शप् = ए (अनादेशा ४/१/२४ થી अ નો ए) - બાકી રૂપો વૃત્તિ મુજબ

[૮૨૨]

(૧૭૨) शप उपलम्भने ३ ३/३५

★ **વૃત્તિ** :- उपलम्भने प्रकाशनं शपथो वा तदर्थाच्छपतेरात्मनेपदमेव । मैत्राय शपते । अनुपलम्भने तु मैत्रं शपति ।

■ यजीं देवपूजा संगतिकरण दानेषु । यजति अयाक्षीत् ।५।

卐 **વૃત્યર્થ** :- उपलम्भन - હાર્દિક વિચારનું પ્રાગટ્ય અથવા સોગન ખાવા એ અર્થમાં शप् ધાતુને (कर्तरि) આત્મનેપદ જ થાય. मैत्राय शपते = તે મૈત્રને સોગન ખાઇને જણાવે છે.

0 अनुपलम्भने - मैत्रं शपति-તે મૈત્ર પર આક્રોશ કરે છે - અહીં પરસ્મૈપદ થયુ.

★ **અનુવૃત્તિ :-** (૧) पराणि...३/३/२० થી आत्मनेपदम् (२) इङ्गितः कर्तरि ३/३/२२ - कर्तरि

卐 **વિશેષ :-** 0 [1] मैत्राय જે ચતુર્થી વિભક્તિ થઇ તે श्लाघह्नुस्थाशपा प्रयोज्ये २/२/६० થી થઇ

-: ભ્વાદિ -ઉભયપદી સમાપ્ત :-

★ **શેષવૃત્તિ :-** હવે यजादि ગણનું નિરૂપણ કરેછે. - ધાતુક્રમાંક 991 થી 999 - જેમાં 991 થી 996 ઉભયપદી છે. 997 થી 999 પરસ્મૈપદી છે.

यज् (यजीं देवपूजा-संगति करण दानेषु (૧) **ભ્વાદિ -યજાદિ ઉભયપદી 991 દેવપૂજા - સોબત કે સંગત કરવી - દાનદેવું**

0 (૧-વ) यजति - તે પૂજે છે. એ રીતે - (૫-અ) अयाक्षीत् - यज् + त् = यज् + स् + ई + त् = (यजसृज. - षढोः कस्सि) यक् + ष् + ई + त् = (व्यञ्जनानाम्...४/३/४५ થી વૃદ્ધિ) अयाक्षीत्

[૮૨૪]

(૧૭૩) यजादि वशवचः सस्वरान्तस्थायवृत् ४/१/७२

★ **સૂત્રપૃથ0** :- यज् - आदि - वश - वचः सस्वर अन्तस्था य्वृत् (इ उ ऋत्)

★ **વૃત્તિ** :- यजादेर्वशवचोश्च परोक्षायां द्वित्वे पूर्वस्य सस्वरान्तस्था यथासन्नं इ उ ऋ रूपा य्वृत् स्यात् । ङिणतीति वृद्धौ इयाज ।५।

卐 **વૃત્યર્થ** :- यजादि ગણના (નવ) ધાતુઓને પરોક્ષામાં દ્વિર્ભાવ થતા પૂર્વના સ્વર સહિત अन्तस्था ને બદલે નજીકમાં હોય તે રીતે इ-उ-ऋ રૂપ य्वृत् થાય છે. (य् નો ई, व् નો उ, र् નો ऋ)

यज् + णव् (પરોક્ષા ત્રી. પુ. એ. વ.)

ययज् + णव् (આ સૂત્રથી य्वृत्) इयज् + णव् = इयाज् + अ (વૃદ્ધિ) = इयाज

★ **અનુવૃત્તિ :-** अस्यादेशः...४/१/६८ થી परोक्षायाम्

卐 **વિશેષ** :- 0 ધાતુ પરીચય :-

वश् (वशक् कान्तौ) ઇચ્છા કરવી. (૨) અદાદિ પરસ્મૈ 1101 वच् (वचंक् परिभाषणे) બોલવું. (૨) અદાદિ-પરસ્મૈ - 1096

* अचीकरत् મધ્યમવૃત્તિ અવચૂરિ - ૨ - ૪૩.

કાકમી અનુસરણ કરવું એવા અર્થમાં અનુ+કૃ ધાતુને | નિયમ દ્વારા "ઞ્મા ..." કર્તાના અર્થમાં આત્મનેપદ...

... ૦ પર સામાન્ય કેમ ... ૦ ... પ્રયોગોમાં દ્વિત્વ થાય ... ન થાય

[૮૨૪]

(૧૭૪) યજાદિ - વચેઃ કિતિ ૪/૧/૭૯

★ વૃત્તિ :- યજાદિનાં વચશ્ચ સસ્વરસ્ય અન્તસ્થા કિતિ પરે સ્વૃત્ ... ઇજતુઃ ઈજુઃ । કિત્ પરોક્ષાયા કિત્ત્વાભાવાત્ ઇયજિથ । ન ઈજતુઃ ઈજુઃ । ... ઇયષ્ઠ ।૬। ઇયાજ ।૭। યક્ષ્યતિ ।૯। અયક્ષ્યત્ ।૧૦। યજતે, ... ઇજ્યાત્ યષ્ટા ।૮। યક્ષ્યતિ ।૯। ઈજે, ઈજિષે ।૬। અયજત ।૪। અયષ્ટ, અયક્ષાતામ્ ।૫। ... વયતિ, વયેત્, વયતુ, ... ।૭। વેગ્ તન્તુસન્તાને । ... આત્મનેપદ ... અવયત્ ।૪। ... અયાસિષ્ટામ્ ।૫।

卐 વૃત્યર્થ :- યજાદિ ગણના નવ ધાતુઓ તથા વચ્ ધાતુને કિત્ પ્રત્યય પર છતા સ્વર સહિત અન્તસ્થા સ્વૃત્ થાય છે (ત્યાર પછી દ્વિત્વ થાય છે) (વ્યઞ્જનસ્ય અનાદેઃ ૪/૧/૪૪ થી ज् લોપ) યજ્ + અતુસ્ = ઇજ્ + અતુસ્ = ઈજ્ + અતુસ્ = ઈજતુઃ (ઇન્ધ્યસંયોગાત્ ...૪/૧/૪૪ થી પરોક્ષા કિત્ વત્ થશે) એજ રીતે ઈજુઃ, ઇન્ધાત્ કિત્ પરોક્ષામા કિત્ પણાના અભાવે આ સૂત્ર ન લાગે તેથી ઇયજિથ યજ્ + થવ્ = ઇયજિથ પક્ષે ઇયષ્ઠ (ઇટ્ ન લાગે ત્યારે યજસૃજ ૨/૧/૮૭ થી ज् નો ष् અને તવર્ગસ્ય ચવર્ગ ૧/૩/૬૦ થી थ् નો ठ)

★ અનુવૃત્તિ :- યજાદિ...સસ્વરાન્તસ્થા સ્વૃત્ ૪/૧/૭૨

卐 વિશેષ :- 0 કિત્ કેમ કહ્યું ?
યજ્ + સ્યતિ = યજ્ + સ્યતિ = યક્ + ષ્યતિ = યક્ષ્યતિ - કિત્ નથી માટે સ્વૃત્ ન થાય

☐ શેષવૃત્તિ :- (૮-શ્વ) યષ્ટા - યજ્ + તા
(૧૦-ક્રિ) અયક્ષ્યત્ = યજ્ + સ્યત્
યજ્ આત્મનેપદી રૂપો :-
(૧-વ) યજતે (૪-હ્ય) અયજત (૫-અ) અયષ્ટ - અયક્ષાતામ્ = યજ્ + સિચ્ + આતામ્
(૬ પ) ઈજે - યજ્ + એ = ઈજ્ + એ = ઇજ્ + એ
0 (વેંગ્ તન્તુસન્તાને) - વે - વણવું. (૧) ભ્વાદિ યજાદિ - ઉભય - ૬૬૨
(૧-વ.) વયતિ - વે+શવ્+તિવ્=વય્+અ+તિ - તે વણે છે

(૫ ૭) ... ૪/૪/... ને ... ય ... તેથી ...

[૮૨૫]

(૧૭૫) વેર્વય્ ૪/૪/૧૯

★ સૂત્રપૃથ૦ :- વે. વય્
★ વૃત્તિ :- વેગ પરોક્ષાયાં વય્ વા સ્યાત્ । ઉવાય । યજાદિ વચેઃ કિતિ સ્વૃતિ દ્વિત્વે ઉય્ ઇતિ ભવતિ ।

卐 વૃત્યર્થ :- વેગ્ ધાતુનો પરોક્ષામા વય્ વિકલ્પે થાય છે. વય્+ણવ્=વવય્+ણવ્ (યજાદિ વચે ૪/૧/૭૨ થી સ્વૃત્ ઉવય્ + ણવ્ = ઉવાય = વૃદ્ધિ
*દ્વિત્વ બાદ મા યજાદિ વચે ૪/૧/૭૯ થી વય્ નું સ્વૃત્- ઉય્ - ઉઉય્ = ઉય્

★ અનુવૃત્તિ :- પરોક્ષાયાં નવા ૪/૪/૧-

卐 વિશેષ :- 0 સ્પષ્ટ
0 વે - ધાતુના પરોક્ષામાં વિકલ્પે ત્રણ ત્રણ રૂપો થાય છે આગળના સૂત્રો ખાસ જોવા
1 ઉય્ . અધુરૂ રૂપ છે - પછી જુઓ સૂત્ર : ૧૭૬

[૮૨૬]

(૧૭૬) ન વયો ય્ ૪/૧/૭૩

★ સૂત્રપૃથ૦ :- ન વયઃ ય્
★ વૃત્તિ - વયા વેગો યઃ પરોક્ષાયાં સ્વૃત્ સ્યાત્ । ઊયતુઃ, ઊયુઃ । યજાદિવચનવચ સ્ત્યાદિના ... સ્વૃતિ ઉવયિથ । સ્વરાન્તત્વાન્નિત્યમિટ્ । ઊયથુઃ, ઊય । ઉવાય । ઉવય, ઊયિવ, ઊયિમ । વયાદેશાભાવે તુ ।

卐 વૃત્યર્થ :- વેગ્ (વે) ધાતુનો વય્ થયા બાદ (વેર્વય્ ૪/૪/૧૯) તેનો ય્ - સ્વૃત્ ન થાય વય્ + અતુસ્ ઉય્ + અતુસ્ = ઊયતુઃ (યત્ પ્રત્યય કિત્ હોવાથી કિતુત્ ન થાય તેથી યજાદિ વચાચ. ૪/૧/૭૮ થી દ્વિત્વ કર્યા બાદ સ્વૃત્ થશે) વય્ + થવ્ વવય્ + ઇ + થવ્ = ઉવયિથ સ્વરાન્ત હોવાથી નિત્ય ઇટ્ છે માટે - ઉવયિથ થયુ ઊયથુઃ વગેરે અનુક્રમે વૃત્તિ મુજબ સમજવા
0 વે નો વય્ આદેશ ન થાય ત્યારે વિકલ્પો માટે જુઓ સૂત્ર ૧૭૭

☐ અનુવૃત્તિ :- યજાદિ ... સ્વૃત્ ૪/૧/૭૨ થી ય

卐 વિશેષ :- 0 પૂર્વસૂત્રની અનુવૃત્તિ

*ઉય્-કોઇરૂપ નથી -નવા સૂત્રમાં આગળની પ્રક્રિયા માટે છે.

છતાં માત્ર य્ ની વાત હોવાથી इ નું જ ગ્રહણ થશે.
0 (જો वय् થાય તો જે રૂપો થાય તે અહીં સુધી સમવાયા વિકલ્પ – ૨ – હવે પછીના સૂત્રોમાં છે.)

[૮૨૭]

(૧૭૭) वेरयः ૪/૧/૭૪

★ સૂત્રપૃથ૦ :- वे: अय:

★ વૃત્તિ :- वेगोऽयन्तस्य पूर्वस्य परस्य च परोक्षायां य्वृन्न स्यात् । ववौ, ववतुः, ववुः ।

卐 વૃત્યર્થ :- (वय् આદેશ ન થાય ત્યારે) અન્તે य ન હોય તેવા वेग् (वे) ધાતુને પરોક્ષાના પ્રત્યયો લાગતા (દ્વિત્વ થયા બાદ) પૂર્વના કે પરના व નો उ ન થાય. वे+णव्=वा+णव् (आत्सन्ध्यक्षरस्य થી ए નો आ) वावा+णव् (ह्रस्वः) ववा+णव् (आतो णव औ) ૪/૨/૧૨૦ થી ववा+औ ववौ = તેણે વણ્યું.
0 वा + अतुस् = ववा + अतुस् = (इडेत्पुसिचातो लुक् ૪/૩/૯૪) वव् + अतुस् = ववतुः એ-જ-રી-તે ववुः

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) न वयो ૪/૧/૭૩
(૨) यजादि वश...૪/૧/૭૨ થી य्वृत्

卐 વિશેષ :- 0 અન્તે य કેમ કહ્યું ?
वे + णव् = वय् + णव् (वेर्वय् ૪/૪/૧૯) = उवाय અહીં અન્તે य् હોવાથી व् નો उ થયો. (य्वृत् થયું)

[૮૨૮]

(૧૭૮) अविति वा ૪/૧/૭૫

★ વૃત્તિ :- वेगोऽयकारान्तस्याविति परोक्षायां य्वृद् वा न स्यात् । द्वित्वे कृते परत्वाद् धातोरुवादेशो पश्चात् समान दीर्घः ऊवतुः, ऊवुः ।

▣ ववाथ । वविथ ।६। स्वरान्तत्वादिड्विकल्पः । ऊयात् ।७। वाता ।८। वास्यति ।९। अवास्यत् ।१०। आत्मनेपदेऽपि । वयते ।४। अवास्त ।५। परोक्षायां वयादेशे ऊये, ऊयिषे । पक्षे ववे, ववपे ।६। वासीष्ट ।७।
व्येंग् संवरणे । संव्ययति ।४।

卐 વૃત્યર્થ :- અન્તે य હોય ત્યારે वेग् (वे) ધાતુને – अवित् – પરોક્ષાના પ્રત્યયો લાગ્યા હોય ત્યારે य्वृत् વિકલ્પે ન થાય. – દ્વિત્વ કર્યા પછી ધાતુનો उव् આદેશ અને પછી સમાન...દીર્ઘ થાય. वे+अतुस् वव्+अतुस् = उउ + अतुस् = (धातोरिवर्णो...૨/૧/૫૦) उउव् + अतुस् = ऊवतुः એ – જ – રી – તે ऊवुः

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) वेरयः ૪/૧/૭૪
(૨) यजादि...૪/૧/૭૨ થી य्वृत्

卐 વિશેષ :- 0 अय् કેમ કહ્યું ?
ऊयतुः = वे + अतुस् = वय् + अतुस् = उय् + अतुस् = ऊयतुः

▣ શેષવૃત્તિ :- 0 સૂત્ર ૧૭૫ થી ૧૭૮ સુધીમાં પરોક્ષા પરસ્મૈ वे (वेग्) ના રૂપો દર્શાવ્યા છે જેના ત્રણ વિકલ્પો છે (૧) उ નો उय् (૨) व् ના य्वृत् થવાનો નિષેધ (૩) उ નું उव् થવું તદ્ઉપરાંત आशी: વગેરેના પ્રત્યયો અહીં સંક્ષેપમાં દર્શાવેલ છે.

0 **પરોક્ષા પરસ્મૈ વિકલ્પો**
(૧) उवाय – ऊयतुः ऊयुः उवयिथ
(૨) ववौ – ववतुः ववुः वविथ / ववाथ
(૩) ववौ – ऊवतुः ऊवुः वविथ / ववाथ

0 **પરોક્ષા આત્મને વિકલ્પો**
(૧) ऊये – ऊयाते ऊयिरे – ऊयिषे
(૨) ववे – ववाते वविरे ववषे
(૩) ऊवे – ऊवाते ऊविरे ऊविषे

0 आशी :- (यजादि वचेः ૪/૧/૭૯) ऊयात्–આત્મને–वासीष्ट (वे નો वा)
0 શ્વ :- वाता...વગેરે વૃત્તિ મુજબ
0 व्येंग् संवरणे (व्ये) ઢાંકવું. (૧) ભ્વા. યજાદિ-ઉભય –993 व्ययति –તે ઢાંકેછે. (૫–अ) अव्यासीत्–व्ये+स्+ई+त्

[૮૨૯]

(૧૭૯) ज्याव्येव्यधिव्यचिव्यथेरिः ૪/૧/૭૧

★ સુત્રપૃથ૦ :- ज्या व्ये व्यधि व्यचि व्यथेः इः

★ વૃત્તિ :- एषां पञ्चानां परोक्षायां द्वित्वे सति पूर्वस्य इः स्यात् । यजादि वशिति य्वृद् बाधनार्थमिकारस्यापि इः । नामिनोऽ कलि हले रिति वृद्धौ आयादेशे च विव्याय । यजादिवचेरिति य्वृति योऽनेकस्वरस्येति यत्वे च विव्यतुः, विव्युः ।

卐 વૃત્યર્થ :- ज्या – व्ये – व्यध् – व्यच् – व्यथ् આ પાંચને દ્વિત્વ થયે છતે પૂર્વના સ્વર સહિત इ થાય છે. (यजादि वश वचः ૪/૧/૭૨ થી य्वृत् ને આ સૂત્ર બાધક કરવા માટે इ કારનો પણ इ આદેશ કર્યો છે.) (नामिनो कलि हले ૪/૩/૫૧ થી વૃદ્ધિ – आय् આદેશ) પરોક્ષા ત્રી. પુ એ વ व्ये+णव्=व्येव्ये+णव्=वेव्ये+णव्= (આ સૂત્રથી इ) विव्यै+णव् = विव्याय्+अ = विव्याय्

0 वजादि वचः ४/१/७२ थी सूत्र. ... ४/३/२१ थी ... वि+अतुम=विवि+अतुम्=(...) विवतुः
0 वे+अतुम्=... विवि+उतुम्=वियतुः ...

★ अनुवृत्ति :- ...

卐 विशेष :- 0 उदाहरण -
... = वि ... - ... पीधा हती
... = वि ... - ... हशे ...
0 धातु परिचय :-
(१) ... - (...-हानौ) हानी थवी ... थवु (१) भ्वादि - परस्मै 1524
(२) ... (... ताडन) ... मारवु (४) दिवादि - परस्मै 1157
(३) ... (...) ... (१) ... - परस्मै 1432
(४) ... ...
( ) भ्वादि-... -आत्मने 1002

[८30]

(१८०) ऋवृव्येऽद इट् ४/४/८०

★ सूत्रपृथक् - ऋ - वृ - व्ये - अद इट्
★ वृत्ति :- एभ्यस्तृतुल्यः परस्य ... नित्यादिट् स्यात् । ...
□ ... । ... । ...
... । ... । ...
... । ... । ...

卐 सूत्रार्थ :- ऋ, वृ, व्ये, अद् धातुने परोक्षा थकारनी पूर्वे नित्य इट् लागे छे. ... = विव्याय + इ + थ = विव्यायिथ - तें ढांक्युं

★ अनुवृत्ति :- (१) सृजि दृशि...४/४/७८ थी थव
(२) ... ४/१/१

卐 विशेष :- 0 सृजि दृशि .. ... ४/४/७८ थी विकल्पे इट् हती ते आ सूत्रथी नित्य इट् थशे
0 धातु :- (१) ऋ (ऋतृ प्रापणे) ... (१) भ्वादि - परस्मै 26

(२) वृ (वृगट्-वरणे) वरवुं (५) स्वादि 1294 -
(३) अद् (अदंक्-भक्षणे) खावु (२) अदादि-परस्मै 1059
0 उदाहरण :-
वृ - ववरिथ - ते स्वीकार्युं - वृ + थव
ऋ - आरिथ - तु गयो. - ऋ + थव
★ शेषवृत्ति - (१-२) ... डित्त्वात् पक्षे ... (... ४/३/५८)
(७-आ) ... (आ० ४/...)
(वजादि वचः ४/१/७२ थी सूत्र) ...
... + थव्
0 ... वगेरे ... थी ...
... वगेरे ...
0 ह्वे - आत्मनेपद :-
(१-२) ... - ... + ... + ते
(५-अ) ... - वगेरे वृत्ति मुजब
0 ह्वे (ह्वेंग् - स्पर्धाशब्दयोः) स्पर्धा करवी -
(१) भ्वा ... - उभयपदी - 994
(१-२) आ + ह्वे = आह्वयति - ते बोलावे छे.

[८31]

(१८१) ह्वालिप्सिचः ३/४/६२

★ सूत्रपृथक् - ह्वा लिप् - सिच्
★ वृत्ति :- एभ्योऽद्यतन्यामङ् स्यात् । आह्वत, आह्वास्त ।

卐 सूत्रार्थ :- ह्वा, लिप्, सिच्, ए त्रण धातुओने अद्यतनमां अङ् थाय छे आ + ह्वे + त = आ+ह्वा+अङ्+त=(इडेत्पुसि चातो लुक् ४/३/९४ थी आ लोप) आ+ह्व+अ+त=आह्वत ... आह्वास्त

★ अनुवृत्ति :- (१) शास्त्यसू ...३/४/६० थी अङ्
(२) (सिच्) आत्मने वा ३/४/६३

卐 विशेष :- 0 उदाहरण :-
लिप् (५-अ) अलिपत् - लेप्युं
सिच् - (५ अ) असिचत् - छांट्यं
0 धातु :- लिप् (लिपीत् उपदेहे) लेपवुं (६) तुदादि - उभय - 1324
सिच् (षिचीत् क्षरणे) छांटवुं (६) तुदादि-उभय-1321

[८32]

(૧૮૨) द्वित्वे ह्वः ४/१/८७

★ **વૃત્તિ :–** ह्वेगो द्वित्वविषये सस्वरान्तस्था य्वृत् स्यात् । ततो हुहु इति द्वित्वे आजुहाव । धातोरिवर्णोवर्णस्येत्युवादेशे आजुहुवतुः आजुहुवुः । आजुहोथ/आजुहविथ, आजुहाव / आजुहव ।६।

■ आहूयात् ।७। आह्वाता ।८। आह्वास्यति ।९। आह्वास्यत् ।१०। आह्वयते ।४।

卐 **વૃત્યર્થ :–** ह्वे (ह्वेग्) ધાતુના દ્વિત્વના વિષયમાં સ્વર સહિત અન્તસ્થા ય્વૃત્ થાય છે. ह्वे–નું हु– (द्वित्व) हुहु (गहोर्जः) आ+जुहु+णव्=(वृद्धि) आजुहौ+ अ=आजुहाव – તેણે બોલાવ્યો.

0 धातोरिवर्णो . २/१/५० થી ऊव् आजुहुवतुः=आ+ह्वे +अतुस् એ–જ–રી–તે વૃત્તિ અનુસાર પરોક્ષાના અન્ય રૂપો સમજવા

★ **અનુવૃત્તિ :–** यजादिवश्... ४/१/७२ થી य्वृत्

卐 **વિશેષ :– 0** સ્પષ્ટ

■ **શેષવૃત્તિ :–** (૭–आ) आहूयात्–किन् પ્રત્યય છે. (यजादि...४/१/७९ થી य्वृत्, दीर्घश्चियङ्‌ ४/१/१०८થી દીર્ઘ)

0 શ્વસ્તની વગેરેમાં ह्वे નું ह्वा જેમકે आह्वाता વગેરે.

0 ह्वे આત્મનેપદી – आह्वयते

[८33]

(૧૮૩) वात्मने ૩/૪/૬૩

★ **સૂત્રપૃથ૦ :–** वा आत्मने

★ **વૃત્તિ :–** ह्वादिभ्यस्त्रिभ्योऽद्यतन्या मात्मनेपदेऽङ् वा स्यात् । आह्वत/आह्वास्त, आह्वाताम् । आह्वासाताम्

■ आजुहुवे, आजुहविषे ।६। आह्वासीष्ट ।

卐 **વૃત્યર્થ :–** ह्वा, लिप् અને सिच् ધાતુને અદ્યતનીમાં આત્મનેપદમાં વિકલ્પે अङ् થાય છે. (અદ્યતની ત્રી. પુ એ. વ) आह्वत पक्षे आह्वास्त – તેણે આહ્વાન કર્યું आ+ह्वे+त=आ+ह्वा+अ+त = आ+ह्व्+अ+त = आह्वत पक्षे आ+ह्वे+सिच्+त=आह्वास्त એ–જ–રી–તે आह्वाताम् पक्षे आह्वासाताम्

★ **અનુવૃત્તિ :–** (૧) लिप् सिचः ૩/૪/૬૨

(૨) शास्त्यस्...૩/૪/૬૦ થી अङ्

(૩) सिचू अद्यतन्याम् ૩/૪/૫૩

卐 **વિશેષ :– 0** સ્પષ્ટ

■ **શેષવૃત્તિ :–** (૬-પ.) आजुहुवे-ह्वे+ए=(य्वृत् સૂત્ર : ૧૮૨) आ+हु+ए=आ+हुहु+ए = आ+जुहु+ए= (धातोरिवर्णो २/१/५०) आ + जुहुव् + ए

(૭–आ.) आह्वासीष्ट – आ + ह्वे + सीष्ट

[८3४]

(૧૮૪) ह्वः स्पर्धे ૩/૩/૫૬

★ **વૃત્તિ** – आङ्‌ पूर्वात् ह्वयतेः स्पर्धे गम्ये आत्मनेपदमेव स्यात् । मल्लो मल्लमाह्वयते । अन्यत्र तु गामाह्वयति ।

卐 **વૃત્યર્થ :–** आ પૂર્વક ह्वेग् (ह्वे) ધાતુ સ્પર્ધા અર્થમાં આત્મનેપદ જ થાય. मल्लो मल्लम् आह्वयते મલ્લ બીજા મલ્લને આહ્વાન આપે છે/સ્પર્ધા કરે છે. –0 अन्यत्र-સ્પર્ધા સિવાયના અર્થમાં પરસ્મૈપદ થાય. गाम् आह्वयति – ગાયને બોલાવે છે.

■ **અનુવૃત્તિ :–** (૧) आङोज्योतिरुद्गमे ૩/૩/૫૨ થી आङ्‌ (૨) पराणि कानानशौ થી आत्मनेपदम्

卐 **વિશેષ :– 0** *સ્પર્ધ – સંઘર્ષ પરાભિભવ – પરાભવ કરવાની ઇચ્છા ह्वेग् – એટલે જ સ્પર્ધા – સંઘર્ષ છતાં અહીં आ પૂર્વક લેવું તેમ જણાવેછે.

[८3५]

(૧૮૫) संनिवेः ૩/૩/૫૭

★ **સૂત્રપૃથ૦ :–** सम् – नि – वेः

★ **વૃત્તિ :–** एभ्योऽपि ह्वयतेरात्मनेपदमेव

■ टुवपी बीज सन्ताने । वपति ।४। अवाप्सीत् ।५। द्वित्वे पूर्वस्य य्वृत्, उवाप । य्वृति द्वित्वे ऊपतुः, ऊपुः । उवपिथ/उवप्थ, ऊपथुः, ऊप । उवाप/उवप ६। उप्यात् ७। वप्ता ।८। वप्स्यति ।९। अवप्स्यत् ।१०।...

वपते ।४। अवप्त ।५। ऊपे, ऊपिषे ।६। वप्सीष्ट ।७।

वहीं प्रापणे । वहति ।४। अवाक्षीत् ।५। सहिवहेरोच्चावर्णस्येति अवोढाम्, अवाक्षुः ।५। उवाह, उवाहिथ । इडभावे पक्षे उवोढ, ।६। उह्यात् ।७। वोढा ।८। वक्ष्यति ।९। अवक्ष्यत् ।१०।...वहते ।४। अवोढ, अवक्षाताम्, अवक्षत ।५। ऊहे, ऊहिषे ।६। वक्षीष्ट ।७। (प्राद्वहः परस्मैपदमेव) प्रवहति । (परेश्च) परिवहति ।

टुवोश्वि गतिवृद्धयोः । श्वयति, अश्वयत् ।४। टुवेश्ववेति

° ° ° ° ° ° ° ° ° ° ° ° ° ° ° ° ° ° ° °

* સ્પર્ધ મધ્યમવૃત્તિ અવચૂરિ – ૨, પૃ. ૧૨

वैकल्पिके ङ, द्विर्धातु रिति द्वित्व, स्वयोगादिर्नीयादिरेति, अशिश्वियत्, अशिश्वियताम्, अशिश्वियन् । पक्ष ऋदिच्छ्श्वेत्यादिना वैकल्पिकेऽङि, श्वयत्यसूवच इत्यादिना आदेश च अश्वत्, अश्वताम्, अश्वन् । पक्षे सिजागमे इडागमे ईडागमे नश्वीति वृद्धि निषेधे गुणेऽयादेशे सिज्लोपे अश्वयीत्, अश्वयिष्टाम्, अश्वयिषुः । अश्वयत् ।५।

卐 વૃત્યર્થ - सम - नि કે નિ પૂર્વક હ્વે ધાતુને આત્મનેપદજ થાય છે (વર્તમાનમાં) संह्वयते - તે સારી રીતે બોલાવે છે

✱ અનુવૃત્તિ :- (૧) स्पर्धे ३/३/५६ थी ह्वेः (२) परानि कालनश्यी ३/३/२० थी आत्मनेपदम्

卐 વિશેષ :- 0 ૨૫૮

★ શેષવૃત્તિ :- મૂળ સૂત્રને અન્તે આપેલ વધારાની નોંધમાં ત્રણ ધાતુના રૂપો છે

(૧) वप् (दुर्वप् बीज सन्ताने) વાવવું (૧) ભ્વા - ચ્વાદિ - ઉભય - 995

(२) वह् (वहीं प्रापणे) વહેવું (૧) ભ્વા ચ્વાદિ - ઉભય - 996

(૩) श्वि (टुओश्वि गति वृद्धयोः) સોજા ચડવા - (૧) ભ્વા ચ્વાદિ-પરસ્મૈ - 997

0 (૧) वप्-પરસ્મૈ - (૧-વ) वपति - તે વાવે છે

(૫-અ) अवाप्सीत् - वप् + त् = अ + वप्+स्+ई+त् - (व्यञ्जनानाम् ४/३/४५ थी अ नी वृद्धि)

(६-प) - દ્વિત્વ થયા બાદ પૂર્વના व નુ વૃત્ થાય - ववप् नु (त्री पु. એ व) उवाप थशे, 'वृत्' થયા બાદ દ્વિત્વ થતા (त्री.पु द्वि व.) वप्+अतुस् = ऊपतुः

(७-आ) - वप् + क्यात् = उप्यात्

એ રીતે આદિમાં વૃત્તિ મુજબ થશે

0 वप् - આત્મને - (१-व) वपते (५-अ) अवप्त

(६-प) - ऊपे, आशीः વગેરેમાં ત્રીધાતુ પ્રત્યયો લાગે

0 (२) वह् - પરસ્મૈ :-

(१-व) वहति - તે વહે છે (५-अ) अवाक्षीत् = वह् + त् = अ + वह् + सिच् + ई + त् = अ + वाह् + स् + ई + त् = अवाक् + षी - (५-अ-त्री पु द्वि व.) अवोढाम् - वह् + ताम् ने अ + वह् + धाम् = अ + वढ + ढाम् = सहिवहेरोच्चा १/३/४३ थी ढ् लोप अने अ नो ओ = अवोढाम्

(६ प) उवाह - वह् - णव्, ऊहतुः (बी. पु ए व) उवहिथ पक्षे उवोढ-वह्+इ+थव् पक्षे इट् न लागे त्यारे वह्+थव्-उवह्+थ् (ति तुट् पदान्ते थी ह् અને अधश्चतुर्थात् थी थ नो ध्) = उवढ + ढ = उवोढ

આશી : વગેરે વૃત્તિ મુજબ જાણવા

(३९) प्राद्वहः ३/३ १०३ प्र पूर्वक वह् धातुने कर्तरि मा परस्मैपद ज थाय प्र + वह् - प्रवहति - प्रवाह चालेछे. [४९७]

(४०) परेर्मृषश्च ३/३/१०४ परि पूर्वक मृष् अने वह् धातुने कर्तरिमा परस्मैपद थाय परिवहति - वहन करेछे [४९८]

0 (३) श्वि परस्मै (१ व) श्वयति - सोजो छे

(५-अ) अद्यतनीना त्रण विकल्पो (१ ङ (२) अङ् (३) सिच्

५-अ (१) ङ्श्वेर्वा ४/३/५९ थी ङ द्विर्धातु परोक्षा ४/१/१ थी द्वित्व, स्वरेगात् २/१/५२ थी इय् = अशिश्वियत् (२) अङ्-ऋदिच्छ्वि...वा ३/४/६५ थी अङ्, श्वयत्यसूवचपत: ४/३/१०३ थी श्व आदेश - अश्वत्

(३) सिच्-इट्, ईत् आगम - न श्वि जागृ...४/३/४९ थी वृद्धि निषेध - गुण करता य आदेश, इट् - ईति थी सिच् लोप अश्वयीत ..

[८३४]

(१८९) वा परोक्षा यङि ४/१/९०

★ वृत्ति :- श्वेः सस्वरान्तस्था परोक्षायङोर्वृद्धा स्यात्। ततः शुशु इति द्वित्वे शुशाव, शुशुवतुः, शुशुवुः । शुशविथ । पक्षे शिश्वाय, शिश्वियतुः, शिश्वियुः । शिश्वयिथ।६। ◻ यजादि वचेरिति य्वृति शूयात्, शूयास्ताम् ।७। श्वयिता ।८। श्वयिष्यति ।९। अश्वयिष्यत् ।१०।

वद व्यक्तायां वाचि । वदति । वदव्रजल् इति वृद्धौ अवादीत्, अवादिष्टाम्, अवादिषुः ।५। उवाद, ऊदतुः, ऊदुः । उवदिथ ।७। वदिता ।८। वस निवासे वसति ।४।

卐 વૃત્યર્થ :- श्वि ધાતુના સ્વર સહિત અન્તસ્થા (व) નો પરોક્ષાના પ્રત્યયો કે યङ् પ્રત્યય લાગ્યો હોય ત્યારે વૃત્ (उ) થાય છે તેથી श्वि नो शु - (દ્વિત્વ) शुशु - शुशु + णव् = शुशौ + अ = शुशाव (પરોક્ષા ત્રી. પુ એ. વ) બી. પુ એ. વ. - शुशविथ -शु+थव्=शुशु+इ+थव=शुशो+इ+थ=शुशव्+इथ (પક્ષે) વૃત્ ન થાય ત્યારે - शिश्वाय-श्वि+णव्=शिश्वि+णव् = शिश्वै + अ = शिश्वाय् + अ

★ અનુવૃતિ :– यजादि वश...४/१/७२ थी य्वृत्

卐 विशेष :– 0 अवित् परोक्षा किद्वत् थवाथी यजादि वचेः किंति ४/१/७९ सूत्रथी य्वृत् थाय पण वित् परोक्षा तथा यङ् मां अप्राप्ति होवाथी आ सूत्र द्वारा विकल्पे प्राप्ति थायछे.

■ शेषवृति :– (७–आ) श्वि + क्यात् = यजादि वचेः ४/१/७९ थी य्वृत् दीर्घश्च्वि यङ्...थी दीर्घ शूयात्
(८–श्व) श्वि + ता = श्वि + इ + ता = श्वे + इता = श्वय् + इता = श्वयिता
(९–भ.) श्वयिष्यति (१०–क्रि) अश्वयिष्यत्

0 वद् (वद व्यक्तायां वाची) બોલવું (१) भ्वा यजादि – परस्मै – 998
(१–व) वदति – ते बोले छे. (५–अ) अवादीत् वद्+त् – (वदव्रजलः ४/३/४८ थी वृद्धि)
(६–प) –य्वृत् – उवाद – वद् + णव्
(७-आ) –य्वृत् – उद्यात् – वद् + क्यात्
(८–श्व) वदिता (९–भ) वदिष्यति
0 वस् (वस निवासे) રહેવું (१) भ्वा. यजादि – परस्मै – 999 – वसति

[८३७]

(१८७) सस्तः सि ४/३/९२

★ सूत्रपृथ० :– सः तः सि
★ वृत्ति :– सन्तस्य धातोः सस्यशिति सादौ प्रत्यये विषयभूते तः स्यादिति सिजागमात्प्रागेव सस्य तः । अवात्सीत्, अवात्ताम, अवात्सुः ।४।
■ उवास

卐 वृत्यर्थ :– स कारा. धातुनां स् नो आदिमां स कार वाळा अशित् प्रत्ययो लागतां त् थायछे. तेथी सिच् नो आगम थता पुर्वना स् नो त् थशे. अवात्सीत् – वस् + त् = अ + वस् + स् + ई + त् (आ सूत्रथी स् नो त् व्यञ्जनानाम ४/३/४५ थी अ दीर्घ) अवात् + सीत् एजरीते (५–अ त्री पु द्वि.व) अवात्ताम् = वस्+ताम् (सिच् नो लोप धुड्ह्रस्वात् ४/३/७० थी)

★ अनुवृति :– योऽशिति ४/३/८० थी अशिति

卐 विशेष :– 0 स् कारा केम कहुं ? यज् + सीष्ट = यक्षीष्ट – ज् कारान्त छे माटे स् नो त् न थयो.

0 स कारादि केम कहुं ? वसिसीष्ट – वस् + इ + सीष्ट – स् कारादि नथी पण आदिमां इट् छे.
0 सूत्रमां सि – सप्तमी विधान छे तेथी सिच् ना स् नो लोप थयां पछी पण पूर्वना स् नो त् थायछे. जेमके अवात् वस्+त् अहीं सिच् ने स्थानीवत् मानीने नहीं पण वर्णविधिथी स् नो त् थयो छे. विषय सप्तमी–प्रत्यय आवे के न आवे पण तेने मानीने कार्य थाय.

[८३८]

(१८८) घस्वसः २/३/३६

★ सुत्रपृथ० :– घस् वसः
★ वृति :– नाम्यादेः परस्य घस्वसोः सः षः स्यात् । ऊषतुः, ऊषुः ।
■ उवसिथ / उवस्थ । उवास / उवस ।६। उष्यात् ।७। वस्ता ।८। वत्स्यति ।९।

डुयाचृग् याञ्चायाम् । याचति ।४। अयाचीत् । पक्षे ऋदिच्छ्वीत्याङगमे अयाचत् ।५। ययाच ।६। याच्यात् ७। याचिता ८। याचिष्यति ९। अयाचिष्यत् १०। याचते ।४। अयाचिष्ट ।५। ययाचे ।६। याचिषष्ट ।७। गुहौग् संवरणे ।

卐 वृत्यर्थ :– नामि स्वर–अन्तस्था के क वर्ग पछी आवेल घस् अने वस् ना स् नो ष् थाय. (६–प. त्री. पु द्वि व.) ऊषतुः=वस्+अतुस् (यजादि वचेः ४/१/७९ थी य्वृत् पछी द्वित्व) ऊस् + अतुस् (आ सूत्रथी स् नो ष्) ऊष्+अतुस्=ऊषतुः–एजरीते–ऊषुः = वस् + उस् मां स् नो ष्

★ अनुवृति :– (१) नाम्यन्तस्था कवर्गात् २/३/१५
(२) नामिनस्तयोः षः २/३/८

卐 विशेष :– 0 नाम्यन्तस्था केम कहुं ? वसति – अ पछी स् छे माटे ष् न थाय.
0 आ सूत्र अकृत् स् कार माटे छे. केमके नाम्यन्तस्था २/३/१५ कृत स् कारनो ष् करेछे.

■ शेषवृति :– (६–प) बी पु ए.व. उवसिथ पक्षे उवस्थ (५.पु ए.व.) उवास पक्षे उवस
(७–आ) उष्यात् – वस् + यात् – (कित् छे माटे य्वृत्

° ° ° ° ° ° ° ° ° ° ° ° ° ° ° ° °

* मध्यमवृत्ति अवचूरि – भा २, पृ. १२२.
परिभाषा :– स्थानिवावर्णविधौ – ७/४/१०९

(૮-અ) वम्ता (૯-અ.) वम्स्यति (म नो त) (म्नः शि ४/३/९२)

0-0 यजादि – નવ ધાતુ સમાપ્ત 0-0

0 याचू (डुयाचृग् याञ्चायाम) માગવું (૧) ભ્વાદિ ઉભય 891 – (૧-વ) याचति – તે માગે છે (૫-અ) વિકલ્પ છે તેથી બે રૂપો થશે (૧) सिच् લગીને (૨) ऋदिच्छ्वि . वा ३/४ ६५ થી अङ् લાગ

(૧) अयाचीत् પક્ષે अयाचत् अङ् છે

0 પરોક્ષાર્થ ક્રિયાતિપત્તિના રૂપો વૃત્તિમા દર્શાવેલ ક્રમ ૬ થી ૧૦ અનુસાર થશે

0 याच् - આત્મને (૧-વ.) याचते (૫-અ) अङ् પરસ્મૈપદ માત્ર લાગે છે તેથી અહીં એટલે રૂપ થાય અयाचिष्ट – (૬-૫) ययाचे- याच्+ए - आशीः વગેરે ચારે કાળમા इट् લાગશે - स्ताद्यशितो.. ४/४ ३२ થી (૭ આ) याचिषीष्ट

[૮૩૯]

(१८९) गोहः स्वरे ४ २/४२

★ વૃત્તિ :- कृत गुण गुह स्वरादावुपान्त्यस्य ऊस्यात् । गूहति ।१। गूहेत ।२। गूहतु ।३। अगूहत् ।४। अगूहीत् ☐ इड्भावे हशिट इति सकि अघुक्षत्, अगूहिष्टाम् / अघुक्षताम् अगूहिषुः / अघुक्षन ।५। जुगूह, जुगुहतुः, जगुह. / जुगूहिथ, जुगोढ, जुगुहथुः, जुगुह ।६। गुह्यात् ।७। गूहिता / गोढा ।८। गूहिष्यति / घोक्ष्यति ।९। अगूहिष्यत् / अघोक्ष्यत् ।१०। गूहते ।४। अगूहिष्ट । इड्भावे सक् ।

卐 વૃત્યર્થ :- સ્વરાદિ છે ગુણ જેનો એવા गुह् ધાતુનો આદિમા સ્વર વાળા પ્રત્યયો લાગતા ઉપાન્ત્ય ઓ નો ऊ થાય છે. गुह् (गुहू ग् संवरणे) સંતાડવું ઢાંકવું (૧) ભ્વાદિ ઉભય. 935

(૧-વ) गूहति – गुह् + शव् + ति = गोह् + अ + ति (लघोरुपान्त्यस्य ४/३/४) થી ગુણ, આ સૂત્રથી દીર્ઘ ऊ (૨-વ) गूहेत् (૩-વ) गूहतु (૪-વ) अगूहत्

★ અનુવૃત્તિ :- उद् दुपो णी ४/२/४०

卐 વિશેષ – 0 गोहः કેમ કહ્યું ?

(૬-વ) जुगुहुः અહી गुह् ના સ્વરનો ગુણ થયો નથી

0 स्वरे કેમ કહ્યું ?

(૮-અ) गोढा – અહીં गुह् + ता છે.

☐ શેષવૃત્તિ :- (૫-અ) વિકલ્પે બે રૂપો (1) सिच् વાળું (2) सक् વાળું – धुगौदित् ४ ४/३८ થી इट् વિકલ્પે – हशिटो नाम्यु – ३/४/५५ થી सक्

(૧) अगूहीत पक्षे (२) अघुक्षत – गुह्+द्=गुह्+सत्+त्=(हो धुट पदान्ते २/१/८२ થી गुढ+सत्= (गडदबादे-श्चतुर्थान्त...२/१ ७७) (घुढ+स+त = षटो. करिस... २/१/८२) धुढ्+स्+त = धुक्+ष्+त = अ+घुक्ष+त्

(૬-૫) जुगुह-गुह्+णव्-वित् પ્રત્યય છે ગુણ થતા દીર્ઘ गहोर्जः થી ज - जुगूह + अ

(૭-આ) गुह्यात् –

श्वस्तनी વગેરે ત્રણમા धुगौदित् થી વિકલ્પે इट्

(૮-અ)गूहिता પક્ષે गोढा-गुह्+ता गुढ+ता(अधश्चतुर्थात्-) गुढ्+धा =गुढ्+ढा गोढा (ढस्तड्डे ढ લોપ)

0 આત્મને :- (૧ વ) गूहते (૫ અ) सिच् अगुहिष्ट પક્ષે इट् ન લાગે ત્યારે सक् લાગતા...જુઓ સૂત્ર-૧૯૦

[૮૪૦]

(१०९) दुहदिहलिहगुहो दन्त्यात्मने वा सकः ४/३/७४

★ સુત્રપૃથ૦ .– दुह-दिह-लिह गुहः दन्त्य आत्मने वा

★ વૃત્તિ :- एभ्यश्चतुर्भ्यः परस्य सको दन्त्यादावात्मने-पदे लुप् वा स्यात्। (ढस्तड्डे इति ढलोपे उकारस्य दीर्घश्च) अगूढ । पक्षे अघुक्षत्

☐ अगूहिषाताम् ।

卐 વૃત્યર્થ :- दुह्, दिह्, लिह्, गुह् ને લાગેલા सक् પ્રત્યયને આદિમાં દન્ત્ય વર્ગીય વર્ણવાળા આત્મને-પદના પ્રત્યય લાગતા વિકલ્પે લોપ થાય છે (ढस्तड्डे १/३/४२ થી ट લોપ થતા પૂ.નો ઉ કાર દીર્ઘ) अगूढ -गुह्+त्=गुह्+सक्+त् (त् દન્ત્ય છે તેથી આ સૂત્રથી सक् લોપ) गुह्+त् (हो धुट पदान्ते, अधश्चतुर्थात् , त वर्गश्वर्ग-त्रणथी) गुढ्+ढ्=गुढ अ+गूढ-તેણે ઢાંક્યું. (વિકલ્પે) अघुक्षत (જુઓ સૂત્ર : ૧૮૯ પરસ્મૈપદી રૂપ)

卐 વિશેષ :- 0 दन्त्य કેમ કહ્યુ ?

अघुक्षामहि – म દન્ત્ય નથી सक् ન લોપાય

0 दन्त्य પ્રત્યયો :- त, थास्, ध्वम् (लृ वर्ण – त वर्ग लश दन्त्या) અને व (वो दन्तोष्ठय) એ ન્યાયથી

0 ધાતુ :- दुह् (दुहीं क् क्षरणे) દોહવું (૨) અદાદિ- 1127, दिह् दिहीं क् उप लेपे) લેપ કરવો (૨) અદાદિ – 1128, लिह् लिहीं क् आस्वादने) ચાટવું(૨) 1129

☐ શેષવૃત્તિ :- अगूहिषाताम् (૫-અ) ત્રી પુ દ્વિ વ. વિકલ્પે सक् માટે જુઓ. સૂત્ર : ૧૯૧

[૮૪૧]

(૧૯૧) स्वरेऽतः ४/३/७५

★ **સુત્રપૃથ૦ :–** स्वरे अतः

★ **વૃત્તિ :–** सकोऽस्य स्वरादौ प्रत्यये लुक् स्यात् । अघुक्षाताम् ।

अगूहीषत/अघुक्षन्त । अगूहिष्ठाः अगूढाः/अघुक्षथाः । अगूहिष्वहि/अगुह्वहि/अघुक्षावहि ।५। जुगुहे ।६। गूहिषीष्ट/घुक्षीष्ट ।७।

भजीं सेवायाम् । भजति ।४। अभाक्षीत् ।५। बभाज ।६। भज्यात् ।७। भक्ता ।८। भक्ष्यति ।९। अभक्ष्यत् ।१०। भजते ४। अभक्त ५। भेजे, भेजाते ६। भक्षीष्ट ।७। राजृग् टुभ्राजि दीप्तौ राजति ।४। ऋदीच्छ्र्वीत्यादिनाङि । अराजत् पक्षे सिचि अराजीत् । अराजताम् । अराजिष्टाम् ।५। रराज ।

卐 **વૃત્યર્થ :–** सक् ના अ નો સ્વરાદિ પ્રત્યય પર છતાં લોપ થાય છે. अघुक्षाताम् (૫-अ) ત્રી પુ દ્વિ.વ गुह्+आताम्=अ+गुह्+सक्+आताम्=(આ સૂત્રથી) अगुह्+स्+आताम्=अघुक्+षाताम् સૂત્ર : ૧૮૯ મુજબ.

卐 **વિશેષ :–** 0 સ્પષ્ટ છે.

★ **શેષવૃત્તિ :–** (૫-अ) (सिच्) – अगूहिषत / (सक्) अघुक्षन्त – બી. પુ એ.વ. थास् પ્રત્યય (૧) सिच्–अगूहिष्ठाः (૨) सिच् લોપ–अगूढाः (૩) सक् – अघुक्षथाः – એજ રીતે પ.પુ. દ્વિ વ. માં अगुहिष्वहि / अगुह्वहि / अघुक्षावहि

(૬-प) जुगुहे – આશીઃ આદિ ચારે કાળના બે–બે રૂપ – પરસ્મૈ. મુજબ જાણવા.

0 भज् (भजीं सेवायाम्) **સેવા કરવી**, ભજવું (૧) ભ્વાદિ-ઉભય – 895

(૧-व) भजति–તે ભજે છે–અદ્યતની વગેરે દશે કાળના રૂપો ક્રમાંક ૬ થી ૧૦ વૃત્તિમાં દર્શાવ્યા મુજબ સમજવા. એજ રીતે આત્મનેપદમાં સીધાજ પ્રત્યયો લાગી રૂપો તૈયાર થશે भज्+सीष्ट માં ज् નો ग् થઇ થર્ પૂ નો क् થઇ भक्+सीष्ट થતાં भक्षीष्ट થયું છે

0 राज् (राजृग्–दीप्तौ) **પ્રકાશવું–શોભવું** (टु भ्राजि दीप्तौ) भ्राज्– (૧) ભ્વાદિ-ઉભય – 893 – 894

राजति – તે દીપે છે. (૫-अ) વિકલ્પે–૧ सिच् પક્ષે (૨) अङ्- अराजीत्/अराजत् अराजिष्टाम् પક્ષે अराजताम्

[८४२]

(૧૯૨) जॄ भ्रम वम–त्रस-फण–स्यम–स्वन–राज–भ्राज – भ्रास म्लासो वा ४/१/२६

★ **વૃત્તિ :–** एषामेकादशानां स्वरस्याविल्परोक्षा सेट्थवोरेर्वा स्यात् न च द्विः रेजतुः / रराजतुः, रेजुः, / रराजुः । रेजिथ / रराजिथ ।६।

राज्यात् ७। राजिता ८। राजिष्यति ८। अराजिष्यत् १०। राजते ।४। अराजिष्ट ।५। रेजे/रराजे, रेजाते/रराजाते, रेजिरे/रराजिरे ।६। राजिषीष्ट ।७। एवं भ्राजिरपि

卐 **વૃત્યર્થ :–** जॄ–भ्रम्–वम्–त्रस्–फण्–स्यम्–स्वन्–राज्–भ्राज्–भ्रास् તથા म्लास् ધાતુઓના સ્વરનો ए અવિત્ પરોક્ષાના તથા सेट् थव् પ્રત્યયો લાગતા વિકલ્પે થાય છે.– પછી દ્વિત્વ થશે નહીં. જેમકે – रेजतुः પક્ષે रराजतुः राज्+अतुस् – એજરીતે – रेजुः પક્ષે रराजुः

★ **અનુવૃતિ :–** (૧) अवित् परोक्षा सेट् थवो– ४/१/२३ (૨) अनादेश... ..४/१/२४ થી मध्येऽतः (૩) ज्ञप्यापोज्ञीपीप० થી न च द्विः

卐 **વિશેષ :–** 0 ઉદાહરણ :–

(जॄ) जेरुः પક્ષે जजरुः, (भ्रम्) – भ्रेमुः पक्षे बभ्रमुः, (वम्) वेमुः पक्षे ववमुः વગેરે

શેષવૃત્તિ :– આશીઃ વગેરે કાળમાં ક્રમ ૭ થી ૧૦ મુજબ સીધા પ્રત્યયો લાગશે इट् આગમ स्ताद्यशितोऽत्रोणादे थी થયો.

0 આત્મને. બધાં રૂપો વૃત્તિ મુજબ થશે. પરોક્ષામાં વિકલ્પે બે – બે રૂપ થશે.

0 भ्राज् ના રૂપો राज् ના રૂપો જેવા થશે.

[८४३]

(૧૯૩) अंकद्रूघिनोश्च रञ्जेः ४/२/५०

★ **સુત્રપૃથ૦ :–** अकद्रू घिनोः च रञ्जेः

★ **વૃત્તિ :–** रञ्जेरकटि घिनणि शवि चोपान्त्यनो लुक् स्यात् । रजति ।४।

अराङ्क्षीत्, अराङ्क्ताम्, अराङ्क्षुः ।५। ररञ्ज, ररञ्जतुः ।६। रज्यात् ।७। रङ्क्ता ।८। रङ्क्ष्यति ।९। अरङ्क्ष्यत् ।१०। रजते ।४। अरङ्क्त, अरङ्क्षाताम्, अरङ्क्षत् ।५। ररञ्जे ।६। रङ्क्षीष्ट ।७। रङ्क्ता रङ्क्ष्यते ।९। अरङ्क्ष्यत ।१०।

卐 **વૃત્યર્થ :–** अकद्–घिनण्–शव् પ્રત્યય લાગે ત્યારે रञ्ज ધાતુના ઉપાન્ત્ય न् નો લોપ થાય છે.

(३) षान्तषट्चतुर्भ्यः पञ्चमी ४.८/१७

★ सूत्रपृथ० :- स्न न्सन्-अत्वन्ति दद्-अद् अदि

★ वृत्ति :- च्छू षष्ठ् दीर्घत्वं न्दः स्यात् । दरिद्र ...पुर्वाद् पुर्वादिभ्यः । अवन्त्, अवन्तम, अवन्त ।

卐 वृत्यर्थ :- स्नू प्रत्यय, अघातुना प्रत्ययो दव - अद् - अट प्रत्ययो लाग्या होय त्यारे अट् ने बदले धन् (दन्) थायछे (जुओ सूत्र ३/८/१८ थी अट प्रत्यय)

(५-अ अवन्त् = अट् + त = (आ सूत्रथी दन् + त = अ + दद् + अट् + त एवा रीते अवन्तम् अने अवन्त

★ अनुवृत्ति :- दरि च अट ४,८/१६ थी अट:

卐 विशेष :- 0 अ अनुप्रत्यय अघातुना अट प्रत्ययना प्रत्ययोना पदान्ते माटे छे
0 छे: प्रत्यः = प्र + अट् + अट् (सूत्रपाठान्तर ५/२/१३) = प्र + दन् + अ

[८४७]

(८) पंचाशाया नरा ८,८ १८

★ वृत्ति :- अट: पंचाशाया न्तट् अन्तेन वा स्यात् । दयाम । द्रव्य स्वान्तस्थान्तेन, अन्तेन प्रत्याट् निट दीन दक्षु कृत्य, न्दसा इति पाद । जनुः न्दनु: अन्तेन्द्र इड ' अर्णिय, जनुः, दश । दन्त्रम/दन्त्रम, न्दन्, दन्त । पत्रे,...

卐 वृत्यर्थ :- पंचाशना प्रत्ययमा अट् नो न्तट् (दन्) विकल्पे थायछे, तेम दन् न्दन् थायछे :-
0 सी पु एक व अयान - अट्+ न्त = (आ सूत्रथी) दन + न्त = न्दन् + न्त दन्म् + न्दू = न्दन्म् + अ
0 सी पु द्वि व - जनुः = अट् + अनुस् = दन् + अनुस् = न्दन् + अनुस् = (दन न्दन न्दन.. सूत्र ८/२/८४ थी उपान्त्य अ लोप) = न्दन् (अतिदे प्रदनो थी न् नो द न्दनम् ४/३/२६ थी न नो द्) न्दन् + अनुस् = न्दनुः
अ नी-ती-ते वृत्ति मुजब रूपो जाणवा

■ अनुवृत्ति :- (१) दन्द् न्दन्दर्भो क्न दरि ४/४/१३थी दन्द् (२) दरि चाही अट: ४/४/१६थी अट:

卐 विशेष :- 0 वृत्तिमां विकल्पे दन् आदेश

थी - ते न थाय तो - जुओ सूत्र ५

[८४८]

(५) अस्यादेः पंचाशायाम् ४/१/६८

★ सूत्रपृथ० :- अस्य आदेः आः पंचाशायाम

★ वृत्ति :- अस्य द्विते पूर्वस्यादेः आः स्यात् । आद, आदतुः, आदुः आदिथ ।६।

◻ अयाज ।७ अन्त ।८। आनक्ति ।८। आनन्ज ।१०। आर्ति, आर्तः, आर्ति आनार्त ।२। आनृ/आनन्त् ।३। आनान्, आनान्नम् ।४।

卐 वृत्यर्थ :- (पंचाशामा) द्वित्व थये छते पूर्व अने आ थाय छे ('अ'-व्यंजन संबंधि नहीं पण स्वतंत्र स्वर होवो जोइए) सी.पु एक व. आद ने बदले अद्+अद् = आद्+अ (आ सूत्रथी अनो अ) - ए न गी ते - आदतुः

卐 विशेष :- 0 नोंध - क्यांय जो रूपो आप्या छे ते विकल्पे छे विकल्प सूत्र (४) जुओ- (६-७) अयाज पछी आद
0 अस्य केम कहुं ?
ईयुः = इ + उस् = इइ + उस् = ईय् + उस्
0 केवळ अ केम कहुं ?
ययाच = यस् + न्द (अ - स्वतंत्र नथी)
0 आ सूत्र पूर्वस्यादेरसवर्णे २/१/११२ नो अपवाद छे.

◻ शेषवृत्ति :- (७-आ) अयाज - अट् + याज्
(८-अ.) अन्त - अट् + त
(८-अ) आनक्ति - अट् + नक्ति
0 प्सा (प्साद भक्षणे) भावुं (२) प्साति - 1060
(१-त) प्साति - ते प्रमाणे छे -(२-म) प्सातात्...वगेरे

[८४९]

(६) वा द्विधातोऽनः पुस् ४/१/६९

★ सूत्रपृथ० :- वा द्विध् आतः अनः पुस्

★ वृत्ति :- द्वित आदन्तात् परस्य द्वितीयोऽनः पुस् वा स्यात् । अपुः अपात ।८।

■ अप्सासीत, अप्सासिष्टाम्, अप्सासिषुः, पप्सौ, पप्सतुः पप्सुः ६। प्सायात / प्सेयात ७। प्साता ।८। प्सास्यति ।९। अप्सास्यत् ।१०। पर मंडू कोनी माति ४। अमासीत ।५। पमौ पमाथ / दमिथ ।६। मांडू जाणवे । मीति ।४। अदर्तीत ।५। ददौ ।६। म्लाङ् शौचे । म्लाति ।४। अम्लासीत् ।५। मम्लौ ।६। ओङ् पाके । आति ।४।

अश्रासीत् ।५। शश्रौ ।६। द्रांक् कुत्सितगतौ । द्राति । नियोगे निद्राति ।४ न्यद्रासीत् ।५। निदद्रौ ।६। प्रांक् पूरणे । प्राति ।४। अप्रासीत् ।५। पप्रौ ।६। प्रेयात् /प्रायत् ।७। प्राता ।८। प्रास्यति ।९। अप्रास्यत् ।१०।
वांक् गतिबन्धनयोः । ख्यांक् प्रकथने । प्रांक् रक्षणे । लांक् आदाने । रांक् दाने इत्यादया भातिवत् । मांक् दाने दांवक् लवने एतावपि तथैव । किन्त्वाशिषि गापास्थेति मेयात्, दायात् । इंणूक् गतौ । एनि अविच्छितो ङित्वाद् गुणाभावे इतः ।

卐 વૃત્યર્થ :- द्विष् ધાતુ અને આ કારાન્ત ધાતુને લાગેલા શિત્કાળના अन्‌નો पुस् (उस्) વિકલ્પે થાય છે. જેમકે પ્સા+अन् (આ સૂત્રથી વિકલ્પે उस्) (૪ હ્ય) अ+प्सा+उस् (इडेत् पुसि चातो लुक् ४/३/९४ થી આ લોપ) अप्सुः વિકલ્પે અપ્સાન્ – તેઓએ ખાધું.

卐 વિશેષ .- 0 પ કાર पुस्यौ ४/३/३ એ સૂત્રના સંદર્ભમાં વિશેષણ માટે છે.
0 ધાતુ :- **द्विष्** (दिषींक् अप्रीतौ) **અપ્રીતિ થવી.** (૨) અદાદિ – ઉભય. 1126
0 ઉદાહરણ :- अद्विषुः પક્ષે अद्विषन् द्विष् + अन् – તેઓએ દ્વેષ કર્યો.

★ શેષવૃત્તિ :- (५- अ) अप्साक्षीत् = प्सा + त् = તે જમ્યો.
(६-प) पप्सौ – प्सा + णव् = पप्सा + औ
(७-आ) संयोगादेर्वाशिष्ये ४/३/९५ થી વિકલ્પે આ નો ए = प्सायात् / प्सेयात् અન્ય રૂપો (૮ થી ૧૦) વૃત્તિ મુજબ થશે.
0 **भा** (भांक् दीप्तौ) **દીપવું** (૨) અદાદિ પરસ્મૈ 1061 भाति = તે દીપે છે. આશીઃ માં भायात् – આ નો ए ન થાય.
0 **या** (यांक् प्रापणे) **જવું** (૨) અદાદિ પરસ્મૈ 1062 याति – તે જાયછે (या ના રૂપો भा જેવા જ થશે)
0 **स्ना** (ष्णांक् – शौचे) **નાહવું** (૨) અદાદિ 1064 स्नाति – તે નહાય છે.
– ष् નો स् (षः सोऽट्यै...२/३/९८) – ण् નો न् (* षत्व અભાવ थतां णत्व પણ અભાવ) – स्ना ના રૂપો प्सा જેવા થશે.
0 श्रा (श्रांक् पाके) **પકવવું** (૨) અદાદિ પરસ્મૈ-

* निमित्ताभावे नैमित्तिकस्याप्यभावः न्याये

1065 श्राति–તે પકવે છે श्रा ना રૂપો प्सा જેવા થશે.
0 **द्रा** (द्रांक् – कुत्सित गतौ) **ભાગી જવું – ઊંઘવું** (૨) અદાદિ પરસ્મૈ–1066 द्राति–તે ઉંઘે છે –नि+द्रा= निद्राति प्सा જેવા રૂપો **થશે**. માત્ર જ્યાં अ આગમ થાય છે ત્યાં नि + अ = न्य થશે.
0 प्रा (प्रांक् पूरणे) 1072 પુરવું. प्राति
0 ख्या (ख्यांक् प्रकथने) કહેવું. 1071 ख्याति
0 रा (रांक् दाने) – દેવું – 1069
0 दा (दांवक् लवने) – લણવું – 1070
0 वा (वांक्-गति बन्धनयोः – ગતિ કરવી – 1063
0 ला (लांक् – आदाने) લેવું – 1068 – છેલ્લા ચારે રૂપો भा જેવા **થશે**.
0 **मा** (मांक् – माने) **માપવું** – 1073 –
(१–व) माति – તે માપે છે. (गापास्थादा...हाकः ४/३/ ९६ થી આશીઃ માં ए) – (७–आ) मेयात् **થશે**.
0 **इ** (इंणक् गतौ) **જવું** (૨) પરસ્મૈ 1075 एति – તે જાય છે. इतः
નોંધ :- अवित् शित् – ङिद्वत् **થશે** માટે इतः માં ગુણ ન થાય.
0 આ બધા ધાતુઓ અનુસ્વાર અનુબંધવાળા છે તેથી અનિટ્ **થશે**. માત્ર – यमिनमिरम्यातः ४/४/८६ થી અદ્યતનીમાં इट् થશે અને પૂર્વે स् ઉમેરાશે – શ્વસ્તની વગેરેમાં इट् લાગશે નહીં.

[૮૫૦]

(७) हिणोरप्विति व्यौ ४/३/१५

★ સૂત્રપૃથ૦ :- हु-इणोः अपू–वू–इति वू–यी
★ વૃત્તિ :– हेरिणश्च नामिनः स्वरादावपित्यविति यथा सङ्ख्यं व्यौ स्याताम् । यन्ति ।
■ एमि, इथः, इथ । एमि, इवः, इमः ।१। इयात्, इयाताम् इयुः ।२। एतु / इयात्, इताम्, यन्तु । इहि । इतात्, इतम्, इत । अयानि, अयाव, अयाम ।३।

卐 વૃત્યર્થ :- हु ધાતુના અને इ (ગણ–૨ (इण् ધાતુના નામિ સ્વરનો अपित्, अवित्, સ્વરાદિ પ્રત્યય લાગે ત્યારે અનુક્રમે (उ નો) व् અને (इ નો) य् થાયછે. (१–व) यन्ति इ + अन्ति = य् + अन्ति (આ સૂત્રથી इ નો य् કેમકે अन्ति સ્વરાદિ–અવિત્ છે.)

卐 વિશેષ :– 0 સિદ્ધહેમ વ્યા મુજબ આ સૂત્ર માત્ર શિત્ કાળમાં જ લાગે.

0 આ સૂત્રના અપવાદભૂત ણ્ત્યન્તે વૃદ્ધિ સૂત્ર છે અને પર સૂત્ર પણ છે. તેથી અન્ પ્રત્યય પર છતાં આ સૂત્રથી સ્વર ન થતા – ણ્ત્યન્ત થી વૃદ્ધિ થઇ

0 સ્વરાદિ કેમ કહ્યુ ?

ઇન = ઇ + નક્ – વ્યંજનાદિ છે

0 ઞિત્ કેમ કહ્યુ ?

અયનિ – ઇ + આનિ – ઞિત્ પ્રત્યય છે

0 અઞિત્ કેમ કહ્યુ ?

ઇયુ = ઇ + ઉસ – પરોક્ષા ત્રી પુ બ વ અહીં ઉ ઞિત્ છે માટે આ સૂત્ર ન લાગે.

0 ધાતુ :– ઇ (ઇ ઙ્ દાનાદનયો) દાન દેવુ, ખાવુ (૩) ઇ દિ – પરસ્મૈ – 1130

☐ શેષવૃતિ :– ૧ – ઇ. ૨ – ય. ૩ – ઇ ના ભેદ વૃતિમા બતાવ્યા મુજબ સમજવા.

[૮૫૧]

(૮) ણ્ત્યન્તે વૃદ્ધિઃ ૪/૪/૩૦

★ સૂત્રપૃથ૦ :– ણ્તિ અન્તે વૃદ્ધિ.

★ વૃતિ – ઇણિકોરસ્ત્યાદેઃ સ્વરસ્ય ણ્ત્યન્તે વૃદ્ધિ. સ્યાત્ । અન્ત્યસ્ય સ્વરાત્પરસ્યાદાઽયમ્ । ઐત્, ઐત્મ્, આયન્ । ઐઃ, ઐત્મ્, ઐત આયમ્, ઐવ, ઐમ ।૮।

☐ વિશિન્દેતિ ણિચ્ લોપ ।

卐 સૂત્રાર્થ :– ઇણ્, ઇક અને અસ્ ધાતુના આદિ સ્વરનો ણિત્ ના પ્રત્યયે લાગતા વૃદ્ધિ થાયછે માટે (મ) નો સમ્બન્ધ ન હોવાથી (ઇણા વા ૪/૩/૧૬ થી વિકલ્પે ઇ નો ય અને સ્નાત્સ્યોઽસ્ ૪/૩/૯૦ થી અ લોપ) ઇત્વ અને અ કાર ના લોપ ના અપવાદ રૂપે આ સૂત્ર છે.

(૮ થી) ઐત – ઇ + દિવ્ = (આ સૂત્રથી વૃદ્ધિ) ઐ + ત્ – તે ગયો – (૪–થી ત્ર પુ બ.વ) આયન્ = ઇ + અન = ઐ + અન્ = (ઐદૌતાઽઽયાવ્ ૧/૨/૨૩ આય્ + અન = આયન્ – એ – ત્ર – રી – તે ઐ., ઐત્મ્ વગેરે થશે

★ અનુવૃતિ :– (અદ્) ધાતોરાદિઃ હ્રસ્વસ્ય ચામાઙા ૪/૪/૨૯

卐 વિશેષ :– 0 ઉદાહરણ :– અધ્યાયન અધિ + ઇક્ (ઇ) + અન = અધિ + ઐ + અન = અધ્યૈ + અન = અધ્યાય્ + અન્

0 અમાઙા કેમ કહ્યુ ?

મા સ્મ ભવાન્ – તેઓ ગયા નહીં માઙ્ હોવાથી ઇ ની વૃદ્ધિ ન થઇ પણ હિંસાર.. સ્વો ૪/૩/૧૫ થી ય થયો

0 ઇ નુ ઞ્ થાય–અસ્ ધાતુના અ નો લોપ થાય ત્યારે સ્વરાદિત્વનો જ અભાવ હોઇ વૃદ્ધિ ન થાય તે માટે આ સૂત્ર અલગ બનાવ્યુ.

0 સૂત્ર સંબંધિ વિતાનથી પૂર્વે વૃધ્ધિ કરી પછી જ અન્ય કાર્યો કરવા

☐ શેષવૃત :– ણિરિતિ દા મૂ સ્વઃ ચેદ્ ૪/૩/૬૬થી ણિચ્ લોપ ઇઙ્ પણ ન થાય – તે વ્યુત્પત્તિમાં જુઓ સૂત્ર ૯

[૮૫૨]

(૯) ણૌ ઇકોર્ગા: ૪/૪/૨૩

★ સૂત્રપૃથ૦ :– ઇણ્ – ઇકોઃ ગાઃ

★ વૃત્તિ :– ઇણિકોરદ્યતન્યા વિષયે ગા. સ્યાત્ । અગાત્ અગાતામ્, અગુઃ

☐ ઞિતે ઙિતોઽપર વૃદ્ધાચાર્યઃ ।

卐 સૂત્રાર્થ :– ઇણ્, ઇક ધાતુનો અદ્યતની ના વિષયમા ગા થાય છે અગાત્ – ઇણ્ (ઇ) + દિ (ત્) =(આ સૂત્રથી ગા આદેશ) ગા+ત્=અ+ગા+ત્=ને ગયો એજ રીતે અગાતામ્ (ત્રી. પુ. બે વ) અગુઃ=ઇ+અન્= ગા + ઉસ્ (ઇડેત્પુસિચાતો) ગ્ + ઉસ્ = અગુઃ

★ અનુવૃતિ :– અવઙ્યા... ૪/૪/૨૨

卐 વિશેષ :– 0 ઉપરોક્ત ઉદાહરણમા 'ણિચ્'નો લોપ ણિરિતિ દા મૂ સ્વ સૂત્રથી થયો છે.

★ શેષવૃતિ :– દ્વિત્વ થયે છતે દ્વિતીયની વૃધ્ધિ થતાં આયુ આદિ થતા – જુઓ સૂત્ર : ૧૦ માં

[૮૫૩]

(૧૦) પૂર્વસ્યાસ્વે સ્વરે યોરિયુવ્ ૪/૧/૩૭

★ સૂત્રપૃથ૦ :– પૂર્વસ્ય અસ્વે સ્વરે યોઃ ઇય્–ઉવ્

★ વૃતિ :– દ્વિત્વે સતિ યઃ પૂર્વસ્તસ્યાન્ધિવોરિવર્ણોવર્ણ- યોરસ્વે સ્વરે ઇયુવૌ સ્યાતામ્ । ઇયાય ।

卐 સૂત્રાર્થ :– દ્વિત્વ થયે છતે તે પૂર્વનો જે ઇ કે ઉ પછી અસ્વ (સ્વ નહીં તેવો બીજો કોઇ) સ્વર આવ્યો હોયતો અનુક્રમે ઇય્, ઉવ્ થાયછે. જેમકે (પરોક્ષા ત્રી પુ એ વ) ઇયાય – ઇ + ણવ્ = ઇઇ + ણવ્ = ઇઐ + અ = ઇય્ + ઐ + અ = ઇયાય્ – (પૂર્વના ઇ નો ઇય્ થયો)

卐 વિશેષ :– 0 અસ્વ કેમ કહ્યુ ?

ईषतुः = તે બે ગયો ઇચ્છયું – इष् + अतुम् = इइष् + अतुस् = ईषतुः – इ પછી इ છે.

0 स्वरे – કેમ કહ્યું ?

इयाज – यज + णव् = ययज् + णव् (ય્વૃત્ થતા) इयज् + णव् = इयाज् + अ

0 ઉદાહરણ :– उवोष् = उष् + णव् = उउष् + णव् = उओष् + अ = (આ સૂત્રથી उव् + ओम्) + अ = उवोष्

[८५४]

(११) इणः २/१/५१

★ વૃત્તિ :– अस्य स्वरादौ प्रत्यये इय् स्यात् । दीर्घ ईयतुः, ईयुः ।

■ वेटि द्वितीयस्य गुणेऽयादेशे इयादेशे च, इययिथ / इयेथ, ईयथुः ईय । इयाय / इयय, ईयिव, ईयिम ।६। दीर्घश्च्विवति दीर्घे । ईयात्, ईयास्ताम्, ईयासुः ।७। एता ।८। एष्यति ।९। ऐष्यत ।१०।

卐 વૃત્યર્થ :– આદિમાં સ્વરવાળા પ્રત્યય લાગ્યા હોય ત્યારે (इण् ધાતુના) इ નો इय् થાય દીર્ઘ :– इ+अतुस्=इइ+अतुस्=इइय्+अतुस्=ईयतुः, એજરીતે ईयुः

■ અનુવૃત્તિ :– (धातोः) इयुव स्वरे प्रत्यये २/१/५०

卐 વિશેષ :– 0 योऽनेकस्वरस्य २/१/५६ સૂત્રથી થતાં य નું આ અપવાદ સૂત્ર છે

■ શેષવૃત્તિ :– सृजिदृशि...थव् ४/४/७८ થી थव् વિકલ્પે इट् છે તેથી બે રૂપ થશે इययिथ પક્ષે इयेथ– इ+थव्–इइ+थ इए+इ+थ=इयय्+इ+थ પક્ષે इय्+ए+थ એજ રીતે પરોક્ષા બી. પુ. દ્વિ. વ. વગેરે વૃત્તિ મુજબ સમજવા – (૭-આ)ईयात्–इ+क्यात्=(दीर्घश्च्विवयङ्... ४/३/१०८ થી इ દીર્ઘ) (८-શ્વ.) इ નો ગુણ ए –સૂત્ર ૭ થી ૧૧ – इण् ધાતુ –

[८५५]

(१२) आशिषीणः ४/३/१०७

★ સુત્રપૃથ૦ :– आशिषि – ई – इणः

★ વૃત્તિ :– उपसर्गात्परस्येण ईतः क्ङिति यादावाशिषि ह्रस्वः स्यात् । उदियात् ।

■ इंक् स्मरणे । अधिपूर्व एवायम् । अध्येति, अधितः ।

卐 વૃત્યર્થ :– ઉપસર્ગથી પર (પછી) રહેલા इण् ધાતુને कित्, ङित् એવા य કારાદિ आशीः ના પ્રત્યય લાગ્યા હોય ત્યારે (દીર્ઘ) ई નો ह्रस्व इ થાયછે.

उदियात् = उद् + इण् + क्यात् = (दीर्घश्च्विवयङ्... ४/३/१०८ થી ई દીર્ઘ) उद् + ई + यात् = (आशिषीणः થી હ્રસ્વ) उद् + इ + यात्

★ અનુવૃત્તિ :– (१) उपसर्गात्...ह्रस्वः ४/३/१०६ (२) क्ङिति यि...४/३/१०५

卐 વિશેષ :– 0 (નોંધ) दीर्घश्च्विवयङ् ४/३/१०८ થી દીર્ઘ થયા પછીજ આ સૂત્ર લાગે છે. અન્યથા इण् ધાતું હ્રસ્વ છે.

0 ई નો ह्रस्व કેમ કહ્યું ?

आ+ईयात्=एयात् અહીં ए થશે માટે હ્રસ્વ ई ન થાય.

■ શેષવૃત્તિ :– इंक् स्मरणे (इ) યાદ કરવું. (२) અદાદિ-પરસ્મૈ – 1074 अधि પૂર્વક. (१–व) अधि+इ+ति = अधि+ए+ति = अध्येति એ જ રીતે अधीतः

[८५६]

(१३) इको वा ४/३/१६

★ સુત્રપૃથ૦ :– इकः वा

★ વૃત્તિ :– इक स्वरादावविति शिति य्वा स्यात् । अधियन्ति, अधीयन्ति

■ शेषमिणवत् । आशिषि ह्रस्वाभावो विशेषः । अधीयात्, अधीयास्ताम् १० वींक् प्रजनकान्त्यसनखादनेषु । वेति वीतः वियन्ति ।१। वीयात् ।२। वेतु । वीतात् । वीहि ।३। अवेत्, अवीताम्, अवियन् ।४। अवैषीत्, अवैष्टाम् ५। विवाय, विव्यतुः ६। वीयात् ७। वेता ८। वेष्यति ९। अवेष्यत् १०। षुंक् प्रसवैश्वर्ययोः । प्रसवोऽभ्युनुज्ञानम् ।

卐 વૃત્યર્થ :– આદિમાં સ્વરવાળા अवित्–शित् પ્રત્યયો લાગ્યા હોય ત્યારે इक् ધાતુના इ નો વિકલ્પે य् થાય છે.

(१–व) त्री પુ બ.વ अधि+इ+अन्ति – જો य થાય તો अधि+य्+अन्ति=अधियन्ति પક્ષે अधि+इ+अन्ति=अधि+इय्+अन्ति (धातोरिवर्णो...२/१/५० થી इय्) अधीयन्ति

★ અનુવૃતિ :– (१) ह्निणोरप्विति व्यौ ४/३/१५થી अविति અને य

(२) द्युक्तो० ४/३/१४ થી शिति

卐 વિશેષ :– 0 સ્પષ્ટ

★ શેષવૃત્તિ :– शेषम् – બાકીનું इण् મુજબ સમજવું (२–સપ્તમીથી १०–ક્રિયાતિપત્તિ સુધીના) સર્વ પ્રત્યયો

३ था इत् विकार समजवा मात्र अतः विभक्तिमा - अर्थाभ्यां / ३/१०७ सूत्र न लागता ... अर ... थी ... उक्त वर्तता छ, ... आ ... अर्जानत्

0 श्री (...) ... आपेला, ... (२) आदि धातु 1076

... वृत्तिमा ... मुजब ... छे

0 नु ... प्रथम ... (२) आदि - धातु - 1078

[८५७]

(१८) त्र ओंशिति व्यञ्जनेऽद्ध ८/३/५५

★ सूत्रपृथ० - त्र श्री ...

★ वृत्ति :- ...

☐ ... ।

卐 सूत्रार्थ :- ... - विश व न ... धातुने ... छे (१-२) ... (८-२) ...

卐 विशेष :- 0 ... ?

... छे - ... छे ... नथी ...

0 ... केम कह्युं ?

... प्रत्ययने ... नथी.

0 ... केम कह्युं ?

... = नु + ... - ... प्रत्यय नथी

0 ... केम कह्युं ?

... = नु + ... - ... छे

☐ शेषवृत्ति :- १ थी ८ वर्तमानादि ... मुजब ... * ... छे ... छे

[८५८]

* ... – ... छे ... अने ... छे ... छे. – ... छे.

(१५) ... कर्मणि ८/४/८५

★ वृत्ति ... ।
... । ... । ... । ... ।

☐ ... । ... । ... । ... ।

卐 सूत्रार्थ :- ... - नु - ...
... - 1078 - ... (२ धातु) ...
... = ... + ... + ...
(... ८/३/८८ थी ...) ...
- ... -

0 ... नु ...

★ अनुवृत्ति - (१) ... ८/८/८४ थी ...
(२) ... ८/८/८० थी ...

卐 विशेष :- धातु :- ... (... - (५) स्वादि - 1291 (६) तुदादि - ... - 1430 ... (७) ... - 1520 (१०) चुरादि - ... - 1945

0 ... अने ...

☐ शेषवृत्ति :- (१ - ५) ... - नु + ...
(६ - आ) ... - नु + ... - (... थी ... दीर्घ)
(८ - ५) ... = नु + ... (...)
0 नु (...)
... (२) आदि - 1079

[८५८]

(१६ ... ८/३/६६

★ सूत्रपृथ० :- ... - नु - ...

★ वृत्ति :- ... । ... (...) ।२। ... ।१। ... । ... (...) ।३। ... । ... ।
... । ... । ... ।४।

☐ ... ।१। ... ।२। ... ।३ ... ।४। ... ।५। ... ।६। ... । ... ।७। ... ।८। ... ,

किन्तु क्षोः सेट्त्वात् अक्षावीत् ।५। युक्‌ मिश्रणे । णुक्‌ स्तुतौ इत्यादयोऽपि सौति वत् । रुदृक् अश्रुविमोचने ।

卐 વૃત્યર્થ :- यङ्‌ લુબન્તના તમામ ધાતુઓ અને तु, रु स्तु ધાતુથી પર વ્યંજનાદિ (આદિમાં વ્યંજન વાળા) वित् પ્રત્યય લાગતા વહુલમ્ ईत् થાયછે (ક્યારેક થાય અને ક્યારેક ન થાય) (૧-व) तौति / तवीति = तु + तिव् (उत औ र्विति ૪/૩/૫૯ થી વૃદ્ધિ) = तौ + ति વિકલ્પે तु + ईत् + तिव् = (ગુણ) तो + ई + ति = तव् + ई + ति = तवीति એજરીતે (૩-पं) तौतु પક્ષે तवीतु (૪-ह्य) अतौत् પક્ષે अतवीत् 0 કેટલાંક સર્વત્ર વ્યંજનાદિ શિત્ કાળમાં ईत् ઇચ્છેછે તેમના મતે બધાં રૂપો બે-બે થશે. જેમકે तुतः/तुवीतः

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) तुहः श्नाद् ईत ૪/૩/૬૨ થી ईत् (૨) उत औ ૪/૩/૫૯ થી विति व्यञ्जने

卐 વિશેષ .- 0 * वहुलम्–શિષ્ટપ્રયોગાનુસાર ईत् કરવો – ક્યારેક ई થાય, ક્યારેક ન થાય, ક્યારેક વિકલ્પે પણ થાય.

0 વ્યંજનાદિ કેમ કહ્યું ?

तवानि = तु + आनिव्

0 वित् કેમ કહ્યું ?

तुतः = तु + स्, अतौत् = तु + दि

0 यङ् * ના વિધાન છતાં યઙ્ લુબન્તનું જે ગ્રહણ કર્યું – તેનું કારણ એ કે यङन्त ને આત્મનેપદ થવાથી – वित् અસંભવ થશે.

★ શેષવૃત્તિ :- (૫-अ) अतौपीत् વગેરે દશે રૂપો વૃત્તિ મુજબ જાણવા.

0 ગણ : ૨ અદાદિ ધાતુઓ :- (પરસ્મૈપદી) (૧) टुक्षुक् शब्दे (क्षु) 1084 (૨) रु (रुक् शब्दे) 1085 (૩) कु (कुंक् शब्दे) 1086 **અવાજ કરવો–રોવું** (ત્રણેનો અર્થ એકજ)

क्षु ના રૂપો सु જેવા **થશે.** પણ પરોક્ષામાં દ્વિત્વ થયા બાદ क् નો च् થતા चुक्षाव રૂપ થશે તેમજ क्षु ધાતુ સેટ્ હોવાથી इट् લેશે (૫-अ) अक्षावीत् (૮-श्व,) क्षविता

0 रु – यङ्तुरुस्तो वहुलम् ૪/૩/૬૪ થી વ્યંજનાદિ वित् પર છતાં વિકલ્પે ईत् થશે. જેમકે (૧-व) रौति / रवीति – રૂપો तु ધાતુ જેવા થશે –

માત્ર સેટ્ ધાતુ છે તેથી (૮-श्व, रविता (૯-भ) रविष्यति

0 * कु – ના રૂપો सु (षुंक्) મુજબ થશે સૂત્ર-૧૪, ૧૫ માત્ર અદ્યતનીમાં – अकौषीत वगेरे

(૪) यु (युक् मिश्रणे) = મિશ્ર કરવું – 1080

(૫) नु (णुक् स्तुतौ) સ્તુતિ કરવી – 1081 – यु-नु બન્નેના રૂપો क्षु – 1084 જેવા થશે.

(૬) रुद् (रुदृक्–अश्रु विमोचने) રડવું – 1087 – रुद् ના રૂપો જુઓ સૂત્ર : ૧૭-૧૮

[૮૯૦]

(૧૭) रुत्पञ्चकाच्छिदयः ૪/૪/૮૮

★ સૂત્રપૃથ૦ :- रुत् पञ्चकात् शित्–अयः

★ વૃત્તિ :- रुदादेः पञ्चतः परस्य व्यञ्जनादेः शितोऽयादेरादिरिट् स्यात् । रोदिति । रुदितः (रुदन्ति) ।१। (रुद्यात् ।२।) रोदितु / रुदितात्, (रुदन्तु) । रुदिहि / रुदितात्, रुदितम्, रुदित ।३।

卐 વૃત્યર્થ :- रुद् વગેરે પાંચ (रुद्, स्वप्, अन्, श्वस्, जक्ष्) ધાતુઓને આદિમાં य કારાદિ સિવાયના વ્યંજનાદિ शित् પ્રત્યયો લાગતાં પૂર્વે इट् થાયછે.

(૧-व) रोदिति – रुद् + तिव् = रोद्+इ+ति તે રોવે છે. એજ રીતે रुदितः, रोदितु / रुदितात् વગેરેમાં इट् થાય છે.

0 વ્યંજનાદિ કેમ કહ્યું ?

(૧-व) ત્રી. પુ એ. व. रुदन्ति – रुद् + अन्ति સ્વરાદિ પૂર્વે इट् ન થાય.

(નોંધ) ત્રણે કાળના રૂપો વૃત્તિ મુજબ થશે

★ અનુવૃત્તિ :- ऋ वृव्येऽद इट् ૪/૪/૮૦ થી इट्

卐 વિશેષ :- 0 रुदादि પાંચ ધાતુ 1087થી 1091 ધાતુપાઠમાં છે ગણ-(૨) અદાદિ પરસ્મૈ. रुद्-રડવું, स्वप्–સુવું, अन्-श्वस् (બન્ને) શ્વાસ લેવો, જીવવું. जक्ष् – ભક્ષણ કરવું – હસવું

0 य કાર વર્જન કેમ કર્યું ?

रुद्यात् – रुद् + यात् –

0 शित् કેમ કહ્યું ?

रोत्स्यति = रुद् + स्यति (ગુણ) रोत् + स्यति – ભવિ. નો અશિત્ પ્રત્યય છે.

[૮૯૧]

(૧૮) दिस्योरिट् ૪/૪/૮૯

---

*1 वहुलम् – બૃહદ્‌વૃત્તિ – ૧ – પૃ. ૩૦૦

*2 यङ् – હૈમપ્રકાશ ૨, ૬૩૮

* कुक् – ધાતુ અનિટ્ છે. ક્રિયારત્ન સમુચ્ચય-૧૫૧

★ સૂત્રપૃથ૦ :- ક્ડિતઃ ઇટ્

★ વૃત્તિ :- સ્વસ્ત્રકાન્કિતો ક્ડિતોર્વાદિર ૮ ગ્રાન અંગાતન્, અગર્દી.

અદસ્રક્લિસ્ટ્રસ્ય ચ અંગદન્, અંગદિષ્મ, અગદન્ । અંગદ, અગદિષ્મ, અગદિત । અંગદમ, અંગદિત, અગદિત ।૪। અગરંદ્રયત્નાત્નામ્, અંગાન્ત ૮ ૨ કાદિદિક-કર્દિ અગદન્, અગદનામ । અંગાદ ૮૧. અગદિષ્ણ/ અગદન્ ।૫। ગોદ, ગદતુ, ગદુઃ ।૬। ગદ્યાન ।૭। ગદના ।૮। ગેદિર્ષ્ટ ।૯। અંગાદિષ્યત્ ।૧૦।

નિગદ ઇ ગાર ગ્યાવિત ।૧। ગ્યગાત ।૨ ગાંતુ ।૩। અગ્યાંત । અગગત ।૪। અગાગ્નીત અંગદગ્મ અગતુ ।૧। દ્રુત ગુન્દગાનિ દ્રતત્રિત, ગુદર ।૬।

卐 સૂત્રાર્થ :- ગદ્ વગેરે ધાતુ (ગદ, ગ્યાર્, અન ગ્રગ, ગ્ય) ને (પરમ્મૈ) કિત હાલ્તાનાદિ અને કિ લાગ્યા હોય ત્યારે પ્રત્યયોનો ઇ ઇટ થાય અંગદન્ - ન ન્થ્યે (દ્વિ ત્રી પુ એ ૧) ગદ્ + ન = મ + ગેદ્ + ઇ + ૧ – (મૃશ્ચ) (હિ ટ્પ અદ્દાદ્ ૪/૪/૯૦ થી અદ્ આગમ થતા – અંગદન - અ+ગદ્ + ઇ + ૧) એમ રીતે :- અંગાદી ૧ ત્રી.પુ એ ૧ (પક્ષે અંગદ)

★ અનુવૃત્તિ – ગ્યદ્રગ્ગ્...દિન ૪ ૧ ૮૮

卐 વિશેષ :- 0 સિદ્ધહેમ વ્યા. મુખ્ય દિના ન દર્શાવ્યાં કિને પણ દ્વસ્તનીનો ન્યોગ છે

0 કિત્યા કેમ કર્યું ?

અંગદિષ્મ – ગદ્ + તામ (ગ્યગ્ચકાત્ ૫ ઇ લાગ્યો છે

☐ શેષવૃત્તિ :- (૪-૫) અગદન્ અંગદિષ્મ વગેરે રૂપ મુખ્ય જાણવા.

(૫-અ) – અદ્ ધાતુ હોવાથી ઇટ્ થશે અને ક્ડિતિ ઇટ્ ગ્યગ્ગ્ . ૪/૪/૬૫ થી અદ્ પ્રત્યય પણ થશે નિદરૂપ (૧) કિત્ (૨) અદ્

(૫ અ) અંગદાન, અંગદિષ્યામ, અંગદાનઃ પક્ષે અગદન, અગદનામ, અગદન વગેરે (૬-૭.) ગોદ, ગદતુઃ .. વગેરે ત્રીજા ચારે કાળોના રૂપો વૃત્તિ મુજબ થશે

0 ગ્યાર્ (નિગદ ઇ ગાર) સૂત્રું (૨) અગાદિ પરસ્મૈ- 1088 (૧-૩) ગ્યાર્વિત-ને સુત્રે છે – નિતગણના રૂપો ગદ્ જેવા થશે – જુઓ વૃત્તિ

(૫-અ) – અનિટ્ કિત્ છે. – અગ્યાર્ગીત, અગગ્યાત્મ્, અગાન્તુઃ – (ધુટ્ ઇગ્યાત ૪/૩/૭૦ થી ન હાનાદિ પૂર્વે કિત્ લે ૫)

0 દ્વિત્ત મુગ્ગવગ્ગ્...૪/૧/૭૦ થી દિત્વમા ટ થતા ગ્ગ્+ગ્ ગ્ગગ્+ગ્=ગુગગ્+ગ = ગુગાર – થશે

[૮૪૨]

(૧૯) ગ્યંર્ગ્દ્રુઃ ચ ૪/૧/૮૦

★ સૂત્રપૃથ૦ :- ગ્યઃ ઘદ્ ઈ ચ

★ વૃત્તિ :- ગ્યારંભિ ઈ ત્રિતિ ચ ગ્રૃગંગ્યા ગ્રૃગ્ગ્યાર । તેના દ્વિત્વે – ગુગુર્, ગુગુઃ । ગુગ્વિથ / ગુગ્રથ ।૬। ☐ ગુગત્ ૩। ગ્યાગ ૪। દરગ્યાર્ ૧। આગગ્યત્ ।૧૦।

અન ગ્યગ્ય પ્રાણે ગ્યર્ને. । દ્વિર્ઇડગ્ગ્નોરન્તઃ પરેણ્ ના ઇતિ ણર્વં । પ્રાણિતિ ।૧। પ્રાણ્યાત્ ।૨। પ્રાણિતુ ।૩। પ્રાણીત, પ્રાણ્ન ।૪। પ્રાણીત, પ્રાણિષ્ય ।૫। પ્રાણ, પ્રાણન્ ।૬। પ્રાણ્યાત્ ।૭। પ્રાણિતા ।૮। પ્રાણિષ્યતિ ।૯। પ્રાણિષ્યત્ ।૧૦। ગ્નિતિ ।૧। ગ્સ્યાત્ ।૨। ગ્સિતુ ।૩। અગ્સીત / અગગત ।૪। ગ્સગ્યાર્દિગ્ગ્ગ્યાર્ગ્દિ ઇતિ વિકલ્પે, અગ્સીત્ / અગ્સીત ।૫। ગ્સાત/ગ્સગ્સુઃ ।૬। ગ્સગત ।૭। ગ્સિતા ।૮। ગ્સિષ્યતિ ।૯। અગ્સિષ્યત્ ।૧૦। ગ્નાર્ ગ્યાગ્યગ્નો । ગ્સિતિ, ગ્સિતઃ ।

卐 સૂત્રાર્થ :- ગ્યર્ ધાતુને ઘદ્ – ઇ અથવા કિત્ સંજ્ઞક પ્રત્યયો લાગ્યા હોય ત્યારે અન્તસ્થ ગ્યર અહિત ગ્યૃ થાય છે (ર નો ઉ થાય છે.) ત્યાર પછી દ્વિત્વ થાય છે (૬–૨. ત્રી પુ દ્વિ વ) (૧) ગ્યર્+અતુર્ (૨) ગુર્ + અતુસ (ગ્યર્સંયોગાત્ પર્ગતો વિર વર્ ૪/૩/૧૧) (૩) ગુગુર્+અતુર્ ગુગુર્તઃ એમ રીતે ગુગુઃ

★ અનુવૃત્તિ :- ઘાદિ ઘઇ...ગ્યૃ ૪/૧/૭૨ થ ગ્યગ્

卐 વિશેષ :- 0 ઘદ્- ઇ વગેરેમાં જ કેમ ? ગ્યાર્વિતિ ગ્યર + તિવ્ છે માટે ગ્યૃ ન થાય.

★ શેષવૃત્તિ :- (૮-અ) ગ્યાગ્ગ્ગ્ગ્ગ્...વગેરે

0 અન્ (અનટ્ પ્રાણે), ગ્સ્ (ગ્સઇ પ્રાણે) અદાદિ 1089–1090 – દ્વિર્ઇડગ્ગ્નો ૨/૩/૮૧ થી ન નો ણ્

(૧-૩) પ્રાણિતિ – પ્ર + અન + તિવ્ = પ્રાણ્+ઇ+તિ (અહીં ઇ–ગ્યગ્ગ્ત ૪/૪/૮૮ થી થયો છે) –

(૪-૫) પ્રાણીત્ પક્ષે પ્રાણ્–અહીં દ્વિર્ઇડગ્ ૪/૪/૮૯ થી ઇટ્ પછી અદ્ગ્ ૪/૪/૯૦ થી અદ્

(૫-અ) સેટ્ કિત્ – પ્રાણીત્, અગ્સિષ્યામ્ વગેરે બાકી રૂપો વૃત્તિ મુજબ ૭ થી ૧૦ કાળના સમજવા

0 ગ્સ્ (ક્રમ-1090) ક્રમે કાળના રૂપો વૃત્તિમાં દર્શાવ્યા મુજબ (પ્રણ ના રૂપો જેવા થશે) – સેટ્ ધાતુ છે. માત્ર એક ફેરફાર નોંધ પાત્ર છે. અદ્યતનીમાં

व्यञ्जनादेर्वोपान्त्य ४/३/४७ થી વિકલ્પે આ થતાં બબ્બે રૂપ થશે જેમકે – अश्वासीत् / अश्वसीत्

0 जक्ष् (जक्षक् भक्षहसनयोः) ભક્ષણ કરવું – હસવું (૨) અદાદિ પરસ્મૈ – 1091

(૧-व) जक्षिति તે ખાયછે. – जक्ष् + तिव् = (स्तृ पञ्चकात् ४/४/८८ થી इट् – जक्ष् + इ + ति

[८९३]

(२०) अन्तो नो लुक् ४/२/९४

★ **સુત્રપૃથ૦** :– अन्तः नः लुक्

★ **વૃત્તિ** :– द्व्युक्तजक्षपञ्चकात्परस्यान्तो नो लुक् स्यात् । जक्षति ।१।

■ जक्ष्यात् ।२। जक्षितु ।३। अजक्षीत्, अजक्षितम्

卐 **વૃત્યર્થ** :– દ્વિર્ભાવ પામેલા ધાતુઓ પછી (जुहोत्यादि – ગણ : ૩ ના ધાતુ) અને जक्ष् – પંચક (जक्ष्-दरिद्रा-जागृ चकास् शास् – 1091 થી 1095) ધાતુઓને લાગેલ अन्त् (પ્રત્યયના) न् નો લોપ થાયછે. (૧-व) ત્રી.પુ. બ.વ. जक्ष् + अन्ति = जक्ष् + अति = जक्षति – તેઓ ખાય છે.

■ **અનુવૃત્તિ** :– द्व्युक्त जक्ष पञ्चतः ४/२/९३

卐 **વિશેષ** :– 0 સિદ્ધહેમ વ્યા. મુજબ अवित् शित् એવા अन्त् નાં न् નો લોપ સમજવો

0 द्व्युक्त ઉદાહરણ ગણ : ૩ માં આવે जुह्वति–हु નો દ્વિત્વ

0 કૃદન્ત :– जक्षत् – जक्ष् + अन्त् – ખાતો

■ **શેષવૃત્તિ** :– (२–स) जक्ष्यात् (૩ પં) जक्षितु (૪–હ્ય) अजक्षित् – તેણે ખાધું

[८९४]

(२१) द्व्युक्तजक्षपञ्चतः ४/२/९३

★ **સુત્રપૃથ૦** :– द्वि उक्त जक्ष–पञ्चतः

★ **વૃત્તિ** :– कृतद्वित्वाज्जक्षपञ्चकाच्च परस्य शितोऽनः पुस् स्यात् । अजक्षुः ।४।

■ अजक्षीत् ।५। जजक्ष ।६। जक्ष्यात् ।७। जक्षिता ।८। जक्षिष्यति ।९। अजक्षिष्यत् ।१०। इति रुत् पञ्चकम् । दरिद्राक् दुर्गतौ दरिद्राति

卐 **વૃત્યર્થ** :– દ્વિત્વ થયેલા ધાતુ તથા जक्षादि પાંચ (जक्ष्-दरिद्रा–जागृ–चकास्–शास्) ધાતુઓને शित् કાળમાં (હ્યસ્તની માં) अन् નો पुस् (उस्) થાય છે, (૪–હ્ય.) ત્રી.પુ. બ.વ. अजक्षुः जक्ष्+अन्=जक्ष्+ पुस्

★ **અનુવૃત્તિ** :– वा द्विषातः ४/२/९१ થી अनः पुस्

卐 **વિશેષ** :– ૨૫૯

■ **શેષવૃત્તિ** :– सेट् ધાતુ હોવાથી इट् લેશ-બાકી રૂપો વૃત્તિમાં દર્શાવ્યા મુજબ.

(૫-अ) अजक्षीत्, अजक्षिष्टाम् વગેરે

दरिद्रा (दरिद्राक्–दुर्गतौ) **દુ:ખી દીન થવું** (२) અદાદિ 1092 પરસ્મૈ दरिद्राति – તે દુ:ખી થયો.

[८९५]

(२२) इर्दरिद्रः ४/२/९८

★ **સૂત્રપૃથ૦** :– इः दरिद्रः

★ **વૃત્તિ** :– दरिद्रो व्यञ्जनादौ शित्यवित्यात इः स्यात् । दरिद्रितः ।

卐 **વૃત્યર્થ** :– આદિના વ્યંજનવાળા अवित् –शित् પ્રત્યયો લાગે ત્યારે दरिद्रा ધાતુના आ નો इ થાય છે. (૧–व) ત્રી પુ. દ્વિ. व दरिद्रितः=दरिद्रा+तस् = दरिद्रि + तस्

★ **અનુવૃત્તિ** :– (૧) अतः शिति ४/२/८९થી शिति (૨) वम्यविति ४/२/८७ થી अविति

卐 **વિશેષ** :– 0 વ્યંજનાદિ કેમ કહ્યું ? दरिद्रति=दरिद्रा+अन्ति= (श्नश्चातः ४/२/९६ થી आ લોપ, अन्तोनोलुक् થી न् લોપ) = दरिद्र + अति

0 अवित् કેમ કહ્યું ?

दरिद्राति – दरिद्रा + तिव्

[८९६]

(२३) श्नश्चातः ४/२/९६

★ **સૂત્રપૃથ૦** :– श्नः च आतः

★ **વૃત્તિ** :– द्व्युक्तजक्षपञ्चतः श्नश्च शित्यवित्यातो लुक् स्यात् । दरिद्रति

■ दरिद्रासि ।१। दरिद्रियात् ।२। दरिद्रातु/दरिद्रितात्, दरिद्रिहि ।३। अदरिद्रात्, अदरिद्रिताम्, अदरिद्रुः ।४।

卐 **વૃત્યર્થ** :– દ્વિયુક્ત ધાતુ (ગણ : ૩) તથા जक्षादि પાંચ (जक्ष्–दरिद्रा–जागृ–चकास् शास्) ધાતુઓના તથા श्ना (ગણ : ૯ નો ૩ ४/७९ સૂત્રથી થતો પ્રત્યય) ના आ નો शित् – अवित् પ્રત્યય લાગતા લોપ થાય છે. दरिद्रति–दरिद्रा+अन्ति = आ લોપ, अन्तो नो થી न् લોપ – दरिद्र + अति

★ **અનુવૃત્તિ** :– (૧) अतः शिति ४/२/८९ થી शिति

(૨) સ્મરતિ ૪/૨/૭૮ થી અગિતિ
(૩) લૂક્ - ૪/૩/૯૪

卐 વિશેષ :- 0 આત્ કેમ કહ્યું ?
રુદન્તિ - રુદ્ + અન્તિ - આ જ નથી
0 અગિત્ કેમ કહ્યું ?
દરિદ્રાતિ - દરિદ્રા + તિવ્ - ગિત્ છે.

★ શેષવૃત્તિ :- (૧-વ ત્રી પુ એ વ) દરિદ્રામિ
(૨-સ) દરિદ્ર્યાત - દરિદ્રિ + યાત્
(૩-પ) દરિદ્રાતુ પક્ષે દરિદ્રિતાત્... વગેરે

[૮૪૭]

(૨૪) દરિદ્રોઽદ્યતન્યાં વા ૪/૩/૬૬

★ સૂત્રપૃથ0 :- દરિદ્રઃ અદ્યતન્યા વા

★ વૃત્તિ :- દરિદ્રોઽદ્યતન્યા વિષયે લુક્ વા સ્યાત્ । અદરિદ્રીત્, અદરિદ્રિષ્ટામ્, અદરિદ્રિષુઃ । અદરિદ્રાસીત્, અદરિદ્રાસિષ્ટામ્, અદરિદ્રાસિષુઃ

卐 વૃત્યર્થ :- દરિદ્રા ધાતુના આ નો (અન્ત્ય સ્વરનો) અદ્યતનીના વિષયમાં વિકલ્પે લોપ થાય છે જેમકે - અદરિદ્રીત્ પક્ષે અદરિદ્રાસીત્ - તે દુઃખી થયો (૧-અ) દરિદ્રા+ત્-અને વિકલ્પમાં સ્તાદિ ૪/૩/૭૨થી સિચ્ લોપ થયો છે (યમિરમિ.. ૪/૪/૮૬ થી આ કાર્ય સ અન્તવાળા થશે) = દરિદ્રાસ્+ઈ+ત્ જો આ નો આ સૂત્રથી લોપ થાય તો દરિદ્ર+ઈ+ત જ રહેશે બાકી રૂપો વૃત્તિ મુજબ થશે

★ અનુવૃત્તિ :- ધ્રુવ્દસ્યાત્ ૪/૩/૭૦ થી લુક્

卐 વિશેષ :- 0 વિષય વ્યાખ્યાનાત્ * "આદેશાદાગમો (વચનાત્)" એ ન્યાયથી પૂર્વના - યમિરમિ નમ્યાત ૪/૪/૮૬ થી આ સૂત્ર પહેલા લાગીને આ નો લોપ કરી એટલે મ્ અન્ત અને કુ કાર્ય નહીં થાય, માટે અદરિદ્રીત્ થયું છે

[૮૪૮]

(૨૫) ધાતોરનેકસ્વરાદામ્ પરોક્ષાયાં કૃભ્વસ્તિ ચાનુતદન્તમ્ ૩/૪/૪૬

★ સૂત્રપૃથ :- ધાતોઃ અનેકસ્વરાત્ આમ્ પરોક્ષાયાઃ કૃ ભૂ અસ્તિ ચ અનુતદન્તમ્

★ વૃત્તિ - અનેક - સ્વરાદ્ધાતોઃ પરસ્યાઃ પરોક્ષાયા સ્થાને આમ્ સ્યાત્ । આમન્તાચ્ચ પરં કૃભ્વસ્તઃ પરોક્ષાન્તા અનુપ્રયુજ્યન્તે । દરિદ્રાંચકાર / દદરિદ્રૌ ।

卐 વૃત્યર્થ :- અનેક સ્વરવાળા ધાતુથી પર રહેલા પરોક્ષાના સ્થાને આમ્ થાય છે આમન્ત પછી કૃ ભૂ-અસ્ ધાતુના પરોક્ષાના રૂપો જોડાય છે (ધાતુ+આમ્+કૃ / ભૂ / અસ્ ના પરોક્ષાના રૂપો એ રીતે થાય) દરિદ્રાંચકાર પરોક્ષા ત્રી પુ એ વ -દરિદ્રા+આમ્+ચકાર જો માત્ર જ રૂપ કરે તો દદરિદ્રૌ થાય દરિદ્રા+ણવ્= દરિદ્રા + ઔ

卐 વિશેષ :- 0 અનેક સ્વરી કેમ કહ્યું ?
પપાચ-તેણે રાંધ્યું પચ્ એક સ્વરી છે
0 અનુતદન્તમ્ - આમ્ પછી તુરંત જ કૃ-ભૂ કે અસ્ના પરોક્ષાના રૂપો થાય
0 અહીં કૃ ધાતુનો ઉપયોગ છે તે રીતે દરિદ્રામ્બભૂવ કે દરિદ્રામાસ થઇ શકે

[૮૪૯]

(૨૬) અશિત્યસ્સન્ણકચ્ણકાનટિ ૪/૩/૭૭

★ સૂત્રપૃથ :- અશિતિ અ સ્સન્-ણકચ્ ણક્ અનટિ

★ વૃત્તિ :- સાદિસન્નાદિવર્જે અશિતિ વિષયે લુક્ સ્યાત્ । દરિદ્યાત્ ।૭।

☐ દરિદ્રિતા ।૮। દરિદ્રિષ્યતિ ।૯। અદરિદ્રિષ્યત્ જાગૃ નિદ્રાક્ષયે । જાગર્તિ, જાગૃતઃ, જાગ્રતિ / જાગર્ષિ ।૧। જાગૃયાત્ ।૨। જાગર્તુ /જાગૃતાત્,જાગૃતામ્,જાગ્રતુ। જાગૃહિ/ જાગૃતાત્ ।૩। નામિનો ગુણોઽક્ડિતીતિ ગુણે -

卐 વૃત્યર્થ :- આદિમાં સ કારવાળો સ્સન્, ણકચ્, ણક, અનટ્ પ્રત્યયો સિવાયના અશિત્ પ્રત્યયો લાગ્યા હોય ત્યારે દરિદ્રા ના આ નો લોપ થાય છે (૭-આ) દરિદ્યાત - દરિદ્રા + ક્યાત્ = દરિદ્ર + યાત્

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) દરિદ્રોઽદ્યતન્યા વા ૪/૩/૭૬ થી દરિદ્રઃ (૨) ધ્રુવ્દસ્યાત્ ૪/૩/૭૦ થી લુક્

卐 વિશેષ :- 0 સિગાદિ વર્જન કેમ કહ્યું ?
દરિદ્રા + તિવ્ = દરિદ્રાતિ
0 ણક્ :- દરિદ્રા+ણક્ (ણકતૃચૌ ૫/૧/૪૮)=દારદ્રાયકઃ દુઃખી-નિષેધ હોવાથી આ લોપ ન થાય
0 અક્ કહેવાથી ણકચ્, ણક, બન્ને નું ગ્રહણ થાત છતા પૃથગ્ ગ્રહણ કર્યું તે અકન્ પ્રત્યયના વર્જન માટે છે દરિદ્રકઃ = દરિદ્રા + અકન્ = દરિદ્ર + અકન્

☐ શેષવૃત્તિ :- શ્વસ્તની વગેરેમાં વૃત્તિ મુજબ સીધા પ્રત્યયો થશે. સેટ ધાતુ છે માટે ઇટ્ લાગશે

* આદેશાત્...ન્યાયસંગ્રહ, પૃ ૪૫ ન્યા ૫૦

0 जागृ (जागृक् निद्राक्षये) જાગવું (૮) અદાદિ-પરસ્મૈ 1093 जागर्ति-તે જાગે છે. અહીં जागृ ના ऋ નો ગુણ અર્ કર્યો છે.

[૮૭૦]

(૨૭) व्यञ्जनाद्देः सश्च दः ४/३/७८

★ સૂત્રપૃથ૦ :- व्यञ्जनाद् देः सः च दः

★ વૃત્તિ :- धातोर्व्यञ्जनात्परस्य दे र्लुक् यथासंभवं धातुसकारस्य च दः स्यात् अजागः (अजागृनाम्)

卐 વૃત્યર્થ :- વ્યંજનાન્ત ધાતુને લાગેલા दि નો લોપ થાય છે અને ત્યારે (યથાસંભવ) જ્યાં ધાતુનો સ્ કાર હોય તેનો द થાય છે. अजागः – जागृ+दिव्= (दि લોપ ધાતુનો ગુણ)-अजागर्-(र् નો વિસર્ગ)-अजागः

★ અનુવૃત્તિ :- धुड् ह्रस्वात् लुग् ४/३/७० થી लुग्

卐 વિશેષ :- 0 વ્યંજનાન્ત કેમ કહ્યું ?

अयात् – તે ગયો અહીં या ધાતુ સ્વરાન્ત છે.

0 दि લોપ કેમ કહ્યો ?

अजागृताम् – ताम् પ્રત્યય છે માટે લોપ ન થાય.

0 ધાતુને લાગેલા दि નો લોપ થાય सिच् વગેરે પછી दि નો લોપ ન થાય.

ઉદાહરણ :- चकास् + दि = अचकात् – તે દીપ્યે.
– (दि નો લોપ, स् નો द् થયો.)

[૮૭૧]

(૨૮) पुस्पौ ४/३/३

★ સુત્રપૃથ૦ :- पुस् – पौ

★ વૃત્તિ :- नाम्यन्तस्य धातोः पुसि पौ च गुणः स्यात् । अजागरुः

卐 વૃત્યર્થ :- नाम्यन्त ધાતુઓને उस् (पुस्) અને प् (पु) પ્રત્યય લાગે ત્યારે ગુણ થાય છે. अजागरुः= जागृ+अन्=अजागृ+पुस् (उस्) (द्वयुक्त जक्षः...४/२/९३ થી पुस्) = अजागर् + उस्

★ અનુવૃત્તિ :- नामिनो गुणो...४/३/१

卐 વિશેષ :- 0 नाम्यन्त કેમ કહ્યું ?

अजक्षुः = जक्ष् + उस् - વ્યંજનાન્ત છે

0 पु-ઉદાહરણ :- अर्पयति = ऋ + णिग् = (अर्त्तिरीव्ली ...४/२/२१ થી पु આગમ) = (ગુણ) अर्+प्+णि+ति= अर्पि + अ + ति = अर्पय् + अ + ति – થયું.

[૮૭૨]

(૨૯) सेः स्द्धां च रुर्वा ४/३/७९

★ સૂત્રપૃથ૦ :- सेः स् द् धां च रुः वा

★ વૃત્તિ :- धातोर्व्यञ्जनात्परस्य सेर्लुक् सकार दकार धकाराणां च यथासंभवं रुर्वा । अजागः

▣ अजागृतम् , अजागृत । अजागरम् ।४। न श्विजागृशसेति वृद्ध्यभावे, अजागरीत् अजागरिषुः ।५।

卐 વૃત્યર્થ :- વ્યંજનાન્ત ધાતુથી પર सि નો લોપ થાય છે અને ધાતુને અન્તે જો स्, द्, ध् હોય તો તેનો વિકલ્પે (रु) र् થાય છે.

(૧-व) બી.પુ. એ વ अजागः = जागृ+सि=अ+अजार्+सि (આ સૂત્રથી सि લોપ)=अजागर् (र् નો વિસર્ગ)अजागः

▣ અનુવૃત્તિ :- (१) धुड्ह्रस्वात्...४/३/७० થી लुग्
(२) ......व्यञ्जनात्......४/३/७०

卐 વિશેષ :- 0 सोरुः થી નિત્ય रुत्व પ્રાપ્ત હતો – છતાં વિકલ્પ પક્ષે પુનઃ रुत्व વિધાન હોવાથી धुटस्तृतीयः २/१/७६ થી स् નો द् થઇ શકે. अचकाः પક્ષે अचकात्=चकास्+सि (આ સૂત્રથી सि લોપ स् નો र् પક્ષે स् નો द् થયો.)

0 रु–(ઉદિત્ र्) કરવાથી उत्वादि કાર્ય થઈ શકે છે.

[૮૭૩]

(૩૦) जागुसमिन्धेर्वा ३/४/४९

★ સૂત્રપૃથ૦ :- जागृ उष सम्-इन्धेः नवा

★ વૃત્તિ :- एभ्यः परोक्षाया आम् वा स्यात् । जागराञ्चकार ।६। पक्षे...

卐 વૃત્યર્થ :- जागृ, उष् અને सम् પૂર્વક इन्ध् ધાતુને લાગેલા પરોક્ષાના સ્થાને आम् વિકલ્પે થાય છે. (आम् પછી સૂત્ર : ૨૫ મુજબ कृ–भू–अस् ના પરોક્ષાના રૂપો થાય) પરોક્ષા ત્રી.પુ એ.વ. जागराञ्चकार = जागृ + आम् + चकार – તે જાગ્યો – (વિકલ્પ માટે જુઓ સૂત્ર : ૩૧)

★ અનુવૃત્તિ :- धातो ...आम् परोक्षायां कृभ्वस्ति चानुतदन्तम् ३/४/४६

卐 વિશેષ :- 0 सम् + इन्ध् કેમ કહ્યું ?

समिधे / समिन्धांचक्रे – પ્રકાશયું માત્ર इन्ध् માં आम् વિકલ્પે ન થાય – માટે सम् પૂર્વક મુક્યું માત્ર इन्ध् માં इन्धांचक्रे જ થાય.

[૮૭૪]

(31) आद्योंऽश एकस्वरः ४/१/२

★ સૂત્રપૃથ૦ :- आदिः अंशः एकस्वरः

★ વૃત્તિ :- अनेकस्वरस्य धातोरादय एकस्वरोंऽशावयवः परोक्षा द्वे परे द्विः स्यात् (जागु इत्यस्य वृद्धिः स्यात्) नामिनोऽकलिहलेरिति सिद्धे नियमार्थमिदम् । अन्यत्र (ञ्णिति वृद्धिर्न स्यात्) जजागार ।

☐ अवित्परोक्षाशः ङित्वे (जागु ङिति गुणः स्यात्) जजागरतुः, जजागरुः । अनेकस्वरत्वात् सर्वत्र इडीट् निषेधाभावः जजागरिथ, जजागरथुः, जजागर / जजागार / जजागर, जजागरिव, जजागरिम ।६। जागर्यात् ।७। जागरिता ।८। जागरिष्यति ।९। अजागरिष्यत् ।१०।

चकासृ दीप्तौ / ऋकार इत् । चकास्ति, चकास्तः, चकासति ।१। चकास्यात् ।२। चकास्तु, (हुधुटो हेर्धिः सोधि वा लुक्) चकाधि / चकाद्धि ।३। अचकात्, अचकास्ताम्, अचकासुः / अचकाः / अचकात् ।४। अचकासीत् अचकासिष्टाम्, अचकासिषुः । ऋदित्वादङभावः अचकासत् ।५। चकासाम् चकार ।६। चकास्यात् ।७। चकासिता ।८। चकासिष्यति ।९। अचकासिष्यत् ।१०।

शासूङ् अनुशिष्टौ । शास्ति ।

卐 સૂત્રાર્થ :- અનેક સ્વરી ધાતુના આદિના એક સ્વરવાળા અવયવનો પરોક્ષાના પ્રત્યયો કે ङ લાગતા દ્વિર્ભાવ થાય છે.

(1) जागुर्ञिणवि ४/3/५२ जागृ धातुने ञि प्रत्यय के परोक्षानो णव् प्रत्यय लागे तोज वृद्धि थायछे – जजागार – ते आगे जागृ + णव्=जजागृ+ णव = जजागार [८८७]

(નોંધ :- नामिनोऽकलिहलेः સૂત્રથી વૃદ્ધિ થઈ શકે છતા આ *સૂત્ર બનાવ્યું તે નિયમને માટે છે. – તેનાથી ञि અને णव् પર છતા જ વૃદ્ધિ થાય અન્ય ञित् णित् પ્રત્યયો પર છતા પણ ન થાય)

☐ અનુવૃત્તિ :- द्विर्धातुः परोक्षा ङे ४/१/१

卐 વિશેષ :- 0 द्विर्धातुः परोक्षा ४/१/१ સૂત્ર આખા ધાતુનો દ્વિર્ભાવ કરેછે – તેને બદલે બદલે આ સૂત્ર માત્ર આદ્ય અંશ નો દ્વિર્ભાવ કરવા માટે અલગ બનાવેલ છે

☒ શેષવૃત્તિ :- अवित् પરોક્ષા ङित् જેવા ગણાય છે તેથી :-

(૨) जागुः ङिति ४/3/६ जागृ धातुने ङित् प्रत्यय लागतां गुण थाय छे – जागृ+अतुस् = जजागृ + अतुस (आ सूत्रथी गुण) जजागर्+अतुस्=जजागरतुः એજ રીતે जागृ + उस् = जजागरुः [५००]

0 जागृ धातु अनेक स्वरी होवाथी इट् निषेध थशे नहीं तेथी थव् प्रत्यय नित्य इट् थशे (६-व.) बी पु एव जजागरिथ

0 ७-आ थी १० – क्रि – सुधीना रूपो वृत्ति मुजब

0 चकास् (चकासृ दीप्तौ) दीपवुं (२) अदादि परस्मै 1094 (१-व) चकास्ति=ते दीपे छे – चकास्ना रूपो वृत्ति मुजब छे. महत्त्वना फेरफार अत्रे नोंधेल छे.

(१) - चकास्+अन्ति (अन्तो नो लुक् ४/२/९४ थी न् लोप) चकास+अति=चकासति – (२)-प बी. पु ए.व चकाधि / चकाद्धि – (हु धुटो हेर्धिः थी) चकास्+धि= (सो धि वा ४/३/७२ थी विकल्पे लोप) = चकाधि पक्षे (धुट स्तृतीयः थी द्) = चकाद्धि – थशे. (३) – अत्र विकल्पे (१) सिच्–अचकासीत् पक्षे (२) (ऋ–इत् छे) अङ् – अचकासत्

0 शास् (शासूङ् अनुशिष्टौ) અનુશાસન કરવું.- 1095. शास्ति – તે અનુશાસન કરે છે.

[८७५]

(37) इसासः शासोऽङ्व्यञ्जने ४/४/११८

★ સૂત્રપૃથ૦ :- इस्-आस शासः अङ्-व्यञ्जने

★ વૃત્તિ :- शास्तेरास्यासोऽङि क्ङिति व्यञ्जनादौ च परे इस् स्यात् । शिष्टः, (शासति/शासिष्ठः) शिष्टः, शिष्ट । (शास्मि) शिष्वः, शिष्मः ।१। शिष्यात् ।२। (शास्तु) शिष्टात्, शिष्टाम, (शासतु) /

卐 સૂત્રાર્થ :- शास् ધાતુમા રહેલા आस् ने अङ् કે વ્યંજનાદિ क्ङित् ङित् પ્રત્યય લાગ્યા હોય ત્યારે आस् नो इस् થાય છે જેમકે शिष्टः=शास्+तस्=शिष्+ तस्= शिष् + टः (सिजद्यि ४/३/२० थी ङित् संज्ञा, नाम्यन्तस्था...२/३/१५थी ष्, तवर्गस्य श्चवर्ग.. त् नो ट्)

0 એ–જ–રીતે शिष्ट, शिष्ठ, शिष्वः, शिष्मः વગેરે રૂપો થાય

0 (નોંધ :) વૃત્તિમાં જે રૂપો કૌંસમાં આપેલા છે તે आस् नो इस् ન થતાં રૂપો છે કેમકે शिद् – ङित् છે માટે ङित् જેવા ન થાય.

★ અનુવૃત્તિ :- ऋतां क्ङिति ४/४/११६ थी क्ङिति

* सिद्धे सति आरम्भो नियमार्थः – न्याय २५, पृ २५

卐 **વિશેષ** :- 0 ક્ઙિત્ ક્ઙિન્ કેમ કહ્યું ?
शास्ति – અહીં तिव् પ્રત્યય ङित् નથી.
0 વ્યંજનાદિ કેમ કહ્યું ?
शासति = शास् + अन्ति (न् લોપ)
0 *शास्માં आम्નો इस् કરવાથી यङ् લુબન્ત પ્રયોગ સિદ્ધિ થઈ શકશે બીજુ आ ને બદલે इ ન કરતાં आस् નો इस् કરવાથી स् कृतस्य स् થશે.
0 કૃત્ स् કાર થતાં नाम्यन्तस्था સૂત્ર લાગી स् નો ष् થઈ શકશે.

[૮૭૬]

(૩૩) शासऽस् हनः शाध्येधिजहि ४/२/८४

★ **સૂત્રપૃથ૦** :- शास् अस् हन. शाधि एधि जहि
★ **વૃતિ** – एषां त्रयाणां ह्यन्तानां यथासङ्ख्यं शाध्येधिजह्यः स्यु । शाधि
[redacted] शिष्टात्, शिष्टम्, शिष्ट । शासानि शासाम ।३। अशात्, अशिष्टाम्, अशासुः । अशाः । अशात्, अशिष्टम्, अशिष्ट । अशासम्, अशिष्व ।४।
卐 **વૃત્યર્થ** :- शास्, अस् અને हन् ધાતુને (પંચમીનો) हि પ્રત્યય લાગતા અનુક્રમે शाधि; एधि, जहि રૂપો થાયછે.
(૩-પ) બી.પુ એ.વ. – शाधि તું અનુશાસન કર
★ **અનુવૃતિ** :- हु धुटो हेर्धिः ४/२/८३ हेः

卐 **વિશેષ** :- 0 ધાતુ – शास् (शासूक् अनिष्टौ) 1095, अस् (असक् भूवि) 1102, થવું – હોવું हन् (हनंक् हिंसागत्योः હિંસા કરવી. 1100
0 यङ् લુબન્તમાં પણ शास् નું शाधि વગેરેજ થશે.
[redacted] **શેષવૃતિ** :- ૩–પં બી.પુ. એ વ –વિકલ્પે तातङ् शास् + तात् = (इसासः शासो...४/४/११८ થી शिस + तात् = शिष्टात्...વગેરે
0 (૪–હ્ય) अशात् = शास् + त् – (व्यञ्जनादेः सश्चदः ४/३/७८) પ્રત્યય લોપ, स् નો द्

[૮૭૭]

(૩૪) शास्त्यसूवक्तिख्यातेरङ् ३/४/६०

★ **સૂત્રપૃથ** :- शास्ति असू वक्ति ख्यातेः अङ्
★ **વૃત્તિ** :- एभ्यश्चतुर्भ्योऽद्यतन्यामङ् स्यात् । अशिषत्, अशिषताम्. अशिषन् ।५।
[redacted] शशास, शशासतुः ।६। शिष्यात् ।७। शासिता ।८। शासिष्यति ।९। अशासिष्यत् ।१०। वचंक् भाषणे । वक्ति, वक्तः । अन्ति परस्य वचेः प्रायोऽ प्रयोग वक्षि, वक्थः, वक्थ । वच्मि, वच्वः, वच्मः ।१। वच्यात् ।२। वक्तु / वक्तात्, वक्ताम्, वचन्तु / वग्धि ।३। अवक्-ग्, अवक्ताम, अवचन् । अवक्-ग्, अवक्तम्, अवक्त । अवचम्, अवच्व, अवच्म ।४। शास्त्यसूवक्तीत्यङि, श्वयत्यसूवचेति वोचादेशे, अवोचत्, अवोचताम्, अवोचन् द्वित्वानन्तरं यजादिवशवच इति य्वृति उवाच । यजादिवचेरिति य्वृति द्वित्वे, ऊचतुः, ऊचुः । उवचिथ उवक्थ ।६। उच्यात् ।७। वक्ता ।८। वक्ष्यति ।९। अवक्ष्यत् ।१०। मृजौक् शुद्धौ लघोरुपान्त्यस्येति गुणे ।
卐 **વૃત્યર્થ** :- शास्, असू, वच्, ख्या ધાતુને અદ્યતનીમાં अङ् થાયછે. (कर्तरि–પ્રયોગમાં) अद्य–अशिषत् शास् + द् = अ + शास् + अङ् + त् = (સૂત્ર ૩૨) अ + शिष् + अ + त् – આ સૂત્રથી अङ् થયો એ-જ-રી-તે शास् + ताम् = अशिषताम्
★ **અનુવૃતિ** :- (१) (सिच्) अद्यतन्याम् ३/४/५३ (२) ...कर्तरि...३/४/५८

卐 **વિશેષ** :- 0 ધાતુ પરીચય :-
(१) अस्(असूच क्षेपणे)ફેંકવું (૪) અદાદિ પરસ્મૈ 1221
(2) वच् (वचंक् भाषणे)બોલવું(૨)અદાદિ પરસ્મૈ 1096
(3) ख्या (ख्यांक् प्रकथने) કહેવું (૨) અદાદિ – 1071
0 કર્તરિ કેમ કહ્યું ?
अशासिषातां शिष्यौ गुरुणा ગુરુ વડે બે શિષ્યોને શિખામણ અપાઇ. અહીં કર્મણી પ્રયોગ છે માટે अङ् ન થયો.
0 શાસ્તિ વગેરે પ્રયોગ સૂત્રમાં तिव् વડે દર્શાવાયા તે यङ्लुबन्त માં આ સૂત્ર ન લાગે તેમ દર્શાવે છે
0 अस्–ધાતુને लृदिद्द्युतादिः ..૩/४/६४થી अङ् પ્રત્યય સિદ્ધ હતો છતાં आत्मनेपद માટે આ સૂત્ર બનાવેલ છે.
[redacted] **શેષવૃતિ** :- અદ્યતની-પરોક્ષા વગેરે વૃત્તિના ક્રમ ૫ થી ૧૦ મુજબ પ્રત્યયો જાણવા.

— जक्ष् વગેરે પાંચ ધાતુ પુરા —

0 वच् (वचंक् भाषणे) બોલવું. वक्ति (१-व) वच् + ति (चजःकगम्) वक् + ति
(व्) ત્રી પુ બ.વ. अन्ति – પરમાં હોય ત્યારે પ્રાય: वच् નો પ્રયોગ થતો નથી. (वचन्ति પ્રાય: થતું નથી)
(व) બી પુ. એ.વ. वक्षि = वच् + सि = वक् + सि

○ ○ ○ ○ ○ • ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○

* शासः शिसित्य...બૃહદ્ હૈમપ્રક્રિયા.

– આ રીતે વર્તમાના વગેરેના રૂપો સમજવા
(૫-અદ્ય,) शास्त्यसूवक्ति ૩/૪/૬૦ થી अद् श्वयत्वच् ...૪/૩/૧૦૩ થી वच् નુ वोच् वच् + त् = अ + वच् + अङ् + त् = अवोचत्
(૬-પ) वच् + णप् (यजादि वश वचः . ૪/૧/૭૨ થી ય्वृत् – उत्व – यजादि वचे किति ૪/૧/૭૯ થી य्वृत् પછી દ્વિત્વ – वच् + अतुस् = ऊचतुः
(૭-આ) उच्यात् = वच् + क्यात्
0 ધાતુ અનિટ્ છે. શ્વસ્તની વગેરેમાં વૃત્તિ મુજબ સીધા રૂપો થશે
0 मृज् (मृजौष् शुद्धौ) સાફ કરવુ 1097-लघोरुपान्त्यस्य ૪/૩/૪ થી ગુણ. રૂપો જુઓ સૂત્ર ૩૫ મા

[૮૭૮]

(૩૫) मृजोऽस्य वृद्धिः ૪/૩ ૩૨

★ સૂત્રપૃથ૦ :– मृजः अस्य वृद्धि
★ વૃત્તિ :– मृजेर्गुणे सत्यकारस्य वृद्धिः स्यात् । यजमृजंति, मार्ष्टि (मृष्टः)
卐 વૃત્યર્થ :– मृज् ધાતુનો ગુણ થયે છતે (मर्) અ કારની વૃદ્ધિ થાય છે
(૧-૧) मृज्+तिव्–ગુણ मर्ज्+ति–(આ સૂત્રથી) मार्ज्+ति=(यजसृज ..૨/૧/૮૭ થી) मार्ष्+ति=मार्ष्+टि=मार्ष्टि –તે સાફ કરે છે.
0 ગુણ થયે છતે કેમ કહ્યુ ?
ત્રી. પુ દ્વિ. વ मृष्टः=मृज्+तस्–અહીં ગુણ થતો નથી તેથી વૃદ્ધિ પણ ન થાય

卐 વિશેષ :– 0 સ્વષ્ટ

[૮૭૯]

(૩૬) ऋतः स्वरे वा ૪/૩/૪૩

★ વૃત્તિ :– मृजे ऋतः स्वरादौ प्रत्यये वृद्धि र्वा स्यात् मार्जन्ति / मृजन्ति
◻ पदोः कः सीति कत्वे, मार्क्षि, मृष्ठः, मृष्ट। मार्ज्मि मृज्व, मृज्मः ।१। मृज्यात् ।२। मार्ष्टु / मृष्टात्, मृष्टाम् मृजन्तु/मार्जन्तु । हुधुटो हेर्धिरिति, मृड्ढि / मृष्टात् , मृष्टम्, मृष्ट । मार्जानि,मार्जाव,मार्जाम ।३। अमार्ट्/ड्, अमृष्टाम् , अमृजन् / अमार्जन् । अमार्ट् / ड्, अमृष्टम् अमृष्ट । अमार्जम् , अमृज्व, अमृज्म, ।४। [illegible] , अमार्जीत् । अमार्क्षीत् ।५। ममार्ज, ममार्जतु /ममृजतुः ममार्जुः/ममृजुः । ममार्जिव ।६। मृज्यात् ।७। मार्जिता । मार्ष्टा ।८। मार्जिष्यति/मार्क्ष्यति ।९। अमार्जिष्यत् / अमार्क्ष्यत् ।१०। विदक् ज्ञाने । वेत्ति,वित्त, विदन्ति । वेत्सि, वित्थ, वित्थ । वेद्मि, विद्वः विद्मः ।
卐 વૃત્યર્થ :– मृज् ધાતુના ऋ ની સ્વરાદિ પ્રત્યય લાગતા વિકલ્પે વૃદ્ધિ થાય છે, (૧–૩) ત્રી પુ એ વ मृज+अन्ति = मार्जन्ति પક્ષે मृजन्ति – તેઓ સાફ કરે છે.

★ અનુવૃત્તિ :– मृजोऽस्य वृद्धिः ४/३/४२ થીमृजः वृद्धि

卐 વિશેષ :– 0 ऋत કેમ કહ્યું ?
ममर्ज – તેણે સાફ કર્યું – मृज्+णव्–(દ્વિત્વ) ममर्ज्+णव् (मृजोऽस्य ૪/૧/૪૨ થી) ममार्ज –मृज् નથી માટે સૂત્ર ન લાગે
0 સ્વર કેમ કહ્યુ ?
मृष्टः = मृज् + तस् – વ્યંજનાદિ છે

★ શેષવૃત્તિ .– વ–ત્રી પુ. એ વ मृज्+सि+(यजसृज्– ૨/૧/૮૭) मृष्+सि (पदोःकःसि) मृक्+षि=(ગુણ)मर्क्+षि (मृजोऽस्य થી આ) मार्क्+षि=मार्क्षि બાકીના રૂપો ૨ થી ૧૦ વૃત્તિ મુજબ સમજવા. – તેની વિશેષતા અત્રે નોંધેલ છે :–
(૩ પ) બી પુ દ્વિ વ –मृड्ढि=मृज्+हि=मृष्+धि= (यजसृज्..) मृष्+धि=मृड्+धि= तर्वाम्य) मृड्+ढि
(૪-હ્ય) अमार्ट् / अमार्ड् – विरामे वा थी विकल्प
(૫-અ) धुगौदित ૪/૪/૩૮ થી વિકલ્પે इट् ત્રી. પુ દ્વિ. વ. – अमार्ष्टाम् પક્ષે अमार्जिष्टाम्
0 શ્વસ્તની વગેરેમા વિકલ્પે इट् છે માટે બે-બે રૂપો થશે.
0 विद् (विदक् ज्ञाने) જાણવું. 1099 (૧–વ) वेत्ति–विद्+तिव्–તે જાણે છે (ગુણ) वेद्+ति=अघोषे प्रथमो = वेत् + ति

[૮૮૦]

(૩૭) तिवां णवः परस्मै ૪/૨/૧૧૭

★ વૃત્તિ :– वेत्तेः परेषां तिवादीनां परस्मैपदान्येव णवादयो नव यथासङ्ख्यं वा स्युः । वेदः, विदतुः, विदुः । वेत्थ, विदथुः, विद । वेद, विद्व, विद्म
◻ विद्यात्, विद्याताम्, विद्युः ।२।
卐 વૃત્યર્થ :– विद् ધાતુથી પર तिव् વગેરે (तिव्, तस्, अन्ति આદિ નવ) ને બદલે (પરોક્ષા–પરસ્મૈપદ) णव् अतुस्, उस् વગેરે નવ પ્રત્યયો. અનુક્રમે

વિકલ્પે થાય છે. જેમકે – વિદ્+તિવ્=वेत्ति પક્ષે विद्+ णव्=वेद–તે જાણે છે. એ રીતે નવે રૂપો સમજવા.

■ **અનુવૃત્તિ** :– वेत्ते र्नवा ४/२/११६

卐 **વિશેષ** :– 0 ૨૫૭૮

■ **શેષવૃત્તિ** :– (२–स) विद्यात् – विद् + यात्

[૮૮૧]

(૩૮) पञ्चम्याः कृग् ३/४/५२

★ **વૃત્તિ** :– वेत्तेः परस्याः पञ्चम्याः किंदाम वा स्यात्, आमन्ताच्च पञ्चम्यन्तः कृगनुप्रयुज्यते । विदांकरोतु । पक्षे वे-तु/वित्तात्, वित्ताम, विदन्तु । हु धुटो हेर्धिरिति विद्धि/वित्तात्, वित्तम्, वित्त । वेदानि, वेदाव, वेदाम । ■ व्यञ्जनादेरिति दिव् लुपि, अवे-त् अवेत्ताम् । सिज्विदो भुव इति उसि, अविदुः । सेः स्द्धां च रुर्वा इति से लुपि, दस्य रुत्वे । अवे , अवित्तम, अवित्त / अवेदम्, अविद्व, अविद्म ।४। अवेदीत्, अवेदिष्टाम्, अवेदिषुः ।

卐 **વૃત્યર્થ** :– विद् ધાતુથી પર પંચમીના (तुव्, ताम्, अन्तु વગેરે) પ્રત્યયને સ્થાને कित् સંજ્ઞાવાળો आम् વિકલ્પે થાય છે આમન્ત એવા રૂપને कृग् (कृ) ધાતુના પંચમીના રૂપો લાગે છે (अनु-तन्तज) દા.ત. विद्+तु=वे-तु પક્ષે विदांकरोतु – विद्+ आम्+करोतु – તે જાણે છે એ – જ – રી – તે विद्+ताम्=वित्ताम् પક્ષે विदांकुरुताम् આ રીતે બધાં રૂપો જાણવા.

★ **અનુવૃત્તિ** :– (१) वेत्तेः कित् ३/४/५१
(२) धातोः...आम् परोक्षायांः कृ अनुतदन्तम्

卐 **વિશેષ** :– 0 कित् સંજ્ઞક आम् કહેવાથી कित् પ્રત્યયોનું તમામ કાર્ય અત્રે થાય. જેમકે विदांकरोतु અહીં वि નો ગુણ वे ન થયો કારણ કે आम् પ્રત્યય कित् છે.

■ **શેષવૃત્તિ** :– (४–ह्य) व्यञ्जनाद्देः सश्च दः ४/३/७८ થી दिव् લોપ. विद् + दि = (अड्धातोरादिः) अ+वेत् = अवेत्, अवित्ताम्, (सिज्विदोऽभुवः ४/२/९२ થી पुस् विद् + पुस् = अविदुः

0 હ્ય. બી.પુ. એ.વ. – अवेद् પક્ષે अवेः सेः स्द्धां च रुर्वा ४/३/७९ થી सि લોપ. વિકલ્પે द् નો र् થતાં अवेद् પક્ષે र् નો વિસર્ગ अवेः થશે. એ–જ–રી–તે વૃત્તિ મુજબ अवित्तम् વગેરે રૂપો જાણવા.

(५–अ) अवेदीत् – अवेदिष्टाम् – अवेदिषुः

[૮૮૨]

(૩૯) वेत्तेः कित् ३/४/५१

★ **વૃત્તિ** :– वेत्तेः परस्याः परोक्षाया आम् वा स्यात्, स च किंत् । विदाञ्चकार पक्षे विवेद, विविदतुः, विविदुः । विवेदिथ ।६।

■ विद्यात्, विद्यास्ताम्, विद्यासुः ।७। वेदिता ।८। वेदिष्यति ।९। अवेदिष्यत् ।१०। हनंक् हिंसागत्योः । हन्ति । नेङ्मादेति णत्वे, प्रणिहन्ति । यमिरमीति न् लुपि, हतः । गमहनेत्युपान्त्य लुपि, हनोह्नो घ्न इति घ्नादेशे, घ्नन्ति । ह्नो घीति णत्व प्रतिषेधे, प्रघ्नन्ति । हंसि, हथः, हथा । हन्मि, हन्व हन्मः ।

卐 **વૃત્યર્થ** :– विद् ધાતુને લાગેલા પરોક્ષાના સ્થાને आम् વિકલ્પે થાયછે. તે कित् સંજ્ઞક થાયછે. તે कित् (સંજ્ઞક) છે. (आम् પછી कृ–भू–अस् ના પરોક્ષાના રૂપો લાગે) – (६–प) विद् + णव् = विवेद પક્ષે विदांचकार – તેણે જાણ્યું. – विद् + अतुस् = विविदतुः પક્ષે विदांचक्रतुः...એ રીતે સર્વ રૂપો જાણવા

★ **અનુવૃતિ** :– धातोः...आम् परोक्षायाः कृभ्वस्ति चानु तदन्तम् ३/४/४६

卐 **વિશેષ** :– 0 विदांचकार ને બદલે विदांबभूव કે विदामास પણ થઇ શકે.

0 कित् आम् હોવાથી विद् નો ગુણ वेद् થશે નહી.

■ **શેષવૃત્તિ** :– (७–आ) विद्यात् = विद् + क्यात् (८–श्व) सेट् છે वेदिता

0 हन् (हनंक् हिंसागत्योः) હણવું 1109

(१–व) हन्ति – તે હણે છે – नेङ्मादापत पदन... २/३/७९ થી न् નો ण् – प्र + नि + हन् + तिव् = प्रणिहन्ति (व-द्वि व.) यमिरमिनमि ४/२/५५ થી અન્ત્ય न् લોપ हन् + तस् = ह + तस्=हतः – તે બે હણેછે. (व–બ.વ.) – गम हन जन...४/२/४४ થી ઉપાન્ત્ય अ લોપ થયે છતે – हनो ह्नो घ्नः – हन्+अन्ति = घ्न्+ अन्ति=घ्नन्ति–हनो घि २/३/९४ થી પ્રતિષેધ થતાં न् નો ण् ન થાય. – प्र+हन्+अन्ति = प्रघ्नन्ति – રુ કમાં हन्ति, हतः, घ्नन्ति, हंसि...વગેરે થાય.

[૮૮૩]

(૪૦) (हनो) वमि वा २/३/८३

★ **સૂત્રપૃથ૦** :– हनः २/३/८२ वमि वा २/३/८३

★ **વૃત્તિ** :– अदुरुपसर्गान्तस्थाद्रादेः परस्य हन्तेर्नो ण् स्यात्, म्वोः परयोस्तु वा / प्रहण्मि / प्रहन्मि प्रहण्वः/प्रहन्वः

□ हन्तन् – प्रन्तन् ।२। हन्/हनन् हन्म – ।। नामडम् हन इति, न्हि । हन्त, हन्म. ह । हनानि हनाव, हनाम ।३। अहन् अहताम्. अघ्नन् अहन् अहतम्. अहत । अहनम्, अहन्व, अहन्म ।४।

卐 વૃત્યર્થ :- (નોંધ – એ અલગ સૂત્ર છે પણ અહીં અલગ દર્શાવેલ નથી મનોના ૭૨ પરિશિષ્ટમાં આપેલ છે) दुर् સિવાયના ઉપસર્ગમાં રહેલ ર ષ કે ઋ વર્ણ પછી આવેલા हन ધાતુના न નો ण થાય છે પણ અન્તિમ न હોય કે म હોવાવાળા પ્રત્યયો લાગે તો न નો ण વિકલ્પે થાય છે प्रहन्ति પક્ષે प्रहणित, प्रघ्नन्ति પક્ષે प्रहन्वः – એમ બે રૂપ થાય છે

★ અનુવૃત્તિ – (૧) अदुरुपसर्गान्तरो ण २/३/७७ (૨) र-ष्-ऋ वर्णात् न ण ०/३/६२

卐 વિશેષ :- 0 अदुर् કેમ કહ્યું ?
दुर्हन = दुर् + हन
0 हन नु ऊ – प्रहन्तन

□ શબ્દવૃત્તિ :- (૧-૩) हनानि – તે રૂપે (૩-૪) રૂપ મુજબ થશે हनानि मा हन + आनि ४ – अनिमनि ४/०/५५ થી न् લોપ થયો ४ ध्नन्ति हन + अन्ति हनो हनो घ्नः ४/१/११२ થી घ्न થયો છે (૩-૪) अघ्नन् વગેરે રીતે મુજબ છે

[૮૮૪]

(૪૧) अयज्ञन्यां वा त्वात्मने ४/४/२२

★ સૂત્રપૃથ૦ :- अयज्ञन्या वा तु आत्मने
★ વૃત્તિ :- अयज्ञन्या विषये हनो वध स्यात्, आत्मनेपदे तु वा । इट इति सिच् लोपे ।

卐 વૃત્યર્થ :- अद्यतनी ના વિષયમાં हन् નો वध થાય છે, – આત્મનેપદમાં વિકલ્પે (वध આદેશ) થાય છે (इट इति ४/३/७१ થી सिच् લોપ) ઉદા. સૂત્ર. ૪૨

★ અનુવૃત્તિ :- हनः वध :- ४/४ २१

卐 વિશેષ :- 0 આત્મનેપદ વિકલ્પે કેમ ?
આત્મનેપદ પક્ષે आहत = आहन् + त
0 अद्यतनी માં કેમ કહ્યું ?
घ्नन् – हन નો वध् આદેશ ન થયો
0 નોંધ :- *મધ્યમવૃત્તિ માં બતાવ્યા મુજબ वध એવો अ કારાન્ત આદેશ થશે તેથી अ કાર લોપ સ્થાનિવત્ થવાથી अत उपान्त्यस्य ४/३/५० થી ઉપાન્ત્ય अ ની વૃદ્ધિ થઈ શકશે નહીં

• •
* अकारान्तः – મધ્યમવૃત્તિ અવચૂરિ ભા ૨, પૃ ૧૨૨

[૮૮૫]

(૪૨) अतः ४/३/८२

★ વૃત્તિ :- अकारान्ताद्धातोर्विहितेऽक्ङिति प्रत्यये धातोर्लुक् स्यात् हनसदृश्यः । अवधीत, अवधिष्टाम्, अवधिषुः ।

卐 વૃત્યર્થ :- अकारान्त ધાતુથી વિહિત એવા अक्ङित् પ્રત્યયો લાગે ત્યારે અન્ત્ય अ નો લોપ થાય છે. (એ રીતે वध ના अ નો લોપ થતા) – अवधीत्– તેનું રૂપ હન+त (સૂત્ર : ૪૧ મુજબ) अवध+त – આ સૂત્રથી अवध्+इ+ई+त (સિચ્ લોપ થયો છે) એ – ८ – રી – તે अवधिष्टाम्, अवधिषुः થશે

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) लोपात् ४/३/८० થી अदित् (૨) धुड्ह्रस्वात्लुग् ४/३/७० થી लुग्

卐 વિશેષ :- 0 अ નો લોપ સ્થાનિવત્ થતા ञ्णिति…४/३/५० લાગીને વૃદ્ધિ થશે નહીં.
0 वध् એમ વ્યંજનાન્ત કેમ ન કહ્યું ?
वध એવો अदन्त આદેશ કરવાથી ધાતુ અનેક સ્વરી થશે અનેક સ્વરી મોટ ધાતુ થતા इट् લોગે માટે वध કહ્યું
0 अत કેમ કહ્યું ?
ગાત્ આ હતા છે માટે લોપ ન થાય

[૮૮૬]

(૪૩) ञिणति – घन् ४/३/१०१

★ વૃત્તિ :- ञौ णिति च परे हनोघ्नः स्यात् । हनो ङित्, ञिति णुते परिणि घन्न् परे, णिहात इति घन्न् च्ने वृद्धौ च कृते ।

□ हनो ञ्ति गमहनेत्युपान्त्य लुपि ।

卐 વૃત્યર્થ :- ञि અને णत् પ્રત્યય લાગ્યા હોય ત્યારે हन ધાતુનો घन આદેશ થાય છે. (પછી દ્વિત્વ થયે છતે – દ્વિતીય તુર્યયો પૂર્વો ૪/૧/૪૨ થી પૂર્વ घ નો ग અને गहोर्जः ४/१/४० થી ग નો ज થશે. તેમજ વૃદ્ધિ થતાં अ નો आ થશે) जघान બન્યું – हन्+णव्= घन + णव = जघन + णव् = जघन + णव् = जघान्+ अ

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) हनो घ्नी वंधे ४/३/९९ થી हन (૨) ञ्णिति घन् ४/३/१०० થી ञ्णिते

卐 **વિશેષ :-** 0 * अङ्के हि हनो ४/१/३४ થી घन् સિદ્ધ હતું છતાં આ સૂત્ર ४/3/૧૦૦ ञ्णिति ઘાત્ ને અટકાવવા બનાવેલ છે.
0 ञ्णिति કેમ કહ્યું ?
हन्ति · हन् + तिव् છે.

■ **શેષવૃત્તિ :-** हन् દ્વિત્વ થતા गमहन जन...४/२/४४ થી ઉપાન્ત્ય अ લોપ.

[८८७]

(४४) अङ्के हि हनो हो घः पूर्वात् ४/१/३४

★ **વૃત્તિ :-** हि हनोङ वर्जे प्रत्यये परे द्वित्वे सति पूर्वस्मात्परस्य हो घः स्यात् । जघ्नतुः, जघ्नुः । जघनिथ । जघन्थ, जघ्नथुः, जघ्न । जघान/जघन, जघ्निव, जघ्निम ।६।

卐 **વૃત્યર્થ :-** ङ સિવાયના પ્રત્યય લાગ્યા હોય ત્યારે हि અને हन् ધાતુનો દ્વિર્ભાવ થયા પછી પૂર્વથી પર રહેલા (બીજા) ह નો घ થાય છે – जघ्नतुः=हन्+अतुस्=हहन्+अतुस्=हह्न+अतुस्=(આ સૂત્રથી घ) हघ्न+अतुस्=(गहोर्जः) जघ्न्+अतुस्=जनघ्तुः એ જ રીતે जघ्नुः, जघनिथ વગેરે રૂપો વૃત્તિ મુજબ સમજવા.

卐 **વિશેષ :-** 0 (ધાતુ :- हि – ગણ : (५) स्वादि – (हिंट् गतिवृद्ध्योः) જવું. – 1295

[८८८]

(४५) हनो वध आशिष्यञौ ४/४/२१

★ **સૂત્રપૃથ0 :-** हनः वधः आशिषि अ–ञौ
★ **વૃત્તિ :-** आशीर्विषये हन्तेर्वध. स्यात् न तु ञिटि । वध्यात्, वध्यास्ताम्, वध्यासुः ।७।

■ हन्ता ।८। हन्तृतः स्यस्येतीडागमे, हनिष्यति ।९। अहनिष्यत् ।१०। वशक् कान्तौ / यजसृजेति षत्वे तवर्गस्य श्ववर्गेति टत्वे, वष्टि ।

卐 **વૃત્યર્થ :-** आशीः ના વિષયમાં हन् ધાતુનો वध થાયછે. ञिट् પ્રત્યય (स्वर ग्रह...ञिड् वा ૩/४/૬૯) લાગ્યો હોવો જોઈએ નહીં. वध्यात् = તે હણે. हन्+क्यात् = (આ સૂત્રથી) वध + यात् (अतः ४/३/८२ वध् + यात्

卐 **વિશેષ :-** 0 वध એવો अ કારાન્ત આદેશ થવાથી ધાતુ અનેક સ્વરી બની સેટ ધાતુ થતાં इट् લેશે – જેમકે આત્મને પદમાં આવધિપીષ્ટ

★ **શેષવૃત્તિ :-** (८–શ્વ) हन्ता – हन् + ता (९–ભ.) हन्तृतः स्यस्य ४/४/४९ થી इट् આગમ-हनिष्यति – हन् + इ + स्यति

0 वश् (वशक् कान्तौ) ઇચ્છા કરવી. 1100 – સેટ્ પરસ્મૈ. – યજસૃજ...२/१/८७ થી ष्, तवर्गश्चवर्ग... १/3/૬૦ થી त् નો ट् થતા वश्+ति=वष्टि– તે ઇચ્છે છે.

[८८९]

(४१) वशेरयङि ४/१/८3

★ **સૂત્રપૃથ0 :-** वशेः अ – यङि
★ **વૃત્તિ :-** वशेः सस्वरान्तस्था अयङि क्ङिति य्वृत्स्यात् उष्टः, उशन्ति । (वक्षि), उष्ट, उष्ट । वश्मि, उश्वः, उश्मः ।१।

■ उश्यात् ।२। वष्टु / उष्टात्, उष्टाम्, उशन्तु । उड्ढि उष्टात्, उष्टम्, उष्ट । वशानि, वशाव, वशाम ।३। अवट्–ड् य्वृति स्वरादेस्तास्विति वृद्धौ, औष्टाम्, औशन् । अवट्–ड् औष्टम् । औश्व, औश्म ।४। व्यञ्जनादेर्वोपान्त्यस्यात इति वृद्धि-विकल्पे, अवाशीत् / अवशीत् अवाशिष्टाम् / अवशिष्टाम् ।५। द्वित्वे यजादि वश इति य्वृति, वृद्धौ उवाश । वशोरयङि इति य्वृति द्वित्वे च ऊशतुः, ऊशुः । उवशिथ, ऊशथुः, ऊश । उवाश/उवश, ऊशिव, ऊशिम ।६। उश्यात्, उश्यास्ताम् ।७। वशिता ।८। वशिष्यति ।९। अवशिष्यत् ।१०। असक् भुवि/अस्ति

卐 **વૃત્યર્થ :-** वश् ધાતુને यङ्- પ્રત્યય ન લાગ્યો હોય ત્યારે અન્તસ્થાનો સ્વર સહિત य्वृत् થાય છે. (व નો उ) व. ત્રી પુ દ્વિ.વ उष्टः=वश्+तस्=उष्+टः (व નો उ, श् નો ष्, त् નો ट्)–બ.વ. उशन्ति –वश्+अन्ति આ જ રીતે वर्तमाना ના બધા રૂપો જાણવા.

★ **અનુવૃત્તિ :-** (૧) ज्याव्यधः ४/१/८१ થી क्ङिति (२) यजादि वश ४/१/७२ થી सस्वरान्तस्था य्वृत्

卐 **વિશેષ :-** 0 क्ङिति કેમ કહ્યું ?
(१–व બી. પુ. એ.વ) वक्षि=वश्+सि=वष्+सि=वक्+षि તું ઇચ્છે છે.

■ **શેષવૃત્તિ :-** (२ – स) उश्यात् = वश् + यात् (3–प) वष्टु...વગેરે વૃત્તિ મુજબ થશે. બી પુ એ.વ.માં हु धुटो हे र्धि ४/२/८3 થી हि નો धि થશે.
(४–ह्य) अवट् / अवड् – वश् + दिव् – व्यञ्जनाद्देः... ४/3/७८ થી दिव् લોપ, यजसृज...२/१/८७ થી वष्,

* अङ्के हि हनो...હૈમપ્રકાશ – ઉત્તરાર્ધ – ૬૪૯

[illegible] થી [illegible]
[illegible] + [illegible] + [illegible]
= [illegible] + [illegible]
[illegible] + [illegible] = [illegible] + [illegible] = [illegible]
(૧-ગ) [illegible] વૃત્તિ
[illegible]
(૧-ઘ) [illegible]
[illegible] + [illegible] = [illegible]
([illegible]) પછી [illegible] + [illegible] = [illegible]
[illegible] વૃત્તિ મુજબ જાણવા
(૨-ગ) [illegible] = [illegible] + [illegible]
0 [illegible] – [illegible]
0 અમ્ [illegible] 1107 અભિ –
[illegible] અમ્ + [illegible]

[૮૯૦]

(૪૭) [illegible] ૪/૧/૮૦

★ સૂત્રપૃથ૦ :- [illegible]

★ વૃત્તિ :- [illegible]

卐 સૂત્રાર્થ : [illegible] ([illegible] ૪/૮૪) અને અમ [illegible] (૧-[illegible]) [illegible] + [illegible] + [illegible] – અમ + [illegible] = [illegible] + [illegible]

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) [illegible] ૪/૧/૮૭ થી [illegible] (૨) [illegible] ..૪/૩/૮૯

卐 વિશેષ :- 0 [illegible] કેમ [illegible]
[illegible] – અમ્ + [illegible] – [illegible]
0 [illegible] સૂત્રમાં લખવાથી [illegible]
[illegible] લેવો.
0 * [illegible] ૭/૪/૧૦૪ પરિભાષા મુજબ અન્ત્ય [illegible] લોપ થાય પણ અ નો અધિકાર આવતો હોવાથી અહીં [illegible] નો લોપ થશે

[૮૯૧]

(૪૮) [illegible] ૪/૩/૭૩

★ સૂત્રપૃથ૦ [illegible]

★ વૃત્તિ [illegible], [illegible]

☐ [illegible] આમ [illegible]

卐 સૂત્રાર્થ :- આદિમાં [illegible] પ્રત્યય [illegible] નો લોપ થાય છે અને [illegible] પ્રત્યય [illegible] છે. (૧-[illegible]) [illegible] + [illegible] = [illegible] + [illegible]

☐ અનુવૃત્તિ :- [illegible] ૪/૩/૭૦ થી [illegible]

卐 વિશેષ :- 0 [illegible] :-
[illegible] + અગ + [illegible] (આત્મનેપદી) =
([illegible] ૪/૧/૬૦ થી [illegible]) [illegible] + ग् + ए =
(આ સૂત્રથી) [illegible] + [illegible] = [illegible]
0 [illegible] કેમ [illegible]
[illegible] – અગ + [illegible] = ग् + [illegible]

☐ શબ્દસિદ્ધિ :- (૧-ગ) – અગિ, સ્થ:, [illegible] વગેરે વૃત્તિ મુજબ જાણવા
(૨-ગ) [illegible] – અમ્ + [illegible] = ग् + [illegible]
(૩-ગ) [illegible] – [illegible] ૪/૨/૮૪ થી [illegible] થયો, પછી [illegible] = અગ્ + [illegible] = ग् + [illegible]
(૪-ગ) [illegible] ૪/૩/૬૫ થી [illegible] અને [illegible] પૂર્વે ई આગમ, [illegible] ૪/૪/૩૦ થી અ નો આ – अग् + [illegible] = अग् + ई + [illegible] = आग् + ई + [illegible] = आगीत् એ–ગ–ગી–તે आगीः = अग् + सि બાકીના રૂપો વૃત્તિ મુજબ જાણવા.

[૮૯૨]

(૪૯) अणितुर्योर्भू [illegible] ४/८/१

★ સૂત્રપૃથ૦ :- अणित [illegible] भू–[illegible] अणिति

★ વૃત્તિ :- [illegible] भू–[illegible] स्याताम् अणिति [illegible] । अभूत् ।५। [illegible] ।६। इत्यादि [illegible] ।

卐 સૂત્રાર્થ :- અણિત્ (હાગના) પ્રત્યયો લાગ્યા હોય ત્યારે अग् (અંગ : ૨) અને [illegible] ને બદલે અનુક્રમે

भू અને वच् આદેશ થાયછે.
(અદ્ય.) अस्+त्=(આદેશ) भू+(दि) त् (अड्धातोरादि) अ+भू+त्=अभूत् – તે થયો/હતો (પરોક્ષા) (૧) अस्+णव्=(२) भू+णव्=(३) (द्वित्व) भूभू+णव् बभू+णव्=(४) भूस्वपारदुतौ थी भभू+णव्=(५) द्वितीयतुर्ययो थी बभू+णव् (६) (વૃદ્ધિ) – बभौ+णव्=(७) बभाव्=अ (८) (भूवो वः थी) बभूव – તે થયો.

卐 **વિશેષ :–** 0 ઉદાહરણ :–
ब्रु + णव् = वच् + णव् = उवाच - તે બોલ્યો.
0 अशित् – એટલે અદ્યતની, પરોક્ષા. આશી, શ્વસ્તની, ભવિષ્યન્તિ અને ક્રિયાતિપત્તિ – એ ૭ કાળ.
0 अशित् કેમ કહ્યું ?
अस्ति – વર્તમાના – शित् કાળ છે.
0 ब्रू ધાતુ – ब्रूंगूक् – **સ્પષ્ટ બોલવું 1125**
ગણ : ૨ – અદાદી – ઉભયપદી.
0 ब्रूग् – अनिट् ધાતુ છે માટે वच् પણ अनिट् ધાતુ જ થશે.
0 अस्ति ના નિર્દેશથી अस् ગણ : ૨ નો લેવો
0 વિષય સપ્તમીના નિર્દેશથી પ્રથમ अस् નો भू આદેશ થયા પછી भव्यम् (य एच्चात् ५/१/२८) રૂપ સિદ્ધ થશે.

[८९३]

(५०) प्रादुरुपसर्गाद्य स्वरेऽस्तेः २/३/५८

★ **સૂત્રપૃથ૦ :–** प्रादुर् – उपसर्गात् य–स्वरे अ-स्तेः
★ **વૃત્તિ :–** प्रादुः शब्दादुपसर्गस्थाच्च नाम्यन्तस्थाकवर्गात्परस्यास्तेः सकारस्य यादौ स्वरादौ च प्रत्यये षः स्यात् । प्रादुष्ष्यात्, निष्यात्, प्रादुष्षन्ति, निषन्ति । शिड्नान्तरेऽपि निःषन्ति ।

卐 **વૃત્યર્થ :–** प्रादुर् શબ્દ પછી અને (બીજા) ઉપસર્ગોમાં રહેલ નામી સ્વર, અન્તસ્થા અને क વર્ગથી પર **अस्** ધાતુના स् નો य કારાદિ, સ્વરાદિ પ્રત્યયો લાગ્યા હોય તો ष् થાય છે.
0 प्रादुर्+स्यात्=प्रादुष्ष्यात् – તે પ્રગટ થાય. –
प्रादुर् + सन्ति = प्रादुष्षन्ति
0 नि + स्यात् = निष्यात् – તે નિરંતર થાય છે.
0 नि + सन्ति = निषन्ति
0 शिड्नान्तरेऽपि – शिट् અથવા न કાર વચ્ચે આવ્યો હોય તો પણ स् નો ष् થાય છે. निस्+सन्ति=निःषन्ति

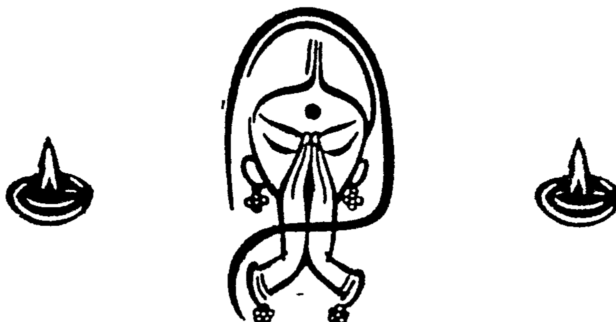
卐 **વિશેષ :–** 0 प्रादुरुपसर्गात् કેમ કહ્યું ?
दधिस्यात् – स् નો ष् ન થયો.
0 य स्वर કેમ કહ્યું ?
प्रादुः स्तः – પરમાં त કારાદિ પ્રત્યય છે માટે ष् ન થયો
0 अस् પરમાં કેમ કહ્યો ?
विसृतम् – પરમાં सृ છે.

[८९४]

આ પ્રમાણે अदादि ગણ : ૨ પરસ્મૈપદ ધાતુના રૂપો પૂરા.

—×— —×— —×—

નોંધ :– હેમ પ્રકાશ ઉતરાર્ધ પૃ. ૬૫૨ "यङ्लुबन्त ધાતુઓને કોઈ (વિકરણ) પ્રત્યય લાગતો નથી – માટે अदादि જેવાજ સમજવા.

અદાદય આત્મનેપાદિન:

अदादि ગણ આત્મનેપદી – ધાતુઓ 1104 થી 1129

इङ्-कृ-अध्ययने (इ) – અધ્યયન કરવું – ભણવું – 1104 ङ કાર – આત્મનેપદ માટે છે.
अधि પૂર્વક इ (अधि + इ) = अधीते = તે ભણે છે (१-व) अधि + इ + ते
(व-त्री.पु. द्वि.व.) – धातोरिवर्णो ૪/१/५० થી इय् આદેશ – अधीयाते – તે બે ભણે છે.
(व. त्री.पु.ब.व.) अधीयते – अधि + इ + अते अधि + इय् + अते – તેઓ ભણે છે...એ જ રીતે
(१-व) अधीते, अधीयाते, अधीयते, अधीषे, अधीयाथे, अधीध्वे, अधीये, अधीवहे, अधीमहे
(२ स) अधीयीत, अधीयीयाताम् अधीयीरन्, अधीयीथाः...
(३ प) अधीताम्, अधीयाताम्, अधीयताम्, अधीष्व, अधीयाथाम्..
(४-ह्य) अध्यैत = अधि + इ + त = अधि + ऐ + त = अध्य् + ऐ + त = अध्यैत, अध्यैयाताम् = अधि + इ + आताम् = (इय અને વૃદ્ધિ) अधि + ऐय् + आताम्=अध्य्+ऐय्+आताम् = अध्यैयाताम् – વગેરે

(५१) वाऽद्यतनी क्रियातिपत्त्योर्गीङ् ४/४/२८

★ સૂત્રપૃથ. – वा अद्यतनी-क्रियातिपत्त्योः गीङ्

★ વૃત્તિ :– अनयोः परयोरिङो गीङ् वा स्यात् अध्यगीष्ट, अध्यगीषाताम्, अध्यगीषत । अध्यैष्ट, अध्यैषाताम्, अध्यैषत ।५।

卐 વૃત્યર્થ :– અદ્યતની અને ક્રિયાતિપત્તિ પ્રત્યયો લાગ્યા હોય ત્યારે इङ् નુ गीङ् રૂપ વિકલ્પે થાય છે (અદ્ય ત્રી પુ એ વ) अधि+इ+त= [1]अध्यगीष्ट પક્ષે [2]अध्यैष्ट – [1]अधि+अ+गी+स्+त પક્ષ [2]अधि+इ+स्+त= (स्तादेश्नाम्) अधि+ए+ष्+ट એ જ રીતે (त्री.पु द्वि व) अध्यगीषाताम् પક્ષે अध्यैषाताम्

★ અનુવૃત્તિ .– सनि इङ्श्च ४/४/२५થી इङ्

卐 વિશેષ :– 0 गाङ् मा ङ् गुण निषेध માટે છે.

[८८५]

(५२) गा परोक्षायाम् ४/४/२६

★ વૃત્તિ :– इङः परोक्षाविषये गाः स्यात् अधिजगे ।६।

☐ अध्येषीष्ट ।७। अध्येता ।८। अध्येष्यते ।९। अध्यगीष्यत/ अध्यैष्यत् ।१०। शीङ्-ङ् रत्ने। (शीङ्-ए शिति) शेते, शयाते

卐 વૃત્યર્થ :– પરોક્ષાના પ્રત્યયો લાગ્યા હોય ત્યારે इङ् ને બદલે गा થાય છે. – अधिजगे–તે ભણ્યો. अधि+इ+ए=अधि+गा+ए=अधि+गगा+ए=अधि+जगा+ए =(इडेत्पुसि चातो लुक् ४/३/९४) अधि + जग् + ए

★ અનુવૃત્તિ :– सनि इङ्श्च ४/४/२५થી इङ्

卐 વિશેષ :– 0 વૃત્તિમા પરોક્ષા વિષયે શબ્દ મૂક્યો હોવાથી गा આદેશ થયા પછી જ દ્વિત્વ થાય છે अधिजगे, अधिजगाते.

☐ શબ્દપ્રાપ્તિ :– अधि + इ ના અન્ય રૂપો
(७) आशीः अध्येषीष्ट = अधि + इ + सीष्ट (नामिनो गुणो ४/३/१ अधि + ए + सीष्ट
(८) श्व :– अध्येता = अधि + इ + ता (गुण)
(१०) क्रि . अध्यगीष्यत પક્ષે अध्यैष्यत – 'वाऽद्यतनी ...४/४/२८ થી વિકલ્પે गीङ्
0 शी – (ङित्त्व) સુંવુ – 1105 शेते – તે સુવે છે. – शी + ते = शे + ते – शयाते – शी + आते = शे + आते = शय् + आते
(३) शीङ एः शिति ४/३/१०४ शित् પ્રત્યય લાગ્યા હોય ત્યારે शीङ् ધાતુના અંત્ય ई નો ए થાય છે. (આ સૂત્રથી ઉપરોક્ત ઉદાહરણમાં ए થયો છે) [५०१]

[८८६]

(५३) शीङोरत् ४/२/११५

★ સૂત્રપૃથ૦ :– शीङः रत्

★ વૃત્તિ :– शीङः परस्यात्मनेपदस्यान्तो रत् स्यात् शेरते ।२।

☐ शयीत २। शेताम्, शयाताम्, शेरताम् ३। अशेत ४। अशयिष्ट ।५। शिश्ये ।६। शयिषीष्ट ।७। शयिता ।८। शयिष्यते ।९। अशयिष्यत ।१०।

षूङौत् प्राणि गर्भ विमोचने । सूते ।१। धातोरिवर्णोवर्णस्येति उवादेशे सुवीत ।२। सूताम् विच्छिनोऽक्ङिद्त्वाद् गुणे प्राप्ते (सूतेः पञ्चम्यां गुणो न स्यात्) सुवै ।२। असूत ।४। औदित्वादिड्विकल्पः । असविष्टे, असविषातताम्, असविषत । असोष्ट, असोषाताम्, असोषुः ।५। सुषुवे, सुषुविषे ।६। सोषीष्ट/सविषीष्ट ।७। सोता/सविता ।८। सोष्यते/सविष्यते ।९। असोष्यत/असविष्यत ।१०। इत्यादि।

ईडिक् स्तुतौ । ईट्टे, ईडाते, ईडते ।

卐 वृत्त्यर्थ :– शीङ् धातुने लागेला आत्मनेपदना अन्‌नो रत् थाय छे. शेरते = शी + अन्ते (१–व) शे + रते (आ सूत्रथी रत् थयुं) तेओ सुवे छे

(३–प) त्री.पु. ब.व. शी + अताम् = शे + रताम् = शेरताम्

(४–ह्य) त्री.पु. ब.व. शी + अन्त = अ + शे + रत = अशेरत = तेओ सूता हता.

★ अनुवृत्ति :– अनतोऽन्तोऽदात्मने ४/२/११४ थी अन्तः अत्

卐 विशेष :– 0 शिङ एे शिति ४/३/१०४ सूत्रथी शित् काळमां शीनो शे थशे.

0 *अन्त थी अन्ते–अन्ताम्, अन्त त्रणेनुं ग्रहण थशे.

■ शेषवृत्ति :– (१–व) शेते – शयाते – शेरते

(२–स) शयीत – शयीयाताम् – शयीरन्

(३–प) शेताम् – शयाताम् – शेरताम्

(४–ह्य.) अशेत – अशयाताम् – अशेरत

(५–अ) अशयिषीष्ट.. वगेरे रूपो वृत्ति मुजब समजवा

0 सू (षूङौक् गर्भविमोचने) जन्म आपवो–1107

(१–व) सूते – ते जन्म आपे छे. (२–स) सू + ईत = (धातोरिवर्णो... २/१/५० थी उव् = सुव् + ईत = सुवीत (३–प) सूताम् अहीं नामिनो गुणो... ४/३/१ थी गुण प्राप्त छे पण –

(४) सूतेः पञ्चम्याम् ४/3/१३ – गण : २ ना सू धातुने पंचमीना प्रत्ययो लागे त्यारे गुण थतो नथी – (३–प) सूताम् [५०२]

(४–ह्य) असूत = सू + त

(५–अ) धातु औ–इत् वाळो छे तेथी इट् विकल्पे थशे. जेमके सू + सीष्ट = असविष्ट पक्षे असोष्ट – सू + इ + सिच् + त – (गुण) सो + इ + ष् + ट = सव् + इ + ष्ट = असविष्ट

*लघुवृत्ति भाषान्तर कर्ता मात्र अन्ते लखेछे ते बराबर नथी

(६–प) सुषुवे – सू + ए = सुषू + ए = सुषुव् + ए

(७–आ) विकल्पे इट् सोषीष्ट पक्षे सविषीष्ट ए रीते बाकीना रूपो समजवा.

0 ईड् (ईडिक् स्तुतौ) स्तुति करवी. 1114

(१–व) ईट्टे – ते स्तुति करे छे. ईड् + ते = (अघोषे प्रथमो) ईट् + ते = ईट् + टे

[८९७]

(५४) ईशीडः से ध्वे स्व ध्वमोः ४/४/८७

★ सूत्रपृथ० :– ईश् – ईडः से ध्वे स्व – ध्वमोः

★ वृत्ति :– आभ्यामेष्विट् स्यात् । ईडिषे, ईडिध्वे, ईडिध्वे ।

■ ईडीत ।२। ईट्टाम् ।३। ऐट्ट ।४। ऐडिष्ट ।५। गुरुनाम्यादेरित्याम् ईडांचक्रे ।६। ईडिषीष्ट ।७। ईडिता ।८। ईडिष्यते ।९। ऐडिष्यत ।१०।

ईरिक् गतिकम्पनयोः ईर्ते ।१। ईरीत ।२। ईर्ताम्, ईर्ष्व, ईर्ध्वम् ।३। ऐर्त ।४। ऐरिष्ट ।५। ईराञ्चक्रे ।६। ईरिषीष्ट ।७। ईरिता ।८। ईरिष्यते ।९। ऐरिष्यत ।१०।

ईशिक् ऐश्वर्ये । ईष्टे, ईशिषे, ईशिध्वे ।१। ईशीत २। ईष्टाम् ३। ऐष्ट ४। ऐशिष्ट ५। ईशांचक्रे ६। ईशिषीष्ट ।७। ईशिता ।८। ईशिष्यते ।९। ऐशिष्यत ।१०।

वसिक् आच्छादने । वस्ते ।१। वसीत ।२। वस्ताम् ।३। अवस्त ।४। अवसिष्ट ।५। ववसे ।६। वसिषीष्ट ।७। वसिता ।८। वसिष्यते ।९। अवसिष्यत ।१०।

आङः शासूकि इच्छायाम् । आशास्ते ।१०। आङ् पूर्वत्व प्रायिकं तेन प्रशास्महे इत्यपि सिद्धम्।

आसिक् उपवेशने । आस्ते ।१। आसीत ।२। आस्ताम् ।३। आस्त ।४। आसिष्ट ।५। दयायासश्चेत्याम् आसांचक्रे ।६। आसिषीष्ट ।७। आसिता ।८। आसिष्यते ।९। आसिष्यत ।१०।

णिसुकि चुम्बने । उदितः स्वरादिति नुमागमे, निंस्ते ।१०।

चक्षिक् व्यक्तायां वाचि । संयोगस्येति लुपि, आचष्टे, आचक्षाते, आचक्षते । आचक्षे, आचक्षाथे, आचड्ढ्वे ।१। आचक्षीत ।२। आचष्टाम् ।३। आचष्ट आचक्षाताम्, आचक्षत

卐 वृत्त्यर्थ :– ईश् अने ईड् धातुओने लागेला से, ध्वे, स्व, ध्वम् प्रत्ययोनी पूर्वे इट् थाय छे. दा. त. (१–व–बी.पु. ए.व) ईड् + से ईड् + इट् + से = ईडिषे – तुं स्तुति करे छे. ईड् + ध्वे = ईडिध्वे

(३–प) ईड् + स्व = ईडिष्व

એ ગણ [illegible] હ્રસ્વ [illegible] થયો છે

★ અનુવૃત્તિ :- [illegible] ૪/૪/૯૧ થી [illegible]

卐 વિશેષ :- 0 [illegible] [illegible] [illegible] નહીં

[illegible] વર્ણમાલાના [illegible] ગ્રહણ [illegible] [illegible] થી એ નિયમ ન થયો

0 સૂત્રમાં [illegible] કર્યો છે તે [illegible] માટે છે

☐ ઉદાહરણ :- (૧-ગ) [illegible] - [illegible]
(૨ ગ) [illegible] (૪-ગ) [illegible] - [illegible] (૩-ગ [illegible])
(૫ ગ) [illegible] [illegible] (૬-ગ) [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
(૭-ગ) [illegible] (૮-ગ) [illegible]

0 [illegible] [illegible] ગણ [illegible] 1115 [illegible] [illegible] [illegible] (૧-ગ) [illegible]

0 [illegible] [illegible] ઐશ્વર્ય ઐશ્વર્ય 1116 - [illegible] [illegible] થશે

[illegible] [illegible] [illegible] 1117 [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] (૫-ગ) [illegible] [illegible]

0 [illegible] ([illegible]) [illegible] 1118 [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે - [illegible] 1117 [illegible]

0 [illegible] ([illegible]) [illegible] - 1119 [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ૩/૪/૬૩ થી [illegible] [illegible]

0 [illegible] ([illegible]) [illegible] -1121- [illegible] ૪/૪/૬૯ થી [illegible] - 1117 [illegible]

0 [illegible] ([illegible]) [illegible] - 1122 ([illegible]) [illegible] ..૩/૧/૯૯ [illegible] આ + [illegible] + [illegible] = [illegible] - ([illegible] [illegible]) [illegible] - [illegible] + [illegible] = [illegible] + [illegible] = ([illegible]) આ + [illegible] = [illegible]

(૧ - ગ) [illegible] (૨ - ગ) [illegible]
(૩ - ગ) [illegible] (૪ - ગ) [illegible]

[૯૯૯]

([illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ૪/૪/૯

★ [illegible] :- [illegible]

★ વૃત્તિ : [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ।

☐ [illegible] ।, [illegible], [illegible] । [illegible] । [illegible], [illegible], [illegible] । [illegible] । [illegible] [illegible] । [illegible] । [illegible] । [illegible] । [illegible] ।

卐 વૃત્તાર્થ :- [illegible] [illegible] "[illegible]" અર્થ હોય તો [illegible] ([illegible]) અને [illegible] ([illegible]) થાય છે (નોંધ :- [illegible] [illegible] [illegible] છે અને [illegible] [illegible] છે, તેનાથી [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] (૧) [illegible] (૨) [illegible] ૧/૪/૫૯ થી [illegible] (૩) [illegible] (૪) [illegible] - [illegible] (૫) [illegible] (૬) [illegible] (નોંધ :- [illegible] [illegible])

★ અનુવૃત્તિ :- [illegible] [illegible] ૪/૪/૧ થી [illegible]

卐 વિશેષ :- 0 '[illegible]' અર્થ કેમ કહ્યો ? [illegible] = [illegible] - અર્થ છે માટે સૂત્ર ન લાગે

0 [illegible] કેમ કહ્યું ?

[illegible] [illegible] ([illegible]) [illegible]

* [illegible]... [illegible] - [illegible] ૬, પૃ. ૨૯૩

■ શષવૃતિ :- *चक्ष् ના પરોક્ષાદિ રૂપો :-
0 (૫) नवा परोक्षायाम् ४/४/५ - પરોક્ષાના પ્રત્યયો લાગે ત્યારે "વાણી" અર્થવાળા चक्ष् ધાતુને બદલે વિકલ્પે क्शा અને ख्या આદેશ થાય. (વિકલ્પે સાત રૂપો) (૧) પરસ્મૈં (क्) आचक्शौ પક્ષે (૨) પરસ્મૈ (ख्) आचख्शौ પક્ષે (૩) આત્મને (क्) आचक्शे પક્ષે (૪) આત્મને (ख्) आचख्शे પક્ષે (૫) પરસ્મૈં- आचख्यौ પક્ષે (૬) આત્મને - आचख्ये પક્ષે (૭) क्शा, ख्या આદેશ ન થાયતો आचचक्षे [૫૦૩]
0 - (૭-આ) વિકલ્પે નવ રૂપો
પરસ્મૈ-(૬) રૂપો-આત્મને (૩) રૂપો-क्शा માં વિકલ્પે क् અથવા ख्, संयोगादेः वा...४/३/९५ થી ए, ख्या આદેશ, (૧) आक्शायात् (૨) आख्शायात् (૩) आक्शेयात् (૪) आख्शेयात् (૫) आख्येयात् (૬) आख्शायात् (૭) आक्शासीष्ट (૮) आख्शासीष्ट (૯) आख्यासीष्ट

0 (૮-શ્વ.) વિકલ્પે - ૬ રૂપ - क्शा, ख्या
(૧) आक्शाता પક્ષે (૨) आख्शाता પક્ષે
(૩) आख्याता પક્ષે (૪) आक्शाता પક્ષે
(૫) आख्शाता પક્ષે (૬) आख्याता
(નોંધ) ૧ થી ૩ પરસ્મૈ. ૪ થી ૬ આત્મને
0 (૯-ભ.) વિકલ્પે ૬ રૂપ
(૧) आक्शास्यति (૨) आख्शास्यति (૩) आख्यास्यति
(૪) आक्शास्यते (૫) आख्शास्यते (૬) आख्यास्यते
0 (૧૦-ક્રિ) વિકલ્પે ૬ રૂપ
(૧) आक्शास्यत् (૨) आख्शास्यत् (૩) आख्यास्यत्
(૪) आक्शास्यत (૫) आख्शास्यत (૬) आख्यास्यत
નોંધ :- ઉપરોક્ત રૂપો चक्ष् નો 'વાણી' અર્થ હોય તો થાય - તેનાથી ભિન્ન અર્થમાં (અ) अचक्षिष्ट (આ) चक्षिषीष्ट (શ્વ) चक्षिता (ભ.) चक्षिष्यते (ક્રિ) अचक्षिष्यत થાય.

અદાદિ ગણ - આત્મનેપદી ધાતુઓ સમાપ્ત

[૮૯૯]

*ચક્ષૂના રૂપો-મુખ્ય આધાર ધાતુરત્નાકર ભા ૧-પૃ ૫૯૫-૭

